

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

İSTANBUL'DAKİ YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BASINA YANSIMALARI
(1956-1960)

Doktora Tezi

UTKU BÜYÜKILGAZ

İSTANBUL, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

İSTANBUL'DAKİ YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BASINA YANSIMALARI
(1956-1960)

Doktora Tezi

UTKU BÜYÜKILGAZ

Danışman: PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU

İSTANBUL, 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi UTKU BÜYÜKILGAZ'ın İSTANBUL'DAKİ YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BASINA YANSIMALARI (1956-1960) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 11.10.2017 tarih ve 2017-29/7 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 01.11.2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. AHMET TABAKOĞLU	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. EROL ÖZVAR	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. HAMDİ GENÇ	
4.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. TİĞİNÇE OKTAR	
5.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. FARUK BAL	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Utku Büyükılğaz
Anabilim Dalı	: İktisat
Programı	: İktisat Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Kasım 2017
Anahtar Kelimeler	: İktisat Tarihi, İstanbul, İmar

ÖZET

İSTANBUL'DAKİ YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BASINA YANSIMALARI (1956-1960)

Demokrat Parti döneminde İstanbul, pek çok yönden değişim geçirmiştir. Bu çalışma özel olarak 1956-1960 yılları arasında gerçekleşen ve şehrin mimari, demografik, sosyal ve ekonomik yapısını değiştiren imar hareketlerini incelemektedir. Bunun için dönemin basılı yayın organlarından faydalanılmıştır. Ayrıca çalışmanın altyapısını oluşturması açısından dönemin siyasi portresi ele alınmış, uygulanan politikalar incelenmiş ve İstanbul'un Osmanlı'nın son döneminden başlayarak geçirdiği değişim genel olarak özetlenmiştir. İstanbul'un imarı meselesi, Demokrat Parti dönemi için yapılan iktisat tarihi çalışmalarında, yeni bir bakış açısı kazandırabilir mi sorusuna cevap aranmıştır.

GENERAL KNOWLADGE

Name and Surname	: Utku Büyükılğaz
Field	: Economics
Programme	: Economic History
Supervisor	: Professor Ahmet Tabakoğlu
Degree Awarded and Date	: Doctrorate – November 2017
Keywords	: Economic History, Istanbul, Zoning

ABSTRACT

MEDIA REFLECTIONS OF STRUCTURAL TRANSFORMATION IN ISTANBUL (1956-1960)

Istanbul was experienced a great number changes during Democratic Party era. Specifically this dissertation examines zoning movements which change architectural, demographical, social and economic structure of the city over the period 1956-1960. To this end, print media are utilized. In addition political portrait of that period is dealt with, implemented policies are analyzed and Istanbul's changes from the late Ottoman Empire is generally summarized in order to set up a substructure. Finally this study, seeks an answer for the question "Whether one could give a new point of view to the Istanbul's zoning issue in economic history studies for Democratic Party era"

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET (Türkçe)	ii
ÖZET (İngilizce)	iii
TABLO LİSTESİ	viii
ŞEKİL LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ’NİN KURULUŞU, İKTİDARA GELİŞİ VE POLİTİKALARI

1.1. Çok Partili Sisteme Geçiş	4
1.2. Çok Partili Sisteme Geçişin İç ve Dış Nedenleri.....	6
1.3. Çok Partili Sisteme Geçiş Hızlandıran Gelişmeler	10
1.3.1. Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve 1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri	10
1.3.2. Dörtlü Takrir ve Beklenmedik Bir Muhalefet Girişimi: Milli Kalkınma Partisi.....	13
1.3.3. 4 Aralık Tan Matbaası Olayı.....	16
1.4. Demokrat Parti’nin Kuruluşu ve İktidara Geliş Süreci.....	18
1.4.1. Demokrat Parti’nin Kuruluşu ve İktidarın Tepkisi.....	18
1.4.2. 21 Temmuz 1946 Milletvekili Seçimleri	26

1.4.3. 1950 Seçimleri: DP'nin İktidara Geçışı.....	32
1.5. Demokrat Parti İktidarı	37
1.5.1. Türkiye'nin Demokrat Partili Yılları.....	37
1.5.2. DP Dönemi Ekonomi Politikaları.....	57
1.5.2.1. Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Kadar Türkiye Ekonomisi	57
1.5.2.2. Demokrat Parti Döneminde Ekonomi	64

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE İSTANBUL

2.1. Osmanlı'nın Son Dönemlerinde İstanbul	69
2.1.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi	69
2.1.2. XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketlerinin İstanbul'daki Yansımaları ve Şehrin Genel Görünümü.....	70
2.1.3. XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Sanayi ve Ticaret.....	77
2.1.4. II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul.....	81
2.2. I. Dünya Savaşı ve İşgal Yıllarında İstanbul.....	83
2.3. Cumhuriyet Döneminde İstanbul	86
2.3.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul'un Genel Durumu ve Ekonomisi	86
2.3.2. II. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul	93

2.4. Demokrat Parti Döneminde İstanbul	95
2.4.1. Nüfus.....	95
2.4.2. Eğitim	98
2.4.3. Ulaşım.....	102
2.4.4. Turizm.....	105
2.4.5. Kültür ve Sanat.....	105
2.4.6. Demokrat Parti Dönemi İstanbul Ekonomisi	108
2.4.6.1. Tarım.....	109
2.4.6.2. Hayvancılık	113
2.4.6.3. Sanayi	117
2.4.6.4. Bankacılık	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İSTANBUL İMAR ÇALIŞMALARI

3.1. Kentleşme ve İmar	118
3.2. İstanbul ve Kentleşme	121
3.2.1. Bizans Dönemi	121
3.2.2. Osmanlı Dönemi.....	123
3.3. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul'un İmarı	134

3.3.1. Cumhuriyet'in İlk Yılları ve İhmal Edilen İstanbul	135
3.3.2. İstanbul'un İmarında Henri Prost Dönemi	140
3.4. Demokrat Parti Döneminde İstanbul'un İmarı	150
3.4.1. Demokrat Partinin İlk Yıllarında İstanbul	150
3.4.2. 1956-1960: Yoğunlaşan İmar Çalışmaları	155
3.4.3. İstanbul'un İmarı ve Yassıda: İstimlak Davası	168
3.4.4. İmarın İktisadi Yönü	175
3.5. İstanbul'un İmarı ve Basına Yansımaları	183
SONUÇ	242
EKLER	246
KAYNAKÇA	279

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1946 Seçim Sonuçlarına Göre Milletvekili Sayıları	31
Tablo 2: 1950 Seçim Sonuçlarına Göre Milletvekili Sayıları.....	36
Tablo 3: 1923-1950 Arası Türkiye’de GSMH.....	63
Tablo 4: 1950-1960 Arası Türkiye’de GSMH.....	65
Tablo 5: 1913 Tarım Sayımına Göre İstanbul’un Ekili Alanlarının ve Üretiminin Toplam İçindeki Payı	88
Tablo 6: İstanbul’daki Tarla Ürünleri Üretiminin Türkiye İçindeki Oranları	89
Tablo 7: Sanayi Grupları İtibariyle Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan İşletmelerin Toplam İçindeki Oranları	91
Tablo 8: İstanbul’da Tüketici Fiyatları ve Enflasyon.....	92
Tablo 9: Yıllara Göre Türkiye ve İstanbul’un Nüfusu	96
Tablo 10: İstanbul’da Okuryazar Oranı (%).....	99
Tablo 11: İstanbul’daki Tüm İlkokul Öğrenci ve Öğretmen Sayılarının Türkiye İçindeki Oranları (%)	100
Tablo 12: İstanbul’daki Tüm Ortaokul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları.....	101
Tablo 13: İstanbul’daki Tüm Liselerin Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları	102
Tablo 14: Yıllara Göre Günlük Ortalama Vapur Yolcusu Sayısı	103
Tablo 15: Yıllara Göre İstanbul’da Motorlu Taşıt Sayıları	104
Tablo 16: İstanbul’daki Halk Kütüphaneleri ve Kitap Sayıları	108
Tablo 17: Yıllara Göre İstanbul Ekili Alanlarındaki Artış (%)	110

Tablo 18: Yıllara Göre İstanbul’da Tahıl Üretimi	111
Tablo 19: Yıllara Göre İstanbul’da Baklagil Üretimi	112
Tablo 20: Yıllara Göre İstanbul’daki Hayvan Sayıları	114
Tablo 21: 1950 Sayımına Göre Başlıca Sanayi Kollarında İstanbul’un Payı.....	116
Tablo 22: DP Döneminde İstanbul’da Enflasyon	181

ŞEKİL LİSTESİ

Grafik 1: Konut Arz ve Talebi	178
Grafik 2: Kamu Harcamalarının Daraltıcı Etkisi	182

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	Demokrat Parti
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HP	Hürriyet Partisi
IMF	Uluslararası Para Fonu
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MB	Merkez Bankası
MKP	Milli Kalkınma Partisi
MP	Millet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu

GİRİŞ

Şehirler, ortaya çıkışlarından bugüne kadar ciddi değişimler yaşamıştır. İlkel şehirlerden günümüzün devasa metropollerine giden süreç, tarihsel olarak eski kentlerin doğal nedenler ya da planlı yıkım faaliyetleriyle ortadan kalkması ve yeni kentin inşası yoluyla ilerlemiştir.

İstanbul'da bütün büyük şehirler gibi, kuruluşundan bugüne kadar geçen sürede, kimi zaman doğal afetler yarattığı yıkımlarla, kimi zamanda yöneticilerin iradesine bağlı olarak pek çok kez dönüşüm yaşamıştır. Yaşanan her dönüşüm, şehrin fiziki, kültürel, sosyal ve iktisadi yapısında değişimlere yol açmıştır.

Bizans dönemi İstanbul'u, pek çok kez yıkıma uğramış, pek çok kez de hükümdarların eliyle yeniden inşa edilmiştir. Dini ikonlara karşı olanlar ve şehri işgal eden Latinlerin elinde zaman zaman harap olsa da her seferinde yaralarını sarmayı başarabilen bir kent görünümündedir.

Kent Osmanlı tarafından fethedildiğinde yine kötü bir durumdaydı. Fetihden hemen sonra girilen iskan uygulamaları, inşa edilen ve dönüştürülen yapılarla yeniden şekillendirilmiştir. II. Mehmet döneminde birçok kilisenin camiye dönüştürülmesi, yine bu dönemde ve ilerleyen dönemlerde inşa edilen cami, türbe, külliye gibi yapılarla İstanbul bir İslam kenti kimliği kazanmıştır. Hatta zamanla İslam kentlerinin en önemlilerinden bir haline gelmiştir. XVI. yüzyıl İmparatorluğun yükselişine paralel olarak, İstanbul da en parlak dönemi olmuştur. Osmanlı Devletinin gerilemesi ve buna mukabil çözüm olarak Batı'dan gelen yenilikler, İstanbul'u da etkilemiş, şehirde Batı etkisi görülmeye başlamıştır. Osmanlı'nın yıkılışıyla, İstanbul başkentlik özelliğini de kaybetmiş, yoktan var edilen yeni başkente yapılan yatırımlar, İstanbul'un bu dönemde ihmal edilmesine yol açmıştır.

Cumhuriyetle birlikte şehrin planlanması gerektiği gündeme gelmiş ve bu iş için uzmanların yardımına başvurulmuştur. Osmanlı döneminde de bazı yabancı mimarların hazırladığı planlar olsa da, bu planlar hayata geçmemiştir. Henri Prost'un hazırladığı planların uygulanmaya başlanmasıyla, şehre modern bir görünüm kazandırılmak

amaçlanmıştır. Bu dönemde açılmaya başlanan geniş bulvarlar, ilerleyen dönemlerin imar planlarının da odağını oluşturmuştur.

Demokrat Parti iktidara geldiği ilk andan itibaren İstanbul'a özel bir önem vermiştir. Cumhuriyet'in başkenti Ankara'ya karşı, İstanbul'u ön plana çıkaran bir politika izlemişlerdir. Söylemlerde İstanbul her zaman ön planda olsa da, iktidarının ilk dönemlerinde DP, İstanbul'da ciddi bir değişim yaratmamıştır. Bu durum genellikle DP'liler tarafından, önce diğer ihtiyacı olan şehirlerin kalkınması için uğraşıldığı, bunun ardından İstanbul'a geçildiği şeklinde savunulmuştur.

1956 yılında girişilen yoğun imar hareketi, İstanbul'u ciddi bir dönüşüme uğratmıştır. Başladığı andan itibaren bir hükümet meselesi olarak ele alınan İstanbul'un imarı, gittikçe genişlemiş ve sıklıkla dillendirildiği gibi "şehir koca bir şantiye alanına" dönmüştür. Bu durum dönemin basınında çoğunlukla olumlu karşılanmış, yılların köhneliğinin ortadan kaldırılabilmesi için bu çapta bir harekete girişmenin gerekliliği vurgulanmıştır.

Hükümet yetkilileri ve basın mensupları tarafından, imar hareketinin halk tarafından sorgusuz sualsiz desteklendiği yönünde açıklamalar yapılsa da, planlaması tam olarak yapılmadan girişilen bu çapta bir faaliyette kaçınılmaz olarak aksaklıklar yaşanmış, istimlak bedellerinin ödenmemesinden doğan mağduriyetler gün geçtikçe artmıştır.

Muhalefetin de sıkça eleştirdiği bir durum olan, imarın finansal kaynaklarının nereden sağladığı hususu, faaliyetlerin devam ettiği yıllar boyunca gündemden düşmemiştir. Gerçekten de belediyenin kendi kaynaklarıyla imarın maliyetini karşılaması mümkün olmadığından, devlet sayısız ödenek ayırarak destek çıkmış, hazine arazileri satışa çıkarılmış, tahvil basılmış, dış kredi temin edilmiş, buna rağmen istimlak borçları ödenemediğinden pek çok kez belediyeye haciz gelmiştir.

Bu çalışma, İstanbul'da köklü bir dönüşümün gerçekleştiği Demokrat Parti dönemine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada amaçlanan, başlıca hükümet meselelerinden biri haline gelen, fiziki, sosyal ve iktisadi pek çok etkisi olan İstanbul'un imarını, dönemin basınında çıkan haberler ve köşe yazıları üzerinden takip etmek, hem kentin

hem ülkenin ekonomisini ciddi bir biçimde etkileyen bu faaliyetleri iktisat tarihi perspektifinden ele almaktır.

Literatürde Demokrat Parti dönemi İstanbul'un imarı konusu, genel olarak mimari alanında çalışma yapan isimler tarafından ele alınmıştır. Murat Gül'ün "*Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*" başlıklı çalışması ve İpek Akpınar'ın konuyla ilgili eserleri, hem literatürde önemli bir yere sahiptir hem de bu çalışmada sıklıkla bu eserlerden faydalanılmıştır. İmar faaliyetlerinin basına yansımaları hususunda ise, Akşam, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Ulus, Vatan, Yeni Sabah gibi dönemin gazetelerinden yararlanılmıştır.

Bu kapsamda çalışma üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, konuya altyapı oluşturması açısından, çok partili sisteme geçiş, Demokrat Parti'nin kuruluş süreci, Demokrat Parti'nin bu dönemde uyguladığı politikalar ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve erken Cumhuriyet döneminde İstanbul'un geçirdiği dönüşümler genel hatlarıyla ele alınmıştır. Ayrıca Demokrat Parti'nin iktidarı süresince İstanbul'da meydana gelen sosyal, iktisadi, kültürel gelişmeler mercek altına alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, öncelikle 1923-1950 arası şehir planlama çalışmalarına yer verilmiştir. Ardından çalışmanın asıl odağı olan Demokrat Parti dönemi İstanbul imar çalışmaları ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Dönemin önde gelen gazeteleri taranarak, imara ilişkin haber ve köşe yazıları tespit edilmiş, imar hareketinin gelişimini gözler önüne serecek biçimde kronolojik olarak sıralanmıştır. Yassıada duruşma tutanakları incelenerek, İstanbul'un imarının mercek altına alındığı İstimlak Yolsuzluğu Davasındaki iddianame, sanıkların savunmaları ve tanıkların ifadeleri metne eklenmiştir. Son olarak da imarın iktisadi etkileri, teorik olarak ortaya konmuş, Dünya'dan ve İstanbul'dan örneklerle pekiştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ’NİN KURULUŞU, İKTİDARA GELİŞİ VE POLİTİKALARI

1.1. Çok Partili Sisteme Geçiş

Demokrasinin Türkiye’de yerleşmesi sancılı bir süreç sonunda gerçekleşmiştir. Demokrasi fikri ve demokratikleşme isteğinin çok eskilere dayanmasına ve düşünce dünyasında geniş çaplı bir destek bulmasına karşın, bunlar politika sahnesinde başarıyı getirmemiştir. 1876 ve 1908 yıllarındaki meşrutiyet denemeleri başarısız olmuş, Mustafa Kemal’in halkçı yönetiminde gerçekleşen muhalefet girişimleri dahi hayal kırıklığı ile sonuçlanmış ve tek parti yönetimi varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Atatürk’ün ölümünden sonra ise durum daha da kötüleşmiş, az sayıda kişinin hüküm sürdüğü otoriter bir yapıdan diktatörlüğe daha yakın bir yönetim tarzına geçilmiştir.¹ Duverger, tek parti yönetiminin, bu durumu isteyerek yaratmadığını, çok partili siyasal yaşam idealini daima koruduğunu, hatta kurduğu otoriter yönetimden utandığını ileri sürmektedir. Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka girişimlerini de, tek partinin vicdanını rahatsız eden bu durumun sonuçları olarak görmektedir.²

Başarısızlıkla sonuçlanacak olan çok partili sisteme geçiş denemelerinden, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1924 yılının Kasım ayında kurulmuş, kurulduğu ilk andan itibaren de Mustafa Kemal’in olumsuz eleştirilerinin hedefinde olmuştur. 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanması vesilesiyle çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu çerçevesinde genel bir sindirme eylemine girişilmiş, bundan muhalefet partisi de payına düşeni almıştır. Ayaklanmayı kışkırtma ve dini siyasete alet etme gibi suçlamalarla karşılaşan Terakkiperver Fırka, Haziran 1925 itibariyle kapatılmıştır.³ 1930’a gelindiğinde ise karşımıza bir diğer başarısız deneme olan, Serbest Cumhuriyet Fırkası çıkmaktadır. Mustafa Kemal, 1920’li yıllar Türkiye’sinin toplumsal ve siyasi

¹ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, 2nd Edition, London: Oxford University Press, 1968, s.303-304

² Maurice Duverger, **Siyasal Partiler**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970, s.292

³ Mete Tunçay, **Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s.99-143

sorunlarının, ortaya çıkan iktisadi krizle birleşip toplumda yarattığı hoşnutsuzluk karşısında, halkın taleplerini seslendirecek, güvenilir bir muhalefet partisinin varlığının fayda sağlayabileceğini düşünmüştür. Eski dostu Fethi Okyar'ı bizzat davet ederek, partiyi kurması için teşvik etmiş ve Ağustos 1930'da yeni muhalefet partisinin hayata geçmesini sağlamıştır. Ancak 1930 sonbaharında Serbest Fırka, kendinden beklenenin dışına çıkarak belediye seçimlerine katılmış, seçimi bir şekilde kaybetmiş olsa da, aldığı destek iktidarı rahatsız etmiş ve parti siyasi hayatında yüz günü dahi dolduramadan kapatılmıştır.⁴

İkinci Dünya Savaşının sonu itibariyle, oluşan iç ve dış dinamikler, bir kez daha çok partili sisteme geçişi gerekli hale getirmişti. Birleşmiş Milletler Anayasasının imzalanması, İkinci Dünya Savaşını demokrasi cephesinin kazanması, demokrasinin dünyada hakim ideoloji haline gelmesi gibi dış faktörler siyasi rejimin dönüştürülmesini zorunlu hale getirmiş ve geçiş doğrudan İsmet İnönü'nün tesiri altında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hükümetinin aldığı bir kararla yapılmıştır.⁵

İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında sarf ettiği ve demokrasiye geçişin ilk sinyallerinin verildiği sözleri şu şekildedir;

*Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Türk Milleti, İkinci Cihan Harbinde siyasi ve manevi bakımdan, temiz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesine devam edecektir.*⁶

Daha sonraları ise bu düşünceleri ile çelişen, CHP'nin 1938 yılı sonunda toplanan Üsnomal Büyük Kurultayı'nda kendisine verilen "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" unvanları, 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan CHP İkinci Olağanüstü

⁴ Cem Emrence, "Dünya Krizi ve Türkiye'de Toplumsal Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası", Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:7 Liberalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.213-216

⁵ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.225.

⁶ **Ayn Tarihi**, Sayı:138, Mayıs 1945

Kurultayında kaldırılmış ve 1946 yılı ilkbaharı itibariyle Türkiye’de Milli Şef Dönemi biçimsel olarak sona ermiştir.⁷

1.2. Çok Partili Sisteme Geçişin İç ve Dış Nedenleri

Çok partili sisteme geçiş üzerine yapılan çalışmaların çoğu, özellikle geçişin nedenleri üzerinde durmaktadır. Bu nedenleri iki grupta sınıflandırmak mümkündür. İlk grupta, içsel nedenleri değişik yönleriyle vurgulayan görüşler yer almaktadır. Bu görüşlerden ilki, geçiş sürecini İnönü’nün kişisel çabalarına bağlamakta, İnönü’nün çok partili sisteme geçiş için diplomatik savaş verdiğini fakat demokrasinin tesis edilmesi için uygun şartların ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra sağlandığını ileri sürmektedir. Buna paralel bir diğer görüş ise, CHP’nin modernleşme yolunda öncü olduğunu ve eninde sonunda çok partili sisteme geçişe de ön ayak olacağını fakat modernleşme yolundaki uzun dönemli çıkarlar gözetilerek, halkın doğru bir şekilde oy verecek politik olgunluğa ulaşması için beklenildiğini iddia etmektedir.⁸

İkinci grupta yer alan görüşler ise, açıklamalarını, sadece demokrasilerin yararına olan savaş sonrası konjonktür gibi dışsal nedenlere dayandırmaktadırlar. Bu bakış açısına göre, Türkiye’nin bu gelişen uluslararası sistem içinde yer alma isteğinin önündeki en büyük engel mevcut otoriter tek parti rejimiydi. Buna ek olarak, artan Sovyet tehdidi karşısında İngiltere ve Amerika’nın desteğini almak isteyen Türkiye’nin tek parti rejimini terk etmekten başka çaresi olmadığı ileri sürülmekteydi.⁹

Dönemin şartları incelendiğinde bu yaklaşımın haklı yanlarının olduğu açıkça görülmektedir. Müttefikler, en başından beri savaşın barış ve özgürlük adına yürütüldüğünü deklare etmekte, savaş esnasında yayımlanan Atlantik Bildirisi (1941) ve Birleşmiş Milletler Bildirisi’nde (Ocak 1942) hedeflerinin barış, özgürlük ve ulusların kendi geleceklerini belirleme hakkı olduğunu belirtmişlerdi. San Francisco Konferansı’nda da belirlenen bu hedefler tekrarlanmış ve buna mukabil 50 ülke tarafından imzalanan Birleşmiş Milletler Anayasası’nın giriş kısmında barış, özgürlük,

⁷ Cemil Koçak, Siyasal Tarih, **Türkiye Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s.174.

⁸ Kerem Özkurt, **Transition to Multi-Party Regime in Turkey: An Attempt at Re-Periodization**, Journal of Historical Studies, Sayı:5, 2007, s.13

⁹ Özkurt, s.14

insan hakları, kadın-erkek eşitliği, ulusların eşit haklara sahip olmaları gibi konulara vurgu yapılmıştı.¹⁰ Savaşın sona ermesiyle birlikte, Almanya ve İtalya'da tek parti idarelerinin kaldırılması, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere (BM) üye oluşu ve Batı'ya yaklaşması tek parti rejiminin temellerini sarsmıştı. Ayrıca Amerika'dan esen demokrasi rüzgarı, politik sistemini daha demokratik bir hale getirmedikçe, Türkiye'nin Batı'da kazanmak istediği itibarı elde edemeyeceğini göstermekteydi. Zaten Birleşmiş Milletler Anayasası'nı kabul etmekle Türkiye, demokrasi prensiplerine uygun ve daha özgürlükçü bir rejime geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu.¹¹

II. Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye, Müttefiklerden gelen kendilerinden yana savaşa dahil olma taleplerini reddetmesi ve aynı zamanda Nazi Almanyası'na açıkça destek veren politikaları nedeniyle uluslararası arenadaki yeri açısından oldukça kötü bir durumdaydı. Türkiye'nin savaş müddetince içinde bulunduğu tutum bütün Müttefikler tarafından eleştirildiyse de, en ağır eleştiriler Türk hükümetini faşist ve gerici olmakla itham eden Sovyetlerden gelmekteydi. Savaş sürmekteyken Sovyetler, boğazların savunulmasına Sovyetlerin de dahil olması şartını içeren yeni bir pakt imzalanmasını önermişlerdi. Ancak Amerika liderliğindeki Batı dünyasına entegre olmak isteyen Türkiye böyle bir paktın amaçlarına ters düşeceğini düşünerek bu antlaşmayı reddetmişti.¹² 1945 Mart'ında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık antlaşmasını yenilemeyeceğini açıklamasının Türkiye'de yarattığı güvensizlik ve uluslararası konjonktürün bloklaşmaya doğru gitmekte olması karşısında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonu itibarıyla tek nükleer güç haline gelen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve önderlik ettiği Batı'nın yanında saf tutmak istemesine yol açmıştı.¹³ 7 Haziran 1945 tarihinde yapılan görüşmede Sovyetler anlaşmak için; Türk – Sovyet sınırında Sovyetler lehine yapılacak değişiklikler, boğazların ortak savunulması ve burada kendilerine kara ve deniz üsleri tesis edilmesi, Montreux'nün değişmesi için anlaşmaya varılması

¹⁰ Nihal Kara, **Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri**, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Ankara: 1984-1985, s.65

¹¹ Karpat, s.228-229

¹² Hakan Yılmaz, **Democratization from Above in Response to the International Context: Turkey, 1945-1950**, New Perspectives on Turkey, Sayı: 17, 1997, s.4-5

¹³ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler**, AÜ SBF Dergisi Cilt: 33 Sayı:1, 1978, s.225

koşullarına ileri sürmüştü.¹⁴ Sovyetlerin bu istekleri karşısında tedirgin olan Türk hükümeti, İngiltere ve Amerika'dan beklediği tepkileri alamayacaktı. İngilizler boğazlar meselesinde Sovyetleri haklı bulduğunu ifade eden açıklamalarda bulunurken, Amerika'dan ise boğazların tüm milletlerin kullanımına açık olması gerektiği, Sovyetlerin arazi taleplerinin ise iki ülkenin kendi arasında halletmesi gereken bir mesele olduğu yönünde açıklamalar gelmekteydi.¹⁵

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'nin dış ilişkilerini olduğu kadar ekonomisini de etkilemişti. Türkiye savaşa girmemesine rağmen 120.000 neferlik ordusunda bu sayıyı 1.500.000'e yükseltmişti. Üreticiler de savaş dönemi koşullarına ayak uydurmak zorundalardı, savaş tehlikesi stratejik stokları gerekli kılıyordu. Sivil kesim için mal arzı sürekli daralırken talep en azından temel tüketim maddelerinde eski düzeyini koruyordu. Vergilerin yetersiz kaldığı ve emisyon ihtiyacının arttığı bu koşullar altında fiyat artışlarına karşın önlem olarak önce Milli Korunma Kanunu ve daha sonra Varlık Vergisi uygulaması hayata geçirildi. Buna rağmen savaş evresinde fiyatlar yüzde 459 artış gösterdi.¹⁶ Hükümet Milli Korunma Kanunu'nun zabıta tedbirleriyle fiyatlar üzerinde oluşan bu baskıyı kaldırmayı amaçlamış, ancak alınan tedbirler bazı malları piyasadan kaçırmış ve geniş bir karaborsa ağının oluşmasına neden olmuştur. Böylece 1942'ye kadar uygulanan fiyat kontrolü, artık yürütülemez hale gelmiş, fiyatlar serbest bırakılmış, ancak bu da çözüm olmamış ve fiyatlarda baş döndürücü artışlar meydana gelmiştir. Bu gelişmeler bir yandan ücretli çalışan kesimleri ezerken, bir yandan da spekülâtif kazançları kamçılarmış ve kalabalık bir "savaş zenginleri" zümresi yaratmıştır. Bu durum karşısında hükümet, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi olağanüstü vergilerle bu haksız kazançları Hazine'ye aktarmaya çalışmış, ancak bu girişimler bekleneni vermediği gibi, iktisaden güçlü sınıfları ürkütmüş ve iktidar partisinden soğutmuştur.¹⁷ Oluşan savaş enflasyonu, şehirlilerin gelirlerini aşındırmış, hatta bürokratların bile maaşlarının azalması sonucunu doğurmuştur.¹⁸ Timur, CHP'yi

¹⁴ Baskın Oran, *Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)*, AÜ SBF Dergisi Cilt:25 Sayı:1, 1971, s.56-63

¹⁵ Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s.267-269

¹⁶ Zafer Toprak, *Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu*, Toplumsal Tarih, Sayı:121, Ocak 2004, s.75

¹⁷ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.19-20

¹⁸ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.141

çok partili hayata iten en önemli etkenin, savaş dönemi enflasyonundan etkilenen memur zümresi ve liberal aydınların desteğini kaybetmesi olduğunu ileri sürmektedir. Bu durumun oluşumunda enflasyonun yarattığı sıkıntılar kadar, bahsi geçen zümrelerin uluslararası fikir akımlarına ve özgürlüğe duyarlı olmalarının etkisi de büyüktür.¹⁹

Bir bakıma hükümetin iktisat politikalarının yarattığı bu zenginler zümresi savaş sonu itibarıyla seslerini yükseltmeye başlamışlardı. İkinci dünya savaşı sonrası, devlet himayesinde gelişmiş ve artık himayeye ihtiyacı kalmadığını düşünen ve daha fazla serbestlik isteyen ticaret burjuvazisi, Batı tipi liberal bir iktisadi sistem kurulmasını amaçlıyordu.²⁰ Türk ekonomisinin piyasa sistemine entegre olmasını isteyen Batı'nın yaptığı baskıyı da bir teşvik unsuru olarak gören özel sektörün CHP içindeki temsilcileri ekonominin liberalleşmesi için baskı yapmaya başlarken, Recep Peker'in başı çektiği bir kesim ise tam tersine devletçi politikaların daha da sertleştirilmesi yönündeki isteklerini ortaya koyuyorlardı.²¹

Demokrasiye geçişte iç etmenlerin belirleyici olduğunu savunanlar arasında yaygın olarak benimsenen tezlerden biri de, ülkedeki genel hoşnutsuzluk karşısında yöneticilerin bir “emniyet sübabı” açmak için çok partili sisteme geçiş kararını verdikleridir. Bu yaklaşıma göre, uzun yıllar tek parti ile yönetilmiş olan toplumda savaş döneminde yaşanan sıkıntılar, izlenen ekonomi politikaları ve bu dönemde kurulan sıkı bir “polis rejimi”, hükümete ve CHP'ye karşı bir bıkkınlık ve tepki oluşmasına neden olmuştu. İnönü de bu hoşnutsuzluğun toplumsal bir patlamaya dönüşmesini engellemek adına yapılması gereken müdahaleyi çok parti rejimine geçiş olarak belirlemişti.²²

Türkiye’de çok partili sistemin kurulmasında İnönü’nün kişisel isteğinin önemli bir rol oynadığı ileri sürülen görüşlerden biridir. İnönü, 1938’de Cumhurbaşkanı olduğunda çok partili sisteme geçiş kararını aldığını ancak başlayan savaş nedeniyle ertelemek zorunda kaldığını söyleyerek bu iddiaları kuvvetlendirmektedir. İnönü’nün bu

¹⁹ Timur, s.23

²⁰ Kürkçüoğlu, s.227

²¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012, s.126

²² Kara, s.71

isteğinin kaynağında, Batıya benzeme, Atatürk'ün yarım kalan işlerini tamamlama ve devam ettirme ve Atatürk'le yarış hırsı olduğu söylenmektedir.²³

Karpat, dış dünyadan gelen demokratikleşme baskılarının göz ardı edilemeyeceğini, ancak bunu çok partili sisteme geçişte yegane etken olarak görmenin ülkenin iç dinamiklerini hiçe saymak anlamına geleceğini belirtmektedir. Özellikle Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulüyle birlikte, muhaliflerin tek parti sistemine karşı çıkmak için elverişli bir ortama kavuşmuş olmaları önemli etkenlerden biridir.²⁴ Atatürk döneminden beri CHP içinde İş Bankası grubu ile İsmet Paşacılar arasında bir ikilik olduğu bilinmekle birlikte, bunun açık bir hizip mücadelesini dönüşmediği görülmektedir. Savaş sırasında Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras çevresinde gelişen ve Atatürk'e yakın olup İnönü döneminde meclis dışında bırakılan bazı isimlerden müteşekkil, açıkça ortaya konmayan bir muhalif grup olduğu bilinmektedir. Ama esas parti içi hizipleşme bahsedildiği gibi savaş sonrasında, ortamın muhalefet için elverişli hale gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Parti, Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın başını çektiği bu muhalif grubu dışlayarak ayrı bir parti kurmaları için adeta çaba göstermiştir. CHP'nin, totaliter bir parti olduğu yönündeki eleştirileri boşa çıkarmak ve partiyi içten zayıflatan unsurlardan kurtulmak için yeni parti kurulmasını teşvik ettiği, çok partili sisteme geçişin önemli nedenlerinden birinin bu muhalefeti tasfiye etme isteği olduğu savunulan görüşlerden biridir.²⁵

1.3. Çok Partili Sisteme Geçiş Hızlandıran Gelişmeler

1.3.1. Çiftçi Topraklandırma Kanunu²⁶ ve 1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri

Böyle bir siyasi iklim içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) Çiftçi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri başlamış ve Meclis içinde hatırı sayılır bir muhalefet akımı oluşmasına sebep olmuştur. Ancak bu toprak reformu savaş sonrası ortaya çıkmış değildi, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar dayanmaktaydı. Köylünün

²³ Kara, s.74

²⁴ Karpat, s.231

²⁵ Kara, s.72-73

²⁶ Kanunla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz; Ömer Lütfi Barkan, **Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri**, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt VI, Sayı 1-2, 1946

toprak sahibi yapılmak suretiyle, kendi kendine yeten, hem üreten hem tüketen bir orta sınıfın küçük üyesi yapılması planları Cumhuriyet’i kuran kadrolarca ortaya atılmış ancak, köylünün, kendisine sağlanacak araç gereçlerin bakım ve onarımı, elde edilen ürünün saklanması ve pazarlanması gibi konularda yeterli bilgiye sahip olmadığı düşünülerek kanun haline getirilmesi ertelenmiştir. Bu nedenledir ki tasarının yasalaşması Köy Enstitülerinin ilk mezunlarını verdiği 1945 yılına kadar ertelenmiştir.²⁷

1945 yılının Mayıs ayında tasarı olarak meclise sunulan bu kanun; topraksız ya da az topraklı köylüyü toprak sahibi yapmayı, tarımsal alanların işlenmesinde sürekliliği sağlamayı ve arazi mülklerinin aşırı büyümelerini ya da gereğinden fazla küçülmelerini önlemeyi amaçladığı hükümet tarafından savunulmaktaydı. Tasarının önerdiği değişiklikler; büyük arazilerin, genel olarak 5000 dönümü ve özel olarak kırsal nüfus yoğunluğunun çok olduğu bölgelerde 2000 dönümü aşan bölümleri ile sahipleri tarafından değil, ortakçı ve yarıcı gibi topraksız köylüler tarafından işlenen bölümlerin kamulaştırılması, bölgenin özelliklerine göre çiftçi ailesinin geçimini sağlayabileceği büyüklükte ve aile fertlerini istihdam edilebileceği, miras yoluyla devri mümkün kılınan, çiftçi ocakları adı altında arazilerin dağıtılmasıydı.²⁸

Keyder, bu kanunun çıkarılmasında toplumsal bir devrim amaçlanmadığını, bürokrasinin burjuvazinin güçlenen muhalefetine karşı köylülerle yeni bir ittifak kurma isteğinin yattığını ileri sürmektedir. Sistemi daha demokratik hale getirme kararı alan hükümet, bu karara uygun olarak gerçekleşecek bir seçimde kendisini destekleyecek bir tabana ihtiyaç duymaktaydı. Devletçi politikalardan ve seferberliğin beraberinde getirdiği zorluklardan en çok etkilenen kesim olan yoksul köylüler bu bağlamda hükümetin hedefinde olmuş, çıkarılan yasa da onların gönüllerini almak için bir araç olarak görülmüştür.²⁹ Tasarının Meclise sunulmasının ardından Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak, Halil Menteşe gibi büyük toprak sahiplerinden oluşan geçici kurul tasarıyı zararsız hale getirmek için çalışmışlardır. Bunun üzerine başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere radikal bir toprak yasası çıkmasını isteyenler, “Topraksız ya da az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte olan arazi 39.

²⁷ Ekinci, s.290-291

²⁸ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.382-383

²⁹ Keyder, s.158

madde gereğince dağıtım esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden az olamaz.” hükmünü içeren 17. maddeyi tasarıya eklemişlerdir. Uygulamada 17. madde işletilmemiş, yasanın uygulanmasını başlatacak olan tüzüğün çıkartılması ise Mayıs 1947’ye kadar ertelenmiştir. Bu kanun çerçevesinde 1947-1972 yılları arasında 22 milyon dönümün üzerinde arazi topraksız ya da az topraklı ailelere dağıtılmıştır. Ancak bu toprakların 54.000 dönümü şahıs arazilerinden kamulaştırılmış, geri kalanı dağıtım ise Hazine adına kayıtlı topraklardan yapılmıştır.³⁰

Tasarının meclise gelmesinin ardından parti içindeki muhalifler, önerilen toprak reformunun ülkenin gereksinimlerini karşılamaktan uzak olduğu ve üretimde gerilemeye yol açacağı ileri sürmekteydi. Büyük gayrimenkulleri parçalamanın kapitalizm öncesi aile ekonomisini restore edeceği iddia edilmekteydi. 500 dönümden büyük tarım arazilerinin millileştirilmesini öngören toprak reformunun, çiftçiler arasında güvensizlik yaratacağı ve temel bir ilke olan mülkiyet hakkını ihlal edeceği getirilen eleştiriler arasındaydı.³¹

Hükümetin içinden bir isim, dönemin Dahiliye Vekili Hilmi Uran hatıralarında, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nu memleketteki bir takım topraksızları toprak sahibi yapmak istemesi ve yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlaması yönleriyle çok olumlu bulduğunu, ancak aynı zamanda böyle bir kanunun çıkarılmasının ülke şartlarını bilmemek ya da bilmezden gelmek anlamına geldiğini vurgulamıştır. Uran, *“Kanaatim odur ki, biz bu kanunla hiç ciddi bir lüzum yokken sadece bir üzüntü olarak ortalıkta, işte biz de bir toprak rejimine gidiyoruz zannını ve endişesini uyandırdık ve hiçbir faydasını görmeyerek onun da sadece zararını çektik, durduk”* sözleriyle bir bakıma muhaliflerin eleştirilerinde haklı olduğunu kabul etmekteydi.³²

³⁰ Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk, **1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler**, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Ankara: 1984-1985, s. 54

³¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 1. Basım, İstanbul: Hil, 1994, s.27

³² Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.349-350

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun yarattığı gerginlik henüz dağılmamışken, 21 Mayıs 1945 tarihinde meclis bütçe görüşmelerine başlamış ve yine şiddetli bir muhalefetin varlığı gözlemlenmiştir. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak gibi konuşmacılar, hükümeti alışılmadık bir sertlikle eleştirmişlerdir. Eleştiriler; bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirliler ve özellikle memurların içinde bulunduğu zor durum, vurgunculuk, karaborsa, vergi sisteminin verimsizliği ve adaletsizliği noktalarında toplanıyordu. Böyle bir ortamda, 29 Mayıs'ta yapılan bütçe oylamasında, 368 lehte oya karşılık beş kişi aleyhte oy kullanmıştır. Bu beş kişi, Demokrat Parti'nin (DP) dört kurucusu ve Emin Sazak'tı.³³ Böylelikle bu yıla kadar yalnızca parti meclis grubunun kapalı oturumlarında kendini gösteren muhalefetin varlığı, ilk defa kamuoyunun karşısında ortaya çıkmış oluyordu. Bu vesileyle ortaya çıkan muhaliflerden bazıları hem iç, hem de dış gelişmelerin verdiği güvenle partide bir dizi liberal değişiklikler yapılması yönündeki taleplerini öne süreceklerdi.³⁴

1.3.2. Dörtlü Takrir ve Beklenmedik Bir Muhalefet Girişimi: Milli Kalkınma Partisi

7 Haziran 1945 tarihine gelindiğinde CHP Meclis Grup Başkanlığı'na, "Dörtlü Takrir" olarak bilinen ve altında gelecekte Demokrat Parti'nin kurucuları olacak olan Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzaları bulunan, genel olarak ülkede ve partide siyasal liberalleşme talep eden bir önerge verilmiştir. Önergede, dünya ülkeleri demokrasi yolunda hızla ilerlerken Türkiye'nin bu akımdan ayrı kalmasının mümkün olmadığı ifade edilmekte, parti içinde özgür tartışma olanağı yaratılması amaçlanmakta ve ayrıca tüm ülkede siyasal liberalleşmenin gerekliliğini açıklanmaktaydı.³⁵ Önergenin sonunda, içerikte bahsi geçen istek ve temennilerinin gerçekleşmesi için alınması gerekli olan tedbirleri şu şekilde sıralamaktaydılar; meclis denetiminin sadece anayasanın şekline değil ruhunu da uygun bir şekilde işlemesini sağlayacak tedbirlerin alınması, yurttaşların politik hak ve özgürlüklerini anayasanın gerektirdiği ölçüde kullanabilmeleri, bütün parti çalışmalarının bu esaslara uygun bir

³³ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2014, s.11-12

³⁴ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, 2.Baskı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.50

³⁵ Koçak, **Siyasi Tarih**, s.177

şekilde yeniden düzenlenmesi. Goloğlu, bu açıklamalarla Dörtlü Takrir sahiplerinin, parti içinde bazı değişiklikler yapılmasını istiyor görünmelerine rağmen, aslında çok partili hayata geçilmesi yönünde istekleri olduğunu belli ettiklerini savunmaktadır.³⁶ Takrir verme düşüncesi ilk olarak Köprülü ve Menderesten gelmiş, Bayar'ın onayı alınmış, o da Koraltan'ın dahil olmasını sağlamıştır.³⁷ Refik Şevket İnce de önergeye imza vermek istemiş, ancak Köprülü ve Koraltan'ın mebus olmadığını ileri sürerek karşı çıkmaları sonucu takrire dahil edilmemiştir.³⁸ Cemil Koçak, İnce'nin talebine rağmen önerge dışında tutulmasının, önergeyi açık bir muhalefet deklarasyonu olarak görmediklerini, aksine parti içi bir mesele olarak algılandığı şeklinde yorumlamaktadır.³⁹

Hangi amaçla verilmiş olursa olsun öneri, 12 Haziran 1945'te parti meclis grubunda masaya yatırılmış ve öneride imzası bulunan dört isim dışında oy birliğiyle reddedilmiştir. Bu olay karşısında Adnan Menderes ve Fuad Köprülü açıkça hükümete muhalefet etmeye başlamış, Vatan gazetesinde iktidarı eleştiren yazılar kaleme almışlardır. Bu tavırları kısa bir süre sonra partiden atılmalarına neden olmuş, bu eylemin parti yönetmeliğine aykırı olduğu yönünde görüş bildiren Refik Koraltan ise bu eleştirilerinin ardından partiden ihraç edilmiştir. Arkadaşlarının partiden atılmasına sessiz kalmayan Celal Bayar, önce vekillik daha sonra da parti üyeliğinden istifa etmiştir.⁴⁰

Buna karşılık CHP sözcüleri Türkiye'de halk egemenliğinin tanındığını, rejimin aslında demokratik olduğunu ve Cumhuriyetin ilanından itibaren ülkede demokrasinin mevcut olduğunu söylemekteydiler. CHP, bu söylemlerini destekleme fırsatını 17 Haziran 1945 tarihli İstanbul ara seçimlerinde bulmuş, bu seçimler için

³⁶ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.28-29

³⁷ Ekinci, s.298

³⁸ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s.85

³⁹ Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt 1: İkinci Parti**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.318

⁴⁰ Ali Yaşar Sarıbay, "The Democratic Party", Metin Heper & Jacob Landau (Ed.), **Political Parties and Democracy in Turkey** içinde (119-133), London: I.B. Tauris & Co Ltd, 1991, s.121-122

adaylar Parti Merkez Komitesince tespit edilmeden serbestçe seçilmişlerdir. Ancak seçim sonucunda meclise girenlerin tamamının CHP’li oluşu bu iddialarla çelişiyordu.⁴¹

Karpat, önerenin reddediliş nedenini anlamının güç olduğunu söylemektedir. Çünkü parti önergeyi reddederek 1945 baharında verdiği hürriyet vaatleriyle çelişmektedir. Bu tavrın parti çoğunluğunun siyasi özgürlükleri birden vermeyi aşırı bulmuş olabileceği ile açıklanabileceğini ya da bir muhalefet partisi kurulmasının önünün açılması için önerenin kasten reddedilmiş olabileceğini öne sürmektedir.⁴² Önerenin reddinde hangi saik etkili olursa olsun, İnönü’nün önerge verildikten sonraki “*Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler...*” sözleri muhalefet partisi kurulması yönündeki isteğini ortaya koymaktadır.⁴³ Ancak yeni bir siyasi parti kurma girişimi beklenildiği gibi CHP’li muhaliflerden değil İstanbullu bir sanayici, Nuri Demirağ’dan geldi. 7 Temmuz 1945’te Milli Kalkınma Partisi’ni (MKP) kurmak için hükümete başvuran Demirağ’a izin Ağustos ayında verildi.⁴⁴ Resmi olarak 5 Eylül’de kurulan Milli Kalkınma Partisi ısrarlı bir şekilde ekonominin liberilizasyonu ve özel teşebbüsün desteklenmesi yönünde çağrıda bulunmaktaydı. Ancak parti üyeleri arasında hiç tecrübeli politikacı bulunmaması ve mecliste temsilcisinin bulunmaması bu hareketin etkisiz kalmasına ve çok az destek görmesine neden olmuştur.⁴⁵ Ayrıca partinin doğudaki Müslüman ülkelerle yakın ilişkiler içinde olması da halktan destek görmesine engel olan etkenlerden biridir. Çünkü halkın büyük bir kesiminin Kemalist devrim sırasında saplandığı “ulusal kibir” Müslüman dünyası ile yakınlık kurmalarına izin vermemekteydi. Bunun yanında yeni bir partiye ılımlı bakabilecek kesimler daha önceki muhalif girişimlerin kaderlerine dair hatıraları taze olduğundan destek verme konusunda tereddüt etmiş, sonuç olarak parti umduğu başarıya ulaşamamıştır.⁴⁶

Metin Toker, dönemi anlatan kitabında, MKP’nin kurulmadan önce de, kurulduktan sonra da daima alay konusu olduğundan, hatta kurucusu Nuri Demirağ’ın

⁴¹ Karpat, s.232

⁴² Karpat, s.234

⁴³ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990, s.67

⁴⁴ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.27

⁴⁵ Erik J. Zürcher, **Turkey: A Modern History**, 3rd. Edition, New York: I.B. Tauris: 2004, 211

⁴⁶ Geoffrey L. Lewis, **Modern Turkey**, New York: Praeger Publishers, 1974, s.138

sık sık gazetecilere verdiği kuzu ziyafetleri yüzünden partinin “Kuzu Partisi” olarak anılmaya başladığından bahsetmiştir.⁴⁷ 1 Kasım 1945 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün TBMM’de yaptığı konuşmadaki şu sözleri de, MKP’nin ciddiye alınmadığı ve yeni bir muhalefet partisi kurulması yönündeki istekliliği ortaya koymaktadır;

*Bizim tek eksikimiz, Hükümet Partisi karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.*⁴⁸

1.3.3. 4 Aralık Tan Matbaası Olayı

1945 yılının Mart ayından itibaren Tan ve Vatan gazeteleri, fiili bir muhalefet cephesi oluşturmuşlardı. Her iki gazetenin de CHP içinde oluşan muhalif grup ile yakın ilişkileri vardı. Ancak bu iki gazete konum olarak farklı yerlerdeydiler. Vatan gazetesi, bünyesinde sol eğilimli yazar bulundurmamakta, dış politikada hükümeti kayıtsız şartsız desteklemekteydi. Tan gazetesi ise ülkede dış politika alanında çizilmek istenen mutabakat çizgisinin dışına taşıyordu. Bu da gazetenin ve savunduğu tüm görüşlerin siyasi meşruluk sınırının dışına çıkmasıyla sonuçlanıyordu.⁴⁹

Tan gazetesinden Zekeriya ve Sabiha Sertel, DP yöneticileri ile yakın bir işbirliğine girmişler, bu işbirliğinin sonucu olarak da o tarihlerde yeni çıkarmaya başladıkları “*Görüşler Dergisi*” ne DP liderleri sermaye yardımı, makale ve mülakat vaat etmişlerdi. Bu tutum, DP hareketini sindirmek ve kontrol altında tutmak isteyen CHP’nin elinde koz olmuştur.⁵⁰ Olayların gerçekleşeceği 4 Aralık gününe kadar basında Tan gazetesi ve Görüşler dergisi açıkça hedef gösterilmişti. Hatta birlikte muhalif bir cephe oluşturdukları iddia edilen Vatan gazetesi dahi bu durumu ortak olmaktaydı. Görüşler dergisinde DP’nin kurucularının yazılarının çıkacağını duyurulmasını koyu

⁴⁷ Toker, s.70

⁴⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VII, Cilt: 20, 1.11.1945, s.7

⁴⁹ Koçak, *İkinci Parti*, s.772-774

⁵⁰ Timur, s.85

solcuların kurulacak partiye bir suikast girişimi olarak yorumlayan dönemin Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman anılarında, dergiyle bir ilgileri olmadığını derhal ilan etmeleri gerektiği yönünde Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü bizzat ikaz ettiğini ileri sürmektedir.⁵¹

İktidar tarafından yönlendirildiği açık olan basının taarruzları sonuç vermiş, Tan gazetesi ve Görüşler dergisi ile kurulacak olan muhalefet partisi arasındaki ilişki sonlandırılmıştı. Böylelikle hem demokratikleşme hareketleri içinde yer almak isteyen sol kesim dışarı itilmiş, hem de kurulacak partinin bir cephe halinde değil, dar bir siyasi platformda hayata geçmesi sağlanmıştı. Ancak elde edilen bu sonuçlar yeterli bulunmamış olacak ki, 4 Aralık 1945 günü sayılarının 20.000 civarında olduğu söylenen içlerinde üniversite, yüksek okul ve lise öğrencilerinin de bulunduğu bir grup, Beyazıt Meydanı'ndan hareket ederek sırasıyla Tan Matbaası, La Turquie ve Yeni Dünya dergilerinin büroları ile Berrak Kitabevi ve ABC Kitabevini tahrip etmişlerdir.⁵² Oysa Zekeriya Sertel anılarında, böyle bir olay olabileceğini bir gün önceden haber aldığını, Vali Lütfi Kırdar'a telefon açarak durumu bildirip gerekli tedbirlerin alınmasını rica ettiğini, valinin o görüşmede tedbirlerin alındığına dahil güvence vermesine rağmen ertesi gün olayları durdurmaya yönelik bir girişimin olmadığını aktarmaktadır.⁵³ Sabiha Sertel ise o gün gördüğü tek polis müdahalesinin, grup Vatan gazetesine doğru ilerlemeye başladığında gerçekleştiğini belirtmektedir.⁵⁴ Aslında o gün Vatan gazetesine de saldırılması planlanmış, ancak gösterinin muhalefete karşı değil sadece komünizme karşı olduğu izlenimi uyandırmak maksadıyla son anda vazgeçilmiştir.⁵⁵ Sonuç olarak eğer verilmek istenen mesaj soldan uzak durulması ise, Takrir sahipleri bunu fazlasıyla ciddiye almış, bu tarihten itibaren sola karşı olma hususunda CHP ile adeta yarış içine girmişlerdir.⁵⁶

Timur bu olayları, kuruluş halinde olan demokrasiye, CHP'nin istediği şekli vermek için hazırladığı bir tertip olarak değerlendirmektedir. Müstakbel muhalefet

⁵¹ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt 2**, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1997, s.1327-1328

⁵² Koçak, **İkinci Parti**, s.794-795

⁵³ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 2. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977, s.258

⁵⁴ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1987, s.311

⁵⁵ Karpat, s.238

⁵⁶ Sina Akşin, **Demokrat Parti'nin Kurulması**, Tarih ve Toplum, Cilt: IX, Sayı:53, 1988, s.15

partisinin solla olan ilişinin tamamen kesilmesi, gündeminde sadece demokratikleşme olan partiler ve hükümete tabii olan sendikalar dışındaki tüm oluşumların kapatılmasıyla, arzu edildiği gibi soldan arındırılmış, sağ partilerden müteşekkil bir demokrasi kurulmuştur.⁵⁷ Ancak sağın da tüm eğilimlerinin burada temsili mümkün olmayacaktı. Osmanlı düzenine geri dönmek isteyen gericiler, laikliğe karşı olan şariatçılar ve Nazilere özenen faşistler de çizilen sınırların dışında tutulmuştu. Sonuçta meşru olarak kabul edilen tek muhalefet, ideolojisi iktidardaki tek partiden belirgin farklılıklar göstermeyen, yarı liberal bir sağcı muhalefetti.⁵⁸

1.4. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve İktidara Geliş Süreci

1.4.1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve İktidarın Tepkisi

Dörtlü Takrir sahiplerinin, en azından takriri verdikleri tarihte yeni bir parti kurmayı amaçlamadıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Bayar, daha önceki muhalefet liderlerinin akıbetine uğramak istemiyor, en az İnönü kadar sahibi olduğunu düşündüğu CHP'de esen demokratikleşme rüzgarlarının da etkisiyle, parti dışına çıkmadan yönetimde söz sahibi olmayı amaçlıyordu.⁵⁹ Ancak işler beklendiği gibi gitmeyip partiden ihraç ve istifa yoluyla ayrılmalarının ardından, yeni bir parti kurarak muhalefete devam edecekleri konuşulmaya başlanmıştı. Celal Bayar 1 Aralık'ta basına verdiği demeçte, yeni bir parti kuracaklarını açıklayarak söylentileri ilk ağızdan onaylamış bulunmaktaydı. Üç gün sonra İsmet İnönü ile Celal Bayar yemekte buluşup konuşmuşlar, böylelikle devlet başkanının ve dolayısıyla iktidar partisinin de onayını almış bulunuyorlardı.⁶⁰ Bu buluşmada İnönü'nün Bayar'dan laiklik güvencesi alıp, köy enstitülerine karşı çıkıp çıkmayacakları ve dış politikada ayrılık olup olmadığı sorularına kendince müspet cevaplar alınca partinin kurulmasını onayladığı aktarılmaktadır.⁶¹

⁵⁷ Timur, s.86

⁵⁸ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye** içinde (173-241), 6.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013, s.178

⁵⁹ Akşın, s.13

⁶⁰ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.15

⁶¹ Toker, s.81

7 Ocak günü yeni partinin kurucuları, partinin programını ve tüzüğünü hükümete sunacaklardı. DP'nin Cemiyetler Kanunu hükümlerine uygun olarak hazırlanan program ve tüzüğü, bizzat Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a iletilmişti. Daha önceki ve bu tarihten sonra gerçekleşecek örneklerde olanın aksine DP'nin başvurusu beklemeye alınmamış, derhal kuruluş izni verilmişti.⁶² Parti merkezi olarak Antalya Milletvekili Cemal Tunca'nın Ankara'da Sümer Sokak'ta bulunan binası kullanılmaktaydı. Dr. Cemal Tunca, DP kurulur kurulmaz CHP'den ayrılmış, evini DP kurucularının emrine vermiş, kuruculardan sonraki ilk DP'li olmuştu.⁶³ Kurucular ilk iş olarak gizli oyla yapılan bir seçim sonucunda parti başkanını seçtiler. Bu seçim sonucunda Celal Bayar, üç oyla parti başkanı seçilmişti. Geri kalan kurucular ve Cemal Tunca da Genel İdare Kurulu üyeliğine seçildiler.⁶⁴ Kuruluştan birkaç gün sonra da Yusuf Kemal Tengirşenk ve Refik Şevket İnce, DP Genel İdare Kurulu'nu oluşturan beş kişi tarafından Genel İdare Kurulu üyeliğine getirilmiştir.⁶⁵

Muhalefet partisinin kuruluşu iktidar kanadında memnuniyet ile karşılandı. Kuruluşun ertesi günü Ulus Gazetesine yazdığı yazıda Falih Rıfkı, muhalefet partisinin varlığı ile demokrasi hayatımızdaki büyük bir boşluğu doldurduğunu, Celal Bayar ve arkadaşlarının parti kurucuları olarak endişeye mahal vermeyecek şahsiyetler olduğunu ve bu girişimin ülke için hayırlı olduğunu dile getirmekteydi.⁶⁶ İlerleyen aylarda basına verdiği demeçte Başbakan Şükrü Saraçoğlu, “*Bir muhalefet partisinin varlığı halkın hükümete karşı güven ve inancını arttırmaktadır*” diyerek durumdan hoşnut olduğu mesajını verecekti.⁶⁷

Necmettin Sadak 9 Ocak tarihli “*Demokrat Partiye hoş geldin deriz*” başlıklı yazısında şu sözleriyle DP ile CHP'nin programları arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir;

⁶² Cemil Koçak, **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt 2: İktidar ve Demokratlar**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.25-26

⁶³ Goloğlu, s.37

⁶⁴ Toker, s.85

⁶⁵ Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s.43

⁶⁶ Falih Rıfkı Atay, Yeni Parti Kuruldu, **Ulus Gazetesi**, 8 Ocak 1946

⁶⁷ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976, s.18

*Demokrat parti memlekete yeni bir devlet sistemi, yeni bir sosyal meslek, bir devrim programı getirmek iddiasında değildir. Bu partinin hedefi, aynı ana prensipler çerçevesi içinde, hükümet ve idare makinesinde yenilik ve düzeltim istemektedir. Demokrat Parti, C. Halk partisine aykırı bir sosyal ve politik mezhep gütmeyen, tatbikatta bir kontrol vazifesi görmek gibi milli bir kaygı ile doğuyor.*⁶⁸

Bu tarz yorumlar, halkta da DP'ye karşı ön yargı oluşturmaktaydı. 1930'da Serbest Fırka denemesinde halk, partiyi desteklemesine rağmen, partinin yarı yolda ortadan kaybolduğuna ve iktidarın emri altında danışıklı bir partiye dönüştüğüne tanık olmuştu. Bu hatıralar canlıyken halkın DP'ye aynı gözle bakması beklenen bir durumdu.⁶⁹ Bu kuşkuların ortaya çıkışında DP'nin kuruluşuna giden sürecin her adımında CHP'nin, dolayısıyla İsmet İnönü'nün desteğini almış olması etkili olmuştur. 1944 ve 1945 yıllarından itibaren özel olarak Celal Bayar parti kurması için uygun görülmüş ve çeşitli yollarla teşvik edilmişti. Bu teşvikler bazen yollanan haberlerle kapalı, bazen de Ulus'a başyazı yazdırma gibi açık şekillerde olmuştur. Bu gelişmeleri yakından izleyen kamuoyunda, DP'nin muvazaa partisi olduğu yönünde kuşkular artmıştı.⁷⁰

Bu mevzu basın toplantısında Celal Bayar'ın karşısına sual olarak çıkmış, Demokrat Parti'nin danışıklı dövüş mahsulü olup olmadığı sorulduğunda Bayar, *“Serbest Fırka dahi bir muvazaa partisi değildi. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler olmadığı gibi memleketin muvazaalı işlere tahammülü yoktur.”* cevabını vermiştir.⁷¹ Partinin sağda mı, yoksa solda mı olduğuna ilişkin soruyu Celal Bayar; *“Demokrattır. Programımızı inceleyiniz, orada yerimizi bulacaksınız”* diyerek geçiştirmiştir.⁷² Menderes'in ise aynı soruya, bir anlatıma göre, *“Belki iki parmak daha soldadır”*, bir başka anlatıma göre de, *“Siz Halk*

⁶⁸ Necmettin Sadak, Demokrat Partiye Hoş geldin Deriz, **Akşam Gazetesi**, 9 Ocak 1946

⁶⁹ Yalman, s.1349-1350

⁷⁰ Timur, s.16

⁷¹ Cumhuriyet, 8 Ocak 1946

⁷² Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, İsmet Bozdağ (drl.), İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986, s.48

Partisi'nin yerini bulun, biz de Demokrat Parti'nin onun neresinde olduğunu gösterelim” diyerek, Bayar'ı destekler bir karşılık vermiştir.⁷³

Asım Us ise, hatıra notlarında iki parti hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır, “*Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında harici ve dahili siyasetin ana hatları bakımından esaslı bir fark yoktur. Aradaki fark milli kalkınma prensiplerinin daha ziyade tatbikatı noktasından anlayış farkıdır.*”⁷⁴

Nadir Nadi'nin bu konudaki görüşleri ise şu şekildedir;

*Programları ve ana prensipleri itibariyle Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında büyük bir fark olmadığını görüyoruz ve bunu normal sayıyoruz.(...) Programları arasında esaslı fark bulunmadığı için, Demokrat Partiyi Halk Partisinden ayırt etmek güç olacaktır. Parti demek, bir bakıma prensip ve program demek olduğuna göre, bundan sonra siyasi hayata atılmak isteye yurttaşlar, aynı mimarın elinden çıkmış iki cami arasında namazsız gezmek durumundadırlar.*⁷⁵

İki parti arasında ciddi farklar görülmemesinin nedenleri üzerine bir değerlendirmeyi İlber Ortaylı köşe yazısında yapmıştır;

*Görünüşte DP'nin programı çok yeni ve değişik çizgiler taşııyordu ve Kemalist rejimin etrafında biçimlenmişti. Programın bu niteliği kurucuların kişiliği, dünya görüşü kadar 1940'ların Türkiye'sindeki tekdüzelikten de ileri geldiği açıktı. Ziyad Ebuzyia Tasvir'de “Anayasa'dan altı ok umdesi kalkmadıkça ve Halk Partisi bu umdelerin bir kısmını olsun terk etmedikçe partiler arası esaslı fikir ayrılıkları görülmeyecektir. Bunların dışında din ve komünizme dayalı parti de yasak oldukça, ayrılık sadece tatbikatta görülebilir.” diyerek bu benzerliği açıkladı. Gerçektende çok partili hayatta uzun zaman tarafların sosyal – iktisadi görüş ve programlarında derinlemesine farklar görmek pek mümkün olmamıştır.*⁷⁶

⁷³ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası, 1963, s90, Toker, s80, Yalman, s1331, Bayar, s.48

⁷⁴ Asım Us, **Hatıra Notları**, 1. Baskı, İstanbul: Kitabevi, 2012, s.598

⁷⁵ Nadir Nadi, Yeni Partinin Kuvvetli Ve Zayıf Tarafı, **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1946

⁷⁶ İlber Ortaylı, 1946 Demokrasisi, **Milliyet**, 16 Mayıs 1983

CHP ile arasında çok fark bulunmadığı pek çok kişi tarafından ifade edilen DP'nin programı, 85 maddeden oluşan, oldukça uzun bir programdı. DP, programında, cumhuriyetçi olduğunu vurguluyor, geniş anlamıyla demokrasinin, bütün devlet faaliyetlerinde milli iradeyi hakim kılmak, yurttaşların bireysel ve toplumsal bütün hak ve hürriyetlere sahip olmasını sağlamak olduğunu belirtiyordu. CHP'nin Altıok'u 1937 yılında yapılan değişiklikle anayasal ilkeler haline getirildiğinden DP'nin programında bunlara yer vermemesi düşünülemezdi. Ancak DP bu ilkeleri benimsemekle birlikte kendi yorumunu da katıyor, böylelikle hem siyasi meşruiyetinin sorgulanmamasını sağlıyor, hem de topluma mesaj vermekten geri kalmıyordu.⁷⁷ Programın eğitimle ilgili kısımları incelendiğinde en çok göze çarpan nokta, üniversitelere özerklik verilmesi gerektiğini öne süren maddedir. Ayrıca İnönü ile Bayar'ın partinin kurulması ile ilgili görüşmesinden aktarılanları doğrular biçimde, ilköğretim seferberliği ve köy enstitüleri aleyhinde herhangi bir açıklamaya yer verilmemişti. Sanayi işleri başlığı altında, ekonominin liberalleşmesi, devletin girişimciyi koruyan tedbirler alan ve işleyişi denetleyen bir rol üstlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Tarım politikalarına ilişkin bölümde, bir müddet önce, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında savundukları görüşler yinelenmiş, üretimin yükseltilmesi ve pazar imkanlarının geliştirilmesi, zirai donanım imkanlarının arttırılması, zirai kredi hacminin arttırılması, kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması önerilmekteydi.⁷⁸ Genel olarak bakıldığında genel hükümler ve hükümet işleri olarak iki ana bölüme ayrılmış olan program, incelenen maddelerden de görüleceği üzere en çok liberalizm ve demokrasi vurgusu yapmaktaydı.⁷⁹

Parti üyelerinin seçiminde gösterilen hassasiyet nedeniyle, Ocak ayı geride kalmasına rağmen resmen hiçbir ilde DP teşkilatı kurulmamıştı. Nihayet Şubat ayının ilk günlerinde Ankara teşkilatı Avukat Zühtü Hilmi Velibeşe başkanlığında kurularak faaliyete geçmiştir.⁸⁰ Yine Şubat ayının başlarında Celal Bayar ve Refik Şevket İnce İzmir teşkilatının kurulması için Ekrem Hayri Üstündağ ile görüşmüşler ve görevi kabul etmesini sağlamışlardır. Toker, İstanbul için Bayar'ın Yusuf Ziya Öniş'i istediğini,

⁷⁷ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s.47-60

⁷⁸ *Demokrat Parti Programı*, 1946, s.1-23

⁷⁹ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.17

⁸⁰ Erer, s.92

ancak Öniş'in faal siyasete girmek istemediğini söyleyerek teklifi reddettiğini aktarmaktadır. Daha sonra İstanbul teşkilatı, 14 Şubat tarihinde, Kenan Öner tarafından kurulmuştur.⁸¹ Eskişehir Milletvekili Emin Sazak da CHP'den ayrılarak DP'ye katılan isimler arasına giriyordu. Aydın'da Ethem Menderes başkanlığında kurulan DP teşkilatı pek çok CHP'liyi Demokrat Parti'ye geçirmektedir. Bursa DP örgütü de Avukat Hulusi Köymen tarafından kurulmuştu. Böylelikle Mart 1946 sonunda DP 16 il ve 36 ilçede örgütlenmiş bulunuyordu.⁸²

Bu süreçte DP ile CHP arasındaki ilişkiler dostça ilerlemekteydi. Kuruluşun ilk üç ayında DP, tam da CHP'nin istediği gibi hızlı bir gelişme gösterememiş, bu da CHP'nin muhalefet karşısındaki ilk tepkilerinin olumlu olmasını sağlamıştı. Ancak ilk üç ayı geride bıraktıktan sonra halkın DP'nin gerçek bir muhalefet partisi olduğuna inanmaya başlamasıyla birlikte Demokrat Parti yurt çapında hızla yayılmaya başladı. 1946 baharında DP memleketteki bütün muhalefeti kendi tarafına çekmişti. Vatandaşlar köy ve kasabalarda DP şubeleri açmaya başlamıştı. Bu hızla büyümeye devam ederse DP'nin, CHP'ye meydan okuyabilecek bir seviyeye geleceği, hatta 1947 başlarında yapılması tasarlanan seçimlerde iktidar olabileceği dile getirilmeye başlamıştı.⁸³

Bu gelişmeler karşısında CHP'nin, gidişata müdahil olma ihtiyacı hissetmesi kaçınılmazdı. İlk olarak DP'nin, her gün bir yenisi gelen şube kuruluş haberleri, Anadolu Ajansı tarafından haber olarak verilmemeye başladı. Daha sonra ise CHP'nin illere yolladığı parti müfettişleri, gittikleri bölgede Halk Partisi'nden DP'ye doğru olan akımın önüne geçmek için çalışmalarına başlamışlardı.⁸⁴ Nisan ayından itibaren çıkaracakları yasalar ve kabul edecekleri uygulamalarla CHP, hem gün geçtikçe büyüyen halk desteğine sahip olan DP'nin önünü kesmeyi, hem de bu uygulamalarla DP'nin programında vaat ettiklerini ondan önce gerçekleştirerek, yenilik olarak ortaya koydukları noktaları geçersiz kılmayı amaçlamıştı. İnönü'nün emriyle 10-11 Mayıs'ta olağanüstü toplanan CHP kurultayı, tek dereceli seçimi, sınıf esaslı üzerine parti kurulabilmesini, değişmez parti başkanlığının seçime tabi başkanlık haline getirilmesini kabul ediyordu. 13 Haziran'da, üniversitelere bilimsel ve idari özerklik veren yeni

⁸¹ Toker, s.92

⁸² Goloğlu, s.41

⁸³ Karpat, s.240-241

⁸⁴ Bayar, s.50

Üniversiteler Kanunu kabul ediliyor, aynı gün Matbuat Kanunu'nun, hükümete gazete kapatma yetkisi veren maddesi değiştirilerek bu yetki mahkemelere veriliyordu.⁸⁵

Bu arada 21 Nisan tarihinde gerçekleşen milletvekili ara seçimlerine CHP aday göstermemiş ve seçmenleri özgür bırakmış olmasına rağmen katılımın çok düşük olması, partide endişe verici bir gelişme olarak yorumlanmıştı. Karşı hamle olarak, 26 Nisan'da toplanan CHP Meclis grubu eylül ayında yapılacak olan belediye seçimlerinin mayıs ayına alınmasına ve bunun için gerekli yasa tasarısının meclise getirilmesine karar verdi.⁸⁶

Belediye seçimlerinin erkene alınması, 1946 yazında genel seçimlere gidilebileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Nitekim kurultayda İnönü, memleketin içinde bulunduğu şartların yeni bir seçimi gerektirdiğini, daha demokratik bir seçim sisteminin zaruri olduğunu söyleyerek, erken seçimi işaret ediyordu. CHP seçimleri bir yıl öne alarak, muhalefet partisine tam olarak örgütlenme şansı tanımıyor ve böylelikle DP adına gerçekleşebilecek herhangi bir seçim başarısının önüne geçiyor, hem de muhalefet iktidar olma hevesini kırma şansı yakalamış oluyordu.⁸⁷

CHP'nin belediye seçimlerini öne alma hamlesi etkili olmuş, DP'yi zora sokmuştu. Parti her ne kadar beklenenden hızlı bir gelişme göstermiş de olsa, henüz kurulalı dört ay olmuştu ve böyle bir seçime hazır değildi. Parti içinde seçimlere katılmama yönünde eğilimler olduğu kadar, Kenan Öner gibi bazı isimlerin başı çektiği seçime katılmak isteyenler de bulunmaktaydı.⁸⁸ İnönü de söylemleriyle DP'yi seçime zorlamaktaydı. Seçimlere iştirak etmemenin, yabancı devletlere karşı memleket idaresi kötülemek anlamına geleceğini, seçimlere girmemek yoluyla seçmenini sandıktan alıkoymanın, vatandaşı meşru mücadeleden ayırmak anlamına geleceğini söyleyerek, seçime girip girmeme konusunda kararsız olan DP'yi sert bir biçimde uyarıyordu. Bayar bu sözleri, meşru yoldan sapan bir parti, artık gayri meşru olarak nitelendirilir, gayri meşru olan bir parti de kaçınılmaz olarak kapatılmakla yüz yüze kalır şeklinde

⁸⁵ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.19

⁸⁶ Goloğlu, s.42

⁸⁷ Karpat, s.242

⁸⁸ Goloğlu, s.42-43

yorumlayarak, İnönü'nün niyetinin, seçimlere girmezlerse partiyi kapatmak olduğunu dile getirmektedir.⁸⁹

Bu gelişmeler karşısında Bayar, 8 Mayıs'ta basına verdiği demeçte, ortada hiçbir geçerli neden yokken alınan erken seçim kararının tamamen DP'nin gelişimini engellemeye yönelik bir uygulama olduğunu belirterek, bu şartlar altında seçime giremeyeceklerini beyan ediyordu.⁹⁰ Takip eden günlerde karşılıklı beyanlarla iki parti arasındaki gerilim tırmanmış, böyle bir ortamda, 26 Mayıs günü belediye seçimleri için sandık başına gidilmişti. DP'nin katılmadığı, MKP'nin yegane muhalefet partisi olarak katıldığı belediye seçimlerinde iktidarın beklentisi, yüksek katılım oranıydı. Çünkü katılım oranını, iktidara duyulan güvenin bir kanıtı olarak görmekteydiler. Seçim günü sabah saat 11'de yayınladığı beyanname ile MKP seçimlerden çekildiğini açıkladı. Seçimin hemen ertesinde, CHP katılımın yüksek, DP ise düşük olduğunu gösteren veriler öne sürüyordu. Bu mevzu, iktidar ile muhalefet arasında uzunca bir süre devam edecek tartışmaların fitilini ateşliyordu.⁹¹ Bu tartışmalar iktidar partisini rahatsız etmiş olacak ki 30 Mayıs tarihinde Nihat Erim Ulus gazetesine sert bir yazı yazarak, *“sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için “hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek” ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis eylemektir.”* sözleriyle muhalefete açıkça gözdağı veriyordu.⁹²

Belediye seçimlerinin ertesinde, milletvekili seçimlerinin de öne alınmış olması DP'yi yine kararsızlığa itiyordu. Her ne kadar erken yapıldığı takdirde genel seçimlere de katılmayacaklarını açıklamış olsalar da, bu açıklamaları iktidar tarafından ciddiye alınmıyordu. Bu kez parti içinde de seçimlere girme yönündeki eğilim ağırlık kazanmaktaydı. 16 Haziranda DP temsilcileri, bu konuyu tartışmak üzere bir araya geldiler. Her ne kadar toplantıya başkanlık eden Bayar, ilk beyanlarındaki, *“1947'den önce yapılacak genel seçimlere katılmama”* kararına sadık kalmak istese de, uzun saatler

⁸⁹ Toker, s.105, Bayar, s.54-55

⁹⁰ Erer, s.106

⁹¹ Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s.388-404

⁹² Nihat Erim, Demokrasi Gaye midir Vasıta Mıdır?, **Ulus**, 30 Mayıs 1946

süren toplantının sonucunda seçimlere katılma kararı alındı ve 18 Haziran'da bir beyanname ile kamuoyuna duyuruldu.⁹³

1.4.2. 21 Temmuz 1946 Milletvekili Seçimleri

Mevcut durum, DP'nin seçimlere girmemesi durumunda, aleyhinde birçok sonuçla karşılaşacağını göstermekteydi. Bunlardan en önemlisi, belediye seçimlerinden sonra bir kez daha seçimler boykot edildiği takdirde, DP'nin iktidar gözündeki siyasi meşruiyeti tamamen kaybolacaktı. Ayrıca seçime girilmemesi durumunda, zaten az sayıda olan milletvekili de yitirilecek, meclis tamamen CHP'ye bırakılmış olacaktı. Bu durum, fiilen tek parti rejiminin canlandırılması anlamına gelebilirdi. Ancak mevcut seçim sisteminin yetersizliğinin somut bir kanıtı olan belediye seçimleri, DP'nin içinde bulunduğu endişe ve tereddüt halini anlaşılabilir kılıyordu. Yeni çıkarılan yasalar da bu alanda yeterli güvence oluşturmadığı herkesçe bilinen bir gerçektir.⁹⁴

Bu koşullar altında yarışa iktidar partisinin çok gerisinde başlayacağı aşıkâr olan DP, elini kuvvetlendirecek hamleyi bulmuştu. Bu hamle, Genel Kurmay Başkanlığı'ndan yaş haddi nedeniyle ayrılmak zorunda kalan ve bu yüzden iktidar cephesine kırgın olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı kendi taraflarına çekmekti. Mareşal'in İstanbul'dan aday olabilmesi için gerekli imza sayısı üç yüz olmasına rağmen, daha ilk günden toplanan imza sayısı üç bini bulmuştu. Bayar yaptığı açıklamayla, Fevzi Çakmak'ın çok değerli bir şahsiyet olduğunu, bir kenara atılmasının kendisine yapılan büyük bir haksızlık olduğunu ve kendisinin DP listelerinden bağımsız aday olduğunu halka duyurmaktaydı.⁹⁵

Bu gelişmeye Asım Us'un yorumu şu şekilde olmuştur;

Demokrat Partililer Fevzi Çakmak'ı İsmet İnönü'ye karşı bayrak olarak kullanmak gayretine düşmüşlerdir(...) Demokrat Parti, İsmet İnönü'nün adını listelerine koymak istediler. Halk Partisi bundan memnun olmayacağını gösterdi. Bunun üzerine Fevzi Çakmak'a müracaat ettiler. Siz de bizim reisicumhurumuz olun dediler. Fevzi

⁹³ Toker, s.110-111

⁹⁴ Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s.455-456

⁹⁵ Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, İstanbul: Hun Yayınları, 1978, s.130-131

*Çakmak'ın bu şekilde sahneye çıkması milli mücadelenin iki kahramanının birbirine rakip haline konmasıdır. Bu şekilde başlayacak rekabet orduya sirayet edebilir. Demokrat Parti bu suretle orduya siyaset karıştırmış olacaktır.*⁹⁶

Toker ise bu uzlaşmanın DP ve Bayar için olumlu olan yanlarına dikkat çekiyordu. Bu hamleyle partiye, İnönü'nün karşısına rakip olarak çıkarabilecekleri tarihi bir kahraman bulunmuş oluyor, aynı zamanda Mareşal bağımsız aday olduğu için Bayar'a genel başkanlıkta rakip olma ihtimali de bulunmuyordu.⁹⁷

Bir aydan fazla süren seçim kampanyası boyunca, DP pek çok miting yaptı ve o güne dek görülmemiş kalabalıkları bir araya topladı. Bu mitingler, iktidar çevrelerinde büyük kuşku ve tedirginlik yarattı ve sonuç olarak muhalif partilere uygulanan baskılarda gözle görülür bir artış oldu. Yayınlanan bir tebliğ ile köylere giden politikacıların parti kartlarının kontrolünün idari amirlere bırakılması, DP'li propagandacıların köylere girememesine neden oldu. Muhalefet bunu kendi faaliyetlerini engellemeye yönelik bir girişim olarak değerlendirmekteydi.⁹⁸

Bu tarihten itibaren siyasi gerilim giderek artmaya başlamıştır. Halk Partisi seçimleri ne pahasına olursa olsun kazanmak istiyor, bu uğurda her yolu denemekten çekinmiyordu. Ulus gazetesi ve Ankara Radyosu, CHP'nin propaganda aleti haline gelmişlerdi. Bu kanallar yoluyla sürekli DP'ye saldırıda bulunuluyordu. DP, CHP'ye propaganda için sunulan bu imkanlardan yararlanma talebinde bulunduğu, bu talepleri derhal reddedilmişti.⁹⁹ Başka bir radyoda konuşma istekleri dahi kabul edilmeyecekti. Radyoda konuşma, yalnızca iktidar partisine tanınan bir ayrıcalıktı ve DP yerel mitinglerle yetinmek zorundaydı.¹⁰⁰

Siyasiler arasındaki bu gerginlik halka da yansımaktaydı. Haziran ayı sonunda Manisa'nın bir köyünde, köy muhtarı DP'lilere ateş ederek bir kişiyi ağır yaralamış, böylece seçim bahanesiyle ilk kan akmıştı. 12 Temmuz'da Ankara'nın Çubuk ilçesinde, bütün DP'liler kaymakam tarafından sıra dayasına çekilmiş, seçim yaklaştıkça başta

⁹⁶ Us, s.608-609

⁹⁷ Toker, s.114

⁹⁸ Yeşil, s.85

⁹⁹ Fersoy, s.133-134

¹⁰⁰ Goloğlu, s.71

Trakya olmak üzere birçok bölgede köyler jandarma işgaline uğramıştı.¹⁰¹ Ancak olanlar bunlarla sınırlı kalmamış, seçimlerden bir gün önce Aydın'da bir köyün DP ocak başkanı, Adnan Menderes'in çiftlik kahyası ve bir öğretmen öldürülmüştü.¹⁰²

Seçim tarihi olan 21 Temmuz'a gelindiğinde ülkeye böylesine gergin bir hava hakimdi. 21 Temmuz 1946 seçimleri tek dereceli yapılan ilk seçimler olması hasebiyle önem arz etmekteydi. Halk, alışlageldiği gibi belirlenmiş olan bir ikinci seçmene değil, bugün de olduğu gibi doğrudan seçmek istediği milletvekiline oy verecekti. Ancak seçimler açık oy gizli sayım sistemiyle yapılmaktaydı. Ayrıca seçim kurulları tamamı CHP üyesi olan belediye encümenleri ve belediye başkanlarından oluşmaktaydı. Böyle bir sistemde adil bir seçim gerçekleşmesi mümkün gözükmemekteydi.¹⁰³

Seçime, CHP, DP, MKP, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi olmak üzere altı parti katılmıştı. CHP ülke çapındaki 63 seçim bölgesinin tamamında, DP ise 47 seçim bölgesinde seçime katılmıştır. Seçimlerde varlık gösteremeyen diğer dört partinin kaç seçim bölgesinde seçime katıldığı ise bilinmemektedir.¹⁰⁴

Seçim esnasında yaşanan olaylar, seçimlerin adil olmadığını kanıtlar nitelikteydi. Muhalif olduğu bilinen kişilerin seçim listelerinde isimlerinin bulunmaması, isimleri olanların da seçim günü sandığa yaklaşmamak hususunda uyarılmaları bu konuda ciddi birer göstergedir. Daha vahim olan ise adeta usulsüzlüğe çanak tutan seçim sonrası uygulamalarıydı. Açık bir şekilde verilen oylar, hiçbir gözlemcinin bulunmadığı kapalı kapılar arkasında sayılıyor, sayım sonuçları seçim tutanakları haline getirildikten sonra oylar imha ediliyordu. Bu uygulama, muhalefet oylarının tutanaklara iktidar hesabına yazıldığına dair çok sayıda ihbar ve şikayete neden olmaktaydı.¹⁰⁵

Seçimlerin hemen ardından gazetelerde seçim sonuçlarına ilişkin çıkan çelişkili haberler seçimin mahiyetine dair ipuçları vermektedir. 22 Temmuz tarihli Cumhuriyet

¹⁰¹ Erer, s.124-135

¹⁰² Goloğlu, s.71

¹⁰³ Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Ankara: Kilit Yayınları, 2011, s.289

¹⁰⁴ Erol Tuncer, **1946 Seçimleri**, Ankara: TESAV Yayınları, 2008, s.70

¹⁰⁵ Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s.514-515

gazetesi, kesin sonuçlar olmamakla birlikte Samsun, Mersin, Silifke, Tarsus, İzmir, Bursa, Konya’da DP’nin, doğu illeri ile Giresun, Trabzon, Aydın ve Muğla’da CHP’nin önde olduğunu bildirirken¹⁰⁶, Ulus gazetesi ise, büyük bir sükunet içinde geçtiği belirtilen seçimleri tasnif işi biten illerde CHP’nin kazandığı açıklamaktaydı.¹⁰⁷ 23 Temmuz’a gelindiğinde Cumhuriyet, İzmir’de beklenmedik bir şekilde CHP’nin galip gelmesini ve İstanbul sonuçlarının hala açıklanmamasını konu edip, seçim sonuçlarına dair rakam vermekten kaçınırken,¹⁰⁸ Ulus gazetesi, CHP’nin 46 ilde seçimi kazandığını ve 339 milletvekilliği ile şimdiden çoğunluğu elde ettiğini ilan etmekteydi.¹⁰⁹ Sonuçlar kesinleştğinde seçime katılan altı partiden yalnızca ikisi (CHP ve DP) milletvekili çıkarma başarısını gösterebilmişti. Seçimler sonucunda CHP 397, DP 65 milletvekili kazanmış, ayrıca 7 bağımsız milletvekili seçilmiştir. DP’den seçilen milletvekillerinin 4’ü parti listelerinde yer alarak seçilen bağımsızlardı. Ayrıca iki farklı ilden seçilen iki milletvekili, bu illerden birini tercih etmiş, sonuç olarak DP, TBMM’de 59 milletvekiliyle temsil edilmişti.¹¹⁰

Seçimlerin sona ermesiyle birlikte her yerden seçime hile karıştırıldığı yönünde ihbarlar gelmeye başlamıştı. Özellikle DP’nin sandık başı sayımlarına göre önde olduğu kesin olan Ege bölgesinde resmi sonuçlar açıklandıkça durumun tam tersi olduğu görülmekteydi. İzmir, Aydın, Manisa, Balıkesir, Denizli, Muğla DP tarafından kazanılan iller olmasına rağmen tutanaklarda yapılan oynamalarla bu illerde zafer CHP’nin oluyordu.¹¹¹ DP’nin kurucularından Refik Koraltan da hatıralarında 46 seçimlerinde gerçekleşen usulsüzlükleri şöyle aktarmaktadır;

Rey hırsızlığından başlayarak, rey sandığını kırmalar ve çeşitli mazbata sahtekarlıkları yanında, kafiye kafiye dövülenler ve bunlar arasında Aslanköy ve

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 22 Temmuz 1946

¹⁰⁷ Ulus, 22 Temmuz 1946

¹⁰⁸ Cumhuriyet, 23 Temmuz 1946

¹⁰⁹ Ulus, 23 Temmuz 1946

¹¹⁰ Tuncer, s.71

¹¹¹ Fersoy, s.142

*Senirkent’de ika edilen şeni hadiseler ebedi bir kara leke olarak Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı hesabına kalacaktır.*¹¹²

DP’nin sandık müşahitlerinin hesaplarına dayanan seçim sonuçları, Demokrat Parti 279 milletvekili, Halk Partisi ise 186 milletvekili şeklindeydi.¹¹³ Bu rakamlar da gerçeği yansıtmaktan uzaktı. Toker, tabloyu net bir şekilde ortaya koymaktaydı;

*DP sadece 351 adayla seçimlere giriyordu ki, hiçbir hile, hiçbir mazbata değişikliği, hiçbir tesir yapılmasa bile iktidar istisnasız her yerde kaybetse CHP’nin mecliste 114 sandalyesi otomatik şekilde olacaktı. Yani iktidarda kalmak için topu topu 119 milletvekili sağlaması gerekiyordu ve o günkü şartlar içinde CHP bunu sağlardı. Ama o hileler, mazbata değişiklikleri, tesirler yapıldığına göre gerçek şudur ki, CHP ve bilhassa idare amirleri ile CHP teşkilatı 1946 seçimlerini boşu boşuna kirlletmişlerdir.*¹¹⁴

Cihat Baban da benzer bir şekilde, seçimlerin adil bir şekilde yapılmasına izin verilseydi, DP’nin en fazla 110 ya da 120 milletvekili daha elde edebileceğini, buna karşın demokratik hayatta etkisi yıllarca hissedilecek hırs ve öfkeye neden olunmayacağı yorumunu getirmektedir.¹¹⁵

DP’nin kuruluşundan seçime kadar geçen kısa süreye rağmen yoğun bir halk desteğini arkasına aldığıının en somut kanıtı, İstanbul seçim sonuçlarıdır. 24 Temmuz’a kadar açıklanmayan sonuçlar kesin bir DP zaferini işaret ediyordu. Ahmet Emin Yalman hatıralarında anlattığı olaya göre, Vali Lütfi Kırdar kendisini çağırıp Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Cemil Cahit Toydemir, Refet Bele ve Hüseyin Cahid Yalçın’ın bir şekilde milletvekili çıkarılması, DP’ye ise ancak 18 kişilik yer bırakılması konusunda kati talimat aldığını söylemiştir. Aksi halde İstanbul seçimlerinin tümünden iptal edilebileceğini, bu suretle DP’nin sahip olacağı 18 milletvekilini de kaybedebileceği konusunda hem fikir olan bu ikilinin bildirilen kişileri listeye eklemenin en doğru karar olduğu sonucuna vardıkları ve Vali Kırdar’ın bu yönde

¹¹² Refik Koralan, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar**, İstanbul: Timas Yayınları, 2013, s.131

¹¹³ Bayar, s.62

¹¹⁴ Toker, s.121

¹¹⁵ Cihad Baban, **Politika Galerisi Büstler ve Portreler**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970, s.291

hareket ettiği aktarılmaktadır.¹¹⁶ Asım Us, CHP'nin İstanbul'da seçimi kaybetmesiyle ilgili, *“İstanbul'da seçim Halk Partisi aleyhinde çıkmıştır. Bunun sebebi Mareşal'in adı ile Türklerin ikiye ayrılması, Ermeni, Rum, Yahudi azınlıkların Varlık Vergisi'ni vesile tutarak ve ırki muhalefete geçerek Demokratlar tarafına iltihak etmiş bulunmasıdır.”* yorumunu yapmıştır.¹¹⁷

Sonuç olarak, seçimin resmi galibi CHP olsa da, gerçek galibinin DP olduğu kabul gören bir görüştü.¹¹⁸ 21 Temmuz 1946 seçimleri sona ermiş, ancak yıllarca devam edecek olan tartışmaları henüz yeni başlamaktaydı.

Tablo 1

1946 Seçim Sonuçlarına Göre Milletvekili Sayıları

İL	TOPLAM	CHP	DP	BĞMSZ	İL	TOPLAM	CHP	DP	BĞMSZ
TOPLAM	465	397	61	7	İSTANBUL	23	5	15	3
ADANA	10	10	-	-	İZMİR	16	16	-	-
AFYON	8	-	8	-	KARS	9	9	-	-
AĞRI	3	3	-	-	KASTAMONU	9	8	-	1
AMASYA	4	4	-	-	KAYSERİ	9	6	3	-
ANKARA	17	17	-	-	KIRKLARELİ	5	5	-	-
ANTALYA	7	7	-	-	KIRŞEHİR	4	4	-	-
ARTVİN	5	5	-	-	KOCAELİ	10	10	-	-
AYDIN	7	7	-	-	KONYA	16	16	-	-
BALIKESİR	13	13	-	-	KÜTAHYA	10	3	7	-
BİLECİK	3	3	-	-	MALATYA	11	11	-	-
BİNGÖL	2	2	-	-	MANİSA	11	11	-	-
BİTLİS	2	2	-	-	MARAŞ	6	5	-	1
BOLU	7	7	-	-	MARDİN	7	7	-	-
BURDUR	3	2	-	1	MUĞLA	5	1	-	4
BURSA	12	12	-	-	MUŞ	2	2	-	-
ÇANAKKALE	6	-	6	-	NİĞDE	7	7	-	-
ÇANKIRI	5	5	-	-	ORDU	8	8	-	-
ÇORUM	8	8	-	-	RİZE	6	6	-	-
DENİZLİ	8	7	-	1	SAMSUN	10	10	-	-
DİYARBAKIR	7	7	-	-	SİİRT	4	4	-	-
EDİRNE	5	2	3	-	SİNOP	5	2	3	-
ELAZIĞ	5	5	-	-	SİVAS	12	12	-	-
ERZİNCAN	5	5	-	-	TEKİRDAĞ	5	5	-	-
ERZURUM	10	10	-	-	TOKAT	8	8	-	-
ESKİŞEHİR	6	1	5	-	TRABZON	12	12	-	-
GAZİANTEP	7	7	-	-	TUNCELİ	2	2	-	-
GİRESUN	8	8	-	-	URFA	6	6	-	-
GÜMÜŞHANE	6	6	-	-	VAN	3	3	-	-
HAKKARİ	1	1	-	-	YOZGAT	7	7	-	-
HATAY	6	6	-	-	ZONGULDAK	9	9	-	-
ISPARTA	5	5	-	-					
İÇEL	7	-	7	-					

Kaynak: TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, 2012, s.8

¹¹⁶ Yalman, s.1364

¹¹⁷ Us, s.609

¹¹⁸ Tuncer, s.126

1.4.3. 1950 Seçimleri: DP'nin İktidara Geçışı

1950 yılına gelindiğinde, 1949 yılı sonunda meclise gönderilen seçim kanunu Ocak ayı itibariyle incelenmeye alınmıştı. Seçim kanununu inceleyecek olan karma komisyon, 9 Ocak tarihinde Denizli milletvekili Behçet Uz başkanlığında toplanarak çalışmalarına başlamıştı. DP adına konuşan Muğla milletvekili Nuri Özsan, tasarımı genel hatlarıyla onayladıklarını, sadece bazı ayrıntılarda farklı görüşte olduklarını belirtmişti.¹¹⁹ Komisyon çalışmalarını 10 Ocak'ta da devam ettirerek, seçimlerde çoğunluk usulünün uygulanmasına, seçim çevrelerini illerin oluşturmaya ve nüfusu 150'den fazla olan her köyün bir sandık bölgesi olmasına karar vermiştir.¹²⁰ Komisyon çalışmaları bir ay kadar daha sürdükten sonra, 7 Şubat tarihinde seçim kanunu tasarısı görüşülmek üzere meclise sunulmuştu.¹²¹ Nihayetinde seçim kanunu, 16 Şubat tarihinde CHP ve DP'lilerin 341 kabul oyuna karşı, Millet Partisi'nin (MP) 10 red oyuyla kabul edilmiş oluyordu.¹²²

Mart ayı başında seçimin tarihi basına yansımış, yeni seçimlerin 14 Mayıs Pazar günü yapılacağı halka duyurulmuştu.¹²³ Seçim kampanyaları 1946'ya kıyasla daha hareketli geçmekteydi. Siyasi parti temsilcileri, kahve toplantıları ve açık hava mitinglerinde halkla buluşmaktaydı. 1946 seçimlerinde muhalefetin propaganda aracı olarak radyoyu kullanmasına izin vermemiş olan hükümet, 1950 seçimleri öncesi bu tavrını değiştirmiş, DP ve MP de CHP kadar bu olanaktan faydalanabilmişti. CHP'nin İnönü ve onun başarıları üzerine kurulu seçim kampanyasına karşın, DP, kampanyasını kişiler üzerine değil, millet üzerine inşa ettiği iddiasıyla seçmenlerin karşısına çıkmaktaydı.¹²⁴

DP, başarılı bir propaganda yürütmüş, seçimi kazanmasında da bunun önemli bir rolü olmuştu. Yapılan bu propagandayı; muvazaa partisi olmadığını ispatlamak, II. Dünya Savaşı sırasındaki sıkıntıları hatırlatmak, 1946 seçimlerinde yolsuzluk yapıldığını sürekli gündemde tutmak, CHP'nin antidemokratik olduğunu ve bu yönüyle

¹¹⁹ **Cumhuriyet**, "Seçim Kanununu Tetkikine Başlandı", 10 Ocak 1950

¹²⁰ **Cumhuriyet**, "Yeni Seçim Kanununda Değişiklikler Yapıldı", 11 Ocak 1950

¹²¹ **Cumhuriyet**, "Mecliste Dün Seçim Tasarısı Görüldü", 8 Şubat 1950

¹²² **Cumhuriyet**, "Meclis Yeni Seçim Kanununu Kabul Etti", 17 Şubat 1950

¹²³ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1950

¹²⁴ M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2001, s.77

milli iradeye karşı olduğunu ileri sürmek ve devletçilik eleştirisi temellerine dayandırmaktaydı.¹²⁵

CHP'lilerin bu süreçte yaklaşan seçim yenilgisine dair en ufak bir öngörülerini bile yoktu. Her gittikleri ilde büyük kalabalıklar tarafından karşılanıyor, bu kalabalıkları zaferin garantisi olarak görüyorlardı. Son mitingini İstanbul'da yapan İnönü'yü, Taksim meydanında mahşeri bir kalabalık karşılamıştı, ancak kalabalığın tamamının CHP'li olmadığını anlaşılması için seçimlerin sonuçlanması gerekecekti.¹²⁶

Yine Mart ayı başında hükümet, Tekke ve Zaviyelerin ilgasına dair 677 sayılı kanunun birinci maddesine bir fıkra eklemek suretiyle, Türk büyüklerine ait sanat değeri olan türbelerin açtırılması konusundaki tasarımı kanunlaştırmaktaydı. Bu gelişmenin ardından bazı tarikat şeyhlerinin CHP'ye kaydolduğu, böylelikle tarikat mensuplarının partiye oy vermeleri için baskı yaratıldığı haberleri basında yer almaya başlamıştı. Bu haberler DP cephesinden huzursuzluk yaratmaktaydı.¹²⁷

22 Nisan'da CHP, 23 Nisan'da MP, 24 Nisan'da da DP aday listelerini açıklamışlardı. CHP, 63 ilin tümünde 487 adayla seçime girmektedir. DP, Hakkari dışında kalan 62 ilde 486 adayla seçime dahil olurken, MP ise sadece 22 ilde 205 aday çıkarabilmişti. CHP 27 Nisan tarihinde seçim beyannamesini yayınlamış, seçimi kazandıkları takdirde yapacakları kalkınma hamlelerini 22 madde halinde bu beyannamede halka duyurmuşlardı. DP de 8 Mayıs'ta yayınladığı seçim beyannamesinde, CHP'nin beyannamesinin eleştirisine büyük bir yer ayırmıştı.¹²⁸

Bu süreçte hükümetin oy toplamak için yaptığı çalışmalar hız kesmeden devam etmekteydi. Bu kapsamda, 29 Mart 1950 tarihinde sınırlı bir af kanunu çıkarılmış, ülkede artan yoksulluğun yarattığı hoşnutsuzluğu az da olsa gidermek adına ekmek

¹²⁵ Yetkin, s.575

¹²⁶ Hilmi Uran, bu kalabalıkların tamamının seçmenleri olmadığını daha sonraları öğrendiklerini belirtmekte ve bir başka seçim gezisinde yine karşılarına çıkan büyük bir kalabalığın ekseriyetle DP rozeti takanlardan oluştuğuna dair bir anıyı aktarmaktadır. bkz; Uran, s.454-456

¹²⁷ Fadime Aldemir, **1950 Seçimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s.57-58

¹²⁸ Erol Tuncer, **1950 Seçimleri**, TESAV Yayınları, 2010, s.82-83

fiyatlarında indirimle gidilmiş, bazı bölgelere yiyecek yardımında bulunulmuş, memurlara bir maaş tutarında ikramiye verilmişti.¹²⁹

14 Mayıs günü gerçekleşen seçimler büyük bir sükunet içinde geçmiş, bir önceki seçimin aksine 1950 seçimlerinin adil bir şekilde gerçekleştiği hususunda mutabakat sağlanmıştı. Bu seçimle birlikte yaşanan ilklerden biri de seçime dair sayısal verilerin yayınlanmasıydı. Bu verilere göre, DP oyların % 55,2'sini alarak 416 milletvekili çıkarmıştı. 63 ilin 55'inden milletvekili çıkaran DP'nin bu sonuçlara göre meclisteki temsil oranı yüzde 85,4 olmuştu. Seçimde ikinci sırayı alan ve ana muhalefet partisi konumuna geçen CHP ise oyların % 39,6'sını alarak mecliste sadece 69 milletvekili ile temsil edilir hale gelmişti. Aday olan 226 CHP milletvekilinden 188'i seçimi kaybetmiş, Başbakan Günaltay dışında hiçbir hükümet mensubu meclise girememişti. CHP'nin bu yenilgisinin ardında, kendi eserleri olan seçimlerde uygulanan çoğunluk sisteminin rolü büyüktü. Seçime ilk kez katılan MP'den ise sadece Osman Bölükbaşı milletvekili seçilebilmişti.¹³⁰

1950 seçimleri hakkında sıklıkla yapılan yorumlardan biri, DP'nin bu seçimi kazanırken gelişmekte olan ticaret ve sanayi burjuvazisini, köylü kesimi ve CHP'nin laik tutumuna tepkili olan muhafazakar kesimi arkasına almış olduğudur. DP'nin bu kesimlerce desteklendiği doğru olmakla birlikte 1950 seçimlerinin sonuçları açısından bakıldığında bu değerlendirme gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Bahsi geçen burjuva sınıfı 1950'lerin başında DP içinde önemli yer tutacak kadar gelişmiş değildi. Ayrıca köy kent ayrımı siyasal bölünmelere yol açacak düzeylere ulaşmamış, zaten iddiaların tersine 1950 seçimlerinde DP kentlerde daha başarılı bir görüntü çizerken, buna karşılık CHP kırsal nüfusun yoğun olduğu bölgelerde seçimi kazanabilmiştir.¹³¹

Bu sonucun ortaya çıkışında, toprak reformu nedeniyle CHP'ye karşı tepkili olan görece gelişmiş bölgelerin zengin çiftçileri ile CHP'nin devletçi politikalarından

¹²⁹ Aldemir, s.59

¹³⁰ Tuncer, **1950 seçimleri**, s.84-85

¹³¹ Cem Çakmak, **1950'li Seçimler ve Demokrat Parti**, Tarih ve Toplum, Cilt: IX, Sayı:53, 1988, s.24

kurtulmak isteyen kentli zengin tüccarların, liberal politika vaatleri veren DP'yi desteklemesi etkili olmuştur.¹³²

1950 seçimlerini modernleşme perspektifinden değerlendirenlerin ileri sürdüğü savlar ise şöyledir; 1946'dan itibaren demokratikleşme vurgusu yapan ve bu sayede adı halkın nezdinde modernleşme ve değişimle özdeşleşen DP, modernleşmeye yatkınlığı yüksek olan Batı Anadolu'da başarılı olurken, CHP, yerleşik ve feodal sosyo-ekonomik bir düzenin hakim olduğu ve modernleşme karşısında daha tutucu bir tavır sergileyen Doğu'dan daha çok oy alabilmiştir.¹³³

Bir görüşe göre de bu seçim, demokrasiyi yoktan var etmemiş, anayasanın “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir”, maddesiyle teoride verilen ancak uygulamada halktan esirgenen demokratik bir rejimle yönetilme hakkının halka iade etmiştir.. Bu değişikliğin kanlı bir isyan şeklinde değil, uygarca halledilmesi 1950 seçimlerinin “Beyaz İhtilal” olarak anılmasına neden olmuştur.¹³⁴

¹³² Çağlar Keyder, Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye** içinde (61-117), 6.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013, s.85

¹³³ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II**, 2. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2012, s.363-364

¹³⁴ Turgut Omay, **Türkiye'de 14 Mayıs 1950 Seçimleri Beyaz İhtilal**, Gerçek Yayınevi, 1950, s.14-15

Tablo 2

1950 Seçim Sonuçlarına Göre Milletvekili Sayıları¹³⁵

İL	TOPLAM	CHP	DP	MP	Bğmz	İL	TOPLAM	CHP	DP	MP	Bğmz
TOPLAM	487	69	416	1	1						
ADANA	11	-	11	-	-	İSTANBUL	27	-	27	-	-
AFYON	9	-	9	-	-	İZMİR	17	-	17	-	-
AĞRI	3	-	3	-	-	KARS	10	10	-	-	-
AMASYA	4	-	4	-	-	KASTAMONU	10	1	9	-	-
ANKARA	18	-	18	-	-	KAYSERİ	9	-	9	-	-
ANTALYA	7	-	7	-	-	KIRKLARELİ	5	-	5	-	-
ARTVİN	5	-	5	-	-	KIRŞEHİR	4	1	2	1	-
AYDIN	7	-	7	-	-	KOCAELİ	11	-	11	-	-
BALIKESİR	13	-	13	-	-	KONYA	17	-	17	-	-
BİLECİK	4	-	4	-	-	KÜTAHYA	10	1	9	-	-
BİNGÖL	2	2	-	-	-	MALATYA	11	11	-	-	-
BİTLİS	2	2	-	-	-	MANİSA	12	-	12	-	-
BOLU	7	-	7	-	-	MARAŞ	7	-	7	-	-
BURDUR	3	-	3	-	-	MARDİN	7	3	3	-	1
BURSA	12	-	12	-	-	MUĞLA	6	-	6	-	-
ÇANAKKALE	8	-	8	-	-	MUŞ	2	-	2	-	-
ÇANKIRI	5	-	5	-	-	NİĞDE	8	-	8	-	-
ÇORUM	8	-	8	-	-	ORDU	8	6	2	-	-
DENİZLİ	8	-	8	-	-	RİZE	6	-	6	-	-
DİYARBAKIR	7	-	7	-	-	SAMSUN	10	-	10	-	-
EDİRNE	5	-	5	-	-	SIĞIRCI	4	-	4	-	-
ELAZIĞ	5	-	5	-	-	SİNOP	5	5	-	-	-
ERZİNCAN	5	5	-	-	-	SİVAS	12	-	12	-	-
ERZURUM	10	-	10	-	-	TEKİRDAĞ	5	-	5	-	-
ESKİŞEHİR	6	-	6	-	-	TOKAT	9	1	8	-	-
GAZİANTEP	7	-	7	-	-	TRABZON	12	9	3	-	-
GİRESUN	8	-	8	-	-	TUNCELİ	2	-	2	-	-
GÜMÜŞHANE	6	-	6	-	-	URFA	7	1	6	-	-
HAKKARİ	1	1	-	-	-	VAN	3	2	1	-	-
HATAY	6	6	-	-	-	YOZGAT	7	1	6	-	-
ISPARTA	5	-	5	-	-	ZONGULDAK	10	1	9	-	-
İÇEL	7	-	7	-	-						

Kaynak: TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, 2012, s.9

¹³⁵ 1950 seçimlerinin açıklanan sonuçları bazı tutarsızlıklar içermektedir. Örneğin, oy kullanan seçmen sayısı 7.953.085 olmasına rağmen partilerin aldıkları oyların toplamı 8.051.650'dir. Bu karışıklığın ortaya çıkmasında, kişilerin birden fazla şehirden aday olmasına, seçmenlerin karma liste hazırlayabilmesine imkan tanıyan dönemin seçim sisteminin payı vardır. Bkz. Ahmet Demirel, **50. Yıldönümünde 1950 Seçimleri**, Tarih ve Toplum, Sayı: 197, 2000, s.13-17

1.5. Demokrat Parti İktidarı

1.5.1. Türkiye'nin Demokrat Partili Yılları

14 Mayıs seçimleri geride kaldıktan ve DP'nin zaferi kesinleştikten sonra, devletin başına kimin geçeceği, yeni kabineyi kimlerin oluşturacağı merak konusu olmuştu. İktidarın el değiştirmesi meclisin açıldığı gün olan 22 Mayıs'ta gerçekleşecekti. Ancak seçim sonuçları belli olur olmaz Şemsettin Günaltay İnönü'ye giderek istifasını sunmuştu. Durum kendisine iletildiğinde Bayar, hükümetin meclis açılana kadar görevde kalmasını rica etmişti. DP bu bir haftalık süreyi kadrosunu belirlemek için kullanacaktı. Seçim öncesi demeçlerinde sıklıkla cumhurbaşkanının aynı zamanda parti başkanı olmaması, tarafsız olması gerektiğine vurgu yapan Bayar'ın bu sözleri, kendisinin başbakan olacağı ve tarafsız bir cumhurbaşkanı seçeceği yönünde beklenti yaratmıştı. Bu tanıma uyan nitelikte, DP'nin listesinden bağımsız aday olarak seçime dahil olan ve seçilen Ali Fuat Cebesoy ile Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'ün varlığı da bu beklentileri kuvvetlendirmişti. Seçimin hemen ertesinde Cebesoy ve Özyörük için gazetelerde çıkan cumhurbaşkanlığı haberlerine de hiçbir yetkiliden yalanlama gelmemekteydi.¹³⁶

DP cephesinin bu tarihte iktidara hazır olmadığı, belirli bir kadrosunun bulunmadığı, parti hiyerarşisinin kurulamadığı, döneme tanıklık etmiş kişilerce aktarılmaktadır. Ancak partinin başkanı ve en tecrübeli siyasetçilerinden olan Celal Bayar, bu durumun uzun sürmesine izin vermemiş, gerekenleri yaparak olayları düzene sokmayı başarmıştı.¹³⁷ Fakat partinin en önemli isminin hem hükümete hem de partiye karşı tarafsız bir konumda olması gerektiği düşünüldüğünden Bayar'ın cumhurbaşkanı olması kararlaştırıldı. Bayar'ın cumhurbaşkanı olması kararı verildikten sonra geriye başbakanın seçilmesi kalmaktaydı. Öne çıkan adaylar Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'ydü.¹³⁸ Celal Bayar anılarında, Adnan Menderes'in kendisini ziyaret ederek Fuat Köprülü'nün başbakan olması yönünde tavsiyede bulunduğunu, ancak kendisinin bu tavsiyeleri “*Başvekil sizsiniz Adnan Bey*” şeklinde yanıtlayarak başbakanlık ve parti

¹³⁶ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, İstanbul: Doğan Kitap, 2004, s.439-440

¹³⁷ Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes 1. Cilt**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s.108

¹³⁸ Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s.93

başkanlığı görevlerini Menderes'e verdiğini anlatmaktadır.¹³⁹ Bu tartışmalar eşliğinde geçen bir haftanın sonunda 22 Mayıs gününe gelindiğinde, DP iktidarı resmen devralmış, Bayar 66'ya karşı 387 oyla cumhurbaşkanı olurken Menderes de başbakan olarak kabineyi kurmuştu.¹⁴⁰

Menderes önderliğindeki yeni hükümet, 29 Mayıs 1950 tarihinde programını meclise sunmuştur. Programın ilk kısmı 27 yıllık CHP iktidarı boyunca yapılan icraatların eleştirisine ayrılırken, ikinci kısmında kamu harcamalarının kısılması, özel girişim alanının genişletilmesi ve girişimcilerin kendilerini güvende hissedecekleri ortamın hukuki olarak da sağlanması, hayat şartlarının iyileştirilmesi ve refahın artırılması gibi hükümet hedeflerine yer vermektedir.¹⁴¹ Bu haliyle hükümet programı, partinin temel görüşlerinin geliştirilmiş bir tekrarından ibaretti.¹⁴² Hemen ardından 2 Haziran günü yapılan güvenoyu oylamasına 487 milletvekilinin 192'si katılmazken, katılan 282 vekilin oy birliğiyle hükümet güvenoyu almış oluyordu.¹⁴³

DP iktidara geçer geçmez ortaya çıkan darbe söylentilerine karşı Menderes, bazı tedbirler alma ihtiyacı hissederek, 6 Haziran tarihinde Türk ordusunda o güne kadar görülmemiş çapta ve sadece yüksek mevkileri kapsayan bir değişikliğe gidilmesini sağlamıştı. Genelkurmay başkan ve ikinci başkanı, kuvvet komutanları, birinci, ikinci ve üçüncü ordu komutanlarının emekli edilmesi, yerlerinin değiştirilmesi ve merkeze çekilmelerini kapsayan bu değişikliğin 2-3 ay içinde bu isimler harici 15 general ve 150 albayı da içine alacak şekilde genişletilmesi hükümetçe kararlaştırıldı.¹⁴⁴ Ancak alınan bu tedbirlerin yeterli olmadığının kanıtı 27 Mayıs darbesi olacaktır. Bu önlemlerin yetersiz kalmasının nedeni, yapılan değişim sonucu genç kadroların iş başına getirilmemesi, hatta bazı makamlara görev yeri değiştirilen ya da emekli ettirilen kişilerden daha yaşlıların getirilmesidir. Başlangıçta DP'yi destekleme eğiliminde olan genç kadrolar, ordudaki değişimin bekledikleri yönde olmaması sonucu hükümet

¹³⁹ Bayar, s.103-104

¹⁴⁰ **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1950

¹⁴¹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem IX, Cilt: 1, 29.5.1950, s.24-27

¹⁴² Eroğul, **Demokrat Parti**, s.86

¹⁴³ Yücel, s.83

¹⁴⁴ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.88

aleyhine tavrı almış ve bu da darbeye giden yolu hazırlayan etkenlerden biri olmuştur.¹⁴⁵

Ordunun komuta kademesinde yapılan bu değişikliğin hemen bir hafta sonrasında hükümet, bu kez valiler arasında geniş bir tasfiye hareketine girişerek Afyon, Bilecik, Çankırı, Kastamonu, Konya, Ordu, Samsun ve Seyhan valilerini emekliye ayırdı.¹⁴⁶ Bu hamle DP'nin siyaset ve toplum üzerinde etkisini sürdüren Tek Parti dönemi mirasını temizleme girişimi olarak değerlendirilebilir. DP'nin bürokrasiye duyduğu güvensizliği gösteren bu değişiklikler ilerleyen dönemde de devam etmiştir. 1954 çıkarılan memur güvencesinin ortadan kaldırılmasını ve bürokratların hükümet tarafından istenildiği gibi tasfiye edilmesini sağlayan yasa bu amaçla yapılan en önemli girişimdir.¹⁴⁷

Bahsi geçen tedbirleri alarak kendini güvence altına alan ve iktidarını sağlamlaştıran DP, "Arapça Ezan Yasağı"nın kaldırılmasını gündeme getirdi ve 16 Haziran 1950'de toplanan mecliste teklif, CHP'lilerin de muhalefet etmemeleri vesilesiyle oy birliğiyle yasalaşmış oldu.¹⁴⁸ Tasarının yasalaşması sürecinde Menderes aceleci bir tavrı sergilerken, Bayar belki de cumhuriyetin kuruluşunda benimsenen ilkelere ters düşeceğini düşünerek işleri ağırdan almıştır. Ancak Menderes'in bu tavra cevabı sert olmuş, derhal Bayar'a istifa mektubunu yollamıştır. Araya giren kişilerin de gayretiyle bu kriz atlatılsa da yaşanan bu olayla birlikte Menderes artık yetkili kişinin kendisi olduğu mesajını herkese iletmiş oluyordu.¹⁴⁹

Yasağın kaldırılması muhafazakar kesim tarafından memnuniyetle karşılanmış ve bu çevrelerce DP'nin İslamiyet'i kurtaran parti olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Takip eden dönemde benzer politikalar izlenmiş, 7 Temmuz 1950'den itibaren radyoda dini yayın yapılmasına izin verilmiş, 4 Kasım 1950 tarihinde din dersleri ilkokul

¹⁴⁵ Kahraman, s.314-316

¹⁴⁶ Yücel, s.83

¹⁴⁷ Kahraman, s.306-307

¹⁴⁸ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.90

¹⁴⁹ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, İstanbul: Doğan Kitap, 2011, s.58

müfredatına dahil edilmiş, 1951-52 ders yılında İmam-Hatip okulları açılmıştır.¹⁵⁰ İlk icraat olarak Arapça ezan yasağına el atan DP'nin bu tavrı, bu yolla dini aidiyet üzerine kurulan yeni bir kimlik politikası inşa etmeyi amaçladığı şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁵¹

Temmuz ayında da yeni kanunlar çıkarmaya devam eden DP, ilk olarak 8 Temmuz tarihinde, 15 Mayıs 1950'ye kadar işlenen bütün suçları kapsayan genel bir af kanunu çıkartmıştır. Ardından basına o güne kadar görülmemiş genişlikte özgürlükler tanıyan yeni basın kanunu meclisten geçirilmiştir.¹⁵²

DP hükümeti iktidarının ilk günlerinden itibaren, din ve vicdan hürriyeti konusunda dindar/muhafazakar kesimi memnun edecek kararlar almış olsa da, yeri geldiğinde laiklikten de vazgeçmeyeceğini gösteren hamlelerle aradaki dengeyi korumaya özen göstermiştir. İrticaya taviz verildiği yönünde yapılan eleştirilere karşılık “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki Kanun” çıkarılmıştır. Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da yapılan suikast girişimi sonrası Menderes'in tavrı sertleşmiş, muhafazakar kesime yakın olduğu bilinen Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri 1953'te istifa ettirilmiş, Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu, yerel bir gazetede çıkan yazılarından dolayı partiden çıkarılmış, dokunulmazlığı kaldırılmış ve hapse atılmıştır.¹⁵³

İktidarının ilk günlerini iç politika düzenlemeleriyle geçiren DP'nin önüne dış politikayla ilgili adım atmasını sağlayacak bir fırsat çıkmıştı. Batı ile daha yakın ilişkiler içine girmek isteyen hükümet, 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore ile Güney Kore arasında başlayan savaş ve Amerika'nın bu savaşa artan ilgisinin bu aradığı fırsat olabileceğini öngörmüştü. Basın Güney Kore lehine kampanya başlatılarak, halkı Kore'ye asker gönderilmesinin gereğine inandırmaya çalışmaktaydı.¹⁵⁴ Sonunda istenen oldu ve 25 Temmuz tarihli askeri şura toplantısında Kore'deki Birleşmiş Milletler ordusuna Türk

¹⁵⁰ H. Bayram Kaçmazoglu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012, s.69

¹⁵¹ Kahraman, s.278

¹⁵² Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası, 1963, s.47

¹⁵³ Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s.139

¹⁵⁴ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.91

ordusunun 4500 asker ile dahil olmasına karar verildi.¹⁵⁵ Her ne kadar DP'nin önde gelenleri bunu kabul etmese de¹⁵⁶, Kore'ye asker gönderilmesi çoğunlukla Batılı ülkelerin gözüne girme çabası olarak yorumlanmaktadır. Türk birlikleri Kore'ye gönderilir gönderilmez hükümet tarafından Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) girme isteğinin yenilenmesi bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Sonuç olarak olaylar hükümetin istediği yönde ilerledi ve Türkiye 17 Ekim 1951'de NATO'ya üye olarak çağırıldı. 18 Şubat 1952 tarihinde ise Meclis kararıyla Türkiye "Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü"ne üye olmuştur.¹⁵⁷

DP'nin ABD ve Batı'nın çıkarlarına uygun hareket etme politikası Kore savaşıyla sınırlı kalmamıştır. Cezayir sorununun BM gündemine alınmaması yönünde oy kullanılması, Süveyş sorusunda İngiltere ve Fransa'dan yana tavır alması, ABD'nin Lübnan'a asker gönderebilmesi için NATO üslerini kullandırmasında da benzer politikalar güdülmüştür.¹⁵⁸

Genel seçimlerde büyük çoğunluğu elde ederek iktidara gelen DP, anayasanın gerektirdiği gibi 1950 yılında yapılması gereken ara seçimleri, meclis aritmetiğinde değişiklik yaratmayacağı gerekçesiyle, 4 Temmuz 1950 tarihli parti grubu toplantısında alınan kararla bir yıl sonrasına ertelemişti. 13 Ağustos 1950 tarihinde ise muhtar seçimleri yapıldı. Seçimlerde, bütün illerde DP 19.052 muhtarlık kazanırken, CHP 13.152, MP 130, İşçi ve Çiftçi Partisi 2 ve bağımsızlar 2049 muhtarlık kazandılar. Muhtarlık seçimleri sonucu ezici bir üstünlük sağlayamayan DP, basından genel seçimlerin getirdiği rehavet ile bu seçimlere iyi hazırlanmadığı yönünde eleştiriler aldı.¹⁵⁹

8 Mart 1951 tarihine gelindiğinde beklenmedik bir gelişme oldu ve 1. Menderes Hükümeti istifa etti. Bu istifanın bildirilen resmi nedeni, hükümetin günün şartlarına uygun olarak kabineyi baştan kurma imkanına sahip olmak istemesiydi.

¹⁵⁵ Erer, **On Yıllık Mücadelesi**, s.48

¹⁵⁶ Bayar, Kore'ye asker gönderilmesinin NATO'ya girme amacıyla ilgili olmadığını, Atlantik Paktına dahil olma durumu olmasa bile Kore asker yollayabileceklerini aktarmaktadır. bkz; Bayar, s.130

¹⁵⁷ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, 38. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, s.460

¹⁵⁸ Demirel, s.149

¹⁵⁹ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1992, s.465-468

Resmi olmayan ancak o dönemde gazetelerin oldukça benimsediği bir diğer neden ise, Menderes'in Tarım Bakanı Nihat Eğriboz'un yürüttüğü politikaları beğenmeyip istifasını istemesi, ancak Eğriboz 'un tek başına istifa etmeyeceğini, ayrılması için gerekli koşul olarak hükümetin istifa etmesini ileri sürmesidir. 9 Mart 1951'de Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Nihat Eğriboz ve Zühtü Hilmi Velibeye'nin dışında kaldığı 2. Menderes Hükümeti kurulmuştu.¹⁶⁰

16 Eylül 1951 tarihinde on yıllık DP iktidarının tek ara seçimi yapıldı. 17 ilde boş bulunan 20 milletvekilliği için yapılan bu seçimler sonucunda, DP 937.288 oy ve % 52,69 oy oranı ile 18 milletvekili çıkarırken, CHP ise 687.668 oy ve %38,65 oy oranı ile 2 milletvekili çıkarabildi.¹⁶¹

Ara seçimlerden de galip ayrılan DP, muhalefete yönelik baskısını arttırmaya başlamaktaydı. Bu yönde gerçekleşen ilk önemli gelişme, Ulus gazetesinde yayınlanan bir yazısı yüzünden Hüseyin Cahit Yalçın hakkında kovuşturma başlatılması ve Nisan 1952'de dokunulmazlığının kaldırılmasıdır. Bu olayı 100'e yakın DP milletvekilinin meclise taşıdığı, CHP'nin meşru yollar dışında edindiği emlak ve paranın hazineye devri hakkındaki tasarı izledi. O dönem için sonuç alınamasa da bu mevzunun peşini bırakmaya niyetli olmayan DP'liler, 9 Aralık 1953'te "CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Hakkında Kanun" adı altında konuyu tekrardan meclis gündemine getirdiler.¹⁶²

DP'nin CHP'nin malları kadar üzerinde durduğu bir diğer konu da, CHP ile organik bağı olduğu gerekçesiyle muhalefet yıllarından beri eleştirdikleri Halkevleri meselesiydi.¹⁶³ Hatta Menderes'in Halkevleri ve Halk Odaları ile ilgili olarak, faşist düşüncenin ürünü olduklarını söylediği aktarılmaktadır.¹⁶⁴ DP'ye göre bu iki konu birbirleriyle bağlantılıdır. CHP'nin haksız kazanç olarak elde ettiği iddia edilen mal varlığının bir kısmını Halkevleri binaları oluşturmaktadır. Halkevleri ve CHP'nin haksız bir şekilde edindiği malların devlete iadesine ilişkin tasarılar yasalaştıktan sonra,

¹⁶⁰ Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s.111-117

¹⁶¹ Yücel, s.93

¹⁶² Eroğlu, **Demokrat Parti**, s.113-116

¹⁶³ CHP'nin 14 Mayıs seçimlerinden sonraki ilk kurultayı için Ankara Halkevinde toplanması DP'nin bu iddiaları için dayanak teşkil etmiştir. Bkz. Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, s.68

¹⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s.218

CHP'nin mallarının hatırı sayılır bir bölümüne el konulmuştur. O sırada yapılan hesaplamalar CHP'nin hazineden ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinden (KİT) 57 milyon lira gibi dönemin koşullarına göre çok büyük bir meblağa sahip olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵

DP'nin bu sert tutumu sadece ana muhalefet partisine yönelik değildi. Henüz muhalefetteyken DP'den ayrılan ve mücadelelerinde kendilerine yalnız bırakan MP'liler de hedeflerindeydi. Nitekim Haziran 1953'te ellerine geçen fırsatı kullanarak MP'ye saldırmayı ihmal etmediler. Haziran ayının son günlerinde toplanan MP büyük kongresinde Hikmet Bayur'un da aralarında bulunduğu kırk kadar üye, partinin Atatürk'e ve devrimlerine aleyhtar olduğunu ileri sürerek partiden ayrıldılar. Savcılığın bu beyanları ihbar kabul ederek açtığı soruşturmada MP, önce soruşturmanın sağlıklı ilerlemesi için geçici olarak, 27 Ocak 1954 tarihinde ise temelli kapatılmıştır.¹⁶⁶

Menderes, Türkiye'nin hızla ilerlemesi için gerekli olan tek enstrümanın siyasi iktidar olduğuna inanıyordu. Bu nedenle seçim öncesi verilen antidemokratik yasaların kaldırılmasına yönelik sözler unutulmuştu. Aksine siyasi iktidarın elini güçlendirmek adına, 1930'larda İtalya'dan alınan Ceza Kanunu'na sıkıca sarılmaktaydı. Bu durum DP dönemini, mevcut Soğuk Savaş atmosferine uygun, baskıcı bir hale getirmekteydi. Bu havanın oluşmasında DP'nin 1950 seçimlerindeki zaferi çoğunlukçu bir bakış açısıyla yorumlaması ve halkın kendilerine her türlü hakkı verdiğini düşünmeleri oldukça etkiliydi.¹⁶⁷

DP iktidarının en çok eleştirisi alan icraatlarından biri, Köy Enstitülerinin kapatılmasıdır. Köy enstitüleri, komünist faaliyetlerde bulunmak, orduya ve devlet görevlilerine karşı saygısız ve itaatsiz olmak, kız ve erkek öğrencilerin arasında ahlaka aykırı münasebetlerin olması, fazla laik ve hatta din düşmanı olmak gibi çeşitli ithamların hedefi olmuş ve nihayetinde 1954 yılında tamamen kapatılmıştır.¹⁶⁸ DP'nin köy enstitülerini kapatırken hiçbir mukavemetle karşılaşmaması, CHP'nin bünyesindeki

¹⁶⁵ Kahraman, s.298

¹⁶⁶ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.117-118

¹⁶⁷ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.112

¹⁶⁸ Asım Karaömerlioğlu, **Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.102-104

enstitü karşıtlarının varlığı ile mümkün olmuştur. CHP döneminde baş gösteren köy enstitülerine karşı tutum, DP döneminde katlanarak devam etmiştir. Önce enstitülerdeki karma eğitime son verilmiş, yıldan yıla alınan öğrenci sayısı azaltılmış, 1952 yılında kurumların adı değiştirilerek “köy” ve “enstitü” kelimeleri çıkarılmış, en sonunda ise tamamen kapatılmışlardır. Böylelikle DP, kurulurken İnönü’ye verdiği köy enstitülerine dokunulmayacağına dair sözü de tutmamış oluyordu.¹⁶⁹

DP, 1953 yılının Temmuz ayında yaklaşan seçimleri de gözetererek iki yeni kanun çıkardı. Bunlardan ilki 21 Temmuz 1953 tarihli “Üniversite profesörlerinin partilerde fiilen vazife almamaları hakkındaki kanun”, diğeri ise 23 Temmuz tarihli “Vicdan hürriyetini koruma kanunu” idi. Bu kanunun, iktidarı kaybettikten sonra üniversitelerde örgütlenmesini yoğunlaştıran CHP’ye buradan gelebilecek desteği engellemeyi amaçladığı aşıkardı. Bu nedenle CHP, vicdan hürriyetini koruma kanuna itiraz etse de, asıl şiddetli muhalefeti ilk çıkarılan kanuna yöneltmişlerdi.¹⁷⁰

10 Kasım 1953 tarihinde, Atatürk’ün naaşının Anıtkabir’e taşınması için bir araya gelen Bayar, Menderes ve İnönü’nün arasında hem yaşanan olayların hem de yaklaşan seçimin yarattığı gerginlik vardı. Bu gerginlik seçim zamanı yaklaştıkça daha da artacaktı.¹⁷¹ 1954’ün Mart ayından itibaren kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlayan seçim atmosferi her zamankinden daha hummalıydı. 28 Mart’ta yapılan DP ve CHP’nin yoklamalarına rekor bir katılım oldu, yalnızca bu iki partiden aday olmak için başvuran kişi sayısı 14.000’i bulmaktaydı.¹⁷²

İki partide seçim propagandası işini ciddiye almış gözüküyorlardı. DP, seçim kampanyasını büyük ölçüde dört senede gerçekleştirdikleri “*görülmemiş kalkınma*” hamlesine dayandırmaktaydı. CHP ise seçim stratejisini, DP’nin partizan yönetim anlayışının kötülenmesi, özgürlüklerin yasalarla güvence altına alınması isteği ve yabancı sermayenin teşvik edilmesinin eleştirisi temelleri üzerine kurmuştu.¹⁷³ Ancak CHP’nin bu kampanyasını öncekilerden ayıran önemli bir değişiklik yaşanmaktaydı.

¹⁶⁹ Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, s.518-521

¹⁷⁰ Eker, **On Yılım Mücadelesi**, s.156-157

¹⁷¹ Birand, Dündar ve Çaplı, s.69

¹⁷² Eroğul, **Demokrat Parti**, s.129

¹⁷³ Toker, **DP’nin Altın Yılları**, s.299-300

Parti lideri İnönü, Malatya'dan başlattığı kampanyayı, köy köy gezerek bizzat yürütmekteydi.¹⁷⁴

1954 seçimleri 2 Mayıs günü gerçekleşti. Seçimin ardından muhalefete yakın basın CHP'nin bütün illerde önde gittiğine dair haberler yapmaktaydı.¹⁷⁵ Ancak bir gün sonra sonuçların kesinleşmesiyle bu iyimser hava dağılacak, onlar da DP'nin mecliste büyük bir çoğunluk sahibi olduğunu okuyucularına bildirecektir.¹⁷⁶ Gerçekten de DP oylarını ülke genelinde arttırmıştı. Malatya, Kars, Sinop, Tunceli, Erzincan ve Kırşehir illeri dışında kalan tüm şehirlerde DP seçimleri kazanmıştı. Seçime katılım oranının %88,6 olduğu 1954 seçimlerinde DP bir önceki seçime nazaran oylarını %3 arttırarak oy oranını %56,6'ya çıkarırken, CHP %5 oy kaybına uğrayarak oyların ancak %34,8'ini alabilmişti. DP açısından bu seçimi önemli kılan noktalardan biri, 1950 seçimlerinde olduğu gibi çoğunlukla gelişmiş bölgelerden değil, diğer bölgelerden de aynı oranda oy alarak tüm ülkeyi kapsayan bir zafere imza atmasıdır.¹⁷⁷

CHP bir kez daha zamanında kendi getirdiği çoğunluk sisteminin kurbanı olmaktaydı.¹⁷⁸ DP aldığı %56,6'lık oy karşılığında meclise girecek olan milletvekillerinin %92,98'ini elde etmekteydi. Bu da 541 koltuktan 503'ünün DP'ye ait olması anlamına geliyordu. Bu durumda CHP'ye kalan milletvekili sayısı sadece 31 olmaktaydı.¹⁷⁹

DP'nin bu seçim zaferiyle adeta muhalefeti meclis dışında bırakması, seçimin hemen ardından başlayarak bu döneme damga vuracak olan sert tutumunun dayanağı olacaktır. Seçimden sonra Adnan Menderes'in bir gazeteciyle arasında geçen şu konuşma gelecek dönemde yaşanacakların habercisi olma niteliğindedir;

Seçimler, vatandaşların benim tuttuğum yolu ne kadar beğendiğini açığa vurdu. Şimdiye kadar ben, siz gazetecilerle danışmaya değer veriyordum(...) Halkın coşku ve

¹⁷⁴ Birand, Dündar, Çaplı, s.71

¹⁷⁵ **Yeni Ulus**, 3 Mayıs 1954

¹⁷⁶ **Yeni Ulus**, 4 Mayıs 1954

¹⁷⁷ Çakmak, s.25

¹⁷⁸ 1950 seçimlerinde de CHP'nin çoğunluk sistemi yüzünden meclisteki sandalye sayısı sınırlı kalmış, hatta bazı partililer bu sistemin kurucusu ve savunucusu olarak gördükleri Nihat Erim'i seçim mağlubiyetinin baş sorumlusu ilan etmişlerdir. Bkz. Nihat Erim, **Günlükler (1925-1979) I. Cilt**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.455

¹⁷⁹ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.130

*güveni şimdi şunu belli ediyor ki böyle bir danışmaya ihtiyacım yoktur. Ben kendi kendime son kararı vereceğim.*¹⁸⁰

Görüldüğü üzere DP seçim sonuçlarını gelecek dört yılda yapacakları her icraatın halk tarafından şimdiden onaylandığı biçiminde yorumlamış, bu da artık otoriterleşme eğilimlerine gem vurma ihtiyacını hissetmemelerine yol açmıştır.¹⁸¹

DP'nin bu dönemde, kendisine muhalif olanlara karşı müsamahasız olacağının ilk emareleri, henüz milletvekillerinin mazbatalarının verilmesinin üzerinden kırk sekiz saat geçmeden kendisini göstermeye başladı. Çıkarılan bir kanun ile seçimlerde MP'nin yerine kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne (CMP) oy veren Kırşehir vilayeti, ilçe haline getirilmek suretiyle cezalandırılmış ve yeni kurulan Nevşehir iline bağlanmıştır.¹⁸² Aynı gün 5545 sayılı Milletvekili Seçim kanununda yapılan bazı değişikliklerle bir siyasi partinin aday listesine giren kişilerin başka bir partiden yahut bağımsız aday olma imkanları ortadan kaldırılmış, aday olmak isteyen devlet memurlarına seçimlerden altı ay önce görevlerinden istifa etme zorunluluğu getirilmiş, siyasi partilerin ortak liste ile seçimlerde aday göstermeleri engellenmiş ve muhalefetin radyodan yararlanmasına olanak veren maddeler kanundan çıkarılmıştır.¹⁸³

21 Haziran tarihinde çıkarılan bir kanunla, o tarihe kadar Danıştay, Sayıştay ve Yargıtay üyeleri ile üniversite profesörlerinin 65 yaşından önce emekli edilememelerini sağlayan maddede değişiklik yapılarak, 25 hizmet yılını tamamlayan tüm memurların emekliye sevk edilebilmesine olanak tanıyan düzenlemeler yapıldı.¹⁸⁴ 5 Temmuz'da tarihinde DP işi bir adım ileri götürerek herhangi bir resmi kuruluştaki çalışan memurların çalışma süresine bakılmaksızın işten çıkarılmasının önünü açan bir kanunu yasalaştırdı.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Yalman, s.1639

¹⁸¹ Demirel, s.250

¹⁸² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre X, Cilt:1, 30.6.1954, s.343 Malatya ise il olmaktan çıkarılmamış ancak ikiye bölünmüş ve Adıyaman ili kurulmuştur. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre X, Cilt:1, 14.6.1954, s.174

¹⁸³ a.g.e. s.327-342

¹⁸⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre X, Cilt:1, 21.6.1954, s.241

¹⁸⁵ **T.B.B.M. Zabıt Ceridesi**, Devre X, Cilt:1, 5.6.1954, s.469

Çıkarılan kanunlarla memurlar üzerinde baskı kuran DP'nin bir sonraki hedefi basın olmuştur. 23 Eylül 1954 tarihinde gazeteciler; Hüseyin Cahit Yalçın 2 yıl 2 ay 20 gün hapis ve 4.444 lira para cezası, Cemal Sağlam 5 yıl 5 ay 10 gün hapis ve 10.888 lira para cezası, İbrahim Cüceoğlu 17 ay hapis ve 2.666 lira para cezası, Nihat Erim ise 35.000 lira para cezasına çarptırıldı.¹⁸⁶ 17 Kasım tarihinde Millet Gazetesi sahibi Fuat Arna, gazetesinde yayınlanan "Menderes İktidarı Ateşle Oynuyor" başlıklı yazı dolayısıyla yargılandığı mahkemede, 8 ay hapis ve 6.000 lira para cezası almıştı.¹⁸⁷ 23 Kasım'da ise Dünya gazetesinden Bedii Faik'in Mükerrer Sarol hakkında bir süredir yaptığı yayınlar nedeniyle aleyhinde açılan davada tutuklama kararı çıktı.¹⁸⁸ 1 Aralık'ta 79 yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın'ın tevkif edilmiş¹⁸⁹, ancak bunlarla yetinmeyen DP ilerleyen dönemde de basına yönelik baskıları muhalefeti sindirme hamlesi olarak kullanmaya devam etmiş, 7 Nisan 1955'te İnönü'nün damadı Metin Toker, Devlet Bakanı Mükerrer Sarol'un itibarını kırıcı neşriyatta bulunduğu gerekçesiyle aleyhinde açılan davada, 9 ay 10 gün hapis ve 7.777 lira para cezasına çarptırılmıştır.¹⁹⁰

1947 yılında, o dönemde ve sonrasında üzerinde çokça konuşulan Kenan Öner-Hasan Ali Yücel davası görülmeye başlanmıştı. Öner, Yücel'i vekilliği boyunca komünistleri ve komünist faaliyetleri koruyup kollamak, milliyetçi öğretmen ve öğrenciler üzerinde baskı kurmakla suçluyordu. Ayrıca iddialara göre, Sabahattin Ali – Nihal Atsız davası ile Irkçılık-Turancılık davası da Yücel'in kurduğu komplolardı. Öner, Yücel'in komünist olduğunu ispat etmek adına çok çeşitli iddialar ortaya atmaktaydı. Pek çok öğretmen ve okul müdürüne baskıda bulunmak, milliyetçi öğretmenleri işten çıkarmak, Irkçılık-Turancılık davasındaki hizmetlerinden dolayı Moskova tarafından teşekkürname ile ödüllendirilmesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde açılan felsefe bölümüne Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Behice Boran, Mediha Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu gibi komünistliği ile tanınan kişileri

¹⁸⁶ Halkçı, 24 Eylül 1954

¹⁸⁷ Halkçı, 18 Kasım 1954

¹⁸⁸ Halkçı, 24 Kasım 1954

¹⁸⁹ Halkçı, 2 Aralık 1954

¹⁹⁰ Halkçı, 8 Nisan 1955

alması ve yine aynı okulda okuyan oğlu Can Yücel'in de benzer görüşte olması ve bu yönde faaliyetlerde bulunması Öner'in iddiaları arasında bulunmaktaydı.¹⁹¹

16 Mart 1949 tarihinde alınan ve bakanlar hakkındaki iddiaların ispat hakkını yasaklayan tevhide içtihat kararı bu davanın bir sonucudur. 1955 Nisan'ında bir grup DP milletvekili bu kanunun değişmesi için meclise bir yasa önerisi verdiler. İspatçılar adı verilen bu grup ilk başta 11 kişiden oluşmaktaydı. Bu 11 kişiden en çok dikkati çekenler üç eski DP'li bakan, Fethi Çelikbaş, Enver Güreli ve Seyfi Kurtbek'di. Onlarla birlikte yasa taslağında imzası bulunanlar, Kasım Küfrevi, Turan Güneş, Kamil Mengü, Ekrem Alican, Raif Aybar, Muhlis Bayramoğlu, Mustafa Ekinci ve İbrahim Ökten'di. Böylelikle parti içinde uzun süre tartışmalara ve huzursuzluğu neden olacak olan ispat hakkı meselesi başlamış oluyordu.¹⁹²

Daha sonra DP'nin ileri gelenlerinden Ekrem Hayri Üstündağ ile Feyzi Lütfü Karaosmanoğlu da bu gruba olan desteklerini açıklayacaklardır. İspatçılarla bizzat görüşen Menderes onları muhalefetin aleti olmakla suçlamaktadır.¹⁹³

1955 yılı DP'nin giderek otoriterleşen çizgisine hem muhalefetten hem de partinin içinden gelen tepkilerin arttığı bir yıl olmaktaydı. Başından beri halkın geniş bir kısmının desteğini arkasına alan DP, artık basın, yargı ve üniversiteler üzerinde yarattığı baskılar nedeniyle halkın da tepkisini çekmeye başlamıştı. DP'nin baskıcı uygulamalarının ülkede yarattığı gergin hava sürerken, ağustos-eylül ayları arasında İngiltere'de Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin katılımıyla gerçekleşen ve Kıbrıs'ın geleceğinin tartışıldığı görüşmeler, basının da körüklemesiyle ülkede giderek artan milliyetçi bir coşku yaratmaktaydı.¹⁹⁴

6 Eylül 1955 günü, saat 13.00'te devlet radyosunun duyurduğu, daha sonra İstanbul Ekspres isimli bir gazetenin iki ayrı baskı yaparak yaydığı habere göre, Atatürk'ün Selanik'te bulunan doğduğu eve bombalı saldırı yapılmıştı. Aynı gün

¹⁹¹ Cemil Koçak, Irkçılık – Turancılık Davasının Siyasi Rövanşı: Öner – Yücel Davası, **Doğumunun 100. Yılında Hasan Ali Yücel Sempozyumu**, İzmir: DEÜ, 1998, s.269-271

¹⁹² Metin Toker, **DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s.104

¹⁹³ Sarol, s.380-381 Bahsedilen görüşmede İspatçıların, bakanların yargılanabilmesi için giriştikleri bu mücadelede hedeflerinde olan kişinin Mükerrrem Sarol olduğunu açıkça Menderes'e söyledikleri aktarılmaktadır. Bkz. Toker, **DP Yokuş Aşağı**, s.106

¹⁹⁴ Zürcher, s.230

öğleden sonra çeşitli öğrenci birlikleri ve “Kıbrıs Türktür Cemiyeti” nin çağrısı doğrultusunda Taksim Meydanı’nda bir protesto mitingi yapılmış, mitingin ardından bazı gruplar İstiklal Caddesi’ne yönelerek gayrimüslimlere ait işyerlerini saldırmaya başlamışlardır. Benzer şekilde Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Arnavutköy, Bebek, Moda, Kadıköy, Kuzguncuk, Çengelköy, Adalar gibi semtlerde de, sayılarının 100 bini bulduğu tahmin edilen kişiler tarafından aynı yöntemlerin izlendiği şiddet vakaları meydana gelmiştir.¹⁹⁵

Tarihe “6-7 Eylül Olayları” olarak geçen bu hadiselerde, 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar gibi yerlerin bulunduğu 5.317 tesis saldırıya uğramıştır. Kaynaklara göre değişiklik göstermekle birlikte olaylar sonunda, 300 ile 600 arası yaralı, 11 ile 15 arası ölü bulunduğu, bildirilen 60 tecavüz vakası olduğu aktarılmaktadır.¹⁹⁶

İçişleri Bakanı Namık Gedik’in “*Bu milli bir isyan, gençliğin milli kıyamı*” sözleriyle değerlendirdiği olayların sorumluluğu, hükümet tarafından komünistlere yıkılmıştır. 7 Eylül 1955’te komünist olarak bilinen 45 kişi adliyeye getirilmiş, aralarında Aziz Nesin, Kemal Tahir, Asım Bezirci, Hasan İzzettin Dinamo gibi isimlerin de bulunduğu 19 kişi tutuklanmıştır.¹⁹⁷ Ancak daha sonraları hazırlanan bazı raporlar, Londra Konferansı üzerinde baskı oluşturmak ve dikkatleri iç politikanın üzerinden çekmek için hükümetin bu saldırıları planladığı ve bu amaçla Kıbrıs Türktür Cemiyeti, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Milli Türk Talebe Birliği, Milli Emniyet Hizmetleri gibi kurum ve kuruluşları kullandığını işaret etmektedir.¹⁹⁸

6-7 Eylül Olayları, ispat hakkı tartışmaları nedeniyle zaten çalkantılı günler yaşayan DP’yi daha da zora sokmuştur. Olayların hemen ardından, İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etmiş, yerine Ethem Menderes getirilmiştir. Ekim ayında toplanacak DP’nin IV. Büyük Kongresinin, yaşanan son olaylarında etkisiyle çetin geçmesi bekleniyordu. Menderes, ispatçıların elini zayıflatmak adına hedeflerindeki kişi olan

¹⁹⁵ Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s.13-14

¹⁹⁶ Güven, s.34-40

¹⁹⁷ Ayşe Hür, *Çok Partili Dönem’in Öteki Tarihi I: İnönü ve Bayar’lı Yıllar (1938 – 1960)*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2015, s.154-157

¹⁹⁸ Güven, s.73

Mükerrem Sarol'un bakanlığını elinden aldı.¹⁹⁹ Fakat Menderes bununla da yetinmedi ve o tarihte sayıları 19 kişiye ulaşan ispatçıları yüksek haysiyet divanına sevk etti. 14 Ekim tarihinde toplanan yüksek haysiyet divanı, dokuz kişinin partiden ihracına karar verdi. Kalan on kişi ise 15 Ekim tarihinde partiden istifa ettiklerini duyurdular. Kongre sonrasında Feridun Ergin'in katılımıyla yirmi kişi olan grup, 19 Kasım 1955 tarihinde Hürriyet Partisi'ni (HP) kurmuştur.²⁰⁰

İspatçıların partiden uzaklaştırılması suların durulması için yeterli olmamış, aksine parti içi karışıklığı daha da arttırmıştır. 29 Kasım 1955'te adeta isyan bayrağı açan DP milletvekilleri, grup toplantısında söz alarak bakanları istifaya davet ediyorlardı. Baskılara dayanamayan Sıtkı Yırcalı, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu istifalarını sunmuşlardı.²⁰¹ Toplantıyı terk eden ve umutsuzluğa kapılan Menderes'e, bazı milletvekillerinden aldığı destekle çıkış yolunu gösteren Mükerrem Sarol olmuştur. Sarol, Menderes'e grubun karşısına çıkıp yalnızca kendisi için güvenoyu istemesini teklif etmiştir.²⁰² Literatüre "*Sarol Formülü*" olarak geçen bu hamle işe yaramış, Menderes kendisi için güvenoyu almış, ancak bunu yaparken bütün kabinesini kaybetmişti.²⁰³

Parti içinde meydana gelen bu karmaşa ve muhalefetin iktidarın içine düştüğü durumu fırsat bilip eleştirilerini sertleştirmesi, kurulan 4. Menderes Hükümeti'nin 1956 yılı itibariyle baskı politikalarına dönmesine yol açmıştır. Bu baskının hedefinde olanlardan biri basındı. Çıkarılan kanunlarla, altı ay mahkumiyet almış olanların gazete sahibi ve sorumlu müdür olması engellenmiştir. Gazetecilerin kolaylıkla ve sıklıkla hapse atıldığı bu dönemde getirilen bu kriter, bu görevleri üstlenebilecek kişi sayısını hayli düşürmektaydı. Ayrıca resmi görevi olanlar hakkında çıkan aşağılama, küçümseme içeren ve kişiyi kötü gösterebilecek yazıların sahiplerine ağır hapis ve para cezaları getirilmiştir.²⁰⁴

¹⁹⁹ Toker, *DP Yokuş Aşağı*, s.146-159

²⁰⁰ Erer, *On Yılım Mücadelesi*, s.258-259

²⁰¹ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.174

²⁰² Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes 2. Cilt*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s.31

²⁰³ Birand, Dündar, Çaplı, s.89-90

²⁰⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.181-182

27 Haziran 1956 tarihli “Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun” ile siyasal partilerin seçim dönemleri dışında açık alanda toplantı yapmaları yasaklanmış, kapalı alanda yapılacak toplantılar ise o yerin en büyük mülkiye amirinin iznine bağlanmıştır. Bu kanuna uymayanların 1 ile 3 yıl arası hapis ve ağır para cezasına çarptırılacağı, kanuna muhalefet edip toplantı yapanların silah zoruyla dağıtılabileceği belirten bu kanunla, muhalefetin en tabi ve demokratik hakkı olan toplantı ve gösteri hakkı elinden alınmış oluyordu.²⁰⁵

Çıkarılan bu kanunlara tepki olarak, muhalefet partileri arasında işbirliği fikri dillendirilmeye başlamıştı. Bu amaçla CHP, CMP ve HP liderleri birkaç kez bir araya geldiler. 1956 yılı için bu işbirliği gerçekleşmese de 1957 yılında seçim tarihinin belli olmasıyla birlikte bu koalisyon tekrardan gündeme gelmiştir.²⁰⁶ DP bu işbirliğinin önüne geçmek amacıyla 11 Eylül 1957 tarihinde seçim kanununda değişikliğe giderek, siyasi partilerin seçimlere ortak liste ile girmesini engelleyen bir düzenleme yapmıştır.²⁰⁷ Genel seçimlerin 1958 baharında yapılması gerekiyordu, ancak muhalefetin işbirliği çabaları, bu tarihin gelmesi beklendiği takdirde hükümetin oy kaybedebileceği endişesi yarattığından, seçim tarihi olarak 27 Ekim 1957 kararlaştırıldı.²⁰⁸

Seçim kanununda yapılan değişiklikler muhalefet ve iktidar arasında ciddi bir eşitsizlik ortaya çıkmasına neden olmuştu. Muhalefet getirilen kısıtlama çerçevesinde seçim dönemi başlamadan gösteri ve miting yapamazken, hükümet bu arada kendi propagandasını yapmaktan geri kalmamıştı. Yasadaki değişikliğin sonucu olarak muhalefetin radyoda propaganda yapma hakkı elinden alınmış, ancak devlet ve hükümet görevlilerinin radyoda yapacağı konuşmalar propaganda sayılmayacağından onlar bu yasaktan muaf tutulmuştu. Bu engeller muhalefetin seçim kampanyaları döneminde daha çok çalışmasına yol açmıştır. Özellikle halka ulaşmak adına ellerinde kalan en önemli araç olan seçim beyannamelerine ayrı bir özen göstermişlerdir.²⁰⁹

²⁰⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt: 12, 27.6.1956, s.531-535

²⁰⁶ Eroğul, **Demokrat Parti** s.186-188

²⁰⁷ **Ulus**, 11 Eylül 1957

²⁰⁸ Demirel, s.275

²⁰⁹ Orhan Aldıkaçtı, **27 Ekim 1957 Milletvekilleri Seçimi**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 24, Sayı:1-4, 1959, s.18

CHP seçim kampanyasında, hükümetin demokrasiyi kuvvetlendirme adına verdiği ve tutmadığı sözleri ağır bir şekilde eleştiriyordu. Nispi temsil sisteminin getirileceği, yürütmenin yargı tarafından denetleneceği, anayasa mahkemesinin kurulacağı, üniversitelerin özerkliği, sendikal özgürlükler, grev hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerin tesis edilip güçlendirileceğini vaat ediyordu.²¹⁰

CMP'nin seçim döneminde en büyük kozu parti lideri Osman Bölükbaşı'nın 2 Temmuz 1957 tarihinde, meclise hakaret suçundan tutuklanarak cezaevine gönderilmesi idi.²¹¹ CMP'liler konuşmalarında, partiye verilecek oyların Bölükbaşı'nın tahliyesi için gerekli olduğu vurgusunu yapmışlardır.²¹² En baskın söylemleri parti liderlerinin içine düşürüldüğü mazlum durum olsa da, CMP iktidarın ekonomi politikalarına sert eleştiriler getirerek liberal çözümler vaat ediyor ve suç işlemiş kamu çalışanlarının cezalandırılmalarında geçmişe dönük sorumluluk fikrini ortaya atıyordu.²¹³

HP ise yurt gezileri sırasında gördüğü ilginin büyümesine kapılarak kendine fazla güvenmeye başlamış ve diğer partilerle aralarındaki işbirliğini devam ettirmek için bir takım şartlar öne sürmüştür. HP, işbirliğinin devamı için, seçimlerin kazanılması durumunda İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmaması şartıyla CHP'nin kapısını çalınca CHP derhal bu işbirliğinden ayrıldığını açıklamıştır.²¹⁴ Ancak bir süre önce DP'den ayrılan Fuat Köprülü HP'ye destek vermektedir. Eski partisini ve yol arkadaşlarını tek parti dönemini canlandırmak istemekle suçlayan Köprülü, halkı HP'ye oy vermeye davet ediyordu.²¹⁵

DP 1954'ten beri yıpranma sürecinde olsa da hala en güçlü parti konumundaydı. Seçim kampanyasını güçlü ve etkin olan yerel örgütlenmeleri üzerine kuran DP, kendi eserleri olan ekonomik kalkınma ile birlikte köylerde refahın arttığı ve yeni istihdam alanları açıldığını ileri sürerek kırsal kesimin desteğini istiyordu. DP

²¹⁰ Kemal Karpat, **Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.98

²¹¹ **Ulus**, 3 Temmuz 1957

²¹² Sedef Bulut, **Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu**, Gazi Akademik Bakış, Cilt 2, Sayı:4, 2009, s.130-131

²¹³ Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, s.99

²¹⁴ Diren Çakmak, **Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)**, Gazi Akademik Bakış, Cilt 2, Sayı:3, 2008, s.176-177

²¹⁵ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.191-192

ayrıca açılış törenlerini de propaganda aracı haline getirmişti. Yeni sanayi tesislerinin açılış törenlerine geniş halk kitlelerinin katılımı sağlanıyor, böylelikle hükümetin sanayi sektörünü ne kadar geliştirdiği halka örneklerle gösterilmiş oluyordu.²¹⁶

27 Ekim 1957 Pazar günü genel seçimler yapılmış, ilk sonuçlar henüz oy verme işlemleri sürerken radyodan duyurulmaya başlanmıştır. İktidarın oy oranını arttırmak için seçmen kütüklerinde oynamalar yapıldığı iddia edilmesine rağmen, seçime katılım oranının DP döneminin en düşüğü olarak tespit edildiği aktarılmaktadır. 1950 seçimlerine göre %12,7, 1954 seçimlerine göre ise %12’lik bir düşüş söz konusuydu.²¹⁷ DP %47,9, CHP %41,1 oy aldığı seçim sonuçlarına göre DP 424, CHP ise 178 milletvekili çıkarıyordu. % 3,85 oy alan HP ile % 7,19 oy alan CMP’de meclise dörder milletvekili göndermekteydi.²¹⁸ DP seçimi kazanmasına rağmen tüm ülke çapında oy kaybetmişti. DP ülke genelinde 4.497.811 oy alırken, üç muhalefet partisinin aldığı toplam oy sayısı 4.750.825’i bulmaktaydı. Yani hükümet son anda seçim kanununda değişikliğe gidip muhalefetin işbirliği yapmasını engellemeseydi, DP’nin çıkaracağı 245 milletvekiline karşın muhalefet 365 milletvekili çıkaracak ve iktidar el değiştirecekti.²¹⁹

Seçimlerden özgüveni yara alarak çıkan, ancak iktidarı elinde tutmayı başaran DP’nin ilk icraatı meclis içtüzüğünde değişikliğe gitmek oldu. Yapılan bu değişiklikle birlikte, sözlü soruların sadece cuma günleri ve en fazla bir saat görüşülmesi kararlaştırılmış, ayrıca bakanlara bu sorulara cevap vermeme hakkı tanınmıştı. Milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılması için gerekli koşullar kolaylaştırılıyor, vekillerin kürsüden yaptığı konuşmaların hoşlarına gitmeyen kısımlarını tutanaklardan çıkarma yetkisi hükümete veriliyordu.²²⁰

1957 yılının son günlerinde “ 9 Subay Olayı” olarak adlandırılan hadise patlak verdi. Binbaşı Samet Kuşçu’nun yaptığı ihbar sonucu 9 subay darbe hazırlığında oldukları gerekçesiyle tutuklanmışlardı. Hükümet olaya yayın yasağı getirmiş,

²¹⁶ Karpat, **Türkiye Siyasi Tarihi**, s.100-101

²¹⁷ Hikmet Sami Türk, **Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt.26, sayı:3-4, 1969, s.81

²¹⁸ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.192

²¹⁹ Erol Tuncer, **1957 Seçimleri**, Ankara: TESAV Yayınları, 2012, s.48

²²⁰ Hür, s.189-190

kamuoyunun yaşananlardan haberdar olmasını istememişti.²²¹ Bu olay karşısında Celal Bayar oldukça kaygılanmış, olayın derinlemesine araştırılmasını istemişti. Ancak Adnan Menderes aynı görüşte değildi. Olay fazla ciddiye alınmamış, 6 ay süren mahkemeler sonunda dokuz subay serbest kalırken, ihbarı yapan Binbaşı Kuşçu iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Yaklaşan darbenin ilk emarelerinden olan bu olay böylece görmezden gelinmişti.²²²

1958 sonbaharı muhalefetin işbirliği girişimlerine sahne olmaktaydı. Ekim ayında Türkiye Köylü Partisi ile CMP birleşerek, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisini kurmuşlardı. Kasım ayında ise HP'nin CHP'ye iltihakı gerçekleşmişti.²²³ Muhalefet partilerinin işbirliği çabalarına DP hükümetinin yanıtı Vatan Cephesi adını verdikleri yapılanmayı kurmak olmuştu. Bu oluşum şimdiye dek tarafsız kalan vatandaşları parti çatısı altına almadan muhalefet karşısında konumlandırmayı amaçlıyordu. Ancak kurulan bu oluşumun amacından saparak DP'nin bir kolu haline geldiği, özellikle nüfuzlu kişilerin zorla bu yapılanmaya dahil edildiği iddiaları ortaya atılmıştır.²²⁴

1959 yılı başında Menderes, Kıbrıs Sorununun çözümüne yönelik bir dizi temaslarda bulunmaktaydı. Londra'da gerçekleşecek olan Üçlü Kıbrıs Konferansına katılmak için yola çıkan Menderes ve beraberindeki heyetini taşıyan uçak, 17 Şubat 1959 tarihinde yoğun sis yüzünden yolunu kaybedip düştü. Uçakta bulunan 35 kişiden 15'inin hayatını kaybettiği kazadan Adnan Menderes yaralı kurtulmuştu.²²⁵ 28 Şubat'ta trenle Ankara'ya gelen Menderes'i karşılayanlar arasında İnönü'de vardı. İkili el sıkışmış, İnönü Başbakan'a geçmiş olsun dileklerini iletmişti.²²⁶ İnönü'nün bu jestini ülkedeki siyasi gerilimi azaltmak adına bulunmaz bir fırsat olarak görenler Menderes'e, İsmet Paşa'ya bir teşekkür ziyaretinde bulunması için telkinde bulunmuşlardı. Ancak bu fikir Bayar'ın şiddetli muhalefetiyle karşılaşmış ve bu ziyaret hiç gerçekleşmemiştir.²²⁷

²²¹ Metin Toker, **Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s.44-45

²²² Birand, Dündar, Çaplı, s.101

²²³ Erer, **On Yıllık Mücadelesi**, s.349

²²⁴ Demirel, s.291-292

²²⁵ Yücel, s.135

²²⁶ Toker, **Demokrasiden Darbeye**, s.212

²²⁷ Sarol, **Bilinmeyen Menderes Cilt 2**, s.291-294

Uçak kazasının yarattığı yumuşak hava çabuk dağılmış, CHP muhalefeti sertleştirme kararı almıştı. “Büyük Taarruz” diye adlandırdıkları propaganda seferine 29 Nisan 1959’da Uşak’tan başlanmış, DP ve CHP’liler arasında çıkan arbedeyle sonuçlanmıştır. 4 Mayıs’ta İstanbul’a dönen İnönü’nün arabası Topkapı mevkiinde saldırıya uğramıştır. CHP’nin gezi boyunca yaşadıklarını 11 Mayıs’ta meclise taşıması bu sefer mecliste kavga çıkmasına neden olmuştu. Nispeten olaysız geçen 1959 yazından sonra CHP, Eylül ayında çıktığı Çanakkale gezisinde yine saldırıya uğradı. 1960 yılı başında bu tarz olaylar adeta gündelik hayatın bir parçası olmuştu. Şubat başında Konya’ya giden İnönü’yü karşılamaya gelenler polisin cop, kırbaç ve gaz bombalı müdahalesi ile dağıtılmıştı. Daha önce yaşanan bir olay nedeniyle CHP ilçe başkanı ile DP’li belediye başkanı arasında gerginlik olan Kayseri’de yapılacak il kongresine, orada yaşanan olayları gözlemlemek isteyen İnönü de katılma kararı almıştı. Kayseri valisinin gelmemesini isteyen telgrafını dinlemeyen İnönü Kayseri’ye geldi. Vali, Kayseri yakınlarında treni durdurup geri dönmesini istediği İnönü’yü ikna edemedi.²²⁸

Gelişen bu olaylar hükümeti muhalefeti karşı kısıtlayıcı bir dizi yeni önlemler almaya itmiştir. 18 Nisan 1960 tarihinde DP, CHP’ye karşı, halkı hükümete karşı kışkırtmaya çalışmak, orduyu siyasetin içine çekmeye çalışmak, bir kısım basını da yanına alarak hükümeti itibarsızlaştırmaya çalışmak gibi suçlamalarda bulunmuş, bu faaliyetlerin ve yaratacağı sonuçların önlenmesi için de 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu kurulmasını teklif etmiştir.²²⁹ 27 Nisan 1960 tarihinde kabul edilen “TBMM Tahkikat Encümenlerinin vazife ve yetkileri hakkında kanun” ile encümen üyeleri, Cumhuriyet Savcısı’na, sorgu hakimlerine, sulh hakimlerine ve askeri adli hakimlere verilen tüm haklara sahip sayılıyorlardı. Komisyona, her türlü yayını yasaklayabilme, yasağa uyulmaması halinde yayınların basılmasını ve dağıtılmasını engelleyebilme, matbaa kapatabilme, tahkikat için gerekli gördüğü her türlü evrak ve eşyaya el koyabilme, tahkikatın tamamlanması için gerekli gördüğü her türlü tedbir ve kararı alma ve hükümetin bütün olanaklarından faydalanabilme yetkisi veriliyordu. Ayrıca kanunda, komisyonun yapacağı tahkikatın gizli olacağı, komisyonun alacağı karar ve tedbirlere

²²⁸ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.219-227

²²⁹ **T.B.B.M. Zabıt Ceridesi**, Devre. XI, Cilt.13, 18.4.1960, s.191

itiraz edilemeyeceği ve alınan karar ve tedbirlere muhalefet edenlerin bir seneden üç seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılacağı belirtilmekteydi.²³⁰

Komisyon ilk iş olarak tüm siyasi partilerin siyasi toplantıları durdurma kararı almıştır. Bu gelişmeler karşısında mecliste yaptığı konuşmada İnönü, “*Karar anayasaya aykırıdır. Bu baskı idaresi, anayasaya, insan haklarına karşı teşebbüs edilen gayrimeşru bir darbedir. Siyasi hayatımız uçuruma gidiyor. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam*”²³¹ ifadelerini kullanmıştır. Komisyon kendisine verilen yetkileri kullanarak, bu beyanların yer aldığı 19 Nisan tarihli Ulus ve Dünya gazetelerinin toplatmıştır.²³² 27 Nisan günü yüne İsmet İnönü mecliste söz alarak, baskı rejiminin hiçbir zaman uzun ömürlü olamayacağını belirtmiş, Kore’de başarılı olamadığı gibi Türkiye’de de başarılı olamayacağını ifade etmiştir. Bu sözler üzerine milletvekilleri birbirine girmiş, İnönü’ye 12 oturum meclisten çıkarma cezası verilmiştir.²³³

Tahkikat komisyonunun kuruluşu bir dizi öğrenci olayının tetikleyicisi olmuştur. 28 Nisan’da İstanbul’da gerçekleşen olaylarda iki öğrenci hayatını kaybetmiş, 29 Nisan’da Ankara’ya sıçrayan olaylar karşısında hükümet İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilan etmiştir.²³⁴ Tahkikat komisyonu, çıkan olaylarla ilgili hükümet ve kumandanlıkların yayınlayacağı resmi bildiriler dışında herhangi bir yayın yapılmasını yasaklamıştır.²³⁵ 30 Nisan’da yaşanan olayları tartışmak üzere Çankaya Köşkü’nde bir araya gelenler arasında olan ve komisyonun kurulmasında fikri ve onayı alınan Prof. Ali Fuat Başgil, komisyonun yetkileri konusunda aşırıya kaçıldığını belirterek bundan sonrası için ihtiyatlı olunmasını tavsiye etmiştir. Bayar bu görüşe karşı çıkarak, tam aksine son derece sert davranılması, sorumluların derhal cezalandırılması gerektiğini söylemiştir.²³⁶

Sertlikten geri adım atmamak konusunda kararlı olan hükümete mayıs ayı başında ordunun üst kademesinden ciddi bir uyarı gelir. Kara Kuvvetleri Komutanı

²³⁰ Resmi Gazete, Sayı: 10491, 28.5.1960, s.1241

²³¹ Ulus, 19 Nisan 1960

²³² Bulut, s.138

²³³ Demirel, s.329

²³⁴ Eroğul, Demokrat Parti, s.233-234

²³⁵ Bulut, s.139

²³⁶ Ali Fuat Başgil, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2008, s.126-130

Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e verilmek üzere yazdığı mektupla taleplerini bildirerek hükümeti uyarmıştır. Gürsel bu mektupta, Cumhurbaşkanının istifa etmesi, tahkikat komisyonunun kaldırılması, tutuklu gazeteci ve öğrencilerin serbest bırakılması, bütün antidemokratik kanunların iptali gibi isteklerini sıralarken, bu isteklerin dikkate alınmasının milletin ve hükümetin selameti açısından oldukça önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.²³⁷

Bütün yaşananlardan ve üzerinde oluşan baskıdan yorulan Menderes, iktidara gelişinin 10. yıl dönümü olan 15 Mayıs 1960'ta İzmir'e gitti ve burada 200.000 kişi tarafından karşılandı. Bu coşkulu kalabalık Menderes'i bir sorun olmadığına ikna etti. 21 Mayıs'ta darbenin çok yakın olduğunu gösteren bir gelişme yaşandı. Harbiyeliler Ankara sokaklarında yürüyüş yaptılar. Bu gelişmeden ürken DP grubu 23 ve 24 Mayıs'ta toplanarak çare aramaya başladı, ancak bazı isimlerin istifasını içeren çözümler Bayar ve Menderes tarafından kabul görmedi. 25 Mayıs tarihinde Menderes son seyahatini Eskişehir'e yaptı. Havaalanında subayların protestosuyla karşılaşan Menderes, 26 Mayıs gününü de Eskişehir'de geçirdi. Burada yaptığı konuşmada tahkikat komisyonunu ilga edeceğini açıklaması, artık başlamasına saatler kalan darbeyi önlemeye yetmedi. 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece gerçekleşen darbede Bayar Çankaya Köşkü'nde teslim alınmış, haberi alınca Eskişehir'i terk eden Menderes ise Kütahya'da ele geçirilmişti. Böylelikle asker yönetime el koymuş, 10 yıllık Demokrat Parti iktidarı sona ermiş oluyordu.²³⁸

1.5.2. DP Dönemi Ekonomi Politikaları

1.5.2.1. Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Kadar Türkiye Ekonomisi

I. Dünya Savaşının bitişi ve Osmanlı Devletinin yıkılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, o günkü haliyle düşük gelirli, az gelişmiş ülkeler sınıfına girmekteydi. Ancak uygulanan ekonomi politikalarının etkisiyle Türkiye, petrol ithalatçısı konumunda olmasına rağmen Ortadoğu'nun en çok gelişen ekonomilerinden

²³⁷ Aydemir, s.426-432

²³⁸ Birand, Dünder, Çaplı, s.122-144

biri haline gelecekti.²³⁹ Henüz daha cumhuriyet ilan edilmeden gerçekleşen İzmir İktisat Kongresinde bu politikaların ana hatları belirlenmişti. Bu politikalar uyarınca Türkiye, serbest piyasa ekonomisini benimseyecek, yabancı sermayeyi ülkeden uzak tutmayacak, özel sektör eliyle kalkınmayı amaçlarken, devlet de özel sektöre bu süreçte gerekli desteği sağlayacaktı.²⁴⁰

Yeni kurulan devletin iktisadi alanda karşısına çıkan ilk önemli mevzu, Lozan Barış Konferansı ve burada imzalanan antlaşmanın getirdiği düzenlemelerdi. Antlaşmanın gereği olarak kapitülasyonlar kaldırılması, Osmanlı Devleti'nin tabi olduğu serbest ticaret antlaşmaları sona erdirilmesi, 1916'da belirlenen mevcut gümrük tarifelerinin 1929 yılına kadar sabit kalması kararlaştırılmıştı. Ayrıca Türkiye, Osmanlı'nın dış borçlarının 85 milyon altın liraya tekabül eden yüze 67'lik kısmını devralmaktaydı.²⁴¹ Bu gelişmeler ışığında, Türkiye'nin ilk on yılda uygulayacağı ekonomi politikalarının çerçevesi, İktisat Kongresi kararları ve Lozan'da belirlenen sınırlamalar tarafından belirlenmekteydi. Böylelikle ekonomik açıdan diğer dönemlerle kıyaslandığında liberal olarak adlandırılan, ancak kurulan tekeller ve yürütülen yaygın kamulaştırma çalışmaları göz önüne alındığında devletin ekonomiye etkin bir şekilde müdahale ettiği bir dönem başlamış oluyordu.²⁴²

Bu dönemin en önemli faaliyetlerinden biri, dar bütçelere karşın ödenek ayrılarak, gerek yabancıların ellerinde olanların satın alınması, gerek yenilerinin inşa edilmesi yoluyla ilerleyen demiryolu programıdır. Bu programla birlikte Osmanlı Devleti'nden 4 bin kilometre devralınan demiryolları, Cumhuriyet'in ilanından 8 yıl sonra 6 bin kilometreye çıkarılmıştır. Demiryolları yapımı, ilk kamu işletmeciliği kurumu olan Devlet Demir Yolları Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla desteklenmiştir.²⁴³ Birbirinden kopuk hatlar halinde olan demiryollarını birleştirerek,

²³⁹ Morris Singer, **The Economic Performance of Turkish Republic**, Middle Eastern Studies, Vol. 20, No. 4, 1984, s.155

²⁴⁰ Şiir Yılmaz, **1923'ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tasfiyesine**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XXII, Sayı:213, 1999, s.33

²⁴¹ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.175-176

²⁴² Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 10. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s.35-36

²⁴³ Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.61-62

ulusal bir ekonomi kurulmasına fayda sağlaması amaçlanan bu politika 1925 yılında başlatılmış, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçların bile önünde tutularak her ne pahasına olursa olsun devam etmesi sağlanmıştır.²⁴⁴

Özel teşebbüsün kuvvetlenmesi amaçlandığından, gerekli yasal altyapının sağlanması adına, İsviçre Medeni Kanunu ile Borçlar Kanunu benimsenmiş, özel kesimin kredi ihtiyacını karşılaması ve devlet kontrolündeki fabrikaların özel kesime devrini sağlaması için 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. 1913 tarihli Sanayi-i Teşvik Kanunu 1927 yılında gözden geçirilerek yeniden yürürlüğe konması, özel sektörün devlet eliyle güçlendirilmesi politikasının bir uzantısıdır.²⁴⁵ Böylelikle ülkenin kalkınması için elzem olduğu düşünülen, üretim araçlarının milli burjuvanın denetimine girmesi ve bu araçlar yoluyla sermaye birikimi sağlanması koşullarının yerine getirilmesi için gereken adımlar atılmış oluyordu.²⁴⁶

1929 yılı Türkiye'nin Lozan Antlaşması uyarınca o tarihe kadar değiştiremediği gümrük tarifelerinin kontrolünü ele alacağı yıldır. Beklentiler belirlenecek gümrük politikasının korumacılık yönünde olması yönündeydi. Ancak bütün dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhran, gümrük tarifelerinin kontrolünü ele geçiren Türkiye'nin bu durumu avantaj olarak kullanmasını engelledi. Tarım mallarının fiyatlarındaki büyük düşüş, ihracatı tarıma dayalı olan Türkiye'yi ekonomik dar boğaza soktu. İhracat gelirleri ciddi anlamda düşen Türkiye, 1929 Ekim'inde yürürlüğe soktuğu yeni gümrük rejimi ile ithal mallara uygulanan gümrük tarifelerini ortalama %13'ten %46'ya çıkardı.²⁴⁷

Büyük buhranın etkileri 1930'lar boyunca özellikle tarım kesiminde ağır bir şekilde hissedildi. Bu dönemde kurulan Serbest Fırka'nın gördüğü destek, ekonomik bunalımın ciddi anlamda etkilediği, özellik dış Pazar için üretim yapan tarım kesiminin tepkisini ortaya koymaktadır. Sorunları göz ardı edilemez hale gelen tarım kesimine devlet 1932'den itibaren mevcut ve yeni kurduğu kurumlarıyla yardımda bulunmaya

²⁴⁴ Nevin Coşar ve Birsan Örs, **Türkiye'de İktisat Politikalarında İstikrarsızlığa Neden Olan Siyasal Etmenler**, Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi, Sayı:9, 1996, s.46

²⁴⁵ Şiir Yılmaz, s.33

²⁴⁶ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Cilt 3: I. Dünya Savaşından 1971**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1976, s.1254

²⁴⁷ Pamuk, s.186

başladı. Ziraat bankası bünyesinde oluşturulan bir fonla buğday fiyatının desteklenmesi, Devlet Su İşleri'nin temellerinin atılması, 1938'de tarımı destekleyecek başlıca kurum olması için Tarım Mahsulleri Ofisi'nin kurulması, ormanlar üzerinde özel mülkiyetin sınırlandırılması bu girişimlerden bazılarıdır. Savaş sonrası tarım alanına yönlendirilen genç erkek nüfusun o dönemde bolca bulunan atıl ekilebilir arazileri de kullanmasıyla üretimde artış görülmeye başlamıştır. 1935'ten itibaren dünya tarım ürünleri ticaret hadlerinde görülen bir miktar iyileşmenin de yardımıyla tarım kesimi içinde bulunduğu krizden çıkmayı başarmıştır.²⁴⁸

1920'lerde izlenen demiryolu politikası ve devlet himayesinde kurulan şeker fabrikalarının başlattığı devlet yatırımı hamleleri, 1929 sonrasında da devam etmiştir. Yabancılar ait demiryolları ve tekeller satın alınmaya başlamış, kamu hizmeti veren bütün yabancı şirketler de millileştirilmeye başlamıştı. 1934'te Beş Yıllık Sanayi Planı açıklanmış, bu plan dahilinde öncelikli olarak dokuma sanayi, bakır, seramik, kimyasal ürünler, kağıt gibi bazı ara malları kapsayacak yatırım projelerine başlanmıştır.²⁴⁹ Bu örneklerde de görüleceği üzere 1930'lar, ekonomide önemli yapısal değişikliklere gidilen, ithal ikameci sanayi hamlesinin temel politika olduğu bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu hamleleri kendisi gibi gelişmekte olan ülkelerden önce yapan, hatta hazırladığı planlarla üretim artışı ve dış ticarete iyileşmeyi amaçlayan Türkiye'nin bu isteklerine yaklaşan savaş ket vurmaktaydı.²⁵⁰

Her ne kadar savaşa katılmamış da olsa, Türkiye'nin 500.000 kişilik bir orduyu silah altına alması ve ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Eldeki imkanların böyle bir ekonomik yükü kaldıramayacak olması, enflasyonu göze alarak emisyonu arttırma yolunun seçilmesine neden olmuştur. Enflasyon artışı halkı zor bir duruma sokarken, kaynakların askeri alana aktarımı tarımsal üretimde azalamaya, besin maddeleri sıkıntısına ve hatta yer yer kıtlığa yol açmıştır. Savaşla birlikte 1930'ların getirisi olan planlı kalkınma hamleleri rafa kaldırılmıştır. Çalışmaya devam eden sanayi kolları, sadece ordunun giyim ihtiyacının karşılanması için dokuma ile demir-çelik gibi stratejik

²⁴⁸ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 5. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.55

²⁴⁹ Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, s.135

²⁵⁰ Singer, s.156

hammaddelerin üretimi ile kısıtlanmıştır. Bu durum 1939-1945 arası üretimdeki yıllık artışın %2,5 ile sınırlı kalmasına neden olmuştur.²⁵¹

Savaş sonrası DP'nin kuruluşu ve hükümetin DP'nin politik vaatlerinin gerisinde kalmama arzusu devletçi politikalardan tavizler verilmesine yol açmıştır. Bu tavizlerden ilki müttefiklerle ekonomik ve ticari ilişkileri iyileştirmek adına gerçekleştirilen devalüasyondur. 1946 yılında yapılan devalüasyonla Türk parasının değeri %35 oranında düşürülmüştür. Aynı yıl açıklanan Üçüncü Beş Yıllık Planda 730 milyon dolarlık yatırım yapılacağı, bunun da 367 milyon dolarının yabancı kaynaklardan elde edileceği öngörülmüştür.²⁵²

Beklenen dış kaynak bir yıl sonra, artan Sovyet tehdidi karşısında müttefiklerini destekleme kararı alan Amerika'dan gelmiştir. Bu kararın alınışında ABD'nin Avrupa ekonomisi üzerine tahminlerinin tutmamasının payı da vardır. ABD, savaş sonrası Avrupa'da ekonomik istikrarın Uluslararası Para Fonu (İMF) reçeteleri ve Dünya Bankası yardımlarıyla sağlanabileceğini düşünmekteydi. Ancak geçen sürede istikrar sağlanması bir yana bütün Avrupa'da baş gösteren ekonomik dengesizlikler müdahale gerekliliğini ortaya koymaktaydı. Öncelikle Truman Doktrini olarak anılan plan çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılması kararlaştırılmıştı. Haziran 1947'de ABD Dışişleri Bakanı George Marshall verdiği bir söylevle bazı önerilerde bulunmuş, Avrupa'ya yapılacak yardımların Truman Doktrini'nin belirttiği gibi askeri değil ekonomik yardımlar olması gerektiği, yapılacak bu yardımların ülke bazında değil bütün Avrupa'yı kapsayacak şekilde yapılandırılması hususlarının altını çizmiştir.²⁵³ Temmuz 1948'de Türkiye Marshall Planı kapsamına girmiş ve ilk üç ay için 10 milyon dolarlık yardım almıştır. Daha sonra hükümetin ABD'ye sunduğu proje çerçevesinde ilk yıl için ihtiyaç duyulan yardım miktarının 85 milyon dolar olduğu belirtilmiştir. 1948 sonbaharında ABD programın işleyişini denetlemek için bir grubu Türkiye'ye göndermiştir. 1949-1950 mali yılının sonu itibarıyla yapılan ekonomik yardımların toplamı 180 milyon dolara ulaşmış, bu

²⁵¹ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 23. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.257-258

²⁵² Yerasimos, s.1346-1347

²⁵³ Çağrı Erhan, **Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:51, Sayı:1, 1996, s.275-279

kaynaklar esas olarak modern tarım ekipmanlarının temini, et ve balık endüstrisinin gelişimi, kömür madenlerinin modernize edilmesi, kara ve demiryollarının geliştirilmesi, çelik endüstrisinin yeniden yapılandırılması, demir ve krom madenlerinin durumlarının iyileştirilmesi ile tuz ve çimento üretiminin arttırılması için kullanılmıştır.²⁵⁴

1923-1950 arasının ulusal ekonominin yeni yeni şekillendirildiği, Büyük Buhran ve Dünya Savaşı gibi iki büyük olayın etkilerinin ağır bir şekilde hissedildiği bir dönem olduğu hesaba katıldığında, Türkiye'nin belirli bir ölçüde ekonomik gelişme sağladığı görülmektedir. Özellikle 1923-29 arası Osmanlı'nın son dönemiyle kıyaslandığında, savaş dönemi askere alınanların yeniden iş gücüne katılımıyla birlikte, tarımsal üretimde ciddi bir artışın yakalandığı dönemdir. Büyük Ekonomik Bunalım'ın yarattığı ciddi sorunlara rağmen kendini toparlayan tarım sektörü, 1935-1939 arası yeniden üretimde hızlı bir artış yaşamıştır. Sanayi ise II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki üç yıl tamamen durmasına karşın, 1923-1939 arası ciddi bir gelişme kaydetmiştir.²⁵⁵

Büyüme rakamları incelendiğinde de özellikle II. Dünya Savaşına kadar iyi bir trend yakalandığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası (GSYH), 1926-1939 arası %5,6'lık bir büyüme gösterirken, 1939-1950 arası bu oran %0,7'lerde kalmıştır.²⁵⁶

²⁵⁴ Richard D. Robinson, **The First Turkish Republic**, Cambridge: Harvard University Press, 1963, s.138

²⁵⁵ Kazgan, s.60-61

²⁵⁶ Tezel, s.111

Tablo 3

1923-1950 Arası Türkiye’de Gayri Safi Milli Hasıla

Yıl	GSMH (milyon TL)	(%)
1923	2929	
1924	3364	14.9
1925	3793	12.8
1926	4484	18.2
1927	3910	-12.8
1928	4341	11.0
1929	5278	21.6
1930	5394	2.2
1931	5866	8.7
1932	5235	-10.7
1933	6064	15.8
1934	6430	6.0
1935	6234	-3.0
1936	7680	23.2
1937	7798	1.5
1938	8538	9.5
1939	9128	6.9
1940	8678	-4.9
1941	7780	-10.3
1942	8217	5.6
1943	7413	-9.8
1944	7038	-5.1
1945	5960	-15.3
1946	7864	31.9
1947	8192	4.2
1948	37065	
1949	35213	-5.0

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2007

1.5.2.2. Demokrat Parti Döneminde Ekonomi

Demokrat Parti iktidarı ekonomik gelişmeler yönünden ele alındığında iki ayrı dönem göze çarpmaktadır. İthalattaki kısa dönemli serbestleşmenin etkisiyle bolluk ve refah dönemi olarak hatırlanan 1950-1954 yılları ile bu dönemi izleyen ve uygulanan yanlış politikaların getirdiği bunalımların damga vurduğu 50'li yılların ikinci yarısı olarak dönemlere ayırmak mümkündür.²⁵⁷

DP iktidarının ilk yıllarında tarımsal üretimde ciddi artışlar görülmektedir. Kore Savaşı'nın başlamasının ardından tarımsal mal ve hammaddelere olan talebin artması, Türkiye'nin ihracatında önemli ölçüde yükselmesini sağlamıştır. Aynı zamanda ithalatın önündeki engellerin de kaldırılmasıyla Türkiye, hem gelirleri yükselmiş, hem de genişleyen ithalat sayesinde mal bolluğu yaşanan bir ülke haline gelmiştir. Bu durum tarım üreticisinin olduğu kadar, sanayici ve tüccarlarında gelirlerinde ciddi artışlara neden olmuştur.²⁵⁸

Bu dönemde benimsenen her ne pahasına olursa olsun ekonomik büyümenin sağlanması düşüncesi, 1950 yılından itibaren Türkiye ekonomisinin çok hızlı büyümesine yol açmıştır. 1950-1957 yılları arasında GSMH'nin büyüme oranı %7.8 olmuştur.²⁵⁹ Ancak bu bütçe açıklarını göze alan, uzun vadede gerçekleştirebilecek ekonomik gelişmeyi 5-10 yıla sığdırmayı amaçlayan politikalar ciddi riskleri de beraberinde getirmiş, çok geçmeden de ekonomi üzerinde baskı yaratmaya başlamıştır.²⁶⁰

²⁵⁷ Şiir Yılmaz, s.35

²⁵⁸ Şevket Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.266-267

²⁵⁹ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003, s.109

²⁶⁰ Dwight J. Simpson, **Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey**, Middle East Journal, Vol:19, No:2, 1965, s.144

Tablo 4

1950-1960 Arası Türkiye’de Gayri Safi Milli Hasıla

Yıl	GSMH (milyon TL)	(%)
1950	38506	9.4
1951	43446	12.8
1952	48621	11.9
1953	54091	11.2
1954	52480	-3.0
1955	56642	7.9
1956	58428	3.2
1957	62995	7.8
1958	65844	4.5
1959	68521	4.1
1960	70869	3.4

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2007

1953 yılından sonra temel madde fiyatlarındaki dünya çapındaki düşüşün getirisi olarak Türkiye’nin ihracat gelirlerinde gözle görülür bir gerileme gözlenmiştir. Oluşan dış ticaret açıkları DP’yi iktidarının hemen başında kaldırdığı ithalat kısıtlamalarını yeniden yürürlüğe koymaya zorlamıştır. Getirilen kısıtlamaların etkisiyle ithalatın GSMH içindeki payı 1952’de %9,5’iken, 1958 yılına gelindiğinde bu oran %2,5’e düşmüştür. Tarımsal ürün ihracatına dayalı ekonominin tıkanıdığı bu yıllarda hükümet, ithalatın finansmanı için yabancı kaynaklara yönelmiştir.²⁶¹ Ne var ki hükümet umduğunu bulamamış, ABD Türkiye’nin 300 milyon dolarlık ek kredi talebini reddederek önceden belirlenen miktar olan 30 milyon dolarlık yardımda bulunmayı kabul etmiştir.²⁶² Bu durum hükümetin izlediği politikalarda değişikliğe yol açmış, 1955’ten itibaren döviz bağımlılığı düşük olan alt yapı yatırımlarına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Ancak piyasadaki döviz darlığına bağlı olarak ithalat rakamlarındaki düşüş beraberinde büyüme oranında yavaşlamayı getirmiştir.²⁶³

²⁶¹Keyder, Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, s.91²⁶² Eroğul, **Demokrat Parti**, s.162²⁶³ Parasız, s.110

Hükümet tarımsal malların fiyatındaki düşüşü Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla buğday fiyatlarını yükselterek üreticiye yansıtılmamaya çalışıyordu. Ofisin zararı ise Merkez Bankası'nın (MB) verdiği karşılıksız kredilerle karşılanmaktaydı. Bu durum tedavüldeki para miktarında ciddi bir artışa yol açmıştır. Bu dönemde birçok kez IMF ile masaya oturulmuş ancak IMF'nin standart reçetesi olan kemer sıkma önerisi her seferinde yaklaşan seçimler bahane edilerek kabul edilmemiştir.²⁶⁴ 1958 yılına gelindiğinde ekonomik sorunların içinden çıkılmaz hale gelmesiyle hükümet Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) teklifine olumlu yanıt vererek önerilen istikrar paketini kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu paketin dayattığı maddeler; Türk lirasının değeri düşürülmesi, para arzının emisyon ve kredi hacmi daraltılarak kontrol altına alınması, KİT ürünlerinin fiyatlarının yükseltilmesi, ithalat rejiminin yeniden düzenlenmesi, ihracatı arttırmak için farklı bir kur sistemine geçilmesi, harcamaların azaltılarak bütçenin denk hale getirilmesi, yatırımlarda verimli ve kısa vadeli projelere öncelik verilmesiydi. Bu tedbirlerin uygulanması karşılığında vadesi gelen 400 milyon dolarlık borcun ödemesi ertelenmiş, ayrıca OECD'den 359 milyon dolarlık yeni kredi alınmıştır.²⁶⁵

1958 Ağustosunda istikrar paketinin şart koştuğu devalüasyon gerçekleştirilir ve doların değeri 2.8 liradan 9 liraya yükselir. Ancak bu devalüasyon Türkiye'ye ihracatta katkı sağlamamış, ithalat dengesini ise tamamen bozmuştur. Yine devalüasyona bağlı hammadde fiyatlarındaki artış maliyeti yükselen yerli üretimin ithalat ile ikame edilmesine neden olmuştur.²⁶⁶

DP'nin iktidarı boyunca izlediği ekonomi politikalarını üç dönemde incelemek mümkündür. Bunlardan ilki, 1954 seçimlerine kadar süren ve tarımsal üretimi arttırmaya yönelik politikaların izlendiği dönemdir. 1954'ten 1958 Ağustosuna kadar süren, zorlu iç ve dış ekonomik koşullar tarafından şekillendirilen ikinci dönemde ise ekonomi politikası mevcut durumu idare edebilecek geçici önlemleri içermektedir. Son

²⁶⁴ Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, s.267-269

²⁶⁵ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1999, s.130

²⁶⁶ Yerasimos, s.1406-1408

dönem ise istikrar programı ve buna mukabil gerçekleşen Ağustos 1958 devalüasyonundan 1960 darbesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır.²⁶⁷

DP'nin iktidarının ilk dört yılında izlediği tarım sektörünü destekleyen politikalar, aslında tek parti döneminin sonunda uygulanmaya başlayan politikaların devamı niteliğindedir. DP bu politikayı izlerken, dünyadaki pazar koşulları ve ABD'nin Marshall Planı çerçevesinde tarım sektörüne yatırım yapılması için yardımda bulunması gibi etmenlerin yanında, partinin tabanının büyük bir kısmını oluşturan köylülerin hoş tutulması gerekliliğini de göz önünde bulundurmuştur.²⁶⁸ Gelen Amerikan yardımlarının çok büyük bir bölümünün tarımda makineleşme için harcanmasının karşılığı alınmış, 1950-58 döneminde tarımsal üretimde %50'lik bir artış gözlenmiştir. Tarıma olan yoğun ilgi sanayinin tamamen ihmal edildiği anlamına gelmemektedir. Ancak yabancı sermayenin ilgisini çekemeyen, yerli sermayeyi de yatırıma yöneltmemeyen Türkiye'nin sanayi sektörü devletin elinde bulunan bazı endüstrilerle sınırlı kalmıştır.²⁶⁹

Ancak bu dönemde yürütülen sanayileşme politikası, tek parti döneminin politikalarından farklılık göstermektedir. 1947'de başlayan ve DP döneminde kuvvetlenerek sürdürülen tarım sektörüne yönelik iktisadi politikalar, 1954'den itibaren gündeme gelen iç pazara yönelik tüketim malları üretimine ağırlık veren sanayileşme stratejisi için uygun koşulları yaratmıştır. 1954 sonrası dönem, devlet işletmeciliğini kullanan, ancak özel sektörün denetiminde sürdürülen ithal ikamesinin fiilen başladığı yıllar olmuştur. Bu dönemde kamunun sanayi sektörü içindeki etkinliği artmış, ancak yapılan yatırımların büyük bölümü altyapı ve ara malı sanayine yönelik yatırımlar olmuştur. Yani kamu yatırımları sanayi sektöründeki özel girişimciliği ikame edici değil, tamamlayıcı niteliktedir.²⁷⁰

Yabancı sermayeye bel bağlayan, ancak umduğunu bulamayan DP, 1954 yılında ülkenin şartlarını yabancılar için daha cazip hale getirmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Çıkarılan “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” ve “Petrol Kanunu” ile

²⁶⁷ Anne O. Krueger, **Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey**, NBER, 1974, s.7

²⁶⁸ Suat Oktar ve Arzu Varlı, **Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası**, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: XXVIII, Sayı: I, 2010, s.9

²⁶⁹ Simpson, s.145

²⁷⁰ Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Adalet Matbaacılık, 1991, s.174-179

yabancı sermayenin ülkeye girişi için olabilecek bütün kolaylıklar sağlanmıştır.²⁷¹ Ancak yine de yatırımların istenen düzeye ulaşmaması DP'yi yeni kaynak arama yoluna itmiştir. Böylelikle ilk başlarda çok başvurmadığı bir araç olan para politikasını devreye sokan DP, özellikle 1954 sonrası izlediği genişletici para politikası aracılığıyla MB üzerinden kaynak yaratma yoluna gitmiştir.²⁷² Özellikle 1954 sonrası para arzındaki artışın karşısında reel üretim artışının düşük kalması enflasyonun yükselmesine yol açmıştır. Örneğin, 1957'de para arzındaki artış %26 civarında gerçekleşirken, üretimdeki artış %3,2'de kalmıştır.²⁷³

1954'te işlerin kötüye gidişiyle birlikte, DP iktidarının hemen başından uygulanmaya başlayan liberal dış ticaret rejimi terk edilerek eski kontrol tedbirleri yeniden benimsenmeye başlamıştır. Mevcut olan enflasyonun alınan korumacı önlemlerle birleşmesi sanayi sektörüne yaramış, büyüme hızında sanayinin tarımı geçmesine neden olmuştur. Ancak uygulanan enflasyonist politikalar 50'lerin sonuna yaklaşıldığında hem yurtiçinde üreticinin, hem de yurtdışında kredi kurumların ciddi tepkisiyle karşılaşmış ve 1958 istikrar programının ortaya çıkmasında rol oynamıştır.²⁷⁴

²⁷¹ Eroğul, **Demokrat Parti**, s.124-125

²⁷² Nevin Coşar, **Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:60, Sayı:1, 2005, s.35

²⁷³ Simpson, s.146

²⁷⁴ Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, s.167-168

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE İSTANBUL

2.1. Osmanlının Son Dönemlerinde İstanbul

2.1.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi

Osmanlı için XIX. Yüzyıl, siyasi ve iktisadi gelişmeler açısından bir önceki dönemdeki gelişmelerin genel olarak devamı şeklinde geçmiştir. Bu dönemde de toprak kayıpları devam etmiş ancak bu kayıpların nitelikleri değişmiştir. Alışlageldik savaş kayıplarının yanında iç isyanların yarattığı toprak kayıpları da eklenmiştir. Merkezi devlet o güne kadar görülmemiş ölçüde güç kazanmış, buna bağlı olarak Müslüman ve gayri müslimlerin statüleri yeniden belirlenmiştir.²⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir düzen kurma, eski düzenin yeniden canlandırılması ekseninde birkaç yüzyıldır tartıştığı modernleşme çalışmaları, XVIII. yüzyılda III. Selim'in hükümdarlığı sırasında o ana kadarki en ciddi adımlarını atmıştır. Ordunun yetersizliğinin farkında olan ve bu soruna çözüm üretmek için kendinden önce gelen padişahlardan daha kararlı bir tutum sergileyen III. Selim, ordunun modernleşmesi yönünde adımlar atılırken, Avrupa'dan getirttiği subayların danışmanlık yapmalarını sağladı. Ayrıca Batılı askeri eğitimin verileceği okullar kurdurdu. Bu gelişmelere bağlı olarak, Nizam-ı Cedid adında Avrupa normlarında yeni bir ordu kuruldu.²⁷⁶ Ancak orduda gerçekleştirilen bu reformun karşısına çıkabilecek bazı olası problemler bulunmaktaydı. Bunlar miri toprak gelirlerinin hatırı sayılır bir kısmının yeni kurulan orduya aktarılmasından rahatsızlık duyacak kişilerin itirazları ve olası sabotaj girişimleri, başkentteki iltizamcılık piyasasında oluşabilecek yolsuzluklar ve

²⁷⁵ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.95 XIX yy.'da Osmanlı eski düzenin temel kurumlarını kaldırmış olmasına rağmen modern kurumların yerleşmesinde yaşanan sıkıntıların yol açtığı otorite boşluğu ulusal ve bölgesel ayaklanmalara dışarıdan destek görmesinin önünü açmıştır. Bkz. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 35. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s.64

²⁷⁶ M. Şükrü Hanioğlu, **A Brief History of the Late Ottoman Empire**, Princeton University Press, 2008, s.43-45

İrad-ı Cedit hazinesi²⁷⁷ ile geleneksel hazine arasında çıkabilecek karışıklıklar ve hesap hatalarıdır. Nitekim bu olasılıkların hepsi gerçekleşmiş ve reformun yarıda kalmasını sağlayan etmenler olmuşlardır.²⁷⁸

XIX. yüzyılda II. Mahmut modernleşme çalışmalarını devralmış, III. Selim'in bıraktığı yerden yeni kurumların yerleşmesi ve merkezi otoritenin sağlamlaşması için çaba göstermiştir. Bu yolda 1808'de Ayanlarla Sened-i İttifak imzalanmış, 1826'da yeniçeri ocağı kaldırılmıştır. Kurulan okullardan devletin ihtiyacını karşılayacak nitelikte asker ve bürokrat yetiştirilmesi, mevcut okulların geliştirilmesi ve yeni okulların açılması için yetkilileri teşvik etmiştir. 1850'lerden itibaren II. Mahmut basın yayın alanındaki gelişmeleri aktif bir şekilde desteklemiştir. Diğer yandan Osmanlı XIX. yy'da mümkün olduğunca otoriter olmaya çalışmış, bazı özgürlükleri kısıtlama yoluna gitmiştir. II. Mahmut yönetiminin toplum üzerindeki baskıyı arttırmak için kullandığı araçlardan bazıları, getirilen yeni vergiler, nüfus sayımı ve reayanın imparatorluk içi seyahatlerini kontrol altına almak için oluşturulan sistemdir.²⁷⁹

2.1.2. XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketlerinin İstanbul'daki Yansımaları ve Şehrin Genel Görünümü

III. Selim döneminden başlayarak hız kazanan ıslahat hareketlerinin etkileri öncelikle başkent İstanbul'da görülmeye başlamıştır. Nizam-ı Cedit reform programı dahilinde açılan okullara atanan Avrupalı danışmanlar, bir çok önemli Avrupa şehrine kalıcı elçilikler açılması, Osmanlı bürokratlarının Avrupa'yla yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu yakınlaşmalar Batılı yaşam tarzına alışkın, İstanbul'u Avrupa başkentleri gibi modern bir hale getirmeyi amaç edinmiş, yeni bir bürokrat kesiminin doğmasına neden olmuştur.²⁸⁰

²⁷⁷ 1 Mart 1793 tarihli kanunname ile kurulan, askeri giderler ve olası savaşların finansmanı için özel ve ayrı bir fon oluşturmak amacıyla oluşturulan hazine. Bkz. Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, 1986, s.155-156

²⁷⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 18. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.108

²⁷⁹ Christoph Neumann, Political and Diplomatic Developments, **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, (Ed.) Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006, s.60-62

²⁸⁰ Murat Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, 1. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013, s.39-40

II. Mahmut döneminde İstanbul, birçok yeniliğe ev sahipliği yapmıştır. Başkentteki değişim diğer büyük şehirlere de sirayet etmiş, halk ilk başlarda yenilikleri yadırgasa da zamanla alışmaya başlamıştır. En önemli yenilikler eğitim alanında yapılmıştır. İlköğretim İstanbul'da zorunlu kılınmış, başkentin çeşitli yerlerinde rüştiyeler açılmıştır. Talebelerin ilköğretim sonrası eğitim alabilmeleri için Darü'l Ulumü'l Hikemiye-i Osmaniye adında bir yüksek okul, devlet dairelerinin alt kademelerinde çalışacak memur yetiştirmek üzere Mekteb-i Maarif-i Adli adında bir eğitim kurumu kurulmuştur. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasının ardından kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye adındaki askeri örgüte subay yetiştirmek için 1834'te Ulum-ı Harbiye adlı harp okulu kurulmuştur. 1827'de gerçek anlamda tıp eğitimi veren ilk kurumlar Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure açılmıştır. II. Mahmut dönemi matbaacılığa da önem verilen bir devir olarak kayıtlara geçmiştir. Yeni baskı tekniklerinin kullanıldığı matbaalarda askerlik eğitimi kitapları basılmış, ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vakayi yayınlanmaya başlamıştır.²⁸¹ Unkapanı ve Azapkapı arasına ahşap köprü yapılması ve Beyazıt Yangın Kulesinin inşası yine bu döneme denk gelmektedir. Ayrıca düzenli posta hizmetine bu dönemde başlanmıştır.²⁸²

Bu reformları pekiştiren ve devamlılığını sağlayan gelişme Tanzimat'ın ilanıdır. Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanan ve 3 Kasım 1839 tarihinde Topkapı Sarayı'nın Gülhane Bahçesinde yine kendisi tarafından okunan fermanla ilan edilen Tanzimat, Osmanlı uyruklarına can, mal, ırz ve namus güvenliği, haklar ve yükümlülükler konusunda eşitlik vaat etmekteydi.²⁸³ Tanzimat, 1839 ile 1876 yılları arasında çıkarılan yasalar ve gerçekleştirilen reformlarla Osmanlı devletini ve halkını modernleştiren, merkezi yönetimi kuvvetlendirdiği kadar yönetimde halkın katılımını da sağlayan bir dönem olmuştur. II Mahmut'un oğulları I. Abdülmecit ve Abdülaziz'in öncülüğünde gerçekleşen Tanzimat, yapılan reformlarla eski düzenin

²⁸¹ Alpay Kabacalı, **Geçmişten Günümüze İstanbul**, İstanbul: Creative Yayıncılık, 2003, s.140-141

²⁸² Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul'un İktisadi ve İktisadi Tarihi**, Yayınlanmamış Ders Notları, s.356

²⁸³ Necdet Sakaoğlu, "Tanzimat'ın İlanı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.206

kaldırılarak yerine yeni kurumların yerleştirildiği, hatta bazen Batı'dan ithal edildiği dönem olarak Osmanlı modernleşmesinde önemli bir durak olmuştur.²⁸⁴

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte XVIII. yüzyıldan beri süregelen Batılılaşma çabaları hız kazanmıştır. Özellikle devlet adamları ve varlıklı aileler giyimde ve yaşam tarzında batı usullerine göre hareket etmek için çaba göstermekteydi. Bu yeni durum sonucu İstanbul'da Avrupa'dan gelen eşyalara karşı ilgi artarken, halkın yerli mallara kayıtsız kaldığı görülmektedir. Batılı hayat tarzını İstanbul'a taşıma hevesi, Beyoğlu'nda başta Naum Tiyatrosu olmak üzere çeşitli tiyatroların açılmasına, Machbeth operası gibi Batı klasiklerinin sahnelenmesine ön ayak olmuştur. Tanzimat döneminde İstanbul'un tanıştığı yenilikler bununla sınırlı kalmamış, 1840'ta Posta örgütü kurulmuş, ilk kaimeler basılmış, 1843'te Zeytinburnu demir fabrikası açılmış, 1844'te Bank-ı Dersaadet kurulmuş, 1845'te halk fotoğrafla tanışmıştır. 1843'te Bezm-i Alem Gureba-i Müslimin Hastahanesi yaptırılmış, ilk kez bir kurum için hastahane sözü kullanılmıştır. 1844'te Fevaid-i Osmaniye işletmesi kurularak, bu işletmeye tahsis edilen iki vapurla Boğaziçi ile İstanbul arasında yolcu taşınması sağlanmıştır. 1845'te İstanbulluların yaşamını kolaylaştıran bir başka gelişme daha gerçekleşmiş, Galata Köprüsü açılmıştır.²⁸⁵

XIX. yüzyılın beraberinde getirdiği yenilikler, gündelik yaşamda da dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın klasik döneminde gündelik yaşam, cami, çarşı, sivil konut üçgeninden oluşan mahallenin sınırları içindedir. XIX. yüzyılla birlikte bu sınırların dışına çıkmıştır. Artan nüfusla birlikte küçük yerleşim birimlerinin fiziki ve iktisadi olarak yetersiz kalması bu dönüşümü başlatan nedenlerin başında gelmektedir. Müslüman halk, gayrimüslimlerin nüfusun yoğun bulunduğu Galata-Pera bölgesine doğru yaşam sınırlarına genişletmiş, bunun doğal sonucu olarak da gündelik hayatın dokusu yeni oluşan çok kültürlü yapı sayesinde değişime

²⁸⁴ Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution and Republic, The Rise of the Modern Turkey 1808-1975**, Cambridge University Press, 2002, s.55-65

²⁸⁵ Kabacalı, s.154-157 Tanpınar, Tanzimat dönemi İstanbul'u için şöyle demektedir; "*Tanzimat İstanbul'a büsbütün başka gözle baktı. O, bu şehirde, iki medeniyeti birleştirerek elde edilecek yeni bir terkinin potasını görüyordu.*" Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, 34. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015, s.118

uğramıştır.²⁸⁶ Bu dönüşümle birlikte tarihi yarımada, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla artan nüfus ve Osmanlı bürokrasisine ait, Batılılaşma etkisiyle yapılmış modern ve büyük binaların işgaline uğrarken, yönetici zümre, bürokratlar ve zenginler de yaşam alanlarını değiştirerek Boğaz kıyılarında yaptırdıkları yalılarında ikamet etmeye başladılar.²⁸⁷

1850’de Osmanlı Devleti’nin Batı normlarında bir ticaret kanunu olan Kanunname-i Ticaret’i yayınlamasının ardından, 1851’de ilk anonim şirket olma özelliğini taşıyan Şirket-i Hayriye kurulmuştur. Şirket-i Hayriye’nin kuruluş amacı, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren artan İstanbul-Boğaziçi ulaşım talebini, geleneksel ulaşım yöntemi olan kayıkların birçok yönden karşılayamaz hale gelmesi ve bu işi üstlenecek bir vapur işletmesine ihtiyaç duyulmasıdır. İngiltere’ye sipariş edilen altı yolcu gemisinin gelişiyle birlikte 1852’den itibaren Boğaziçi’nde vapurla yolcu taşınmasına başlanmıştır.²⁸⁸

1853 yılında patlak veren ve 1856 yılına kadar süren Kırım Savaşı da şehrin çehresini değiştiren gelişmelerden biri olmuştur. Savaşın hemen öncesinde şehrin korunması için donanmanın Büyükdere önlerine çıkarılması, Rus tüccarlara işlerini bırakarak şehri terk etmeleri talimatının verilmesi şehirde bir panik havasının oluşmasına neden olmuştur. Rusların Prut’u geçtikleri haberinin gelişi endişeleri arttırsa da Osmanlı ordusunun Balkan cephelerinde kazandığı başarılar ile İngiliz ve Fransız deniz filolarının İstanbul’a gelişi güven tazelemesi açısından önem taşımaktadır. Ancak kara birliklerinin de gelişi şehrin yükünü ciddi biçimde arttırmıştır. İlk gelen İngiliz birlikleri Selimiye Kışlasına yerleştirilmiş, daha sonra bunlara eklenen Fransız ve Piyemonteli askerler, İngiliz mühendis ve işçiler, cephede yaralanıp getirilenlerle birlikte şehir ciddi bir karmaşanın içine düşmüştür. Savaş İstanbul ile Osmanlı sınırları ve Batılı ülkeler arasındaki telgraf hatlarının tamamlanmasına yol açmıştır. Bu sayede Kırım Savaşı Avrupa ve Amerika’nın telgraf yoluyla hızla ve ayrıntılarıyla takip ettiği ilk olay olmuştur. Savaş kentin daha da kozmopolit bir hale gelmesine neden olmuştur, limanı dolduran yabancı yelkenli ve buharlı gemiler şehre büyük bir canlılık

²⁸⁶ Ekrem Işın, **İstanbul’da Gündelik Hayat**, 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s.74-86

²⁸⁷ Orhan Pamuk, **İstanbul Hatıralar ve Şehir**, 11. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.58-59

²⁸⁸ Murat Koraltürk, **Şirket-i Hayriye 1851-1945**, İstanbul: İDO, 2007, s.27-37

katmıştır.²⁸⁹ Müttefik kuvvetlerin İstanbul'a gelişi, bazı sınıfların zenginleşmesine yol açmıştır. Harp için gelen Fransız, İngiliz ve Sardunya askerleri ciddi miktarlarda para harcamış, İstanbul esnafı bu durumdan büyük kar elde etmiştir. Ayrıca çok sayıda askerin çeşitli muhitlerde ev kiralaması, şehirde adeta kiralanacak ev kalmamasına yol açmıştır. Gülhane Kışlası, Gümüşsuyu, Harbiye Mektebi ve Kanlıca'da bir yalı Fransızların hastaneleri haline gelmişken, yaralı İngilizler için de Selimiye Kışlası tahsis edilmiş, ünlü hemşire Florence Nightingale de burada görev almıştır.²⁹⁰

Kırım Savaşı'nın sona ermesi, savaşın şehre olan etkilerini ortadan kaldırmamıştır. Savaşın yarattığı kargaşayı fırsat bilip pek çok ülkeden şehre gelen kanun kaçakları ve maceracılar, savaş sonrası İstanbul'unda asayişi bozan unsurlar olarak göze çarpmaktadır.²⁹¹ 1855'te şehrin temizliğini sağlamak, çarşı pazarları denetlemek, yol ve kaldırım yapmak, temel ihtiyaç maddelerinin sağlanmasında düzenleyici görev üstlenmek gibi belediye hizmetlerini yerine getirmesi amacıyla Şehremaneti kurulmuştur. 1856 Haziran'ında Dolmabahçe Sarayı görkemli bir şölenle açılmış, XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Topkapı Sarayı'nın yerini alarak Osmanlı hükümdarlarının daimi ikametgahı haline gelmiştir. Sarayın ahırlarının arkasına yapılan ve sarayın aydınlatılması için havagazı üreten gazhanedeki üretim fazlası gaz, Şehremanetinin girişimleriyle şehrin bazı yerlerinin aydınlatılması için kullanılmış, ilk aydınlatılan cadde de bugünkü İstiklal Caddesi olmuştur.²⁹²

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, daha önce belirtilmiş olan imparatorluk uyrukları arasındaki eşitlik ilkesini yineleyen bir metin olmuştur. Aynı yıl Kırım Savaşı'nın sonuçlanmasıyla taraflar arasında Paris Antlaşması imzalanmıştır. Ancak Balkanlarda sular durulmamış, çıkan karışıklıklar ve halkın iktidara yönelik artan hoşnutsuzluğu, Abdülmecid'in ölümü üzerine tahta çıkan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine yol açmıştır. Yerine geçen V. Murat liberal düşüncelerden yana bir padişah olmasına rağmen saltanatı sadece üç ay sürmüştür.²⁹³

²⁸⁹ M. Tanju Akad, "Kırım Savaşında İstanbul", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.566-567

²⁹⁰ Kabacalı, s.161

²⁹¹ Durand de Fontmagne, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977, s.64

²⁹² Kabacalı, s.163-168

²⁹³ Robert Mantran, **İstanbul Tarihi**, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.308-309

1863'te Ayasofya taraflarında ilk darülfünun açılmıştır. 28 Şubat 1863'te Sultanahmet Meydanı'nda açılan Sergi-i Umumi-i Osmani isimli sergi, Türkiye'de düzenlenen ilk sergi olma özelliğini taşımaktadır. Sergide Osmanlı ülkelerinden gelen her türlü eşya, alet, makinenin yanında, yabancı ülkelerden gelen çiftçilik ve bahçıvanlıkta kullanılan araç gereçler sergilenmiştir. Nisan 1868'de Meclis-i Vala-yi Ahkam-ı Adliye kapatılarak Şura-yı Devlet ve Divan- Ahkam-ı Adliye adlı kurumlar kurulmuş, böylece demokrasilerin temeli olan güçler ayrılığı ilkesinin uygulanmasına yönelik ilk adım atılmıştır. 1 Eylül 1868'de Abdülaziz'in Paris gezisi sırasında oradaki liseleri görüp İstanbul'da da benzerlerinin açılmasını istemesinin sonucu olarak Mekteb-i Sultani açılmıştır. 1869 yılında Dersaadet Tramvay şirketine tramvay işletme imtiyazı verilmiş, 1871 yılında da Azapkapı-Ortaköy arasında ilk tramvaylar işlemeye başlamıştır. Daha sonraları Aksaray-Yedikule, Aksaray-Topkapı, Aksaray-Eminönü hatları da açılmıştır. Yine 1871 yılında ilk kazıları yapılan Tünel 1874'te tamamlanmış, 18 Ocak 1875'te çalışmaya başlamıştır.²⁹⁴

1876'da II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra ilan edilen Kanun-ı Esasi ile Batı tipi bir hükümet modelinin getirilmesi öngörülüyordu. Ancak 1877'de patlak veren 93 Harbi ve 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla Osmanlı, Balkanların neredeyse tümünü, Doğu Anadolu illerini ve Kıbrıs'ı kaybetmiştir. Bu bozgun II. Abdülhamit'i mutlakıyetçi, özgürlüklere izin vermeyen, parlamento aleyhtarı tutumlar sergilemeye itmiştir. Kendi hükümdarlığına kadar süregelmiş olan çağdaşlaşma hareketlerine karşı çıkmamış, İslam birliği fikrini ortaya atarak Müslümanları kendi etrafında toplamaya çalışmıştır.²⁹⁵ Padişahlığının 1878-1909 yılları arasındaki otuz yıllık dönem "İstibdat Devri" diye anılmaktadır. Bu dönemde dış sorunları ileri sürerek baskıcı bir yönetim sürdürmüştür. Bu dönemde gerçekleşen 93 Harbi'nin İstanbul üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Savaşın etkilediği yerlerden insanlar kaçarak İstanbul'a göç etmeye başlamışlardır. Özellikle Rumeli'den gelen sayıları on binleri bulan göçmenler İstanbul'un dengesinin bozulmasına neden olmuşlardır. İstanbul'a gelen göçmenlerin çoğu yoksulluk içinde camilerde, medreselerde, meydanlarda yaşamak zorunda kalmıştır. 1879 yılı Mart'ında tertip edilen amele grevi, II. Abdülhamit'i

²⁹⁴ Kabacalı, s.170-180

²⁹⁵ Mantran, s.310-311

ürkütmüş, benzer olayların gerçekleşmesini önlemek adına oluşturduğu jurnal ve hafiyelik ağlarıyla şehirde olan biten her şeyi kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Ayrıca güvenli bulmadığı Dolmabahçe Sarayı'nı terk ederek kendini Yıldız Sarayı'na kapatmış, 1880'li yılları burada adeta hapiste gibi geçirmiştir.²⁹⁶

Oldukça hareketsiz geçen XIX. yüzyılın son yılları İstanbul'un sorunlarına eğilmek için bir fırsat olmuştur. 5 Ekim 1877'de Dersaadet Belediye Kanunu çıkarılmış, bu kanunla 1855, 1857 ve 1868 düzenlemeleri geçersiz sayılarak İstanbul'un yirmi belediye dairesinden oluşması kararlaştırılmıştır. 1880'de ilk müze törenle Çinili Köşk'te açılmıştır. Tanzimat döneminde eğitime verilen önem, II. Abdülhamit döneminde de devam ettirilmiştir. Bu dönemde İstanbul'un pek çok köşesinde ilk ve orta düzeyde eğitim veren özel okullar açılmıştır. Ayrıca belirli alanlardaki eleman eksikliğini gidermek amacıyla, Mekteb-i Fünun-ı Maliye, Mekteb-i Hukuk, Ticaret Mektebi, Hendese-i Mülkiye, Mülkiye Baytar Mektebi, Nümune Bağı Aşı Ameliyat Mektebi gibi okullar açılmıştır. Sonradan Güzel Sanatlar Akademisi adını alacak olan Sanayi-i Nefise Mektebi de bu dönemde açılmıştır. Abdülaziz döneminde başlanan Terkos gölü suyunun Beyoğlu, Galata, Haliç'in batı kıyısı ve Boğaziçi'nin Rumeli kıyısına verilmesi girişimi, imtiyaz sahipleri olan Hariciye Teşrifatçısı Kamil Bey ve Nafia Nezareti danışmanı Fransız mühendis Ternau Bey'in konuyla ilgilenmemeleri yüzünden o dönemde gerçekleşmemiştir. Resmen 1889'da kurulan Fransızlar'a ait Dersaadet Su Şirketi'nin işletme hakkını almasıyla proje yürürlüğe girmiş, 1890-91'de kente su verilmeye başlamıştır. Elmalı gölünden Üsküdar ve Kadıköy'e su getirme imtiyazı ise Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketine verilmiştir.²⁹⁷

1895'te Lumiere Kardeşler'in ilk sinematograf gösterisinden altı ay sonra, bir Fransız vatandaşı olan Mösyö Jamin'in sinematograf için gerekli olan lambanın gümrükten geçişine izin verilmesi için Babıali'ye gönderdiği yazıyla Osmanlı da bu buluştan haberdar olmuştur. Ancak II. Abdülhamit'in elektrikli aletlere karşı hassasiyeti bilindiğinden izin hemen verilmemiş, bahsi geçen aletin ne olduğunun araştırılması için çalışma başlatılmıştır. Araştırma neticesinde hazırlanan raporda, sinematograf adı

²⁹⁶ Necdet Sakaoğlu, "II. Abdülhamit", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.38-39

²⁹⁷ Kabacalı, s.186-191

verilen aletin insanlık için faydalı olduğunun belirtilmesi üzerine, sinema faaliyetlerinin başlatılması için gerekli yolu açmıştır. 1903 yılında da sinema faaliyetlerini düzene koymak ve kontrol altında tutabilmek maksadıyla bir nizamname yayınlanmıştır. Saraya da giren sinemaya ilk başlarda hanedan çocukları için eğlence aracı gözüyle bakılmış olsa da, ilerleyen dönemde sarayından neredeyse hiç çıkmayan II. Abdülhamit tarafından dünyadaki gelişmeleri takip etmek için kullanılmıştır.²⁹⁸

1894'te yaşanan ve halk arasında “Üç yüz on depremi” olarak anılan depremde, başta Kapalıçarşı ve etrafı olmak üzere, Suriçi büyük zarar görmüştür. II. Abdülhamit bu bölgelerin kısa sürede yeniden imarı için çaba göstermiştir. Yine bu dönemde, İstanbul'un sorunlarının başında gelen yangınlara karşı ciddi önlemler alınmıştır. Şehirde narh ve fiyat denetimlerinin düzenli yapılması, lüks ve israfa karşı alınan önlemlerle fiyat istikrarı sağlanmıştır. Haydarpaşa'daki yerine taşınan Tıbbiye ve buna bağlı hastanenin dışında, II. Abdülhamit kendi servetinden ayırdığı parayla Etfal Hastanesi ve Darülaceze'yi yaptırmıştır.²⁹⁹

II. Abdülhamit'in katı yönetim tarzı, doğal olarak muhalif seslerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu muhalif seslerin başında tıp öğrencileri ve subayların başını çektiği Jön Türkler oluşumu gelmektedir. Osmanlı subayları Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi grupların çatısı altında toplanarak İstanbul'a yürüme tehdidiyle padişahı baskıcı yönetiminden geri adım atmaya ve anayasayı yeniden yürürlüğe sokmaya zorlamışlardır. 1909'da ise İttihat ve Terakki, padişahı tahttan indirip 1918'e kadar tahtta kalacak olan V. Mehmet'i tahta çıkarmışlardır.³⁰⁰

2.1.3. XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Sanayi ve Ticaret

Osmanlı'da modern sanayinin gelişmesi, Osmanlıyı Avrupa için bir pazara dönüştüren ve geleneksel ekonominin çöküşünü hazırlayan 1838 Baltalimanı Antlaşması sonrasında olmuştur. Osmanlı sanayileşmesi, tamamıyla ithalata dayalı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretim için kullanılacak makineler, yapı planları,

²⁹⁸ Ali Özuyar, **Devlet-i Aliyye'de Sinema**, 1. Baskı, Ankara: De Ki Basım Yayın Limited Şirketi, 2007, s.11-16

²⁹⁹ Sakaoğlu, II. Abdülhamit, s.39-41

³⁰⁰ Mantran, s.311-313

işletmeciler, mühendisler ve hatta bazı durumlarda işçiler bile ithal edilmiştir. Avrupa sermayesi, kapitülasyonlarla ülkeye yatırım amaçlı girmekte, ancak yerel vergi indirimleri sonucunda büyük kazançlar elde ederek geri dönmekteydi.³⁰¹

Osmanlı İstanbul’unda XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren lonca ve gediklerde örgütlenmiş yoğun bir üretimin varlığı bilinmekle birlikte, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar çağdaş bir sanayi gelişmesinden bahsetmek mümkün değildir. Fethin ardından açılan tersaneler, Tersane-i Amire’nin açılışı, Zeytinburnu dolaylarındaki debbağhaneler, XVII. yüzyılda Haliç ve Boğaz sahilleri başta olmak üzere çeşitli yerlerde bulunduğu bilinen kağıt değirmenleri, dökümhaneler, baruthaneler, tuğla ve seramik işlikleri, iplik büküm ve dokuma tezgahları sanayi öncesi üretimin başlıca faaliyetleridir.³⁰² 1800’lü yıllara gelindiğinde Sanayi Devrimi’nin başlattığı değişim Osmanlı’ya ulaşmış, çağdaş sanayi için adımlar atılmaya başlanmıştır. III. Selim döneminde Avrupa’daki dokuma teknikleri geleneksel dokuma tezgahlarının yerini alması için, Selimiye Kışlası yakınlarındaki dokuma fabrikasında uygulanmaya başlamıştır. Haliç’teki Çağlayan deresi yakınlarında Kağıthane kurulmuş ve bu bölgeye adını vermiştir. 1830’lu yıllarda ortaya çıkan kıyafet değişim akımının sonucu kurulan Feshane-i Amire, daha sonra ülkenin en önemli dokuma üreticisi olmuştur. Yine bu dönemde sanayi bölgesine dönüşmeye başlayan Beykoz’da, kağıt, deri, çini ve cam, çuha fabrikaları gibi çok sayıda fabrika açılmıştır. Benzer bir şekilde Paşabahçe’de mum, tuğla ve içki fabrikaları açılmıştır. 1850’lerde Dolmabahçe Sarayı’nın yapılmasıyla yaygınlaşan mobilya sanayisini desteklemek için Yıldız Sarayı Mobilya Fabrikası açılmıştır. 1890’lı yıllarda Yıldız Sarayı bahçesinde kurulan Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu çinicilikteki yeni tekniklerle geleneğin ustalarını bir araya getirmeyi amaçlamıştır.³⁰³

1886’da imtiyaz alınan ve iki yıl içinde Yedikule’de açılan iplik fabrikası, ilk yıllarında ucuz işgücü ve gümrük tarifelerindeki bozulmayı iyi değerlendirerek üretimde

³⁰¹ Doğan Kuban, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.455-456

³⁰² “Sanayi” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.437

³⁰³ Önder Küçükerman, “Sanayi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.798-799

başarıyı yakalamış, 1890 yılında 1,1 milyon kilogram iplik üretir hale gelmiştir. Burada üretilen iplik iç pazarın talebini karşıladığı gibi, Bulgaristan, Mısır, Hindistan ve Amerika gibi dış pazarlara da mal ihraç etmeye başlamıştır.³⁰⁴

Osmanlı dönemi boyunca İstanbul'un temel ekonomik faaliyeti ticaret olmuştur. Bunu sağlayan başlıca faktör İstanbul'un bir liman şehri olmasıdır. Osmanlı ticareti, Avrupa ağırlıklı deniz aşırı ve doğu ağırlıklı kervan ticareti olarak dış ticaret, İstanbul merkezli iç ticaret ve kent içi perakende ticaret olarak şekillenmiştir. Denizyoluyla yapılan Akdeniz havzası ticaretinde İstanbul, hem önemli bir tüketim hem de önemli bir transit merkezidir. XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı'nın en geniş ticaret hacmine sahip olduğu ülke Venedik'tir. XVI. yüzyıl sonundaki Osmanlı-Venedik savaşı bu yeri Fransızların almasını sağlamıştır. XVII. yüzyıldan itibaren yeni ticaret yollarının kullanılmasıyla İstanbul eski önemini yitirmeye başlamıştır.³⁰⁵

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ahşap ve yelkenli gemilerin yerini demir gövdeli gemiler almaya başlamıştır. Bu dönemde de temel hedef İstanbul'un gıda ve temel ihtiyaçlar yönünden sıkıntı çekmemesini sağlamaktır. Bu dönemde de İstanbul limanında gerçekleşen dış ticaretin en önemli ortağı daha önceden de olduğu gibi İngiltere olmuştur. Özellikle Baltalimanı antlaşması sonrası ticaret ilişkileri daha da yoğunlaşmıştır. Bu dönemde yoğun ticaret ilişkilerinin olduğu bir diğer ülke ise Fransa'dır.³⁰⁶

1838 tarihli İngiliz-Osmanlı Ticaret Antlaşması, Osmanlı ticaretini derinden etkileyen bir olay olarak tarihe geçmiştir. 17 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan antlaşmayla, İngiliz uyruklu tüccarlar için her türlü tekel ve ihracat yasağı devre dışı bırakılacak, daha önceleri yurtdışından getirilen mallar için uygulanan %3 gümrük vergisine ek olarak malların bir vilayetten diğerine geçişinde resim ödenmesi gerekliliği kaldırılarak yerine %2'lik ek vergi konulmuştur. Ayrıca herhangi bir yerli ürünü yine Türkiye'de satmak için satın alacak İngiliz tüccar, en ayrıcalıklı Türk uyruklu sınıfın

³⁰⁴ Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Press, 1993, s.42

³⁰⁵ "Ticaret" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.273

³⁰⁶ Tabakoğlu, s.298-301

tabi olduğu resmi ödeyecek, herhangi bir Türk malını ihraç etmek istediğinde ise sadece %9'luk sabit bir vergi alınmasına karar verilmiştir. İmzalanan bu antlaşma yabancılar karşısında yerli ürünleri ve Türk tüccarları oldukça zor bir duruma sokmuştur. Katılmak isteyen herkese açık olarak hazırlanan antlaşmaya, Fransa, Hansa Birliği ve Sardunya Krallığı, İsveç, Norveç, Hollanda, Prusya, Danimarka ve Belçika da dahil olmuştur.³⁰⁷

1839 Hatt-ı Şerif'i inhisarların kaldırılmasına karar vermiş ve daha önceden ticaret üzerine konulmuş kısıtlamaları kaldırmıştır. Fakat fazlaca serbestleşen ticaret, mali istikrarsızlığa, hazine açıklarına ve imalatçıların zarar etmesine yol açmıştır. Osmanlı, 1840'lar ve 1850'lerde ticaretin koşullarını değiştirmek adına büyük devletlerle müzakerelerde bulunmuş ama sonuç alınamamıştır. İstenen değişiklik 1861-62 antlaşmalarıyla sağlanmış, ithalat vergileri %3'ten %8'e çıkarılırken, ihracat üzerine konmuş olan %12'lik vergi %1'e indirmiştir. Alınan bu tedbirler ticaret üzerine bir nebze de olsa olumlu etki yapmıştır.³⁰⁸

Bu dönemde de Galata ticaretin merkezi konumunda olmuştur. Özellikle 1850'lerden sonra yabancı grupların bu bölgede bir araya gelmesi, Galata ve Pera'nın bu yönünü pekiştiren bir gelişmedir. Bu dönemde şehri ziyaret eden bir yazarın hatıralarında Galata şu şekilde resmedilmektedir;

*Burası İstanbul'un merkezidir. Neredeyse bütün sokaklar dar ve dolambaçlıdır; sokakların her iki tarafında da meyhaneler, tatlıcılar, berber ve kasap dükkanları, Rum ve Ermeni kahvehaneleri, tüccar yazıhaneleri, imalathaneler, kulübeler dizilmiştir... İstanbul'daki bütün ticaret burada yapılır. Borsa, gümrük, Avusturya Lloyd ve Fransız Mesajeri yazıhaneleri, kiliseler, manastırlar, hastaneler, büyük mağazalar buradadır.*³⁰⁹

Galata'nın önemli bir ticaret alanı olması, acente benzeri ticari faaliyetlerin bu bölgede toplanmasına neden olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en önemli ekonomik faaliyetlerden biri bankerlik olmaya başlamıştır. Bölgede para işi

³⁰⁷ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Cilt:1 Bizans'tan Tanzimat'a*, 1. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974, s.551-555

³⁰⁸ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006, s.944-945

³⁰⁹ Edmondo De Amicis, *İstanbul*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.55

yapan zengin tüccarlar, Galata bankerleri adıyla ün kazanmışlardır. Ağırlıklı olarak İtalyan ve Fransız asıllı Levantenlerden oluşan bu gruba ek olarak Rum, Ermeni ve Musevi bankerler de bulunmaktaydı. Galata ve Pera'nın en zengin kesimini oluşturan bu topluluk 1850'lere kadar sarraflıkla uğraşmış, bu tarihten sonra ise daha bilinçli bir şekilde bankerlik yapmaya başlamıştır.³¹⁰

II. Mahmut devrinde başta İstanbul olmak üzere birçok liman kentine ulaşan, sanayi devriminin bir sonucu olan ucuz ve çeşitli mallar Galata Sarraflarının kısa zamanda servetlerini arttırmalarına yardımcı olmuştur. Bu malları saray halkı ve üst düzey bürokratların yanında halkın da talep etmeye başlaması Galata Bankerlerinin iş hacmini oldukça genişletmiştir. Bir bakıma Sanayi Devriminin İmparatorluğun iç sınai üretim yapısını bozan etkisi, Galata Bankerleri öncülüğünde gerçekleşmiştir denilebilir. Tanzimat sonrası gedik düzeninin bozulmasıyla, o döneme kadar tarım dışı mal ihtiyacını büyük ölçüde sağlayan sınai kuruluşlar yabancı mallarla rekabet edemeyip faaliyetlerine son vermeye başlamışlardır.³¹¹

2.1.4. II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul

23 Temmuz 1908 tarihi Osmanlı Devleti için hürriyetin ilanı adı altında, ikinci kez meşruti bir yönetime geçiş, çoğulcu ve çok partili yeni bir dönemin açılışı anlamına gelmektedir. Bu tarihten itibaren II. Abdülhamit ile özdeşleşen ve istibdat devri olarak anılan baskıcı düzen sona ermiş, Kanun-i Esasi'de yapılan değişikliklerle kısıtlanan özgürlüklerde iyileştirmeler yapılmıştır. Kanun-i Esasi 1876'daki haliyle anayasal monarşiye uygun hazırlandığından, kanun üzerinde yapılan 1909 tadilatı ile parlamenter rejimi benimseyen hale getirilmiştir.³¹² Meşrutiyetle birlikte egemenlik padişahın esas itibarıyla alınmış, hakları simgesel bir hale gelmiştir. Padişahlara tahta çıkmadan önce Meclis-i Umumi önünde şer'i esaslara ve Kanun-i Esasi hükümlerine bağlılık yemini etme zorunluluğu getirilmiştir. 1909 değişiklikleriyle kanun yapma yetkisi padişahın alınarak meclise verilmiş, padişaha onay için önüne gelen kanunları bir kereliğine veto

³¹⁰ Nur Akın, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, 3. Basım, İstanbul: Literatür Yayınları, 2011, s.34-35

³¹¹ Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri 1. Cilt**, 2. Baskı, Ankara: Orion Yayınevi, 2005, s.13-15

³¹² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s.3-5

etme hakkı verilmiştir. I. Meşrutiyet ilan edildiğinde esas olarak amaçlanan, halkın seçtiği temsilciler üzerinde denetim ve yapılan işlerle ilgili bilgi edinme haklarına sahip olabilmesiye, II. Meşrutiyetle bunun ötesine geçilmiş, hükümdarın menfaatinin milletin menfaatinin önüne geçmesine izin verilmeyen, memleketin millet ile idaresi anlayışı getirilmiştir.³¹³

Meşrutiyetin ilanından sonra seçim hazırlıklarına başlanmıştır. İki dereceli yapılan seçimlere, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası olmak üzere iki parti katılmıştır. İttihat ve Terakki'nin ezici çoğunlukla kazandığı seçimler neticesinde meclis, 17 Aralık 1908 günü toplanmıştır. Bu tarihten sonra muhalefet giderek güçlenmeye başlamış, bu arada 31 Mart Vak'ası gerçekleşmiş, meclis başkaldıran askerler tarafından basılmış, olaylar ancak İttihatçıların asker kanadının Hareket Ordusu adı altında İstanbul'a yürümesiyle bastırılabilmiştir. Böylece tekrar iktidarı ele geçiren İttihatçılar, Ocak 1912 tarihine kadar Üçüncü Osmanlı meclisinde yasama faaliyetlerine devam etmişlerdir.³¹⁴

II. Meşrutiyet, İstanbul açısından da önemli gelişmelerin gerçekleştiği bir dönemdir. 19 Ağustos 1908 tarihinde İstanbul'un simge yapılarından olan Haydarpaşa Garı binası hizmete açılmıştır. 1909'da bugün "Büyük Postane" olarak bilinen Sirkeci'deki Posta ve Telgraf Nezareti binası hizmete girmiştir. 1910'da o tarihe kadar İstanbul kültürünün bir parçası olan, birçok gezginin seyahatnamelerine dahi konu olmuş sokak köpekleri, kuduzla savaş adı altında sürgün edilmiştir. 80.000 köpek kayalıktan ibaret olan Sivriada'ya götürülüp orada ölüme terk edilmiştir. 3 Kasım 1909'da Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın yeni adresi olan Çırağan Sarayı, 19 Ocak 1910'da çıkan yangında küle dönmüştür. 31 Mart olayları sırasında tahrip edilen rasathanenin yerine, Kandilli Rasathanesi kurulmuş, 1 Temmuz 1911 tarihinden itibaren burada düzenli meteorolojik gözlemler yapılmaya başlamıştır.³¹⁵

³¹³ Yıldızhan Yayla, "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.951-951

³¹⁴ Zafer Toprak, "Meşrutiyet'te Seçimler ve Seçim Mevzuatı", ", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.974

³¹⁵ Kabacalı, s.207-220

II. Meşrutiyet, XIX. yüzyıl sonlarında dillendirilmeye başlayan dış ticarete korumacı önlemler alınması düşüncesini benimsememekte, iktisadi alanda da siyasi alanda olduğu gibi liberalizmi savunmaktaydı. Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası bu konuyla ilgili, koruyucu dış ticaret politikasının pahalılığa yol açtığı, gümrük duvarlarıyla korunan kesimlerin ücretlerinde artış olsa da, genel fiyat düzeyinin daha hızlı yükselmesi sonucunda reel bir kazanç elde edilemeyeceği yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca korumacı dış ticaret politikalarının ülkenin çıkarlarıyla bağdaşmayacağı, serbest ticaretin tek geçerli çözüm olduğu ileri sürülmüştür.³¹⁶

2.2. I. Dünya Savaşı ve İşgal Yıllarında İstanbul

1914 yılının ortasına gelindiğinde dünyanın ilk topyekun savaşı başlamak üzereydi. 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı Franz Ferdinand'ın öldürülmesiyle başlayan olaylar, 28 Temmuz'da Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı bombalamasıyla savaşa dönmüştür. Sırbistan'ın yanında yer alan Rusya 31 Temmuz'da genel seferberlik ilan etmiş, Rus seferberliğini savaş ilanı sayacağını önceden açıklayan ve geri çekilmesine yönelik talebi kabul edilmeyen Almanya ise 1 Ağustos'ta Rusya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş açmıştır. Osmanlı ise yine 3 Ağustos'ta Almanya ile imzaladığı antlaşma ile Almanya'nın Sırbistan ile olan savaşında tarafsız kalmayı, ancak olası bir Alman-Rus savaşında Almanya'nın yanında savaşa katılmayı kabul etmiştir. İki Alman savaş gemisinin Osmanlı donanmasına katılması ve Osmanlı subaylarına geminin nasıl çalıştığını gösterme bahanesiyle Karadeniz açılan gemilerin 29 Ekim 1914'te Odessa ve Sivastopol'u topa tutmalarıyla Osmanlı savaşın içine çekilmiş oluyordu.³¹⁷

İstanbul halkı için savaş yılları zorlu geçmiştir. O yıllara ait anılar, Tekalif-i Harbiye kapsamında askerlerin ellerine geçen her şeyi zapt ve müsadere ettiğini, aç kalan İstanbul ahalisinin civar illerden yiyecek tedarik etmeye çalıştığını anlatmaktadır. Fakat bu dönemde İstanbul'dan civar illere gitmenin yasak olduğu, ancak vesika alınarak mümkün olabildiği aktarılmaktadır. Ayrıca güneş battıktan sonra sokağa çıkma

³¹⁶ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.636

³¹⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e**, 26. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2013, s.354-373

yasağı da uygulanmaktadır.³¹⁸ İstanbul'da savaş dolayısıyla artan un fiyatları, temel besin maddesi olan ekmeğin yeterince tedarik edilememesine neden olmuştur. Bunun üzerine iâşe işleriyle uğraşmak, halkın ve ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Havaic-i Zaruriye Komisyonu kurulmuştur. Ancak bu komisyon da iâşe sorununa çare olmamış, istifçilik ve karaborsacılık baş göstermiştir. Bu durumu kontrol altına alabilmek adına Men-i İhtikar Heyeti kurulmuştur. Heyet ilk iş olarak, spekülâtif faaliyetlerde bulunan tüccarları tutuklamış, dükkanlarda satılan tüm malları etiketleme ve satışları kayıt altına alma zorunluluğu getirmiştir. Ancak malı perakendeci esnafa satmayıp elden ele dolaştırarak fiyat arttıran spekülâtörlerin önüne geçilememiş, ticarete konu olan hemen her şeye narh koyma yoluna gidilmiştir.³¹⁹ Savaş döneminde enflasyon inanılmaz derecede yükselmiş, 1914-1920 arası İstanbul'da temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları %1350 artmıştır. Bu durum en çok memurları etkilemiş, memurların satın alma gücü %60-80 oranında düşmüştür.³²⁰ Savaş döneminde erkek nüfusun büyük bir çoğunluğunun cephelerde olması, kadınların çalışma hayatına katılmasını gerekli kılmıştır. 24 Ağustos 1916'da kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, bu amaca hizmet etmesi için kurulmuş bir dernektir. Kuruluşunu takip eden ilk on dokuz gün içerisinde 11 bin kadın başvuruda bulunmuş, 1917 itibarıyla işe sokulan kadın sayısı 7185'e ulaşmıştır.³²¹

Osmanlı ile İngiltere arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış, imzalanması aşamasında İstanbul'da Müttefik askerlerinin bulunmayacağına dair verilen söz tutulmayarak 13 Kasım tarihinde işgal başlamıştır. 13 Kasım 1918'den 20 Mart 1920'ye kadar *de facto* olarak devam eden İstanbul'un işgali, bu tarihten sonra *de jure* bir nitelik kazanmıştır.³²² 13 Kasımda elli beş gemiden oluşan İtilaf Devletleri donanması İstanbul'a gelmiş, bu gemilerle gelen 2616 İngiliz, 540 Fransız, 470 İtalyan askeri şehri işgale başlamıştır. Kışlaları, apartmanları, okulları,

³¹⁸ Kabacalı, s.237

³¹⁹ Zafer Toprak, "Birinci Dünya Savaşında İstanbul" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.239-241

³²⁰ Stefanos Yerasimos, **İstanbul 1914-1923**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s.85

³²¹ Tiğınçe Oktar, **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı**, 1. Basım, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998, s.103-112

³²² Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.13-14

fabrikaları işgal edip yerleşmekle kalmamış, aralarında saray ve konakların da bulunduğu Türklere ait özel binaların boşaltılmasını istemişlerdir.³²³

İtilaf Devletleri, işgalle birlikte kendi denetim mekanizmalarını kurmaya başlamış, Osmanlı Hükümetini yok sayarak kendi çıkarlarını gözeten kararlar almaya başlamışlardır. Denetimi sağlamak adına, polis komisyonu, sağlık komisyonu, gıda komisyonu, cezaevi komisyonu, sansür bürosu ve telgrafların denetimi, levazım komisyonu, pasaport bürosu, donanma ve ordu komisyonu, liman denetimi olmak üzere dokuz ayrı komisyon kurmuşlardır. 19 Ocak 1919'da müttefiklerin verdikleri ortak nota ile kapitülasyonların kendi yararlarına olacak şekilde yeniden düzenlenmesini istemişlerdir.³²⁴

Savaş yıllarında buğday üretimi %47, tütün %51, kuru üzüm %54, fındık %65, yaş koza %69, koyun sayısı %45, keçi sayısı %33 oranında azalmıştır.³²⁵ Mütareke sonrası üretimde bir miktar artış gözlenirse de, Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla bu artış İstanbul'a yansımamıştır. Elde edilen mahsul ordunun ve Anadolu halkının ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştır. İstanbul halkının beklentisi mütareke döneminin başlamasıyla şehirde bulunamayan malların gelmeye başlayacağı yönündeydi. Mütareke ile birlikte açılan ticaret yollarından ihtiyacı karşılayacak miktarda olmasa da, bir miktar yiyecek maddesi girişi olmuştur.³²⁶

Mütareke dönemi İstanbul'u savaş ve işgal koşullarının yarattığı göçlerin bir sonucu olarak toplumsal yapısında köklü değişiklikler yaşamıştır. Özellikle Bolşevik İhtilalinden kaçarak İstanbul'a gelen Beyaz Rus orduları ve Rus aristokratlar gündelik yaşamı en çok değiştiren unsurlardan biri olmuşlardır. Farklı zamanlarda şehirde bulunan Rus göçmen sayısının 200.000'i bulduğu aktarılmaktadır. Rus mültecilerin çoğu varlıklı kimseler olmalarına rağmen, yanlarına pek bir şey alamadan ülkelerinden

³²³ Kabacalı, s.246 16 Mart 1920'de Harbiye Nezareti, Bahariye Nezareti, Posta Telgraf Umum Müdürlüğü, 19 Mart 1920 günü Darülfünun İngilizlerce işgal edilmiştir. Bkz. İ. Hakkı Sunata, **İstanbul'da İşgal Yılları**, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.77-81

³²⁴ Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s.18

³²⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2011, s.34

³²⁶ Temel, s.32-34

ayrılmaları sonucu İstanbul'da sefalet yüz yüze gelmişlerdir.³²⁷ 1921'de Osmanlı Kızılay Derneği'ne göre İstanbul'da 50.000 Müslüman, 40.000 Rus, 4000 Rum ve Ermeni, Amerikan Kızıl Haç'ına göre ise toplam 65.000 sığınmacı bulunmaktaydı.³²⁸

2.3. Cumhuriyet Döneminde İstanbul

2.3.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul'un Genel Durumu ve Ekonomisi

11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması ve ardından uzun tartışmalara sahne olan Lozan Konferansının neticesinde imzalanan Lozan Antlaşması ile yeni Türkiye Devleti, ulusal sınırları içinde ve uluslararası alanda tanınmış olmaktaydı.³²⁹

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra antlaşma uyarınca işgal kuvvetlerinin 4 Ekim 1923 tarihine kadar İstanbul'u terk etmiş olmaları gerekmektedir. 1 Ekime kadar hazırlıklarını yapan işgalciler, sadece şehri boşaltma törenine katılacak birlikleri geride bırakarak şehirden ayrılmışlardır. 2 Ekim tarihinde gerçekleşen törende İngiltere temsilcisi Harrington, Fransa temsilcisi Charpi, İtalya temsilcisi Montbelli, T.B.M.M'yi temsil eden Adnan Adıvar ve Türk ordusunu temsil eden Selahattin Adil Paşa'nın ellerini sıkıp Türk sancağını selamladıktan sonra kendilerini bekleyen vapurlarına binip şehri terk etmişlerdir. Aynı gün bir yıldır Gebze civarında mevzilenmiş olan Türk ordusu İstanbul'a doğru harekete geçmiş, 5 Ekim günü Anadolu yakasına ulaşmıştır. Şükrü Naili Paşa komutasındaki Üçüncü Kolordu Sarayburnu'ndan şehre giriş yapmıştır.³³⁰

Şehrin işgalden kurtulması şehirde coşkuyla karşılanmış, ancak 13 Ekim'de Ankara'nın başkent olmasıyla coşku yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Başkent taşınmasını takip eden aylarda bakanlıklar, önemli devlet daireleri birbirinin ardı sıra Ankara'ya nakledilmiştir. Yabancı büyükelçiliklerde 1930'lu yıllarda Ankara'ya

³²⁷ Zafer Toprak, "Mütareke Döneminde İstanbul", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.20-21

³²⁸ Criss, s.51

³²⁹ Sander, s.412

³³⁰ Kabacalı, s.264-265

taşınmış, buna karşılık İstanbul'a sadece ufak eklemeler yapılmıştır.³³¹ Kentin yönetim işlevini kaybetmesi memur nüfusunun azalmasına ve başkent olmanın getirdiği ayrıcalıkların kaybedilmesine yol açmıştır. Kentte uluslararası bağlantıları elinde tutan gayrimüslim nüfusun azalmasına bağlı olarak ticarete gerileme, üretim ve tüketimde azalma yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı'na kadar İstanbul ticaret hayatının en önemli aktörleri olan gayrimüslim ve yabancıların yerine, cumhuriyetle birlikte Müslüman Türk unsurları egemen kılma çabası başlamıştır. Bu doğrultuda Milli Türk Ticaret Birliği adı altında bir örgüt kurularak, İstanbul Sanayi ve Ticaret Odasının millileşmesi sağlanmıştır. Ancak Müslüman Türk unsurların İstanbul ekonomisinin mutlak hakimi haline gelmesi 1950'leri bulmuştur.³³²

Cumhuriyet sonrası İstanbul'un nüfus yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Ermeni ve Rum nüfusun büyük bir kısmı Batı Avrupa ve Amerika'ya göç etmiş, Ocak 1923'te Yunanistan ile imzalanan antlaşma uyarınca, Türkiye'de yaşayan Rumlar ve Yunanistan'da yaşayan Türkler karşılıklı değiş tokuş edilmiştir. Kentin savaş öncesi bir milyonu bulan nüfusu, savaş sonrası 720.000 civarına inmiştir.³³³ 28 Ekim 1927 tarihinde yapılan nüfus sayımında, İstanbul merkezi, Adalar, Üsküdar, Beyoğlu ve Bakırköy olarak sınıflandırılan bölgelerin toplam nüfusu 742.763 çıkmıştır. Yine bu sayımlara göre şehremaneti sınırları dahilindeki nüfus 699.607 olarak hesaplanmıştır.³³⁴

Cumhuriyet öncesi dönemde İstanbul'da tarımsal üretim, Osmanlı Devletinin diğer bölgeleriyle kıyaslandığında bir hayli düşüktü. Bu dönemde tarımsal üretim büyük ölçüde kentin günlük tüketimini karşılamaya yönelikti. Bu dönemde tarımın yoğun olarak yapıldığı bölgeler, Çatalca Sancağı, Bakırköy ve Yalova kazalarıydı. İstanbul'un ekili alanları, ülke ekili alanlarının yalnızca binde 4'ünü oluşturmaktaydı. Kentin ekili alanlarının ¾'ünde tahıl tarımı yapılmaktaydı. Bölgede yine yerel tüketime yönelik baklagil üretimi yapılmaktaydı. Tütün dışında sanayi bitkileri ekimi yok denecek kadar azdı. Bağcılık da İstanbul için önemli tarım faaliyetlerinden biriydi. 1913 sayımlarına

³³¹ Mantran, s.338

³³² Murat Koraltürk, **Mütareke Sonrası Dönemde Nüfusun Azalması ve Kent Ekonomisine Yansımaları: Cumhuriyetin İlk Yıllarında İstanbul**, Toplumsal Tarih, Sayı: 59, Kasım 1998, s.40-42

³³³ Mantran, s.338

³³⁴ Zafer Toprak, "Nüfus", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.110

göre, Üsküdar, Yalova ve Çatalca’da bulunan bu bağlardan 23.000 ton ürün elde edilmiştir.³³⁵

Tablo 5

**1913 Tarım Sayımına Göre İstanbul’un Ekili Alanlarının ve Üretiminin
Toplam İçindeki Payı (%)**

	Ekili Alan	Üretim
Tahıl	0,4	0,3
Buğday	0,3	0,2
Arpa	0,2	0,2
Yulaf	7,1	4,5
Mısır	0,8	0,8
Baklagiller	0,8	0,6
Bakla	1,8	1,9
Bezelye	27,3	67,2
Fasulye	3,4	3,9
Tütün	0,6	1,5
Havuç	3,2	8,9
Soğan	2,4	4,7
Sarımsak	0,8	1,6

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, s3899

Cumhuriyet sonrası 1927’de yapılan tarım sayımına göre, toplam nüfusu 807.000 olarak hesaplanan İstanbul’da, çiftçi nüfusu 79.000 civarındadır. Çiftçi ailesi başına düşen toprağın ortalama 22,8 dönüm olduğu hesaplanmıştır. 38.200 hektar olan toplam ekim alanının %95,5’inde tahıl, %2,9’unda baklagiller, %1,6’sında sanayi bitkileri üretilmekteydi. Bu dönemde ilde bulunan 14.000 tarım aracının sadece 308’inin traktör olduğu tespit edilmiştir.³³⁶ Aynı dönemde İstanbul’da 184.000 civarında çiftlik hayvanı bulunmaktaydı. Bunların 104.000’i koyun, 33.000’i sığırdı. 14.000 dolayında da çeki ve yük hayvanı bulunan şehirde, 73.000 kümes hayvanı bulunmaktaydı.³³⁷

³³⁵ “İstanbul”, **Yurt Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982-1983, s.3899

³³⁶ Mehmet Tanju Akad, “Tarım”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.210

³³⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3900

Tablo 6

İstanbul'daki Tarla Ürünleri Üretiminin Türkiye İçindeki Oranları (%)

Yıllar	Toplam	Tahıl	Baklagiller	Endüstriyel Bitkiler	Yağlı Tohumlar	Yumru Bitkiler
1928	0,97	0,96	0,31	1,91	0,31	1,01
1929	0,23	0,25	0,08	0,45	0,01	0,03
1930	0,98	1,02	0,71	0,68	0,18	0,84
1931	0,56	0,60	0,27	0,49	0,75	0,08
1932	0,89	0,95	0,96	-	0,70	0,05
1933	1,18	1,24	0,96	0,15	0,59	1,35
1934	0,68	0,70	0,66	0,21	0,31	0,51
1935	1,71	1,92	1,13	0,21	1,92	1,17
1936	0,74	0,73	1,15	0,06	0,00	2,47
1937	0,81	0,84	1,18	0,13	0,17	1,14
1938	1,07	1,06	1,72	0,35	0,48	1,93
1939	0,94	0,94	1,43	0,39	0,58	1,90
1940	0,93	0,94	0,96	0,83	0,94	0,89
1941	1,41	1,46	1,35	0,83	0,77	2,06
1942	1,03	1,11	0,88	0,34	0,04	1,15
1943	1,13	1,26	0,82	0,41	-	1,28
1944	1,26	1,41	0,45	0,80	0,20	0,64
1945	0,68	0,72	0,06	0,71	0,39	0,57
1946	0,48	0,48	0,30	0,61	0,17	0,33
1947	0,71	0,69	0,48	1,16	0,12	0,45
1948	0,62	0,58	0,34	1,26	0,06	0,66
1949	0,82	0,98	0,46	0,42	0,08	0,82

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 15: Tarım (1928-1996), s247-248

1930'lara kadara İstanbul sanayisi, burada yoğunlaşmış olan yabancı sermayenin yöneldiği ticaret alanlarıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilintili, ithalatı tamamlayıcı bir nitelikteydi. Bu dönemde sanayiye yatırım yapmanın herhangi bir cazibesi bulunmamaktaydı. Kurtuluş savaşı yıllarında güç kazanan Müslüman ticaret burjuvazisi, 1923-1929 arası İstanbul'da kurulan ve devletin tekel imtiyazına sahip

olduğu, kibrit, çakmak, ispiroto, alkollü içkiler, barut ve patlayıcı maddeler, liman işletmeleri, akaryakıt ithali gibi alanları devlet adına işletme hakkını elde edip bir miktar da olsa sermaye birikimi sağlamıştır. 1927 Sanayi Sayımı verileri Türkiye genelindeki 65.245 işyerinin 8.636'sının (%13) İstanbul'da bulunduğunu ortaya koymaktaydı. 20'den fazla işçi çalıştıran 212 dokuma atölye ve fabrikasının 62'si, metal ve makine alanındaki en büyük 53 işyerinin 20'si, kağıt ve kağıt ürünleri alanındaki 33 büyük işletmenin 21'i İstanbul'da bulunmaktaydı.³³⁸

İstanbul imalat sanayinin gelişimi, sanayileşme stratejileri kapsamında Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ulusal sermayedar yaratma, 1929 Buhranı sonrasında ise hükümetlerin korumacı ve ithal ikameci politikaları doğrultusunda şekillenmiştir. Ayrıca İstanbul sanayisi, Türkiye'deki büyük denilebilecek kuruluşların çoğunluğuna olduğu kadar küçük sanayiye de ev sahipliği yapan ikili bir yapıya sahipti. 1930'larda da İstanbul sanayisinin durumunu etkileyen başlıca unsur izlenen ekonomi politikaları olmuştur. Bu dönemde azalan dış ticaret hacmine paralel olarak İstanbul'da ticaretteki hareketlilik nispi olarak azalmış, alınan korumacı önlemlerin etkisiyle özellikle gıda ve tekstil sanayinde canlanma olmuştur. 1941 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalanan firmalar ile ilgili yapılan saptamalar, 1930'lar ve 1940'ların başında İstanbul'da faaliyet gösteren işletmelerle ilgili fikir vermektedir. 1941'de Türkiye genelinde bu kanundan yararlanan 1052 firmanın 317'si İstanbul'da bulunmaktaydı. İstanbul çapında kanundan yararlanan işletmelerin sayısı 1932'de 444 iken 194'de 317'ye düşmüştür. Ancak işletmelerin sayısında yaşanan düşüşe karşın, 1932-1941 arası yarattıkları katma değer Türkiye genelinde 140 milyon TL'den 158 milyon TL'ye çıkmıştır.³³⁹

³³⁸ "Sanayi" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, s.439

³³⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3929-3931

Tablo 7

**Sanayi Grupları İtibariyle Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan
İşletmelerin Toplam İçindeki Oranları (%)**

Yıllar		Maden Sanayii	Gıda, İçki ve Tütün	Dokuma Sanayii	Orman Ürünleri ve Mobilya	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	Metal Eşya, Makine ve Teçhizat	Bina İnşaatı	Kimya Sanayii	Diğer İmalat Sanayii
1932	TÜR	1,15	44,20	23,83	9,10	2,78	5,77	2,10	5,16	2,65
	İST	0,40	18,53	43,63	8,17	4,58	11,35	2,99	7,37	1,59
1933	TÜR	1,29	43,95	23,98	8,23	2,93	5,51	2,58	3,87	2,79
	İST	0,42	19,00	40,92	7,10	4,80	12,53	3,97	6,89	2,51
1934	TÜR	1,76	45,34	22,90	7,86	2,67	5,57	2,44	3,89	3,28
	İST	0,69	18,35	40,60	7,34	4,82	12,84	3,67	8,26	2,29
1935	TÜR	2,24	45,22	22,91	6,37	2,67	4,91	2,67	3,79	4,57
	İST	0,52	19,01	41,93	5,99	5,21	10,68	3,91	8,07	3,13
1936	TÜR	2,27	43,78	24,07	5,36	2,72	3,91	2,91	3,72	5,72
	İST	1,36	17,66	44,29	3,26	4,89	10,60	4,62	7,88	3,26
1937	TÜR	2,87	43,37	21,86	5,29	2,87	3,94	2,69	3,41	7,44
	İST	1,46	17,25	43,86	2,92	5,26	9,36	4,68	8,19	4,97
1938	TÜR	2,99	41,89	21,94	5,08	3,08	3,81	2,63	3,17	8,88
	İST	1,17	17,84	43,27	2,63	5,85	9,36	4,39	7,02	5,56
1939	TÜR	3,23	40,91	21,77	4,63	3,23	3,58	2,45	3,23	10,75
	İST	1,14	17,38	44,16	2,28	6,84	8,83	3,70	7,12	6,55
1940	TÜR	3,82	47,14	21,27	4,69	3,91	4,69	2,00	3,13	9,38
	İST	1,29	23,55	41,29	2,90	9,03	12,90	2,90	5,81	0,32
1941	TÜR	2,76	48,29	20,82	4,47	4,09	4,94	1,62	3,52	9,51
	İST	0,68	24,91	38,57	2,73	9,22	13,31	3,07	7,17	0,34

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 13: Sanayi (1932-1982), s202

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik şartlar, ticaret burjuvazisinin gelişmesine müsait durumdaydı. Türkiye bu dönemde tarım ve maden ürünleri ihraç edip, mamul mal ithal eden bir ülke konumundaydı. Bu yıllarda Müslüman-Türk ticaret sermayesi, yabancı tüccarların Türkiye'deki işbirlikçilerinin yerini almayı hedeflemiştir. Bu hedefe ulaşılması hususunda yardımcı olmak adına, liman tesislerinin genişletilmesi ve İstanbul Limanı'nda serbest bölge kurulması planlanmıştır. 1927'de serbest bölge kurulmasına olanak sağlayan yasal düzenlemeler yapılmış olsa da, uygulamada bir yabancı şirkete tanınan serbest bölge haklarından öteye gidememiştir. İstanbul ticareti 1950'lere kadar ağırlıklı olarak azınlıkların ve yabancı şirketlerin elindeydi. 1920-1930 döneminde kurulan 66 yabancı sermayeli şirketin 57'si İstanbul'da bulunmakta,

bunların 10'u imalat sanayi, 5'i elektrik ve havagazı, 11'i maden üretimi, 4'ü kibrit, ispirto, barut gibi maddeler üreten tekel şirketleri olarak, 3'ü bankacılık, 6'sı sigorta, 8'i ticaret, 3'ü sinema ve tiyatro, 2'si ulaşım, 2'si inşaat, 3'ü de orman, otelcilik ve tarım alanlarında faaliyet göstermekteydi.³⁴⁰

Tablo 8

İstanbul'da Tüketici Fiyatları ve Enflasyon

Yıl	Tüketici Fiyatları	Yıllık Enflasyon Oranı
1923	11,63	4,8
1924	13,54	16,4
1925	14,61	7,9
1926	14,85	1,6
1927	13,04	-12,2
1928	12,99	-0,4
1929	13,81	6,3
1930	12,72	-7,9
1931	12,03	-5,4
1932	11,72	-2,6
1933	10,47	-10,7
1934	10,31	-1,5
1935	9,57	-7,2
1936	9,60	0,3
1937	9,75	1,6
1938	9,71	-0,4
1939	9,85	1,4
1940	10,91	10,8
1941	13,40	22,8
1942	22,58	68,5
1943	33,72	49,4
1944	32,92	-2,4
1945	34,41	4,5
1946	33,26	-3,4
1947	33,43	0,5
1948	33,58	0,4
1949	36,82	9,7

Kaynak: Şevket Pamuk, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998, s22

³⁴⁰ Yurt Ansiklopedisi, s.3963-3967

2.3.2. II. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul

I. Dünya Savaşı sonrası ülkelerin çoğu yaralarını sarmak, savaş öncesi duruma dönebilmek adına çabalamaktaydı. Amerika Avrupa'nın sorunlarıyla etkin bir biçimde ilgilenmekten kaçınma kararı almış, İngiltere savaş öncesi refahını geri kazanmaya çalışmış ancak tam olarak başaramamış, Fransa, Amerika ve İngiltere'yi örnek alarak kendini iyileştirmenin yollarını ararken, İtalya'da savaş sonrası ulusun tüm kesimlerine sirayet etmiş olan huzursuzluk, 1922'de faşistlerin başa geçtiği hükümet darbesine giden yolu aralamıştır. Almanya ise 1933 Haziranında Hitler'in iktidara gelişiyle köklü bir rejim değişikliği yaşamış, yeniden Avrupa'nın en etkili ülkesi olma çalışmalarına başlamıştır. 1939 yılına gelindiğinde Büyük Britanya ve Fransa, Hitler Almanyası karşısında maddi konularda ve moral olarak çaresiz durumdaydılar. Bunun sonucunda Almanya Polonya ile başlayıp, Kuzey ülkeleriyle devam ederek Avrupa'yı işgale başlamıştır. Almanya'nın teknik olarak işgali zor olan Britanya yerine Rusya'yı işgal etme kararı savaşın gidişatını değiştirmiş, Rusya'nın kışına hazırlıklı olmayan Alman ordusu gerilemek zorunda kalmıştır. Hemen sonrasında Amerika'nın savaşa dahil olması dengeleri değiştirerek Almanya'nın yenilgisine giden yolda en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.³⁴¹

Türkiye savaşın son yılına kadar savaşın dışında kalmayı başarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yanlış kararları ve sonuçlarını gayet iyi hatırlayan ülke yöneticileri Türkiye'nin savaşa dahil olmaması için büyük gayret göstermişlerdir. Savaşın gidişatına göre her iki taraf da zaman zaman Türkiye'ye savaşa girmesi yönünde baskı yapmıştır. Özellikle 1939-1942 arası Türkiye'nin savaş dışı durumu savaşın Ortadoğu'ya doğru genişlemesini engellemiş, bu durumu tersine çevirmek isteyen Mihver devletlerinin baskıları bu yıllarda artmıştır.³⁴²

³⁴¹ William McNeill, **Dünya Tarihi**, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.774-787 II. Dünya Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gerhard Weinberg, **A World At Arms: A Global History of World War II**, Cambridge University Press, 1994

³⁴² Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 23. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2013, s.146-147, İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin durumuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si Cilt 1**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013

Savaşın günlük hayata etkileri, 18 Kasım 1940 tarihinde bütün illerde karatma uygulamasının başlatılmasıyla hissedilmeye başlamıştır. Kısa bir süre ara verilse de, karartma uygulaması Kasım 1944'e kadar devam etmiştir. Alman ordularının Balkanlarda ilerlemesi sonucunda, Nisan 1941'de İstanbul'un boşaltılmasından söz edilmeye başlamıştır. Sivil savunma önlemleri alınmaya çalışılmış, zehirli gazlara karşı korunma yollarını öğreten yayınlar yapılmış, sığınaklar hazırlanmaya başlamıştır. 22 Kasım 1940'ta İstanbul, Kocaeli ve Trakya illerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiş, daha sonra üçer aylık dönemler için uzatılarak 1947 Kasım'ına kadar sürdürülmüştür, 14 Ocak 1942'de İstanbul'da ekmek karnesi uygulaması başlatılmıştır. Yetişkinlere günde yarım (375 gram), yedi yaşına kadar olan çocuklara çeyrek, ağır işçilere bir ekmek verilmekteydi. Bu uygulama 8 Eylül 1946'da son bulmuştur. Diğer yiyecek maddelerine de erişim güçleşmiş, stokçuluk baş göstermiştir. Milli Korunma Kanunu'nun kapsamı genişletilip cezalar ağırlaştırılsa da bu durumun önüne geçilememiştir. Fiyatlar 1942'de 1938'e göre % 373 artmış, savaşta olan Avrupa'da üretim yapılmadığından makine ve yedek parça ithali durmuş, bu durumda günlük hayatın hemen her alanını etkilemiştir.³⁴³

11 Kasım 1942 tarihinde TBMM'de 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu görüşülerek kabul edilmiştir. Kurulan komisyonlar, kimin ne kadar vergi ödeyeceğinin tespiti, belirlenen miktarın bir ay içinde tahsil edilmesi, bu süre içinde vergi borcunu ödeyemeyenlerin mallarının haczedilmesi, bu süreçler sonunda hala borcu bulunanların çalışma kamplarına gönderilmesi gibi konularla ilgilenmekteydi. Varlık Vergisi uygulamasının en ciddi etkileri İstanbul'da görülmektedir. Toplam vergi mükelleflerinin %54'ü İstanbul'da bulunmakta, tahakkuk edilen vergi miktarında %68 ve tahsilatta %70 oranıyla yine birinci sırada İstanbul bulunmaktaydı. Resmi açıklamalarda verginin çıkarılış amacı, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü koşullarda elde edilen spekülatif kazançları vergilendirmek ve piyasadaki para miktarını azaltmak olarak belirtilmektedir. Ancak uygulamada bu vergi azınlık karşıtı ve ticaret sermayesini Türkleştirme amacı güden bir hal almıştır.³⁴⁴

³⁴³ Kabacalı, s.300-302

³⁴⁴ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.135-141

2.4. Demokrat Parti Döneminde İstanbul

Savaşın bitiminden sonra 1946'da çok partili sisteme geçiş kararı alınmış, 1950 yılına kadar da bu geçiş dönemi sıkıntılarla devam etmiştir. 1946 yılında başta DP olmak üzere birçok siyasi parti kurulmuş, ancak mevcut iktidarın baskıları nedeniyle pek çoğunun ömrü uzun olmamıştır. Soğuk savaş ortamının yarattığı gergin atmosfer ne sağ ne de sol görüşün siyaseten temsiline sıcak bakmamış, 16 Aralık 1946'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının aldığı kararla birçok parti, gazete ve dergi kapatılmıştır.³⁴⁵

1946-1950 arası İstanbul'da kent hayatını ilgilendiren bazı gelişmeler olmuştur. 3 Ocak 1947'de Heybeliada Sanatoryumu açılmıştır. 19 Şubat 1947'de Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde açılan Atlas Sineması, 1600 koltuk ve 35 locasıyla İstanbul'un en büyük sinemalarından biri olmuştur. 3 Ağustos 1947'de Açık hava Tiyatrosu açılmıştır. Dört bin kişilik mekanda ilk kez Ankara Devlet Tiyatrosu tarafından Kral Oidipus trajedisi sahneye konulmuştur. Emlak Kredi Bankası'nın toplu konut projesi dahilinde 1947 yılında Levent Birinci kısım evlerinin yapımına başlanmıştır. 1950'de tamamlanan evlerin gördüğü ilgi üzerine İkinci ve Üçüncü Levent'teki konutların yapımına başlanmıştır. 27 Ocak 1948'de Vali ve Belediye Başkanı Lütü Kırdar tarafından İstanbul Spor ve Sergi Sarayı'nın temeli atılmıştır.³⁴⁶

14 Mayıs 1950'de DP'nin iktidara gelişiyle İstanbul'da büyük değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Tarımcılara verilen geniş çaplı destekler, toprakların yabancı sanayi ve ticaret şirketlerinin yerleşimine açılması, devlet idaresindeki girişimlerin yabancılara açılmasıyla kentte hızlı bir ekonomik gelişme sağlanmıştır.³⁴⁷

2.4.1. Nüfus

1950 sonrası İstanbul'da ciddi bir nüfus artışı gözlemlenmektedir. Hızlanan kırdan kente göç ve artan doğum oranları nüfus artışının ardındaki başlıca unsurlardır.

³⁴⁵ Kabacalı, s.307-308

³⁴⁶ Kabacalı, s.310-311

³⁴⁷ Mantran, s.350

1950 nüfus sayımına göre İstanbul'un nüfusu 1.166.477'dir. Yine bu sayımlara göre km² başına düşen kişi sayısı 204'tür.³⁴⁸

Tablo 9

Yıllara Göre Türkiye ve İstanbul'un Nüfusu

Yıllar		Toplam	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu
1927	TÜR	13.648.270	3.305.879	10.342.391
	İST	806.863	704.825	102.038
1935	TÜR	16.158.018	3.802.642	12.355.376
	İST	883.599	758.488	125.111
1940	TÜR	17.820.950	4.346.249	13.474.701
	İST	991.237	815.638	175.599
1945	TÜR	18.790.174	4.687.102	14.103.072
	İST	1.078.399	908.050	170.349
1950	TÜR	20.947.188	5.244.337	15.702.851
	İST	1.166.477	1.002.085	164.392
1955	TÜR	24.064.763	6.927.343	17.137.420
	İST	1.533.822	1.297.372	236.450
1960	TÜR	27.754.820	8.859.731	18.895.089
	İST	1.882.092	1.506.040	376.052
1965	TÜR	31.391.421	10.805.817	20.585.604
	İST	2.293.823	1.792.071	501.752
1970	TÜR	35.605.176	13.691.101	21.914.075
	İST	3.019.032	2.203.337	815.695
1975	TÜR	40.347.719	18.869.068	23.478.651
	İST	3.904.318	2.648.006	1.256.582
1980	TÜR	44.736.957	19.645.007	25.091.950
	İST	4.741.890	2.909.455	1.832.435
1985	TÜR	50.664.458	26.865.757	23.798.701
	İST	5.842.985	5.560.908	282.077
1990	TÜR	56.473.035	33.326.351	23.146.684
	İST	7.309.190	6.753.929	555.261

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstatistikleri 1: Nüfus ve Demografi (1927-1990), s.61

³⁴⁸ Ferhunde Özbay, "Nüfus 1950'den Günümüze", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.112

1950-1960 döneminde Türkiye genelinde yaşanan göç dalgası İstanbul'u da etkilemiştir. Kırsal dönüşümün sonucu olarak yaşanan bu göçler Ankara ve İzmir'i de etkilemiştir. Bu ilk göç dalgası nüfusun yapısının oransal ağırlığını değiştirmeyen, bekar erkek göçü niteliği taşımaktadır. Bu göçlerin bir sonucu olarak İstanbul'un toplam nüfusunda başka illerde doğanların oranı sürekli artmıştır. 1950 yılında toplam nüfusun %35,3'ü, erkek nüfusun %40,4'ü ve kadın nüfusunun %29,5'i İstanbul dışı doğumludur. 1950'lerde çalışmak için İstanbul'a gelenler nedeniyle İstanbul dışı doğumluların çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır.³⁴⁹

1950'lerde başlayan ve artarak devam eden göç dalgaları yarattıkları nüfus artışıyla birlikte, şehrin faal nüfus bileşiminde de değişikliklere yol açmışlardır. 1975 verileri ülke genelinde ekonomik yaşama etkin biçimde katılan 16,3 milyon kişinin 1,4 milyonunun İstanbul'da olduğunu göstermektedir. Ancak faal nüfusun ilin toplam nüfusu içindeki payı, ülke ortalamasının gerisinde bulunmaktadır. Genel katılma oranı 1955 yılında binde 437 iken, 1965'e gelindiğinde bu oran binde 378'e düşmüştür. Bu duruma yardımcı aile bireyleri kesimindeki azalma, göçlerle birlikte gelen çalışma yaşının altındaki nüfusun büyüklüğü, sanayide gözlenen durgunluklar gibi nedenler yol açmıştır.³⁵⁰

Şehir göç dalgalarıyla hızla artan nüfusun konut ihtiyacını karşılayamaz hale geldiğinde, göçle gelen bu gruplar kendi sorunlarını kendileri çözmeye başlamışlardır. Böylece şehir gecekondulaşma kavramıyla tanışmış oluyordu. İlk yapılaşmanın 1947 yılında Zeytinburnu'nda başladığı kabul edilmektedir. Birçok sanayi koluna ev sahipliği yapan Zeytinburnu, göç ile gelen burada iş bulma ümidi olan kesimin yaptığı derme çatma kulübelere de ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Diğer bir gecekondulu mahallesi yine sanayi bölgesi olan Eyüp-Rami yakınlarındaki Taşlıtarla'da kurulmuştur. 1950'lerde yerleşime açılan bu iki gecekondulu bölgesinin yanında yine sanayi bölgesi olan Kağıthane'de üçüncü bir bölge oluşturulmuştur.³⁵¹

³⁴⁹ Sedat Murat, **Doğum Yerlerine Göre İstanbul Nüfusu ve İç Göçler**, Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2008, s.85-95

³⁵⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3892, 3894

³⁵¹ Korkut Tuna, "İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü", **Şehir ve Kültür: İstanbul**, Ahmet Emre Bilgili (Ed.), İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s.365-367

Sanayileşmenin yavaşlığı, yüksek ücretli işlerin azlığı gibi nedenler, gecekondu bölgelerini kente göçenlerin kısa süreli konakladıkları geçiş alanları olmaktan çıkarıp, kalıcı yaşam alanlarına dönüştürmüştür. Bazı gecekondu bölgeleri alt-orta tabaka için konut alanı haline gelmiştir.³⁵² C.W.M. Hart, 1960’larda Zeytinburnu’nda yaptığı çalışmalarda bu görüşü destekleyecek verilere ulaşmış, bölgede yaşayanların 1950’den beri burada oturduklarını tespit etmiştir. Çalışmanın yapıldığı dönemde görüşülen ailelerde çalışan kişilerin %44’ünün fabrikalarda çalıştığı saptanmıştır. Yine bu çalışmanın elde ettiği verilere göre, 1968 yılı itibariyle Zeytinburnu beldesinde 125.000 kişinin yaşadığı aktarılmaktadır.³⁵³

1949 yılında il düzeyinde gecekondu sayısı 5 bin kadarken, sadece Zeytinburnu’ndaki rakam yaklaşık 3 bindir. Bu yıllarda meydana gelen siyasal göz yummalar ile bu rakamlar daha da artmaya başlamıştır. İstanbul’daki gecekondu sayısı, resmi rakamlara göre 1950’de 8.239 iken, 1959’da bu rakam 61.400’e yükselmiştir.³⁵⁴

2.4.2. Eğitim

I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’da bulunan okulların birçoğu öğretmen eksikliği, öğrencilerin askere alınması ve ödeneksizlik gibi nedenlerden kapatılmıştır. Cumhuriyetle birlikte başkentin taşınması ve çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi etkenler İstanbul’un eğitim ve kültür merkezi olma özelliğini elinden alamamıştır. Medreselerin kapanmasıyla eğitim ilk ve ortaokullar ile liselerde hazırlanan çağdaş müfredata göre yapılmaya başlamıştır. Yabancı okulların bazıları ve yeni eğitim ilkelerine uymayan özel okulların birçoğu kapatılmış, İstanbul’daki eğitim ve kültür işlerinin denetimi ve yürütülmesi için Maarif Müdürlüğü kurulmuştur.³⁵⁵

İstanbul’da okuryazar oranı, 1950’li yıllardaki göçlerin okuma yazma bilmeyen nüfusu arttırmasıyla rakamsal olarak düşüş göstermiştir. 1950 yılında toplamda 70,4

³⁵² Mübeccel Kıray, “Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, **Kentleşme Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998, s.100-101

³⁵³ Charles W. M. Hart, **Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası yayınları, 1969, s.101

³⁵⁴ Oktay Ekinci, “Gecekondulaşma”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.413

³⁵⁵ Necdet Sakaoğlu, “Eğitim: Cumhuriyet Dönemi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.139

olan okuryazar oranı, 1960'a gelindiğinde 72,9, 1975 yılına gelindiğinde ise 82,9'a yükselmiştir. Okuryazar oranındaki genel artışın yanında, yıllar içinde kadın ve erkek okuryazarlığı arasındaki fark azalmış, Türkiye ortalamasının altına inmiştir. 1975 yılına gelindiğinde İstanbul'da okuma-yazma bilenlerin %55,5'i ilkokul, %11,2'si ortaokul, %6,9'u lise, %2,8'i lise dengi meslek okulları, %3,6'sı ise üniversite ve yüksekokul mezunuydu.³⁵⁶

Tablo 10

İstanbul'da Okuryazar Oranı (%)

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
1935	69,2	51,0	60,3
1945	75,0	59,3	68,0
1950	77,4	62,7	70,4
1955	80,5	65,4	73,9
1960	80,4	63,7	72,9
1965	85,3	67,6	77,3
1970	87,4	69,9	79,4
1975	90,7	74,0	82,9

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, s.4039

Cumhuriyetin ilk yılında İstanbul'da 305 olan ilkokul sayısı 1937'de %38 artarak 421'e, 1943'de ise 445'e ulaşmıştır. 1943-1962 arasında geçen 20 yıl içinde okul sayıları %40 oranında artarak 445'den 621'e yükselmiştir.³⁵⁷

³⁵⁶ Yurt Ansiklopedisi, s.4039

³⁵⁷ Yurt Ansiklopedisi, s.4039-4040

Tablo 11

İstanbul'daki Tüm İlkokul, Öğrenci ve Öğretmen Sayılarının Türkiye İçindeki Oranları (%)

Yıllar	Okul Sayısı	Öğrenci			Öğretmen		
		Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Bayan
1950-51	3,26	5,81	-	-	7,76	-	-
1951-52	3,30	5,96	-	-	7,87	-	-
1952-53	3,23	6,26	-	-	8,14	-	-
1953-54	3,30	6,43	5,38	8,19	8,35	3,40	21,46
1954-55	3,25	6,57	5,53	8,31	8,40	3,33	22,22
1955-56	3,09	6,67	5,61	8,43	9,03	3,52	24,33
1956-57	2,98	6,62	5,62	8,29	9,32	3,67	25,51
1957-58	2,97	6,70	5,64	8,46	9,40	3,93	24,94
1958-59	2,95	6,74	5,67	8,54	9,57	4,13	25,47
1959-60	2,95	6,82	5,74	8,66	9,24	4,04	24,88

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstatistikleri 17: Eğitim (1928-1996), s.131

1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm ortaöğretim kurumları Mili Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, Evkaf ve Şer'îye Nezareti'ne bağlı medreseler kaldırılmıştır. 1926'da gündüz ortaokullarında öğretimin karma yapılmasına karar verilmiştir. 1938'de İstanbul'da 15'i erkek, 11'kız ve 9'u karma olmak üzere 35 resmi ortaokul bulunmaktaydı. Aynı dönemde 8 azınlık ortaokulu ile 18 yabancı ortaokul eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmekteydi. 1954-55 öğretim yılında İstanbul'daki resmi, özel ve yabancı ortaokul sayısı 88'e, 1964-65 öğretim yılında ise 122'ye yükselmiştir. 1954-55 öğretim döneminde tüm İstanbul ortaokullarında 22.649 öğrenci bulunmaktaydı.³⁵⁸

³⁵⁸ Yurt Ansiklopedisi, s.4040-4041

Tablo 12

İstanbul'daki Tüm Ortaokul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Yıllar	Okul Sayısı	Öğrenci			Öğretmen		
		Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Bayan
1950-51	72	16.833	10.480	6.353	1217	521	696
1951-52	72	18.244	11.447	6.797	1.242	555	687
1952-53	72	18.561	11.350	7.221	1.219	501	718
1953-54	87	19.894	11.904	7.990	1.217	488	729
1954-55	88	22.699	13.342	9.357	1.213	457	756
1955-56	89	25.404	14.915	10.489	1.454	577	877
1956-57	91	28.714	16.789	11.925	1.411	607	804
1957-58	96	33.159	19.687	13.472	1.609	717	892
1958-59	102	35.269	21.835	13.434	1.835	799	1.036
1959-60	107	39.675	23.598	16.077	1.854	810	1.044

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstatistikleri 17: Eğitim (1928-1996), s.193-194

1938 yılında İstanbul'da Galatasaray, Haydarpaşa, İstanbul, Kabataş, Pertevniyal, Vefa olmak üzere altı resmi erkek liseli ve Cumhuriyet, Çamlıca, Erenköy, İnönü, İstanbul, Kandilli olmak üzere altı resmi kız lisesi bulunmaktadır. Bunların yanında 7 özel Türk Lisesi ile 11 yabancı lise bulunmaktadır. 1954-55 öğretim yılına gelindiğinde toplam lise sayısı 40'a ulaşmışken, toplam öğrenci sayısı 11.445'tir.³⁵⁹

³⁵⁹ Yurt Ansiklopedisi, s.4041-4042

Tablo 13

İstanbul'daki Tüm Liselerin Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Yıllar	Okul Sayısı	Öğrenci			Öğretmen		
		Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Bayan
1950-51	25	9.129	7.077	2.052	855	551	304
1951-52	28	9.082	6.577	2.505	895	547	348
1952-53	27	10.525	7.612	2.913	947	563	384
1953-54	27	11.032	7.887	3.145	942	534	408
1954-55	27	11.445	8.023	3.422	1.037	578	459
1955-56	27	10.293	6.859	3.434	966	529	437
1956-57	27	10.832	6.982	3.850	1.002	530	472
1957-58	30	12.130	7.888	4.242	1.064	538	526
1958-59	31	13.884	8.880	5.004	1.237	626	611
1959-60	34	15.281	9.691	5.590	1.282	643	639

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstatistikleri 17: Eğitim (1928-1996), s.258-259

2.4.3. Ulaşım

1950'li yıllarda yaşanan göçler sonucu İstanbul'da nüfusun artması ve göçle gelenlerin büyük bir bölümünün kırsal alanla ilişkilerini koparmamış olmaları ciddi bir ulaşım talebi doğmasına neden olmuştur. 1950 sonrası çeşitli kuruluşlardan alınan proje ve program kredileri altyapı yatırımlarına yönlendirilmiştir. Bu yatırımlardan önemli bir kısmı İstanbul'un Anadolu ve Avrupa ulaşım bağlantılarının genişletilmesi ve güçlendirilmesi için kullanılmıştır. Boğaz Köprüsü'nün yapımı için hazırlıklara başlanmış, Salıpazarı'nın rıhtım genişliği arttırılmış, Yeşilköy Havalimanı genişletilmiştir.³⁶⁰

Kentin hızla büyümesiyle zamanında görece uzak sayılan sayfiye ve köyler şehirle bütünleşmiş, bu dönüşüm banliyö trenlerini bir nevi şehir içi raylı sistemi haline getirmiştir. Bu banliyö hatlarının en önemlilerinden olan Sirkeci-Halkalı 1888'de işletmeye açılmış, 1937'de millileştirilmiş, 1955 tarihinden itibaren ise bu hatta elektrikli trenler hizmet vermeye başlamıştır. Bir diğer önemli hat olan Haydarpaşa-

³⁶⁰ Yurt Ansiklopedisi, s.3984

Gebze ise 1871’de yapılmaya başlanmış, 1928’de millileştirilmiş, 1969’da elektrikli sisteme geçmiştir. Karayollarının hızla geliştiği 1950-60 öncesi dönemde, İstanbul’un yakın çevresinde oturanlar ve mesire yerlerine gitmek isteyenlerin başvurduğu bir ulaşım aracı olan banliyö trenleri, kentin kalabalıklaşmasıyla yetersiz kalmaya başlamıştır.³⁶¹

Deniz ulaşımı, İstanbul için her dönemde önemli olmuş, 1851’de kurulan Şirket-i Hayriye’nin 93 yıla yakın bir süre deniz ulaşımını yönetmiştir. Şirket 1 Temmuz 1944 günü bütün vapurları, Hasköy’deki fabrikası ve taşınabilir varlıklarıyla 2,5 milyon liraya Münakalat Vekaleti tarafından satın alınmıştır. Böylelikle vapurlar ve mal varlıkları Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletmesi Şehir Hatları Müdürlüğü’ne devredilmiştir.³⁶²

Tablo 14

Yıllara Göre Günlük Ortalama Vapur Yolcusu Sayısı

Yıllar	Yolcu Sayısı
1927	87.500
1936	69.500
1940	77.700
1945	122.600
1950	151.000
1955	209.900
1960	218.500
1965	214.900
1970	325.100
1975	313.200
1980	314.600
1985	302.600

Kaynak: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 3, s.31

İstanbul’a ilk otobüsün gelişi 1926’da olmuş, 1945’ten sonra dolmuş, 1950’den sonra ise minibüs taşımacılığı hız kazanmıştır. 1950’li yıllarda Vatan ve Millet Caddesi

³⁶¹ “Banliyö Trenleri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.51

³⁶² Senih Onur, “Vapurlar”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.969-970

ile Barbaros Bulvarının açılışı, Sirkeci-Florya Sahilyolu'nun yapılması, Tophane-Dolmabahçe yolunun genişletilmesi, E-5 uluslararası karayolunun yapımı, kentin artan nüfusunun ve buna bağlı olarak artan motorlu taşıt sayısının bir sonucudur.³⁶³

Tablo 15

Yıllara Göre İstanbul'da Motorlu Taşıt Sayıları

Yıllar	Toplam	Otomobil	Otobüs	Kamyon	Motosiklet
1933	2.326	1.677	36	613	-
1934	2.424	1.768	158	498	-
1935	2.516	1.815	173	528	-
1936	2.208	1.504	157	547	-
1937	2.612	1.779	209	624	-
1938	3.783	2.702	233	848	-
1939	2.784	1.878	231	675	-
1940	2.499	1.742	179	578	-
1941	2.273	1.515	119	639	-
1942	1.435	1.301	134	-	-
1943	2.635	1.643	187	805	-
1944	2.520	1.688	160	672	-
1945	2.778	1.801	161	816	-
1946	3.367	2.052	195	1.120	-
1947	4.881	2.695	223	1.963	-
1948	6.044	3.587	320	2.137	-
1949	7.518	4.495	346	2.677	-
1950	8.221	5.782	295	2.144	-
1951	8.759	6.121	323	2.315	-
1952	14.303	9.472	531	4.300	-
1953	16.827	11.219	514	5.094	-
1954	16.685	10.688	617	5380	-
1955	18.066	10.463	598	7.005	-
1956	21.447	12.953	682	6.578	1.234
1957	24.181	14.290	1.010	7.625	1.256
1958	24.126	13.178	972	8.644	1.332
1959	27.314	14.264	1.077	10.394	1.579
1960	32.948	17.916	1.254	12.074	1.704

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstatistikleri 10: Ulaştırma, s.141

³⁶³ Haluk Gerçek, "Ulaşım", **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.950

2.4.4. Turizm

Köklü bir geçmişe sahip olan İstanbul, sahip olduğu birçok medeniyete ait kalıntılar ve eserlerle adeta bir açık hava müzesidir. Gezilip görülmeye değer yapıları, anıtları, sarayları, doğal güzellikleri ve modern konaklama tesisleriyle İstanbul, Türkiye'nin en büyük ve en önemli turizm merkezidir. İstanbul'a ilk yabancı turist kafilesi 1863'te, Sergi-i Umumi-i Osmani'nin açılışı vesilesiyle gelmiştir. 1870'te İstanbul-Paris demiryolunun önem kazanması ve 1883'te Şark Ekspresi seferlerinin başlamasıyla İstanbul'a çok sayıda yabancı turist gelmeye başlamış, bu gelen turistlerin konaklama ihtiyacını karşılamak amacıyla 1895'te Pera Palas hizmete girmiştir. Türkiye'de turizm alanında faaliyet gösteren Türk Seyyahin Cemiyeti de 1923 yılında İstanbul'da kurulmuştur.³⁶⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İktisat ve Ekonomi Bakanlığı'nın görev alanına giren turizm kesimi, 1957'de Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı'nın kurulmasıyla bu bakanlığın çalışma alanına geçmiştir. İlk turizm teşvik yasası da 1953 yılında çıkarılmıştır. 1950 yılında dünya çapında turist sayısı 25 milyonu bulurken, Türkiye'nin payı binde 1 olmuştur. 1980'de dünya çapında turist sayısı 285 milyona çıkarken, Türkiye'de bu sayı 1 milyon olmuştur. 1950-1980 arası dünya iç turizm gelirleri 100 milyondan 1 milyara çıkarken, Türkiye'de 350.000'den 6 milyona yükselmiştir. 1931'de İstanbul'a gelen turist sayısı 45.503 olurken, bu sayı 1970'te 312.974, 1980'de 424.567'ye yükselmiştir.³⁶⁵

2.4.5. Kültür ve Sanat

Cumhuriyetin döneminde her ne kadar Ankara başkent olmuş olsa da, İstanbul kültür başkenti olmaya devam etmiştir. Hemen her dönemde çeşitli alanlardan çok sayıda kültür-sanat etkinliklerine ev sahipliği yapan İstanbul, 1950 döneminde de bu özelliğini korumayı başarmıştır.

³⁶⁴ Aylin Dikmen, "Turizm", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.304

³⁶⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3979-3981

Türkiye'nin zengin kültürel varlığının nadide örneklerinin sergilendiği çok sayıdaki müzeler, İstanbul'un kültürel hayatının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İstanbul'da müzeciliğin tarihi Abdülmecit dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Tophane-i Amire Müşiri Ahmed Fethi Paşa, 1846'da Topkapı Sarayı'nın dış avlusundaki Aya İrini Kilisesi'nde eski silahları, eski yazıtları ve imparatorluğun çeşitli yerlerindeki eserleri depolamaya başlamıştır. Toplanmış olan eski eserlerin düzenlenmesi ve Müze-i Hümayun adını alması Ali Paşa'nın sadrazamlığında 1869 yılında gerçekleşmiştir. 1875'e kadar halka açık olmayan Müze-i Hümayun bu tarihten sonra Çinili Köşk'te halka açılmıştır. 1914'te İstanbul'un üçüncü müzesi olan Evkaf-ı İslamiye Müzesi açılmış, 1927'de Topkapı Sarayı'nın bir bölümü, 1934'te Ayasofya müze olarak açılmış, bunları 1937'de Resim ve Heykel Müzesi'nin açılışı izlemiştir.³⁶⁶

Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen ve burada vefat eden Polonyalı şair Adam Mickiewicz'in evi, ölümünün yüzüncü yılı olan 1955'te Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne bağlı bir müze haline getirilmiştir. Şair ve yazar Tevfik Fikret'in 10 Ağustos 1915'e kadar yaşadığı Rumelihisarı'nda bulunan evi, 1940 yılında eşi Nazime Hanım'dan alınarak İstanbul Belediyesi tarafından müze haline getirilmiştir. Tevfik Fikret'in verdiği isimle anılan Aşyan Müzesi'nde Tevfik Fikret ve Abdülhak Hamit'in eşyaları ile Edebiyat-ı Cedide mensuplarının fotoğrafları bulunmaktadır. Şair Nigar Hanım'ın kitapları ve arşivi de 1959'da buraya nakledilmiştir.³⁶⁷

1950'li yıllar sinema sektörü için o zamana kadar sektörde söz sahibi olan tiyatrocuların yerini sinemacıların almaya başladığı dönemdir. Ömer Lütfi Akad'ın eserleriyle özdeşleşen bu dönem, sinemada yönetmenin kendine has bir sinema dili yaratmasıyla ön plana çıkmaktadır.³⁶⁸ Birçok konuda olduğu gibi sinema salonlarının sayısı bakımından da İstanbul liderliği elinde tutmaktaydı. 1932 yılında Türkiye'deki toplam 129 sinema salonunun 35'i İstanbul'da bulunmaktaydı. Sessiz olan sinemanın 1920'ler sonunda sesli olmaya başlamasıyla birlikte, seyircinin sinemaya olan ilgisi artmaya başlamıştır. 1950'de 92, 1960'ta 183 olan İstanbul'daki sinema salonları, bu

³⁶⁶ "Müzeler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.23-24

³⁶⁷ Zübeyde Cihan Özsayiner, "Müzeler", **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.688-689

³⁶⁸ Alim Şerif Onaran, **Türk Sineması Cilt 1**, 1. Baskı, Kitle Yayınları, 1994, s.53

dönemde halkın yoğun ilgisine maruz kalmıştır. 1954'te ortalama 100 kuruş olan bilet fiyatları sinemayı herkes için uygun bir eğlence haline getirmiştir.³⁶⁹

1950'li yıllarda DP iktidarı tiyatro sanatına mesafeli davranmış, yansızlaştırmaya çalışmıştır. Bu yıllar boyunca tiyatro üzerine düşünen ve yazan isimler arasında tiyatro sanatının işlevi, amaçları ve yapısı üzerine tartışmalar sürmüştür. Peyami Safa, Melih Cevdet Anday, Nurullah Ataç gibi usta isimlerin dahil olduğu bu tartışmalarda tiyatronun sanat mı, toplum için mi yapılması gerektiği, Türk tiyatrosunun gelişiminin batı tiyatrosu temelli olduğu ve geleneksel motiflerden yeterince yararlanılmadığı gibi noktalar üzerinde durulmuştur.³⁷⁰ 1914 yılında müzik ve tiyatro okulu olarak kurulan Darülbedayi, daha sonraları Şehir Tiyatroları adını almış, İstanbul'un günümüze ulaşmış en eski tiyatro topluluğudur. Cumhuriyet döneminde Darülbedayi belediyeden ödenek alarak Şehir Tiyatroları olarak anılmaya başlamıştır. 1927'de Muhsin Ertuğrul'un tiyatronun başına geçmesi ve sergilenen Hamlet oyunuyla topluluk düzenli bir sanat kurumu kimliği kazanmış ve güçlenmiştir. 1928'de Mısır ve Kıbrıs'a turneler düzenlenmiştir. 1950'li yıllarda tiyatronun başına geçen Orhan Hançerlioğlu ve yönetmen olarak Viyana'dan getirtilen Max Meinecke'nin uyumlu çalışmaları ile olumlu sonuçlar alınmıştır.³⁷¹

İstanbul'un kütüphanelerinin tarihi Bizans dönemine kadar dayandığı tahmin edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde kitaplık kurulması ise Yıldırım Beyazıt dönemine denk gelmektedir. Ancak bu dönemlerde kütüphaneden kasıt genellikle cami, medrese, tekke, dergah ve türbelerin bir köşesine konulan kitaplıklardan ibarettir. Buralarda kurulan kitaplıklara kitap sağlayan başlıca kurum vakıflar olmuştur. İstanbul'un başlı başına kütüphane işlevi olan ilk yapısı yapımı 1678 yılında tamamlanan Köprülü Kütüphanesidir. Fatih döneminden başlayarak İstanbul'da kurulan kitaplıklar, XX. Yüzyılın başlarına kadar kuruldukları yerde muhafaza edilmişlerdir. 1925'de tekke ve

³⁶⁹ Giovanni Scognamiglio, "Sinemalar", **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.836

³⁷⁰ Dikmen Gürün, **1950'ler ve Tiyatro Sanatının Yönelimleri**, Tiyatro Araştırmaları Dergisi, Cilt:28, Sayı:2, 2009, s.122-129

³⁷¹ Metin And, "Şehir Tiyatroları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.145-146

türebelerin kapatılmasıyla buralarda bulunan kitaplar Süleymaniye Kütüphanesine taşınmıştır.³⁷²

Tablo 16

İstanbul'daki Halk Kütüphaneleri ve Kitap Sayıları

Yıllar	Kütüphane Sayısı	Kitap Sayısı
1950	13	229.556
1951	12	229.463
1952	12	241.442
1953	12	239.465
1954	13	268.562
1955	13	264.862
1956	11	258.891
1957	11	271.895
1958	-	-
1959	12	278.727
1960	12	284.437

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstatistikleri 4: Kültür ve Spor (1930-1995), s.160

2.4.6. Demokrat Parti Dönemi İstanbul Ekonomisi

II. Dünya Savaşı sonrası ABD, arzu ettiği yeni dünya düzeninin yerleşmesi için yerle bir olmuş olan Avrupa'ya yeniden şekil verme çalışmalarına başlamıştı. Ancak Türkiye gibi tarıma dayalı ekonomilerde yerleştirilmek istenen düzen, ihtiyaçları tam olarak karşılamamaktaydı. Serbest piyasa sisteminin egemen hale gelmesi ve siyasi denetimin zayıflaması temeline dayalı olan bu yeni düzenin Türkiye gibi ülkeler için öngördüğü kalkınma modeli, tarıma daha fazla yatırım yapılması ve sanayi de daha yavaş bir büyüme seyri izlenmesiydi.³⁷³ Bu politikalar Kore Savaşının yarattığı hammadde ihtiyacı ile birleşince 1950'lerin ortalarına kadar ihracat geliri elde edilmiş, ancak bu tarihten sonra düşen talep ve tarımsal üretim miktarı işleri tersine çevirmiştir. Tarımın daha fazla temel ekonomik faaliyet olamayacağı yönünde oluşan görüşün

³⁷² **Yurt Ansiklopedisi**, s.4158

³⁷³ Çağlar Keyder, İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980, Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye** içinde (61-117), 6.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013, s.472-473

sonucu olarak, sermaye birikiminin devamlılığı ithal ikameci sanayi ile devam etmiştir³⁷⁴

2.4.6.1. Tarım

1950’li yılların başında uygulanan tarım ürünlerinin ihracına dayalı model büyük kazançlar sağlamıştır. Tarımda makineleşme, beraberinde ekilen alanlarda artış ve iç pazarın genişlemesini de getirmiştir. Ancak 1950’lerin ikinci yarısında tarım ürünleri ihracatı, büyüyen iç pazarın ithalat ihtiyacını karşılamaz hale gelmesiyle ticaret açıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekilen alanlardaki genişlemenin yavaşlayıp, 1960’lı yılların başında durmasıyla üretim artışı sağlanamaz hale gelmiştir.³⁷⁵ 1948’den itibaren yeni bir tarımda makineleşme denemesine başlanmıştır. Makineleşme çalışmalarına ilk olarak Çukurova ve Ege gibi ekilen alanların nispeten büyük ve tarımın daha ziyade ticarete yönelik yapıldığı bölgelerde başlanmıştır. Ancak çiftçilerin araç seçimi ve kullanımı konusunda bilgi sahibi olmamaları, tarımda makineleşmenin birçok zorluğu beraberinde getirmesine neden olmuştur. Ancak tarımda makineleşme zorluklarının yanında, ekilen alanlarda büyümeyi sağlaması gibi faydaları da olmuştur. Özellikle bu dönemde Güneydoğu Anadolu bölgesi ekili alan artışında %43 ile en önde yer almaktadır. Bu girişimle birlikte 1948 yılında 1.756 olan traktör sayısı, 1952’de 31.415’e, 1954’e ise 37.740’a yükselmiştir.³⁷⁶

İstanbul tarım alanları, 1950’lerden itibaren iki yönlü bir etki altında kalmıştır. Bir yandan kentleşmenin etkisiyle ekilen alanlarda daralma yaşanırken, bir yandan da tarımda makineleşmenin bu alanları genişletici etkisi olmuştur. Bu birbirine karşıt iki etkinin bir sonucu olarak, İstanbul’un ekili alanlarındaki gelişme hızı diğer illerin gerisinde kalmıştır. 1950 ile 1970’lerin sonu arasında ekim alanlarındaki artış, ülke genelinde %93, İstanbul’da ise %35 dolaylarında olmuştur.³⁷⁷

³⁷⁴ Şevket Pamuk, **Political Economy of Industrialization in Turkey**, MERIP Reports, No: 93, 1981, s.27

³⁷⁵ Ronnie Margulies & Ergin Yıldızoğlu, **Tarımsal Değişim: 1923-1970**, Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye** içinde (61-117), 6.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013, s.452-453

³⁷⁶ Reşat Aktan, **Mechanization of Agriculture in Turkey**, Land Economics, Vol:33, No: 4, 1957, pp. 276-284

³⁷⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3899-3900

Tablo 17

Yıllara Göre İstanbul Ekili Alanlarındaki Artış (%)

Yıllar	Toplam	Tahıl	Baklagiller	Endüstriyel Bitkiler	Yağlı Tohumlar	Yumru Bitkiler
1950	24,22	23,24	22,69	45,21	82,88	20,93
1951	8,31	7,74	2,92	24,74	27,97	7,75
1952	6,49	8,83	-67,28	10,50	3,21	16,06
1953	13,97	12,03	218,26	21,72	-12,01	8,83
1954	-6,79	-7,54	5,70	-7,71	5,30	5,64
1955	10,88	11,95	-7,86	-2,42	32,00	2,67
1956	-3,53	-2,52	-23,65	-6,85	-13,78	-10,19
1957	17,99	17,58	14,14	24,56	14,59	34,32
1958	2,50	0,16	-8,84	-9,78	232,98	-10,11
1959	1,09	1,63	5,76	-1,64	-6,49	-8,02
1960	1,71	1,54	1,96	4,64	-2,50	15,53

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 15: Tarım (1928-1996), s.255-256

İstanbul'un iklimi, bulunduğu bölgenin güneşten aldığı enerji miktarı, il sınırları içindeki ve çevresindeki yer şekilleri ve bölgede gerçekleşen atmosfer olaylarına bağlı olarak şekillenmektedir. Kuzeyinde Rusya'nın soğuk iklimine açık Karadeniz ve güneyinde Akdeniz'in Ege Denizi üzerinden bir uzantısı olan Marmara Denizinin bulunması, şehrin yıllık ortalama nemliliğinin %75 gibi bir değerde olmasına neden olmaktadır. İstanbul'da yağışların %67'si sonbahar ve kış mevsimlerinde, %23'ü ilkbahar ve yaz mevsimlerinde görülmektedir. Bu özelliğiyle İstanbul'un iklimi Akdeniz iklimini andırmaktadır.³⁷⁸ İstanbul'un bu iklimsel özellikleri ve toprak yapısı, bitkisel üretimde çeşitliliğe elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Bu özelliği sayesinde buğday, yulaf, ayçiçeği tarlaları ile sebze ve meyve bahçeleri, bostanlar ve çiçek seralarına aynı anda ev sahipliği yapabilmektedir. 1950'de 79.000 hektar olan il ekili alanı 1960'ların başına kadar %40 oranında artarak 110.000 hektara ulaşmıştır. 1950'de 67.000 hektar olan tahıl ekili alanlar, 1960'ların başında 101.500 hektara yükselmiştir. İl toplam ekili alanları içinde tahıl ekim alanlarının payı 1950'de %85,3 iken 1960'ların

³⁷⁸ Celal Şengör ve Necdet Özgül, "İklim ve Jeoloji", **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.34-35

başın %92 olmuştur. 1950’de İstanbul’da buğday ekili alanlar yaklaşık olarak 35.000 hektar olup, il toplam ekili alanlarının %45’ini kaplamaktadır. Yine 1950’de yulaf ekilen alan 13.000 hektar, mısır ekilen alan 7.300 hektar, arpa ekilen alan ise 6.600 hektardır.³⁷⁹

Tablo 18

Yıllara Göre İstanbul’da Tahıl Üretimi

Yıllar	Toplam	Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	Mısır
1950	38.042	19.863	5.808	641	7.797	2.575
1951	61.429	34.523	7.658	892	12.045	4.807
1952	72.920	42.747	10.018	1.124	10.410	6.487
1953	73.776	40.107	10.039	1.047	11.549	8.956
1954	73.640	40.753	9.634	1.347	10.485	9.229
1955	103.186	52.818	12.393	7.346	19.290	9.154
1956	57.764	25.316	7.891	4.179	12.987	6.015
1957	118.159	61.000	15.534	7.189	22.398	9.084
1958	129.158	70.000	16.060	2.746	27.000	11.613
1959	122.682	65.874	15.282	2.342	24.460	13.107
1960	136.488	75.032	16.277	2.334	28.000	13.560

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 15: Tarım (1928-1996), s267-269

1950-1960 arası İstanbul ilinde baklagil ekimi çok yaygın olarak yapılmamaktaydı. Baklagillerin ekim alanları 1970’lerin başından itibaren başlayarak giderek artan bir seyir izlemiştir. En çok ekimi yapılan baklagil, hayvan yemi olarak kullanılan fiğ olmuştur. Bakla ekimi ise 1950’lerden 1970’lere değişmemiş, 1000-1300 hektar ile sınırlı kalmıştır. Buna karşılık 1950 yılı bakla üretimi, 1.460 ton olarak gerçekleşmiştir.³⁸⁰

³⁷⁹ Yurt Ansiklopedisi, s.3900-3902

³⁸⁰ Yurt Ansiklopedisi, s.3902-3903

Tablo 19

Yıllara Göre İstanbul'da Baklagil Üretimi

Yıllar	Toplam	Bakla	Bezelye	Nohut	Fasulye	Mercimek
1950	1.874	962	308	209	36	9
1951	2.576	1.611	344	211	125	42
1952	547	140	105	196	-	38
1953	2.392	1.231	435	180	399	23
1954	2.211	913	429	222	324	8
1955	2.973	2.204	144	390	185	9
1956	1.836	1.284	22	272	226	10
1957	3.059	2.363	56	383	221	22
1958	4.027	3.291	30	430	224	22
1959	3.163	2.582	35	324	200	15
1960	2.776	2.158	73	278	243	14

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 15: Tarım (1928-1996), s324-326

İstanbul'un başlıca sanayi bitkisi olan ayçiçeği, bölgeye 1940'larda Balkanlar'dan gelerek Trakya'da geniş alanlarda yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu bölgeye yakın olan İstanbul'un Çatalca ve Silivri ilçelerindeki üreticiler de bu dönüşümden etkilenecek, buğdayla dönüşümlü olarak ayçiçeği ekmeye başlamışlardır. İstanbul için 1950 yılı ayçiçeği üretimi 2.150 ton dolaylarındadır. İstanbul'da ayrıca yoğun bir şekilde meyve üretimi yapılmaktadır. 1977 tarımsal üretim değeri verilerine göre, il bitkisel üretim değerinin yaklaşık %19'unu meyve üretimi oluşturmaktadır. O yıllarda İstanbul'un ilçesi olan Yalova, İstanbul meyve üretiminin en yoğun yapıldığı bölge olma özelliğini taşımaktadır. Meyvecilik bakımından fazla gelişme göstermemiş olan Şile ilçesinde 1950'lerden itibaren, Karadeniz iklim özelliklerinden de faydalanarak fındık yetiştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca Çatalca, Kartal, Silivri ve Şile'de küçük çaplı bağcılık faaliyetlerinde bulunmaktadır.³⁸¹ İstanbul'da toplam meyve ağacı sayısı 1950 yılında 974.899 iken, bu rakam 1960'a gelindiğinde 621.200'e gerilemiştir.³⁸²

³⁸¹ Yurt Ansiklopedisi, s.3903-3906

³⁸² İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 16: Tarım (1929-1996), Cilt 2, 1998, s.510

2.4.6.2. Hayvancılık

Türkiye'nin en büyük tüketim merkezi olan İstanbul'un et iaşesinin sağlanması, yüzyıllardır il ve çevresinde hayvancılığı özendiren başlıca etken olmuştur. XX. yüzyılda Bulgaristan'dan aldığı göçlerin etkisiyle, Trakya bölgesi hayvancılıkta uzmanlaşmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ve 1950'li yıllarda tarımda makineleşme ile birlikte meraların sürülerek tarlaya dönüştürülmesi hayvancılıkta ciddi gerilemelere yol açarken, İstanbul'da bu durum ters yönde ilerlemiştir. Mera hayvancılığının gerilemesi, besi hayvancılığına gelişmesine yol açmıştır. 1950'lerde İstanbul'un Türkiye hayvansal üretimi içindeki payı binde 6'iken, 1970'lerde bu oran %1'in üstüne çıkmıştır.

Besi hayvancılığının gelişmesi yetiştirilen hayvan türlerinin de değişmesine yol açmıştır. 1950'lere kadar sığır üretimi yerli boz ırk sığırla sınırlı kalırken, 1958'de getirilen Holstein ırkı Trakya bölgesinde ve İstanbul'da başarılı bir şekilde yetiştirilmiştir. İstanbul'un gereksinimlerini karşılamak için eskiden beri şehirde ve çevresinde tavukçuluk yapılmakta olup, 1960'lara kadar küçük birimlerde devam etmiştir. İstanbul pazarının 1960'larda hızla büyümesi, küçük çaplı tavukçuluğun yerini büyük ve uzmanlaşmış tavuk çiftliklerine bırakmasına yol açmıştır.³⁸³

³⁸³ Yurt Ansiklopedisi, s.3912-3915

Tablo 20

Yıllara Göre İstanbul'daki Hayvan Sayıları

Yıllar	Toplam	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda
1950	398.197	217.164	67.542	-	69.108	14.694
1951	441.524	247.289	82.062	7	70.118	14.071
1952	414.168	223.829	95.926	12	59.963	13.410
1953	434.546	232.270	102.340	16	62.783	13.225
1954	424.993	223.255	96.792	24	64.003	14.394
1955	472.746	261.478	102.448	21	67.971	16.052
1956	478.539	249.188	117.463	19	70.986	15.986
1957	486.957	260.708	105.240	-	74.870	16.908
1958	530.090	300.595	103.906	-	76.782	16.933
1959	567.439	320.810	104.274	-	79.673	19.160
1960	567.795	331.270	100.463	-	80.026	19.066

Kaynak: İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 16: Tarım (1929-1996), s.897

2.4.6.3. Sanayi

DP iktidara geldiğinde üzerine fazlaca düşünülmüş bir sanayi politikası bulunmamaktaydı. Sanayiye yönelik beklentiler, tarımsal kalkınmanın yaratacağı gelir ve talebin sanayileşmeyi teşvik etmesi yönündeydi. 1950'lerin başında imalat sanayi firma sayısı ve istihdam açısından özel sektör, yaratılan katma değer bakımından ise kamu sektörü öne çıkmıştır. Tarımsal üretim hızının yavaşlaması ve özel sektörün beklenen atılımı yapamaması sonucu 1954 sonrası DP devlet eliyle sanayileşme politikalarına geri dönmüştür. DP'nin sanayi alanındaki yatırım politikası, sanayiye bütün ülkeye yayma, hammadde alımlarıyla tarım kesimini destekleme, kendisini destekleyen kesimlere istihdam yaratma gibi popülist kaygıları da barındırmaktaydı. Bu dönemde şeker ve çimentoda üretim fazlası yaratılmış, ancak yüksek maliyetle üretilen bu ürün stoklarının ihracatla eritilmesi ciddi zararlara yol açmıştır. Ancak 1950'lerin sonuna gelindiğinde başta tekstil olmak üzere temel tüketim maddelerinin çoğunda ithal ikamesi süreci tamamlanmıştır. 1950'de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, yatırımcılara uzun ve orta vadeli dönemli krediler vererek ve döviz sağlayarak sanayileşmeye ciddi katkılar yapmıştır. Başlangıçta daha çok tekstil, inşaat malzemesi

ve gıda gibi sektörlerde yoğunlaşan krediler zamanla ilaç, makine, seramik gibi alanları da kapsamış, 1959 sonu itibariyle toplamda 312,7 milyon liraya ulaşan 420 kredi açılmıştır.³⁸⁴

Demokrat Parti döneminde İstanbul'da faaliyetlerinde geçen sanayi kuruluşlarının sayısında artış yaşanmıştır. 1941-1950 arasında faaliyete geçen 20 ve daha fazla işçi çalıştıran 88 kuruluş olmasına karşılık, 1951-1960 arasında 279 yeni kuruluş faaliyete geçmiştir. 1950 yılı için büyük ve küçük sanayi işletmelerinin tamamı için Türkiye genelindeki rakam 82.331'iken, bu işletmelerden İstanbul'da bulunanların sayısı 16.098'di. Yine 1950 yılında Türkiye genelindeki sayısı 1.592 olan büyük sanayi kuruluşlarının %40,8'i, yani 651'i İstanbul'da bulunmakta ve bu işletmelerde 38.559 işçi çalıştırılmaktaydı.³⁸⁵ 1950 verilerine göre İstanbul, sanayide çalışan işçi sayısı, üretimin toplam maliyeti, üretim sonucunda yaratılan net toplam değer ve toplam üretim değeri ölçütlerine göre Türkiye toplamının 1/3'üne ulaşmaktadır. Aynı yılın değerlerine göre İstanbul'da sanayi kuruluşlarının ülke elektrik tüketimi içindeki payı ise 2/3'e yakındı. İstanbul, işyeri sayısı bakımından payı %20 iken, üretim değeri açısından payının %32 olması, İstanbul'daki işletmelerin Türkiye ortalamasından daha büyük ölçekli ve daha verimli olduğuna işaret etmektedir.³⁸⁶

1950 sonrası çeşitli uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu bankalardan alınan proje ve program kredileri çeşitli altyapı yatırımları gerçekleştirilmiş, bu yatırımların büyük bir bölümü İstanbul'a ayrılmıştır. 1949-1957 yılları arasında ulaşım alanında İstanbul Belediyesi'nce 87 milyon TL, İstanbul Nafia Müdürlüğü'nce 46 milyon TL, Karayolları Genel Müdürlüğü'nce 72 milyon TL olmak üzere, toplamda 205 milyon TL'lik yatırım yapılmıştır.³⁸⁷

³⁸⁴ Feridun Cemil Özcan, "Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi", Mete Kaan Kaynar (Haz.), **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.53-54

³⁸⁵ Erol Tümertekin, **İstanbul İnsan ve Mekan**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.41-42

³⁸⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3932

³⁸⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3933

Tablo 21

1950 Sayımına Göre Başlıca Sanayi Kollarında İstanbul'un Payı

Sanayi Kolları	Türkiye Kuruluş Sayısı	İstanbul Kuruluş Sayısı	%
Gıda Maddeleri	9.732	798	8,1
İçki	527	58	11,0
Tütün Mamülleri	68	14	20,5
Dokuma	3.571	1.149	32,1
Giyim Eşyası	31.733	6.390	20,1
Ağaç Ürünleri	5.074	1.290	25,4
Mobilya ve Mefruşat	1.294	517	39,9
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	212	173	81,6
Matbaacılık ve Yayın	849	484	57,0
Kürk ve Deri Ürün.	4.264	363	8,5
Kauçuk Mamülleri	335	93	27,7
Kimya Sanayi	1.178	280	23,7
Petrol ve Kömür	6	3	50,0
Metal Ana Sanayi	484	328	67,7
Madeni Eşya İmal.	13.534	1.471	10,8
Makine İmalı	2.587	853	25,2
Elektrik Makineleri	481	231	48,0
Nakil Araçları	2.818	459	16,2
Diğerleri	2.067	825	60,1

Kaynak: Tümertekin, s.43

İstanbul'da sanayi kuruluşlarının kuruluş yerleri de zaman içinde çeşitlilik göstermiştir. Şehir içi sanayi alanlarının en eski ve en yoğun olanı Bomonti'dir. O dönemde Şişli ilçesine bağlı bir köy olan Kağıthane'de başlayan sanayi faaliyetleri zaman içinde gelişerek, bölgenin şehir içi sanayi alanı niteliği kazanmasını sağlamıştır. Anadolu yakasında ise gelişme daha yoğun olarak İzmit doğrultusunda gerçekleşmiştir. Maltepe de Anadolu yakasının sanayi bölgelerinden biri haline gelmiştir. Bu bölgede sanayileşme faaliyetleri 1929'da kurulan Anadolu Çimento Fabrikası'yla başlamış, 1955'te Koruma Tarım İlaçları fabrikası bu bölgedeki ikinci sanayi kuruluşu olmuş, 1956 yılında üç fabrika daha kurulmuştur. 1950'li yıllarda sanayide gözlenen gelişme, fabrikaların kurulduğu bölgelerin aldıkları göçlerle gelişmesine de katkı sağlamıştır.

1950’da 358 nüfuslu Eyüp’e bağlı bir köy olan Sağmalcılar, kurulan sanayi tesisleri ve gerçekleşen iç göçlerle bugünkü haline gelmiştir.³⁸⁸

2.4.6.4. Bankacılık

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye’de ulusal ölçekte özel bankalar hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. 1945’te 40’a düşmüş olan banka sayısı, 1958 yılı itibariyle 62’ye yükselmiş, 1945’te 405 olan şube sayısı da 1958’de 1.759’a çıkmıştır.³⁸⁹ Dış kredilerin ve ihracat gelirlerinin artışı, 1954 yılında yürürlüğe giren Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ülke çapında tasarrufların artmasına, bu da özel sektör bankacılığının gelişmesine neden olmuştur. 1950 sonrası ortaya çıkan ekonomik canlanma, dışa açılım, tarım sektöründeki gelişim, özel sektörün gelişmesi yönündeki atılımlar, sermaye birikimi sağlamış olan tüccar ve toprak sahibi kesimle bir araya gelince, para ve kredi ticaretiyle uğraşan bankaların gelişmesi için uygun ortam oluşmuştur.³⁹⁰

1944-1960 döneminde İstanbul’da biri kamu bankası olmak üzere, 17 yeni banka kurulmuştur. Bu dönemde kurulan bankalar, Yapı ve Kredi Bankası (1944), Kredi Bankası (1948), Tütün Bankası (1948), Sınai Kalkınma Bankası (1950), Doğubank (1952), Denizcilik Bankası (1952), Ekspres Bankası (1953), İstanbul Bankası (1953), Demirbank (1953), Türk Yapı Bankası (1954), Pamukbank (1955), Esnaf Kredi Bankası (1957), Türkiye Muallimler Memurlar ve Subaylar Bankası (1957), Sanayi Bankası (1958), Maden Kredi Bankası (1958), Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası (1959) ve Anadolu Bankasıdır (1961). 1958’de alınan istikrar önlemlerinin ekonomide yarattığı durgunluk, bankacılık kesimini de etkilemiş, Türk Yapı Bankası, Esnaf Kredi Bankası, Sanayi Bankası, Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası bu dönemde faaliyetine son vermiştir.³⁹¹

³⁸⁸ Tümertekin, s.67-74

³⁸⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3972

³⁹⁰ Turaç Şeyhoğlu, **Türkiye’de 1944-1960 Dönemi Özel Sektör Bankacılığı: Akbank Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.78-80

³⁹¹ **Yurt Ansiklopedisi**, s.3972

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İSTANBUL İMAR ÇALIŞMALARI

3.1. Kentleşme ve İmar

“Kentsel Devrim” terimini ilk kez ortaya atan isim olan Gordon Childe, şehir kavramının tanımlamanın zorluklarına dikkat çekmektedir. Ortaya attığı tanıtımda kullandığı devrim kavramının yıkıcı bir değişimi kastetmediği, toplumsal evrim içinde yeni bir ekonomik devreyi işaret ettiğini belirtmektedir. Kısaca kentsel devrim kavramının anlatmak istediği şey, nüfusta görülen ciddi artışın bir sonucu olarak, toplulukların sosyal örgütlenme ve ekonomik yapılarında görülen aşamalı bir gelişme sürecidir. Sanayi öncesi toplumların geçirdiği dönüşümler kategorize edilirken ortaya çıkan üç dönem, ilkelik, barbarlık ve uygarlıktır. Uygar dönemin başlangıcı şehirlerin ortaya çıkışıyla başlamaktadır.³⁹²

Kapitalizm öncesi toplumlarda, kentlerin karakteristik özelliklerinin başında surlarla çevrili olması gelmekteydi. Surlar, kenti kırsaldan ayıran bir gösterge ve olabilecek saldırılara karşı savunma görevini görmekteydi. Kentlerin merkezi genellikle saray, tapınak ve pazar yerinden oluşmakta ve bu yapı ikinci bir iç surla korunmaktaydı. Askeri ve ticari faaliyetler dışında kentlere yapılan ziyaretler oldukça sınırlıydı. Bu dönemde kentlerde yaşayan sıradan insanla, kent dışında yaşayan insanların günlük hayatları arasında ciddi farklar bulunmamaktaydı.³⁹³

Kentlerin ortaya çıkışı, kent ve kırsal ayrımını ortaya çıkarmış gibi görünse de, bu durum fiilen gerçekleşmemiş, bu iki yapı birbirinden hiçbir zaman tam olarak ayrılmamıştır. XVIII. yüzyıla kadar büyük kentler dahi kırsal faaliyetlerle ilişkilerini kesmemiştir. Çoban, çiftçi ve bağcı istihdam eden bu kentler, sınırları içinde ve dışında

³⁹² V. Gordon Childe, **The Urban Revolution**, The Town Planning Review, Vol: 21, No:1, 1950

³⁹³ Anthony Giddens, **Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş**, 4. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012, s.92 Max Weber, kentlerin doğuşunu ve gelişmesini Batı’nın ve bir miktarda İbranilerin eseri olarak görmekte, kentleşmenin de bu toplumları geliştirdiğini iddia etmektedir. Konuyla ilgili bkz. Lütfi Sunar, **Weber’in Tarihsel Şehir Sosyolojisi: Modern Toplumun Temeli Olarak Şehir**, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 22. Sayı, 2011, s.423-442

meyve ve sebze bahçeleri ile tarlalar oluşturmuşlardır. Kentlerde nüfus artışı, ağır işlerde çalışmak üzere kırdan gelenlerin varlığıyla gerçekleşmiş, XIX. yüzyıla kadar kentlerde ölüm oranı doğum oranından hep daha fazla olmuştur. XV. yüzyıldan itibaren özellikle Batı’da kentler, nüfusun artması ve savaşlarda topun kullanılmasına mukabil surların işlevsizleşmesiyle zor zamanlar geçirmiştir. Yatay olarak genişlemekte zorlanan kentler, eskiden olduğundan çok daha fazla dikine genişlemek zorunda kalmıştır. XVI. yüzyılda arabanın Avrupa’ya kitlesel girişiyle birlikte kentler yeniden dönüşüme uğramış, dar sokakların yerine geniş caddeler yapma gerekliliği hasıl olmuştur.³⁹⁴

Böylelikle trafik kente şeklini veren asıl unsur haline gelmiş, semt ve mahalle kavramları bir kenara atılırken, şehir planlamaları caddeler üzerinden yapılmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde planlara sadık kalınması birinci öncelik sayılmış, bu uğurda kentler ciddi ekonomik ve toplumsal kayıplara uğramıştır. Örneğin; yapılması planlanan bir bulvar için uygun görülen yer engebeli bir araziye, harcanacak para ve insan gücü göz önünde bulundurulmaksızın arazinin düzeltilmesi için çalışmalar yapılmış, yolu daraltma ya da planda kaydırma yapmamak adına önemli eserlerin ve binaların zarar görmesine göz yumulmuştur. XX. yüzyılın başlarına kadar, özellikle metropollerde, bir planın yarım kalmasındansa hiç olmamasını tercih eden barok planlama, kentlere şekil veren hakim anlayış olmuştur.³⁹⁵

İmarın bir kamu aracı olarak kullanımı tarih olarak çok eskilere gitmese de, toplumsal kurumların gelişimindeki son aşama olarak tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Amerika’da yasama yoluyla getirilen düzenlemeler sonucunda imar çalışmalarına başlanması, nüfusun ağırlıklı olarak şehirlerde yaşar hale geldiği 1920’li yıllarda başlamıştır. 1909’da Los Angeles’da kazanılan deneyimler ve 1916’da New York’da elde edilen başarılar, imar çalışmalarının önünü açan öncü gelişmeler olmuşlardır.³⁹⁶ Ancak bu gelişmelerin Amerika’ya gelişi Avrupa, özellikle de Almanya üzerinden olmuştur. XX. yüzyılın başlarında Amerika ve Almanya’nın imar

³⁹⁴ Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, 2004, s.440-450

³⁹⁵ Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007, s.479-489

³⁹⁶ Gordon Whitnall, **History of Zoning**, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 155, Part 2: Zoning in the United States, 1931, p.1-11

tüzüklerinde ciddi benzerlikler görülmektedir. İngiltere’de kentlerin inşası için konulan kurallar XII. Yüzyıla kadar dayanmaktadır, Almanya’da Münih gibi şehirlerde konulan benzer kurallar XIV. yüzyılda ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyıl itibariyle bu uygulamalar, Avrupa’nın önemli şehirlerinde yaygınlaşmıştır. XIX. yüzyılda kentleri fonksiyonlarına göre bölgelere ayırma fikri Almanya, İsviçre, İskandinavya ve İngiltere’de hızla yayılmıştır. Berlin’de 1887, Münih’de 1904, Düsseldorf ve Köln’de 1912’de imar çalışmalarına başlanmıştır. 1920’li yıllarda özellikle Amerika’da imar çalışmalarının amacı, meskun mahal ile iş merkezlerinin bulunduğu bölgeleri birbirinden ayırmak olmuştur. 1930’larda ise imarın asıl amacı, homojen yerleşim bölgeleri oluşturmak haline gelmiştir.³⁹⁷

Şehir planlamasının en temel amacı, mevcut araziyi kullanım amaçlarına göre bölgelere ayırmadır. Endüstriyel faaliyet alanlarının, yaşam alanlarından ayrılması bunun en belirgin örneğidir. Şehir planlamacıları, yerel yöneticilerle koordineli çalışarak, özellikle metropollerde fabrikaların kurulacağı endüstriyel alanların belirlenmesi, ticaret hayatının yoğunlaşacağı iş merkezlerinin oluşturulması, konutların bu alanlara ne mesafede inşa edileceğinin tespiti gibi konularla ilgilenirler. Bu planlar yapılırken dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan birisi, yollar ve kanalizasyon sistemi gibi altyapı olanaklarıdır. Ancak yeni dönem şehir planlamacıları, fabrikaların atık ve gazlarının daha tehlikeli olduğu dönemlerden kalma bu tip bir şehir planlamasına karşı çıkmaktadırlar.³⁹⁸

Kent, sahip olduğu doğal zenginlikler, sanayileşmenin getirdiği değişimler, kültürel eserler ve gündelik yaşam durumlarının birbirine karıştığı bir içerikler toplamıdır. Fakat bu içeriklerin yoğunluğu, kentin oluşumunu etkileyip şekillendirir. Kent gelişebilmek adına, yeni bir merkeze, başka bir periferiye, yeni bir yere ihtiyaç duyar. Kent ürettiği bu hareketle, kendini yeniden yaratmaktadır.³⁹⁹ Harvey, şehir yapılanmasının “yaratıcı yıkım” perspektifiyle yapıldığında, siyasal güç tarafından bastırılmış, fakir ve temel haklardan yoksun kısımların aleyhine işleyen bir süreç haline

³⁹⁷ Sonia Hirt, **Home, Sweet Home: American Residential Zoning in Comparative Perspective**, Journal of Planning Education and Research, Vol. 33(3), 2013, p.292-300

³⁹⁸ Mark Gottdiener & Ray Hutchison, **The New Urban Sociology**, Fourth Edition, Westview Press, 2011, p.329-330

³⁹⁹ Henri Lefebvre, **Kentsel Devrim**, 4. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015, s.114

geleceğine dikkat çekmektedir. Eskisinin yıkıntıları üzerine yeni bir kentsel yapı kurmak için, mevcut olanın yıkılması gerekmektedir. Örneğin, Haussmann Paris'in gecekondulu bölgelerini kamulaştırma yoluyla boşaltmış, bunu yaparken de işçi sınıfını şehir merkezinden uzak tutarak, kamu düzenine ve siyasal iktidara tehdit oluşturmalarını engellemeyi amaçlamıştır. Benzer bir uygulamayı Robert Moses New York, Bronx'ta gerçekleştirmiş, bölgede yaşayan insanları yıllardır oturdukları çevreden koparmış ve tepki göstermelerine neden olmuştur.⁴⁰⁰ Foucault'ya göre ise şehir, XVII. yüzyıldan başlayarak akıl hastanesi ve hapisane gibi kurumlar aracılığıyla sapkın olanların kapatılması için kullanılan mekanlardır. Şehir planlaması da siyasi iktidarın insanlar üzerinde kontrol sağlamak amacıyla kullandığı araçlardan biridir. Şehir planlaması ve mimarlık, bu disipline etme mekanlarının üretimini normalleştirmek için kullanılan aygıtlardır. XVIII. yüzyılın sonları itibariyle, mekanların yeniden düzenlenmesinin ardında ekonomi politikaları önemli bir rol oynamaya başlamıştır.⁴⁰¹

3.2. İstanbul ve Kentleşme

3.2.1. Bizans Dönemi

İstanbul'un yerleşim yeri olarak tarihinin, 2600 yıldan fazlaya dayandığı tahmin edilmektedir. Bu görkemli tarihi boyunca pek çok isimle anılan şehrin ilk adının “*Byzas*”, olduğu söylenmektedir. Bizans döneminde ise kentin sakinlerinin şehirden bahsederken “*he polis*” dedikleri aktarılmaktadır. Yunanlılar ve Romalılar ise Bizans Kenti manasına gelen “*Byzantium*” adını kullanmışlardır. Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasından sonra, milattan sonra 330 tarihinde imparator Konstantin şehre kendi adını vermiş ve “*Konstantinopolis*” adıyla anılmaya başlamıştır. Fetihten sonra Osmanlılar “*Konstantiniyye*” adını kullanmış, bunun yanında Dersaadet, Asitane, Daraliyye, Darül hilafetil aliyye, Dar'üssaadet gibi Farsça sözcüklerle şehri nitelemişlerdir.⁴⁰²

⁴⁰⁰ David Harvey, **Social Justice and the City**, The University of Georgia Press, 2009, s.324-325

⁴⁰¹ John Ploger, **Foucault's Dispositif and the City**, Planning Theory, Vol:7(1), 2008, p.51-63

⁴⁰² Önder Şenyapılı, **Ne Demek İstanbul; Bebek, Niye Bebek!?**, 2. Baskı, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, 2003, s.2-4

Bizans döneminde kentin kuruluşu ve düzenlenmesi esnasında, Roma şehri esas alınmış, imparator Konstantin Boğaziçi'nde yeni bir Roma kurmak istemiştir. Bu amaç doğrultusunda yoğun bir imar çalışması yapılır, bugünkü Ayasofya'nın yerinde olan Agora merkez kabul edilerek çevresine binalar inşa edilmeye başlanır. Bu bölgenin kuzeyine bazilika ve Ayasofya, doğusuna senato binası, güneybatısına hipodrom ve diğer taraflara da saraylar ve köşkler yaptırılır. Agoranın içinden başlayan ve eski Bizans surlarının dışına kadar çıkan bir zafer yolu bölgenin etrafını çevirir ve bu forumun ortasına bugünkü adıyla Çemberlitaş olan sütun dikilir. Şehrin diğer bölgeleri de mümkün olduğunca Roma'nın imarına benzeyecek şekilde düzenlenmiştir. Ana yollar boyunca saraylar ve evler inşa ettirilmiş, eski su yolları genişletilmiştir. İmparator Konstantin'in büyük çabalarıyla inşa edilen şehir bu haliyle ancak bir yüzyıl ayakta kalabilir ve 442'deki büyük deprem sonucu yerle bir olur.⁴⁰³

VI. yüzyıla kadar süren I. Justinianos döneminde de şehrin imarına devam edilmiş, yeni forumlar, saraylar, yollar ve kiliseler inşa edilmiştir. Ayasofya'nın günümüzdeki halini inşa ettiren imparator da kendisidir. Günümüze kadar gelen yapıların en önemlilerinden biri de kara surlarıdır. 408-450 arası hükümdarlık yapan II. Theodosios döneminde İstanbul, Konstantin dönemi surlarının içine sığmayacak kadar genişleyip kalabalıklaşmıştır. İmparatorun naibi ve şehrin valisi Anthemios yeni surların yapımını planlamış, surlar vali Cyrus tarafından 439 yılında tamamlanmıştır. IX. yüzyılda Makedon hanedanının başa geçmesiyle şehrin imarına tekrardan önem verilmiş, I. Basileios döneminde sekiz yeni kilise yapılırken, yirmi beş kilise de onarılmıştır. Daha sonra gelen Komnenos hanedanı zamanında da parlak bir dönem yaşanmasına karşın, Angelos hanedanının başa geçmesiyle şehir ve imparatorluk bir duraklama dönemine girer ve bu durum 1204 Latin işgaline kadar sürer.⁴⁰⁴

Bizans'ın şehri Latinlerden geri aldığı tarihin 25 Temmuz 1261 olduğu aktarılmaktadır. Latin hakimiyeti yıllarında İstanbul servet ve ihtişamından çok şey kaybetmiş, Bizans hazineleri batı ülkelerine ihraç edilmiştir. Ciddi bir şekilde tahrip

⁴⁰³ Karoly Kos, **İstanbul: Şehir Tarihi ve Mimarisi**, Birinci Baskı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s.13-14

⁴⁰⁴ Sacit Pekak, "Bizans İstanbul'u", **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.53-60

edilmiş olan şehrin onarılması için yüklü meblağlara ihtiyaç duyulması, diğer eyaletlerin üzerinde bir yük oluşturmuştur.⁴⁰⁵

3.2.2. Osmanlı Dönemi

İstanbul Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilip, payitaht ilan edildiği dönemde, şehir harap halde birçok Bizans yapısına ev sahipliği yapmaktaydı. Bizans döneminde şehirde bulunan 1200 kilise ve 360 manastırın çoğu kullanılmaz haldeydi. Bu yapılardan Ayasofya, Küçük Ayasofya adıyla Serj ve Baküs Kilisesi, İmrahor camisi adıyla Aya Yani Stüdyon Kilisesi, Kariye camisi ismiyle Hora Kilisesi, Kocamustafapaşa camisi ismiyle Aya Andra Kilisesi, Kalender camisi ismiyle Teotokos Kilisesi, Gül camisi ismiyle Aya Teodosya Kilisesi, Fethiye camisi ismiyle Aya Filyos, Zeyrek camisi ismiyle Pante Krator, Eski İmaret camisi ismiyle Panteyot, Hekimoğlu Ali Paşa camisi adıyla Aya Yani, Kefeli camisi adıyla Emanuel Kilisesi, Fenari İsa Mescidi ismiyle Pana Krantos Kilisesi ve benzeri çok sayıdaki kilise ve manastır camiye çevrilmiştir.⁴⁰⁶

Fatih'in fetihten sonra ilk giriştiği iş, kentin batı sınırını belirleyecek olan ve kuşatma sırasında tahrip olmuş olan surların onarımı ve kentin iskanı olmuştur. Bu dönemde şehrin yeniden imarında hedeflenen nokta, Müslüman cemaatlerin İslam'ın gereklerine göre yaşayabilecekleri bir İstanbul yaratmaktır. Kentin fiziki yapısını İslam'ın toplumsal kurallarına göre düzenlemek amacıyla, emlak sahipleri taşınmaz mülkleri ve topraklarını İslam'ın gereklerine göre hayırlı işlerde kullanılması koşuluyla vakıflara devretmişlerdir. Fatih İstanbul'u on üç nahiyeye ayırmıştır. Bunların ilki Ayasofya çevresi, diğer on ikisi ise zaman içerisinde yapılan külliyelerin çevresidir. Nahiyelelerin alt birimleri olan mahalleler ise vakıflarca desteklenen daha küçük cami, yatır ve tekkelerin etrafında gelişmiştir.⁴⁰⁷

Fatih, kentin merkezine bir saray yapılmasını istemiş, bunun içinde en uygun mekan olarak Bizans'ın ünlü Tauri Forumu'nun bulunduğu yer seçilmiştir. İlk taşını

⁴⁰⁵ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s.415-416

⁴⁰⁶ Kabacalı, s.31 Fatih'in buyruğuyla İstanbul'da yaptırılan ilk cami ise 1458-59'da tamamlanan Eyüp camisidir. Bkz. Kabacalı s.60

⁴⁰⁷ Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.27-29

Fatih'in koyduğu saray bir yıl içinde tamamlanmış, Topkapı Sarayı'nın yapımından sonra da Eski Saray adıyla anılmaya başlamıştır. Fatih Topkapı Sarayı'na geçtikten sonraki dönemde de, Kanuni dönemine kadar enderun halkının burada yaşadığı söylenmektedir. Fatih şehre, kendi adıyla anılacak cami ve külliye yapılmasını istemiş, yapımına 1463'de başlanan yapılar 1470'de tamamlanabilmiştir.⁴⁰⁸

Fatih Sultan Mehmet'in saltanatı süresince, İstanbul'da 17 kilise camiye dönüştürülmüş, buna ek olarak 190 cami, 24 mektep ve medrese, 32 hamam, 12 han ve bedesten inşa edilmiştir. Kapalıçarşı'nın merkezi kısmının inşası da, Fatih döneminin başlarında tamamlanmıştır. İslam kentlerinin başlıca iki unsuru olan merkez cami ve bedesten, Fatih İstanbul'unda Ayasofya ve Kapalıçarşı olarak vücut bulmuştur.⁴⁰⁹

XVI. yüzyılın başları itibariyle Osmanlı şehir düzeninde değişimler yaşanmış, Ortaçağ'ın kısıtlayıcı ilkeleri terk edilmeye başlanmıştır. Bunun en gözle görülür örneği, şehir surlarının önemini kaybetmesidir. XVI. yüzyılla birlikte İstanbul'un kara ve deniz surları, şehrin kimliğini tanımlayan unsurlar olmaktan çıkmışlardır. Şehir ve kır ayrımını belirgin bir biçimde vurgulayan sur mimarisinin terk edilmesiyle, Osmanlı yönetimi, şehrin mekansal olarak büyümesi önündeki engelleri kaldırmıştır.⁴¹⁰

Yüzyıllar boyunca depremler ve yangınlar, şehrin yapılarına büyük zararlar vermiştir. Örneğin 1509'da, II. Bayezid hükümdarlığı sırasında çıkan yangın 18 gün sürmüş, surların ve 24 adet deniz ve kara kapılarının tekrardan inşası için büyük miktarda iş gücü ve paranın harcanması gerekmiştir. XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen gezginler, camiler ve padişahın sarayı dışında pek az taş binaya rastlandığından bahsetmişlerdir. XVI. yüzyılın ortalarında aldığı önlemlerle Osmanlı, yangınları önlemeyi, limandaki yük trafiğinin aksamaması, kenti çevreleyen sur ve kapılardan giriş çıkışta problem yaşanmamasını hedeflemiştir. Bu doğrultuda 1558'de çıkarılan bir

⁴⁰⁸ Kabacalı, s.60-61

⁴⁰⁹ Çelik, s.31-32

⁴¹⁰ Ekrem Işın, "Osmanlı İstanbul'u", **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010,s.66

kararla surların çevresinde yapılaşmayı yasaklamış, 1559'da alınan bir kararla da Galata'daki tüm yapılarda taş kullanma zorunluluğu getirilmiştir.⁴¹¹

XVI. yüzyıl İstanbul'u, Kanuni Sultan Süleyman döneminde birçok önemli anıt kazanmış, bu eserlerin pek çoğunda imzası olan Mimar Sinan'la klasik Osmanlı mimarisi doruk noktasına ulaşmıştır. İmparatorluk genelinde 300 yapının Mimar Sinan tarafından yapıldığı söylenmektedir ve bunların 120 tanesi İstanbul'dadır. Dolayısıyla XVI. yüzyıl İstanbul'unun mimari anıtsallığında Mimar Sinan'ın büyük payı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kanuni'nin adına yapılan ve en önemli eserlerinden birisi olan Süleymaniye külliyesi, Eski Saray arazisinin bir kısmına yapılmıştır. Camiden başka, beş medrese, bir darüşşifa, bir tıp mektebi, bir imaret, bir kervansaray, muhtelif türbeler, dükkanlar ve çeşmelerden oluşmaktadır. Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı'nın altın çağının adeta bir göstergesidir. Bu dönemde imparatorluğun kaynaklarının çokluğu, bu tarz geniş çaplı inşaat faaliyetlerine girişilmesine yardımcı olmuştur. Bahsi geçen faaliyetlerin çoğunluğunu Mimar Sinan'ın külliyesi oluşturmakta olup, en önemlileri; Sultan Selim Külliyesi, Şehzade Külliyesi, Kara Ahmed Paşa Külliyesi, Mihrimah Sultan Külliyesi ve Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi'dir.⁴¹²

XVII. yüzyılda İstanbul büyümeye devam etmiş, nüfusu da artış göstermiştir. Fakat XVI. yüzyıla kıyasla anıtsal yapı yoğunluğunda azalma görülmektedir. 1616'da tamamlanan Sultanahmet Külliyesi ve 1663'de tamamlanan Eminönü'ndeki Yeni Cami'yle birlikte, büyük külliyeler dönemi bir süre için kapanmıştır. Bu dönemde şehrin nüfusundaki büyük artışa paralel olarak yerleşim alanlarının giderek büyüdüğü gözlemlenmiştir. Kasımpaşa, Piripaşa, Hasköy, Söğütözü hem yamaçlara doğru tırmanmış, hem de birbirleriyle birleşmişlerdir. Üsküdar bu yüzyılda büyük bir gelişme göstermemiş, aynı sınırla içinde yoğunlaşmıştır. Dönemin en önemli yapısı, Kösem Mahpeyker Valide Sultan'ın Atik Valide Külliyesi yakınında inşa ettirdiği Çinili

⁴¹¹ Metin And, **16. Yüzyılda İstanbul: Kent – Saray – Günlük Yaşam**, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015, s.28-30 Ayrıca evlerde kullanılacak kerestenin cinsi ve kalınlığı ile ilgili düzenlemeler yapılmış, yangın ihtimaline karşı konut sahiplerinin evde büyük fiçılarda su bulundurması zorunlu tutulmuş, cahil mimarlara iş verilmemesi yönünde hüküm çıkarılmıştır. Bkz. Ahmet Refik, **On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı**, Devlet Basımevi, 1935, s.60-61

⁴¹² Çelik, s.33-35

Külliyesi'dir. Kent nüfusunun artışı bazı alt ticaret bölgelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Beyazıt'tan Aksaray'a ve Saraçhanebaşı'na uzanan iki anayol üzerinde bir ticaret aksı oluşmuştur. Kentin hanları Haliç ile Divanyolu arasındaki çarşı bölgesinde yoğunlaşmışlardır. XVII. yüzyıldan başlayarak eski ahşap hanlar yerine, yangına karşı dayanıklı kagir hanlar yapılmaya başlanmıştır.⁴¹³

XVIII. yüzyılda İstanbul'da anıtsal yapı inşaatı yönünden büyük bir gelişme yaşanmamakla birlikte Avrupa mimarisindeki modaların benimsenmesine doğru ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. 1720'de Osmanlı Devleti'nin Paris'e gönderdiği ilk elçisi olan Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa sarayları hakkındaki anlatımları saray çevrelerini oldukça etkilemiş, Avrupa tarzında saray ve bahçelerin inşasına girişilmiştir. Bu dönemde yapılan saraylar, 1730'larda çıkan ayaklanmalarda yok olmuş, ancak İstanbul'a getirdikleri ve Osmanlı baroğu denilen mimari dil yaşamaya devam etmiştir. 1775'de tamamlanan Nuruosmaniye Camisi ve 1763 yılında tamamlanan Aksaray civarındaki Laleli Camisi, Osmanlı baroğunun önemli örneklerindendir.⁴¹⁴

XIX. yüzyılda gerçekleşen siyasi reformlar Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile hız kazanmış, bu döneme damgasını vuran Batılılaşma çabaları İstanbul'un yapısında da değişikliğe yol açmıştır. XIX yüzyılda nüfus artışı ile birlikte İstanbul'un yüzleşmek zorunda kaldığı sorunlar da büyümüştü. 1830'ların ortasından itibaren uluslararası ticaret gelişmiş, ancak kentin altyapısı yetersiz kalmıştı ve bu gibi sorunlara çözüm getirebilecek bir belediye idaresi de bulunmamaktaydı. Yeni yaşam alanlarının oluşturulması için Sultan'ın izni gerekmekteydi ve şehre yeni göçenler için bu izni almak her zaman mümkün olmamaktaydı. Bu da mevcut yerleşim alanlarındaki yoğunluğun daha da artmasına neden olmuştur. Osmanlı'da şehrin mevcut sorunlarının çözümüne yönelik ve Batı tarzı planlama ilkelerini içeren ilk ciddi öneri 1839 yılında hazırlanmıştır. Bu metinde, yeni inşa edilecek binaların ahşap olmaması ve plansız bir şekilde inşa edilmemesi hususlarına dikkat çekilmiş, kagir ev yaptırmak isteyenlerin geometrik olarak düzenlenmiş ve geniş sokakları olan yeni bölgelere yönlendirilmesi, oluşabilecek yeni mahallelerle bölgelerin genişleme eğilimi göstermesi halinde,

⁴¹³ Doğan Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, İkinci Baskı, İstanbul: Yem Yayın, 2010, s.62-66

⁴¹⁴ Çelik, s.36 Bizans ve Osmanlı döneminde İstanbul'daki belli başlı anıtsal yapıların tarihi hakkında bkz. Jak Deleon, **Anıtsal İstanbul**, Altıncı Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004

mühendislik alanında uzman kişilerin planlarına uyulması tavsiye edilmiştir. Ayrıca Bab'ı Hümayun'dan başlayıp Divan Yolu'ndan geçerek Beyazıt ve Aksaray'a, sonra Silivrikapı ve Mevlevihanekapısı'na giden yol, Beyazıt'tan Edirnekapı'ya giden yol ve Çarşamba Pazarı'ndan Eğrikapı'ya, Kadirga Limanı'ndan Yedikule'ye, Bahçekapı'dan Eyüp'e giden yolların 15 metreye genişletilmesi, bu yolların her iki tarafının ağaçlandırılarak üç metre genişliğinde yaya kaldırımı yapılması, at arabalarının ilerleyebilmesi 9 metre yer bırakılması planlanmıştır.⁴¹⁵

Bu plan her ne kadar konu üzerinde tartışmalar olsa da, bazı yazarlar tarafında Helmut von Moltke'nin eseri olarak kabul edilmektedir. Alman bir asker olan Moltke 1835 tarihinde Prusya hükümeti tarafından, Osmanlı ordusuna danışman olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Yapılan antlaşmaya göre Osmanlı'nın emrine giren Moltke'ye verilen görevlerden biri de, kentin bir planını çıkarmak olmuştur. Moltke'nin çizdiği harita, Osmanlı'nın çizdirdiği ilk İstanbul haritası olma özelliğini taşımaktadır. Kesin kanıtları olmasa da, 1838'de Divan-ı Hümayun kayıtlarında ilmühaber adıyla geçen ve yukarıda ayrıntıları verilen önerilerin Moltke'nin planına dayandırıldığı, birçok yazar tarafından kabul görmektedir. Moltke planı kentin en büyük sorunlarından olan yangınların ve yarattığı tahribatın önüne geçmeyi, yeni geniş yollar sayesinde ulaşılabilirliği arttırarak, sağlık koşullarında ve asayişte iyileşme sağlamayı, dağınık yapıda bir şehir olan İstanbul'un iç bütünlüğünü sağlamayı amaçlamıştır.⁴¹⁶

İmara yönelik resmi girişimler, 1848 tarihinde sadece İstanbul'da geçerli olmak üzere yayımlanan Ebniye Nizamnamesi ve Ebniye Beyannamesi ile başlamıştır. Çıkarılan bu nizamnameyle kademeli bir yol sistemi yapılması önerilmiş, büyük caddelerin 10, caddelerin 8 ve sokakların 6 ziradan az olmaması, çıkmaz sokakların da mümkün mertebe açılması öngörülmüştür. 1849'da çıkarılan Ebniye Nizamnamesi bir önceki yıl çıkarılan nizamnameden bina yüksekliklerine getirdiği standartlar yönünden farklılık göstermektedir. 1848 nizamnamesi ahşap binalar için 22, kagir binalar için 30 zira yüksekliği uygun görürken, 1849 nizamnamesi ahşap binalar için uygun yüksekliği 14, kagir binalar için ise 20 zira olarak saptamıştır. Bu nizamnamelerin kentin

⁴¹⁵ Gül, s.45-47

⁴¹⁶ M. Rıfat Akbulut, "Helmut von Moltke", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.486

gelişmesini yönlendirmekte yetersiz kalması sonucunda 1858 tarihli “Sokaklara Dair Nizamname” çıkarılmış, daha önceki nizamnamelerdeki hükümlerle birleştirilerek 1863 yılında Turuk ve Ebniye Nizamnamesi olarak yürürlüğe konulmuştur. Bu nizamname diğerleri gibi sadece İstanbul için değil, diğer şehirler ve büyük kasabalarda da uygulanacak şekilde yayınlanmıştır. Turuk ve Ebniye Nizamnamesi yirmi yıla yakın bir süre yürürlükte kaldıktan sonra, 1875 yılında İstanbul ve Bilad-ı Selase için yapılacak binaların inşasına dair yeni bir nizamname çıkarılmış, buna ek olarak İstanbul Şehremaneti ve Vilayeti Belediye yasaları ve İstimlak Kararnamesi çıkarılarak şehri planlamasına dair adımlar atılmaya devam edilmiştir.⁴¹⁷

XIX. yüzyıl başlarından itibaren İstanbul gelişmeye başlamış da olsa, şehrin kentsel kalitesi tatmin edici olmaktan uzaktı, hatta bu durum şehirde yaşayan İngiliz ve Fransızların kendi itfaiye, güvenlik ve sağlık hizmetlerini sağlamasına kadar varmaktaydı. Bu koşullar karşısında şehrin idaresi konusunda adım atmak zorunda kalan Osmanlı yönetimi, 1855 yılında Şehremaneti’ni kurmuştur. Şehremaneti bünyesinde, Sultan tarafından belirlenen Şehreminliği makamının ve iki yardımcısının yanı sıra, toplumun farklı kesimlerinden ve loncalardan seçilen on iki temsilcini oluşturduğu bir şehir meclisini barındırmaktaydı. Şehremaneti vergileri düzenlemek ve toplamak, yol yapmak, bozulan yolları onarmak, kentin temizliğini ve genel ıslahını sağlamak gibi görevlerden mesul tutulmuştu. Tecrübe ve teknik uzmanlık eksikliği, yeterli gelir kaynağına sahip olmayan Şehremanetin mali açıdan merkezi yönetime muhtaç olması, yetki ve sorumluluğunun oldukça az olması gibi unsurlar, Şehremaneti’nin olumlu sonuçlar alması önünde engel teşkil etmişlerdir. Bunun üzerine Avrupa’daki belediyeleri gözlemlemiş Osmanlılar ile kentin sakini konumundaki Avrupalıların bilgilerinden istifade etmeyi amaçlayan İntizam-ı Şehir Komisyonu 1856 yılında kurulmuştur. Bu komisyon, altyapı düzeni, çarşıların hijyeni, sokakların temizliği ve ışıklandırılması gibi hususlarda düzenlemeler getirmeyi amaçlamaktadır. Bu komisyonun sunduğu teklif doğrultusunda, 1858 yılında İstanbul 14 belediye bölgesine ayrılmıştır.⁴¹⁸

⁴¹⁷ İlhan Tekeli, *İstanbul’un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, Birinci Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s.59-62

⁴¹⁸ Gül, s.62-65

Bu on dört daire arasında ilk kurulanı ve en önemlisi, Galata ile Beyoğlu'nu sınırları içinde bulunduran, “*Altıncı Daire*”dir. Belediye reformuna buradan başlanmasının nedeni, bu bölgede çok sayıda değerli bina ve yapının bulunması ve burada yaşayanların Avrupa tarzı belediyeçiliğe alışkın olmalarından dolayı yapılacak reformlara sıcak bakacaklarının öngörülmesidir. Ayrıca İntizam-ı Şehir Komisyonu üyelerinin birçoğunun bu bölgede ikamet ediyor olmaları da, reformlara buradan başlanmasında etkili olmuştur. Kuruluşunun ertesinde Altıncı Daire reisliğine başhariciye teşrifatçılığı yapmış olan Mehmet Kamil Bey getirilmiştir. Altıncı daire ilk iş olarak Beyoğlu ve Galata'nın kadastro haritasını hazırlatmış, Müslüman mezarları dışında kalan mezar yerlerini şehir dışına ve Şişli'de belirlenen yerlere taşıtmıştır. Tepebaşı ve Taksim'de birer umumi bahçe yapılmış, bölgede yaralanma olaylarıyla sıklıkla karşılaşıldığından, bu vakalara müdahale edilmesi amacıyla hastane açılmıştır. Yayınlanan bir nizamnameyle bölgedeki kaldırımların temizliğinden dükkan sahipleri ve semt sakinleri mükellef tutulmuştur. Ancak Altıncı Daire kendisinden beklenildiği üzere Osmanlılık bilinci oluşturma konusunda başarılı olamamış, yönetimi çoğunlukla elinde tutan ve bölgede yaşayan burjuva mensupları, bölgenin fiziki ve toplumsal olarak yeniden yapılandırılmasından ziyade var olan ticari ve toplumsal ilişkilerini muhafaza etmeye çalışmışlardır.⁴¹⁹

Gerçekleştirilen icraatlarla ilgili olarak en çok göze çarpan husus, oldukça dar bir alanı kapsayacak şekilde yapılıyor olmasıydı. Komisyonunda ve Altıncı Daire bünyesinde çokça bulunan Avrupalı ve gayrimüslimlerin etkisiyle, yapılacak işleri Galata burjuvazisinin istekleri şekillendirmekteydi. Yol ve kaldırım çalışmaları, aydınlatma ve altyapı hizmetleri, meclis üyelerinin konut ve işyerlerinin yoğun olarak bulunduğu bölgenin merkezinde yoğunlaşmış, bu çalışmalar yapılırken Galata'nın düşük gelirli Rum, Ermeni ve Müslüman sakinleri hesaba katılmamıştır. Yapılan reformlar topluluk bilinci oluşturulmasına katkı sağlamadığı gibi, Avrupalılar ve üst

⁴¹⁹ Zafer Toprak, “Altıncı Daire-i Belediye”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.220-223

sınıfa mensup olanlar ile bölgenin diğer sakinleri arasındaki bariyerleri güçlendirmiştir.⁴²⁰

1856-1863 yılları arasında, daha önce İzmir'in kadastro planını hazırlamış olan İtalyan mühendis Luigi Storari, İstanbul'un çeşitli bölgelerinde sokak düzenlemeleri yapmıştır. 1862'de Bayındırlık Bakanlığı tarafından, bazı ana sokaklarda Avrupa tarzı döşemeler yapılması için Fransız girişimci Antoine Figuiere işe alınmıştır. Figuiere'nin taş kaplamayla döşediği yollar; Babıali ve Eminönü Yeni Cami arasındaki Bahçekapı, Tophane'deki bazı sokaklar ile Anadolu yakasında Üsküdar ve Büyük Çamlıca arasındaki bir caddedir.⁴²¹

Tarihi Yarımada'nın neredeyse üçte birinin yanmasıyla sonuçlanan 1865 Hocapaşa yangınından sonra sokak ve caddelerin düzenlenmesi tekrar gündeme gelmiştir. Bu amaçla Islahat-ı Turuk Komisyonu kurulmuş, komisyon yangından sonra Divanyolu'nun açılması, yangın yerlerinin haritalarının çıkarılması, yangın alanındaki ahşap binaların yerine kagir binaların yaptırılması, yolların genişletilmesi, harcamaların planlanması gibi görevlerden mesul tutulmuştur. Komisyonun etkili olabilmesi adına üyelerin yönetimde söz sahibi kişilerden seçilmesine, Erkan-ı Harbiye'den 10 kadar subayın yapılan işleri denetlemesine karar verilmiştir. Komisyonun çalışmalarıyla Hocapaşa yangınında tahrip olan camiler ve abideler dışında kalan arsaların yüzde 25'i yolların genişletilmesi için bedel ödenmeden kamulaştırılmış, ahşap yapı inşa edilmesi yasaklanmış, açılan sokakların kaldırımlarına taş döşenmiş, küçük sokaklara arnavut kaldırımı yapılmış, cadde ve sokakların altından denize kadar tonoz lağımlar inşa edilmiştir. Komisyon 1869'a kadar varlığını sürdürmüş, bu tarihten sonra görevlerini şehremanetine devretmiştir.⁴²²

II. Abdülhamit döneminde yükselen Osmanlıcılık ve siyasal İslam akımları, 1870'lerin sonları itibarıyla İstanbul'un kent dokusunu etkilemeye başlamıştır. Bu etki klasik Osmanlı ve İslam mimarisinin tekrar canlandırılmaya çalışılmasıyla kendisini

⁴²⁰ Steven Rosenthal, **Foreigners and Municipal Reform in İstanbul: 1855-1865**, International Journal of Middle East Studies, Vol:11, No:2, 1980, p.242

⁴²¹ Gül, s.70

⁴²² "Islahat-ı Turuk Komisyonu", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.113

göstermiştir. Bu dönemde İslam canlandırıcılığı mimarisi Avrupalı mimarlar tarafından uygulanmaktaydı. Ancak bu mimarların İslam mimarisine dair bilgileri Batı tarzı inşa edilen binaların yüzeylerine İslami motifler eklemekle sınırlıydı. Bu döneme ait en önemli eserler; Alman mimar August Jasmund'un tasarladığı Sirkeci Garı, Fransız mimar Alexandre Vallaury tarafından planı çizilen Duyun-u Umumiye binası ve Vallaury ile İtalyan mimar Raimondo D'Aronco'nun ortak tasarımı olan Mekteb-i Şahane-i Tıbbiyedir. II. Abdülhamit döneminin İstanbul'u ilgilendiren bir diğer önemli gelişmesi de, 1877 yılında parlamentoya sunulan Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayet Belediye Kanunu isimli iki kanun önergesidir. Bu kanunlarla İstanbul yirmi bölgeye bölünmüş, Altıncı Daire'nin elinde kalan birkaç ayrıcalık da kaldırılmıştır. Daha önce 14 bölgeli model deneyen ve başarısız olan yönetim, mali sorunların da yoğun olduğu bir dönemde bölge sayısını arttırarak işleri daha da karmaşık bir hale getirmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bu planın hayata geçmesini engellemiş, hükümet en sonunda 1878'de şehri on bölgeye bölerek her birine bir belediye başkanı tayin etmiştir. Şehrin büyük kısmına herhangi bir getiri sağlamayan bu model 1908'e kadar uygulanmıştır.⁴²³

İstanbul'a ulaşan ilk demiryolu, 1863'te şehrin Asya yakasına kadar gelmiştir. Haydarpaşa ile İzmit yaklaşık 100 kilometrelik demiryolu hattıyla birbirine bağlanırken, Avrupa yakasında bulunan İstanbul-Edirne hattı 1875'te tamamlanmıştır. 1880'lerden sonra yaygınlaşan imtiyaz sahibi yabancı şirketlerden biri olan Compagnie Internationale du Chemin de Fer de Bosphore, Fransız mühendis Arnodin'in hazırladığı proje kapsamında, şehrin iki yakasını köprülerle birbirine bağlamayı teklif etmiştir. Projenin başlıca amacı, Avrupa ve Asya arasında demiryolu bağlantısı sağlamaktır. Ancak bunun yanında, yaya ve araç trafiğinin düzenlenmesi de proje kapsamına dahil edilmiştir. Arnodin'in ilk köprü projesiyle Üsküdar ile Sarayburnu'nu birleştirmeyi planlamıştır. Haydarpaşa'da biten demiryolunu Üsküdar'a kadar uzatıp, daha sonra bu köprü üzerinden İstanbul-Edirne hattına bağlamayı öngörmektedir. Asma köprü biçiminde olması planlanan köprü, sahilden 130'ar metre açıkta ikişer ayak ve ortada bir ayak üzerine oturtulacak, taşıyıcı ayakların üst kısımlarına minik kubbeler yerleştirilerek köprünün bu bölümlerinin minareli camilere benzetilmesi sağlanacaktı. İkinci köprü projesi olan Kandilli-Rumelihisarı köprüsünün ise çok daha iddialı bir

⁴²³ Gül, s.78-79

tasarıma sahipti. Hamidiye Köprüsü adı verilmesi öngörülen bu köprünün mimari açıdan, Selçuklu ve diğer İslam üsluplarından etkilendiği belirtilmekteydi. Ancak Arnodin'in bu tasarıları alışılmadık oluşları ve mevcut ekonomik durumun böylesi bir projenin maliyetini kaldırmayacağından rağbet görmemiş ve hayata geçirilmemiştir.⁴²⁴

XIX. yüzyılda İstanbul'un geçirdiği bütün bu yapısal dönüşüm, şehrin tarihsel dokusunu zedelemiştir. Bu dönemde çıkarılan imar yasaları, bu konuyla ilgili herhangi bir düzenleme içermemektedir. İlk kez 1858 tarihli ceza yasasında, kutsal ve anıtsal yapıları tahrip edenlere para cezası getirilmiştir. 1869'da çıkarılan birinci Asar-ı Atika Nizamnamesi arkeolojik kazılarla elde edilen eserler üzerine bir denetim getirmiş, 1874 tarihli ikinci Asar-ı Atika Nizamnamesi ise eski eser tanımını, geçmiş devirlerden kalan her insan yapımı eseri kapsam içine alarak genişletmiştir. 1884'te nizamname üzerinde yapılan üçüncü düzenleme ile eski eser tanımı tüm yapıları kapsayacak hale getirilmiş, 1906 tarihli dördüncü düzenlemeyle de tarihsel özelliği olan her yapı koruma hukukunun kapsamına alınmıştır.⁴²⁵

1912 yılında Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi tarafından geliştirilen yeni model dahilinde İstanbul dokuz bölgeye ayrılmıştır. Aynı yıl belediyelerin kamu hizmetlerinin finansmanı için kredi kullanmalarının ve gelir kaynağı olarak Rüsum-u Belediye adlı yeni bir vergi toplamalarının önü açılmıştır. Kredilerden elde edilen parayla Karaköy ve Eminönü arasında ihtiyaçları karşılayabilecek modern bir köprü sipariş edilmiş, 467 metre uzunluğunda ve 25 metre genişliğindeki köprünün inşaatı 1912 yılında tamamlanmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki yönetimi Abdülhamid tarafından yasaklanan teknolojik aletlerin ülkeye getirilmesine öncelik vermiş, şehrin aydınlatılması ve enerji tedariki için Silahtarağa'daki ilk elektrik santrali yaptırılmıştır.⁴²⁶

1912 yılının Ağustos ayında Cemil Topuzlu Şehreminlik görevine başlamıştır. Topuzlu anılarında, vazifeye başladığı dönemin İstanbul'u ile ilgili; gıda maddelerinin üretim ve satışının hijyen kurallarına uyulmadan yapıldığını, sokaklarda kaldırım bulunmadığı ve temizlik hususunda içler acısı bir halde olduğunu, var olan kaldırımaların da seyyar esnaf, dilenci ve köpeklerce işgal edildiğini, şehrin hali hazırda bir haritasının

⁴²⁴ Çelik, s.139-142

⁴²⁵ Tekeli, s.64

⁴²⁶ Gül, s.87-89

bulunmadığını, halkın faydalanabileceği park ve bahçelerin bulunmadığını, düzgün işleyen bir kanalizasyon sisteminin olmadığını, itfaiye teşkilatının iptidai olması nedeniyle yangınların önüne geçilemediğini aktarmaktadır. Bütün bu sayılan aksaklıkların nedeni olarak, belediye teşkilatındaki bozuklukları ve gelirlerin yetersizliğini görmekte olan Topuzlu, ilk iş olarak belediye yapılanmasında reforma gitmiş, şehir için sorun teşkil ettiğini düşündüğü köpekleri imha ettirirken dilencileri de toplatıp Darülaceze'ye sevk ettirmiştir. Temizlik işleri için Bükreş'e giderek gözlemlerde bulunmuş, Fransa ve Belçika'dan uzmanlar getirmiştir. Kahire'nin kanalizasyon sistemini kuran İngiliz mühendisleri şehre davet ederek proje hazırlatmıştır. İmar çalışmalarında kullanılmak üzere şehrin bir haritasını çıkarttırmak istemiş, ancak patlak veren Dünya Savaşı yüzünden bu iş yarım kalmıştır.⁴²⁷

İttihat ve Terakki hükümeti, şehrin imarı için Fransız Joseph Antoine Bouvard ile irtibata geçerek bir nazım plan hazırlamasını istemiştir. Bouvard şehir için bir avan proje hazırlamış, At Meydanı, Beyazıt Meydanı, Galata Köprüsü ve Yeni Cami Meydanı'nın yeniden planlanmasını öngörmüştür. At Meydanı için düşündüğü düzenlemede, meydanı orijinal seviyesine indirmeyi ve tabandan inşa edilecek birkaç merdivenle cadde bağlantısını sağlamayı planlamış, bunları yaparken bölgede bulunan ve 1899 yılında Alman İmparatoru II. Kaiser Wilhelm tarafından hediye edilen Alman Çeşmesi'ni göz ardı etmiştir. Meydan çevresinin imar planı yapılırken de aynı umursamazlık devam ettirilmiş, Sultanahmet Külliyesi'nin medresesinin ve İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılıp yerlerine bahçe ve polis merkezi yapılması planlanmıştır. Beyazıt Meydanı için de benzer bir şekilde, meydanın batısındaki Sultan Beyazıt Medresesi'ni yıkıp yerine avlulu ve kubbeli ikiz binalar inşa etmeyi tasarlamıştır. Ancak Bouvard'ın planını hazırlarken şehrin topografik özelliklerini göz önünde bulundurmaması, projeyi gerçekleşmesi imkansız hale getirmiştir.⁴²⁸

Dönemin imar çalışmaları için İstanbul'a getirilen diğer bir önemli ismi, Lyon Belediyesi'nden gelmiş olan mühendis Andre Auric'tir. Auric 1910 yılında İstanbul Belediyesi Altyapı Dairesi'nin başına, İstanbul Yol Hizmetleri Müdürü unvanıyla, üç

⁴²⁷ Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982, s.85-106

⁴²⁸ Çelik, s.142-160

yıllığına getirilmiştir. Yol planlaması, rıhtımlar, su kanalları, köprüler, su işleri, gaz, elektrik ve iletişim sistemleri gibi kamu hizmetlerinin tesisi, gözetim ve denetimi kendisine verilmiştir. Auric bu konular arasından önceliği su dağıtımına vermiş, su kanallarının, barajların ve her iki yakada da kurulacak olan dağıtım merkezlerinin tasarımını içeren ayrıntılı raporlar hazırlamıştır. Ancak en önemli çalışması bütün şehri kapsayan bir imar planı hazırlamasıdır. Auric bu planında şehri geniş caddelerle donatmayı tasarlamış, bulvarların en az 32,5 metre olması ve bulvarlar boyunca ağaç dikilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca işlevini kaybetmiş olan kışla ve kale gibi askeri bölgelerin, halka açık bahçe ve mesire alanlarına çevrilmesi yönünde bir öneriyi raporuna dahil etmiştir. Projede altyapı çalışmalarının yol çalışmalarıyla eş zamanlı yapılması yönünde tavsiyede bulunulmuş, ilki Eyüp yakınlarından, diğeri ise Yedikule'den başlayarak Sarayburnu'ndan denize dökülecek iki kanal yapılması öngörülmüştür. Auric planında tasarlanan yollar ise 1839 yönetmeliğinde önerilenlere benzerlik göstermektedir. Bu plandaki öneriler genel planlama ilkeleri olmaktan öteye geçememiş olsa da, İstanbul'u bir bütün olarak ele alan ilk proje olması hasebiyle önemlidir.⁴²⁹

3.3. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul'un İmarı

İstanbul, I. Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri'nin işgali, Kurtuluş Savaşı ve başkentin Ankara'ya taşınması gibi olaylarla binlerce yıldır sahip olduğu konumun kaybetmiş olsa da, sanayinin bu bölgede yoğunlaşmış olması, liman kenti olarak uluslararası ticaretteki yeri, bir kültür ve uygarlık merkezi oluşu gibi etkenler sayesinde önemini korumaya devam etmiştir. Cumhuriyet dönemini İstanbul açısından ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki devletin kaynaklarının yeni başkente ve Anadolu'ya aktarıldığından İstanbul'un yeniden inşasının ihmal edildiği, Cumhuriyet'in kuruluş evresidir. İkincisi ise II. Dünya Savaş sonrası, çok partili sisteme geçiş sürecidir.⁴³⁰

⁴²⁹ Gül, s.91-93

⁴³⁰ Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, s.501

3.3.1. Cumhuriyet'in İlk Yılları ve İhmal Edilen İstanbul

İstanbul için XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başında yaşanan savaşlar nedeniyle zor geçmiştir. Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte savaş dönemlerinde azalan nüfusa ek olarak bürokratların da şehirden ayrılmasıyla, 1920'lerin başında 1.000.000'un üstünde olan İstanbul nüfusu, takip eden on yılın sonunda yarıya kadar inmiştir. Böylelikle Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte İstanbul'un hem nüfusu azalmış, hem de imparatorluk dönemi İstanbul'unun önemli bir özelliği olan çok kültürlülük, yerini daha homojen bir yapıya bırakmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yönetimin Ankara ve Anadolu'nun inşasına öncelik vermesi sonucunda İstanbul'a pek yatırım yapılmamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde kentin modernleşmesinde payı olan yabancı sermayenin, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte güdülmeye başlayan millileşme politikalarının sonucu olarak şehirden çekilmesi, 1920'li yıllarda İstanbul'da mekansal bir değişiklik gözlemlenmemesine yol açmıştır. Bu yıllarda daha çok meydan düzenlemelerine ağırlık verilmiştir. Beyazıt Meydanı 1923-24 yıllarında Asım Kömürcüoğlu'nun tasarımı doğrultusunda, ortasında fiskiyeli bir havuz yer alan düzenlemeyle kamusal bir açık alan haline getirilmiştir. Bunu Taksim Meydanı'nın düzenlenmesi izlemiş, kaide ve çevre düzeni Giulio Mongeri'nin tasarımına göre şekillenirken, 1928 yılında meydanın en önemli figürü olan Pietro Canonica'nın tasarladığı Cumhuriyet Anıtı yerleştirilmiştir.⁴³¹

Anadolu yakasında bu dönemde gerçekleşen gelişmeler ise, iskele meydanında bulunan bazı binaların yıkılarak Üsküdar Meydanı'nın yeniden düzenlenmesi, Üsküdar-Beykoz yolunun açılması ve Üsküdar tramvaylarının işletilmeye başlanmasıdır. Ayıca 1926 yılında Kadıköy hali inşa ettirilmiştir.⁴³²

Meydan düzenlemeleri gerçekleştirilse de 1940'lara kadar İstanbul'da neredeyse hiç büyük ölçekli kamu binası inşa edilmemiştir. Bu dönemde inşa edilen bazı nadir modern binalar arasında 1935'te Florya'da yapılan Cumhurbaşkanlığı Köşkü, 1938'de yapılan Karaköy Limanı Yolcu Terminali ve 1939'da yapılan Kadıköy Halkevi

⁴³¹ Elvan Altan Ergut, İpek Yada Akpınar ve Zafer Akay, "Cumhuriyet Döneminde İstanbul'da Mimarlık", **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt VIII, İstanbul: Kültür A.Ş., 2015, s.558

⁴³² Tekeli, s.124

bulunmaktadır. Bu arada 1920'ler ve 1930'larda şehir planlaması ile ilgili çok sayıda yeni kanun çıkarılmıştır. Bu kanunlardan ilki 16 Şubat 1924 tarihli Ankara Şehremaneti Kanunu'dur. 1928'de ise Ankara İmar Müdürlüğü kurulmuştur. Bu dönemde TBMM'den geçirilen kanunlar ise; 1930 tarihli Belediyeler Kanunu, 1931 tarihli Belediyeler Bankası Kuruluş Kanunu, 1933 tarihli Belediye Yapı ve Yollar Kanunu, 1934 tarihli Belediyeler İstimlak Kanunu ve 1935 tarihli Belediyeler İmar Heyeti Kuruluş Kanunu'dur.⁴³³ Yeni belediye yasalarının çıkartılmasıyla birlikte 1930'da şehremaneti kaldırılmış ve İstanbul'da belediye başkanı ile valinin görevleri birleştirilmiştir. Böylece kent doğrudan merkezi hükümetin denetimi altına girmiştir.⁴³⁴

Modern Ankara'nın kuruluşunun ardından Cumhuriyet yönetimi, dikkatini İstanbul'u Kemalist ideolojiye göre yeniden inşa etmeye yöneltmiştir. Hükümet 1933 yılında İstanbul'un modern bir şehre dönüştürülmesine yardımcı olacak şehir plancılarını seçmek için uluslararası bir yarışma düzenlemiştir. Hükümet dört Batılı şehir plancısı; Alfred Agache, Jacques-Henri Lambert, Hermann Ehlgötz ve Henri Prost'u bu yarışmaya katılmaları için davet etmiştir. O dönemde Paris Planlama Bürosu'nun başında bulunan Prost daveti geri çevirirken, geri kalan üç planlamacı şehir için proje hazırlamayı kabul etmiştir. Üç şehir plancısının projelerinin ortak noktaları, şehirdeki anıtsal yapıların korunması, şehrin temizliğinin geliştirilmesi ve şehrin ihtiyaçlarını karşılayacak bir toplu taşıma ağı kurulması olmuştur.⁴³⁵ Hükümetin bu girişimi Türk mimarların tepkisini çekmiş, İstanbul'da yeterince uzun yaşamamış, her sokağını gezmemiş bir Batılı'nın şehrin ruhunu anlayamayacağı, İstanbul için en uygun planın ancak bu toprakların evlatları tarafından hazırlanabileceği yönünde eleştiriler yapılmıştır. Ayrıca bahsi geçen şehir plancılarının önceki çalışmaları örnek gösterilerek İstanbul'un planını hazırlamak için doğru kişiler olmadıkları ispata çalışılmıştır.⁴³⁶

Fransız mimar, kent plancısı ve yazar Agache 1912'de Avustralya'da Canberra'nın tasarımı için düzenlenen yarışmada ödül kazanmış, aynı yıl Dunkerque, 1924'te Creil, 1928'de ise Poitiers şehirlerinin imar planlarını hazırlamıştır. 1927-1930

⁴³³ Gül, s.104-105

⁴³⁴ Kuban, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, s.502

⁴³⁵ Mehmet Murat Gül & Richard Lamb, **Urban Planning in Istanbul in the Early Republican Period**, *Architectural Theory Review*, Vol.9, No.1, 2009, s.62

⁴³⁶ Burhan Arif, **İstanbul'un Planı**, *Mimar*, Sayı:29, 1933, s.154-162

arası Brezilya'da bulunup Rio de Janerio için imar planı hazırlamış, fakat hükümet değişikliği nedeniyle proje hayata geçmemiştir. Lambert ise Amerika'da New York ve Chicago şehirlerinin planlamasında yer almış ve Paris'te Prost'un yardımcılığını yapmaktaydı. Ehlgötz de daha önce Essen kenti için imar planı hazırlamış Şehir Planlaması Bölümü hocası ve Şehir Plancıları Akademisi üyesiydi.⁴³⁷ Üç şehir plancısı kendilerine verilen kentin haritalarıyla çalışmaya başlamış, ayrıca planlama hakkındaki görüşlerini mimarlık eğitimi verilen yüksek okullarda düzenlenen konferanslarla aktarma imkanına sahip olmuşlardır. Çalışmalar sonucu ortaya koydukları eserler tercüme edilerek bastırılmış, yedi kişilik bir teknik komisyon tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.⁴³⁸

Bir ay içinde tamamlanmaları sebebiyle her üç planda detaydan uzak olmakla birlikte, temel olarak yerel ve uluslararası limanların genişletilmesi, gelişen endüstrinin konumlanacağı yer ve şehrin trafik sorununa çözüm bulmak gibi konulara odaklanmıştır. Üç şehir plancısının aynı fikirde olduğu konu şehrin güzelliği ve bunun nasıl geliştirilebileceği olmuştur. Anıtsal yapıların ve doğal güzelliklerin korunması, her üç katılımcının planlarını hazırlarken gözettiği temel meselelerden biri olmuştur. Her ne kadar şehrin temizliği, modern ihtiyaçlara uygun olarak yeniden yapılandırılması, tarihi bölgelerde şehrin karakterinin korunması ortak amaçları olsa da, Agache ve Lambert'in planları Ehlgötz'ün planına nazaran tarihi bölgelerde daha fazla yıkımı öngörüyordu.⁴³⁹

Yarışma için oluşturulan komisyon üç projeyi de incelemiş ve bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Agache'ın proje hakkındaki genel görüşleri, her ne kadar kendilerinden beklenen şehrin gündelik sorunlarına ivedilikle çözüm bulunması olsa da, hakiki bir şehircilik planının 40-50 yılı kapsayan, geleceğe yönelik bir plan olması gerektiğidir. Ehlgötz ise eski abideleri dikkatle muhafaza etmek icap ettiğini, bu abidelerin ana yollardan uzak tutulması ve şehrin mümkün olan her noktadan denizi göreceği şekilde planlanmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Lambert projesinde diğer iki katılımcının izlediği yolu takip etmemiş, projeye genel görüşler bölümüyle

⁴³⁷ Gül, s.119

⁴³⁸ Tekeli, s.134

⁴³⁹ İpek Akpınar, **The Rebuilding of İstanbul After the Plan of Henri Prost, 1937-1960: from secularisation to Turkish Modernisation**, Phd Thesis, Bartlett School of Graduate Studies Department of Architecture University of London, 2003, p.45

başlamamıştır. Komisyon diğerleriyle kıyaslamak adına projenin tamamından Lambert'in genel görüşlerini çıkarmıştır. Buna göre İstanbul Doğu'nun en önemli transit merkezi, sanayi merkezi, büyük bir kültür, spor ve turizm merkezi olarak ele alınmalı ve imar planı buna göre hazırlanmalıdır. Komisyon Agache ve Lambert'in genel görüşlerini bilhassa ekonomik açıdan abartılı bulurken, Ehlgötz'ün görüşlerini daha rasyonel bulmuştur.⁴⁴⁰

Agache'ın *Grand İstanbul; Un Programme d'Urbanisation* adlı projesinde kentin farklı mevkilerini büyük anayollarla bağlayarak İstanbul'u homojen bir yapıya kavuşturmayı hedeflemiştir. Önerileri arasında Haliç üzerinde Tarihi Yarımada ve Beyoğlu arasında hizmet verecek üç adet köprü yapılması, merkezi yerleşim yerlerini, ticari ve sınai bölgelerle bağlayacak 40-50 metre genişliğinde bulvarlar açılması vardır. Marmara Denizi kıyılarında Yenikapı ile Aksaray arasına yeni bir liman kurulması da planları arasındaydı. Lambert şehrin gelecekteki nüfusunun 2,5 milyon olacağı yönünde tahminde bulunmuştur. Tarihi Yarımada içine hafif sanayi bölgesi, Yarımada'nın dışına ağır sanayi bölgesi kurulmasını ve şehri sanayi bölgesinden ayırmak için iki yüz metrelik yeşil tampon bölge oluşturulmasını planlamıştır. 44 metrelik anayollar ve 24 metrelik ikinci derece yollar ile kentin ana bölgelerini birbirine bağlamayı tasarlamıştır. Marmara Denizi boyunca bir sahil yolu yapılmasını ve Yeşilköy ile Bakırköy'e yeni ve modern yerleşim yerleri kurmasını önermiştir. Ehlgötz içerisinde 24 harita ve 7 fotoğraf bulunan raporunda, ekonomik ilkelere, genel ulaşım modeline, kenti bölgelere ayırmaya, sur dışında yeni yerleşim bölgelerinin kurulmasına ve limanın taşınmasına odaklanmıştır. Tarihi eserlerin korunması ve şehrin Haliç ve Marmara Denizi'nden görünen silüetinin korunmasına ayrı bir önem vermiştir. Liman bölgelerinin eski İstanbul'dan alınarak Haydarpaşa'ya taşınmasını önermiştir. Ayrıca planların uygulanması için gerekli yasal çerçevenin oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapmış, ülkenin tamamı ve İstanbul özelinde planlama ve imar kanunları çıkarılmasını tavsiye etmiştir.⁴⁴¹

Bu dönemde İstanbul Valisi başkanlığında gerçekleşen bir toplantıda konuşma yapan Yahya Kemal, yarışmaya katılan şehir planlarının değerlendirmesini yapmıştır.

⁴⁴⁰ **İstanbul Şehir Planı**, Arkitekt, Sayı:50, 1935, s.61-62

⁴⁴¹ Gül, s.119-121

Planlarda değinilen, şehrin transit merkezi ve sanayi merkezi olması hususunda çok bir şey yapılamayacağını, ancak İstanbul'un sahip olduğu güzelliklerle turizm merkezi olmaya çok uygun olduğunu söyleyerek bu doğrultuda çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir. Oyunu Ehlgötz'ün planından yana kullanan Yahya Kemal, boğazın iki yakasının birleştirilmesi hususunda, suyun altında inşa edilecek tünel yoluyla olması gerektiğini söylemiş, köprü fikrine karşı olduğunu *“İnşallah köprü geçmez, temenni etmem”* sözleriyle ortaya koymuştur.⁴⁴²

Komisyon tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda Ehlgötz'ün çalışması birinci seçilmiştir. Birinci olmasına karşın Ehlgötz, İstanbul'un planlaması işini alamamıştır. Bunun üzerine, Hitler Almanya'sında siyasi görüşleri nedeniyle barınamaz hale gelen Martin Wagner, kentin planlamasını yapması için İstanbul'a çağırılmıştır.⁴⁴³

Wagner yazılarında, 1935 yılında İstanbul nüfusunun 25.300 hektarlık bir alanda 740.805 kişi olduğunu belirtmiş, ancak şehrin etki alanının bahsi geçenden daha büyük olduğunu, zamanla çevre şehir ve köylerden göç alacağını öngörerek, şehir ile bu bölgeler arasına sebze ve meyve bahçeleri kurarak hem şehrin ihtiyacını karşılamayı, hem de olası göçleri önlemeyi önermiştir. Ancak şehrin potansiyel müşterisi olarak gördüğü köylünün fakir bırakılmaması, ürettiği ürünlere iyi fiyat verilmesini de tavsiye etmiştir. Wagner İstanbul'un etki alanında olan Tekirdağ, Kırklareli, Edirne ve Kocaeli illerini de hesaba katarak yaptığı incelemede, toplam alanın %60'dan fazlasının kullanılmayan ve çoğunlukla ormanlık alan olduğunu tespit etmiş ve bu alanların tarım arazilerinin çoğaltılmasında kullanılmasının faydalı olacağı yönünde fikir belirtmiştir. Tepelik bölgelerdeki verimli toprakların yağmur sularıyla denize dökülmesinin önüne geçmek için bu bölgelerin ağaçlandırılması gerektiğini belirtmiş, İstanbul'un su ihtiyacını karşılamada Terkos Gölü'nün önemine vurgu yapmıştır.⁴⁴⁴ Wagner'in dikkat çektiği bir diğer husus ise, şehrin yerleşim bölgeleri ile iş alanlarının arasının giderek

⁴⁴² Yahya Kemal, **Aziz İstanbul**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.155-159 1945 yılında Üsküdar ile Sarayburnu arasına köprü yapılması gündeme geldiğinde bu konu hakkında Nahid Sırrı Örik, *“Sarayburnu ile Üsküdar arasındaki köprü, İstanbul ufukları için hiçbir yangının gideremeyeceği bir felaket olurdu”* demiştir. Nahid Sırrı Örik, **İstanbul Yazıları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s.31

⁴⁴³ Tekeli, s.134

⁴⁴⁴ Martin Wagner, **İstanbul Havalisinin Planı**, Arkitekt, Sayı:10-11, 1936, s.301-305

açılmasının ulaşım maliyetlerini arttıracığıydı. Yer altı demiryolu inşasının teknik olarak mümkün olmasına karşı maliyeti nedeniyle imkansız olduğunu vurgulayan Wagner, maliyet-verimlilik olarak en başarılı bulduğu otobüs seferlerine ağırlık verilmesini önermektedir. Ancak atıl seferler olmaması adına şehrin planlamasının iyi yapılmasını, sanayi ve ticaret merkezlerinin yerleşim bölgelerine yaklaştırılmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca Wagner, şehirdeki otomobil sayısı arttığında trafik sorunu yaşanabileceğini öngörmüştür.⁴⁴⁵

Yine bu dönemde İstanbul'un imarı için öneride bulunan bir diğer isim, Le Corbusier olarak bilinen İsviçre doğumlu Fransız mimar Charles-Eduard Jeanneret'tir. Le Corbusier İstanbul'un mevcut yapısının ve dokusunun korunmasını savunmuş, Tarihi Yarımada'ya dokunulmayarak yeni imar alanlarının Theodosios Surları'nın dışında, batıya doğru yapılmasını tavsiye etmiştir.⁴⁴⁶ İlerleyen yıllarda verdiği bir mülakatta Le Corbusier, o dönemde Atatürk'e bir mektup yazarak İstanbul'un olduğu gibi bırakılması yönünde tavsiyede bulunduğunu, yeni kurduğu devlette her alanda inkılaplar yapan bir lidere böyle bir mektup gönderme hatasına düşmese, İstanbul'un imarı işini kendisinin alacağını belirtmiştir.⁴⁴⁷

3.3.2. İstanbul'un İmarında Henri Prost Dönemi

1874 Paris doğumlu olan Henri Prost, 1902'de Ecole Nationale de Beaux-Arts mimarlık bölümünden mezun olarak Villa Medici Enstitüsü'nde araştırma yapmak üzere Roma'ya gitmiştir. Roma'da bulunduğu süre boyunca, Ayasofya'nın da içinde olduğu pek çok tarihi anıtın rölövelerini incelemiştir. Aynı dönemde İstanbul'un Bizans dönemi eserlerini üzerine yaptığı çalışmalar, Prost'un ilerleyen dönemde İstanbul'a olan ilgisinde etkili olmuştur. 1910'da Antwerp kentinin genişletilmesi için yapılan uluslararası yarışmada birinci olmuştur. Daha sonra Mareşal Lyautey'in daveti üzerine Fas'a giderek Kazablanka, Rabat, Fez, Meknes, Marakeş gibi kentlerin planlarını hazırlamıştır. Bu planları hazırlarken hem kentlerin tarihsel dokularının korunmasına dikkat etmiş, hem de en yeni şehircilik uygulamalarını projelere dahil etmeye özen göstermiştir. Aynı dönemde Fransa'da şehircilik alanında gerçekleşen gelişmelere de

⁴⁴⁵ Martin Wagner, *İstanbul'un Seyrisefer Meselesi*, Arkitekt, Sayı:9, 1936, s.252-256

⁴⁴⁶ Gül, s.122

⁴⁴⁷ Şemsa Demiren, *Le Corbusier İle Mülakat*, Arkitekt, Sayı: 11-12, 1949, s.230-231

dahil olmuştur. 1912’de Fransız Şehircilik Enstitüsünün kurulması çalışmalarına katılmış, Mart 1919’da Prost’un şehircilik konusundaki görüşlerinden yararlanılarak hazırlanan Cornudet Yasası yürürlüğe girmiştir.⁴⁴⁸ 1928’de Paris bölgesinin, 1933’de mühendis Maurice Rotival ile birlikte Cezayir bölgesinin planlarını hazırlamakla görevlendirilmiştir.⁴⁴⁹ 1926 yılında İzmir belediye başkanı tarafından şehrin planını hazırlaması için davet almış, şehir merkezine için önerdiği ve önceleri çokça tartışılan yeşil alan daha sonra İzmir Fuarı olmuştur. 1933’deki İstanbul’un imarı için yapılan yarışmaya davet edilmesine karşın işlerinin yoğunluğunu gerekçe göstererek katılmamıştır.⁴⁵⁰

Prost 1933 yılı sonunda Türkiye’nin Paris Büyükelçisi tarafından, Yalova’da bir kaplıca yerleşimi planlaması için davet edilmiştir. 1935 yazında İstanbul’a gelen Prost, bu projeye ilgili İstanbul vali yardımcısıyla görüşmüştür. Bir süre sonra da İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ tarafından kendisine, İstanbul’un planlamasında danışman olarak çalışmasına yönelik resmi bir teklif mektubu gönderilmiştir.⁴⁵¹ Ölümünün ardından Prost’un anısına hazırlanan bir kitapta, bu davetin bizzat Atatürk’ün onayıyla gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Üstünde çalışması istenen iki yerleşim bölgesi olan Yalova ve Florya’nın Cumhurbaşkanlığı konutlarına ev sahipliği yapıyor olması bu iddiaları kuvvetlendirmektedir.⁴⁵² Prost teklifi kabul ederken, projelerin belediye mühendisleri, mimarlar ve topografların iştiraki ile hazırlanmasını ve uzun sürecek mesaiyi esnasında sıkı bir şekilde denetlenmelerini şart koşturmuştur.⁴⁵³ 15 Mayıs 1936’da İstanbul’a gelen Prost, 11 Haziran 1936’da sözleşmesini imzalamış, 27 Aralık 1950’ye kadar şehrin planlamasından sorumlu kişi

⁴⁴⁸ M. Rıfat Akbulut, “Henri Prost”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.285-286

⁴⁴⁹ Orçun Türkay, “Henri Prost”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.772

⁴⁵⁰ Akbulut, “Henri Prost”, s.286 Erken Cumhuriyet döneminde İzmir’in imarı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cana Bilsel, **Ideology and Urbanism During The Early Republican Period: Two Master Plans for İzmir and Scenarios of Modernization**, METU JFA, volume:16, issue:1-2,1996

⁴⁵¹ Cana Bilsel, **İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e İstanbul’u Modernleştirme Projesi ve Prost Planı**, Betonart, Sayı:29, 2011, s.45

⁴⁵² Cana Bilsel, **Les Transformations d’İstanbul: Henri Prost’s Planning of İstanbul**, İTÜ Journal of Faculty of Architecture, No:8, 2011, s.103

⁴⁵³ Niyazi Duranay, Ersen Gürsel, Somer Ural, **Cumhuriyet’ten Bu Yana İstanbul Planlaması**, Mimarlık, Sayı:105, 1972, s.76

olarak görevde kalarak, Muhittin Üstündağ, Lütfi Kırdar ve Fahrettin Kerim Gökay olmak üzere üç farklı vali ve belediye başkanıyla çalışmıştır.⁴⁵⁴

Prost kentin bütünü için bir plan yapmaktansa, İstanbul, Galata, Beyoğlu ve Üsküdar-Kadıköy için ayrı planlar hazırlamayı uygun görmüştür. Prost'un İstanbul'u işlevsel bölgelere ayırma planı kapsamında, ağır endüstriyi Haliç'te toplamaya karar vermesi ilerleyen yıllarda bazı olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur. Haliç'teki sanayi gelişmesinin sonucu olarak deniz kirliliği ortaya çıkmış ve eski kentin tahribinde etkili olmuştur. Prost, kentin tarihsel dokusunu korumak istemiş, ancak sadece Antik ve Bizans döneminden kalma eserleri korunmaya değer bulmuştur. Suriçi'ni sit alanı olarak saptamış, bu bölgede yapı yüksekliğine sınırlama getirmiştir. Eski mahallelerin korunmasıyla ilgilenmeyen Prost, yine de şehrin tarihsel silüetinin bozulmaması adına Marmara ve Haliç yamaçlarını konut alanı olarak belirlemiştir.⁴⁵⁵ Tarihi Yarımada ve Beyoğlu için hazırladığı imar planında, tarihi eserlerin çevresindeki çirkin binaların temizlenmesi, eski sokak ağının ıslahı ve yeni caddelerin açılması, iyi durumda olmayan eski mahallelerin iyileştirilmesi, tarihi eserlerin ve doğal güzelliklerin korunması ile Marmara Denizi, Haliç, Beyoğlu, Asya Kıyıları gibi önemli noktalardan görünen şehir silüetinin korunmasını hedeflemiştir.⁴⁵⁶

1930'ların her alanda inkılapçılığı önceleyen tutumu, genel olarak tüm şehirler ve özelde İstanbul'un imarında temel hedefin modernleşme olmasına neden olmuştur. Hükümet yetkilileri şehirciliği, ekonomik gelişmeyi destekleyecek altyapının kurulmasını sağlayacak ve hedeflenen modern toplumun yaratılmasında katkı sağlayacak bir enstrüman olarak görmekteydi. Şehirlerin modernleştirilmesi ile kastedilen, modern yaşam tarzının yaygınlaşmasını sağlayacak yerleşim alanları kurmak ve halka açık alanlar yaratarak şehirdeki kamusal alanı genişletmektir.⁴⁵⁷ Prost, Atatürk'ün inkılaplarını övdüğü ve özellikle kılık kıyafet devriminin yerleştirmeyi arzuladığı şehircilik anlayışı açısından çok önemli olduğunu vurguladığı yazısıyla,

⁴⁵⁴ Gül, s.125

⁴⁵⁵ Kuban, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, s.503-504

⁴⁵⁶ Gül, s125 Tarihi eserlerin çevresinin temizlenmesi ilkesi doğrultusunda yapılan çalışmalarla, Beyazıt Camisi çevresinde Beyazıt Meydanı, Yeni Cami çevresinde de Eminönü Meydanı oluşturulmuştur. Bkz. Kuban, a.g.e. s.505

⁴⁵⁷ Cana Bilsel, **Shaping a Modern City out of an Ancient Capital: Henri Prost's Plan for the Historical Peninsula of İstanbul**, IPHS 2004-Barcelona, 2004, s.4

modernleşme konusunda Cumhuriyet yönetimiyle benzer fikirlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁵⁸

Prost kesintisiz bir trafik ağı kurmayı kentin öncelikli meselelerinden biri olarak görmüş, bunu gerçekleştirmek için Haussmann'ın Paris'te uyguladığına benzer şekilde geniş caddeler ve bu caddelerin bağlantılı olduğu viyadükler, köprüler, tüneller yapılmasını önermiştir.⁴⁵⁹ Prost'un kendisinden bir hayli etkilendiği bilinen Haussmann da Paris'i yeniden inşa ettiği dönemde, çok sayıda insanın bir araya geldiği, ekonomik ve toplumsal olarak dönüşüme zemin olacağını öngördüğü büyük bulvarlar tasarlamıştır. Şehir içi trafiği, transit geçişlerden ayırmak ve alternatif gezi alanları yaratmak için yaya bölgeleri oluşturmuştur. 1880'lere gelindiğinde Haussmann modeli, modern şehirciliğe emsal olarak gösterilmekteydi.⁴⁶⁰ Prost da 1937'de teslim ettiği ve güzelleştirme temasının öne çıktığı ilk master planında, Batı Avrupa kentlerini anımsatan Haussmannvari geniş bulvarlara çokça yer vermiş ve şehri güçlü bir görsel imajla yeniden tasarlamıştır.⁴⁶¹

Prost'un hazırladığı nazım plan, 1938'de Lütfi Kırdar'ın vali ve belediye başkanı olarak atanmasının ardından belirli kısımlarıyla uygulamaya konmuştur.⁴⁶² İlk imar hareketi olarak da 1938'de Eminönü Meydanı'nın genişletilmesine ve Yeni Cami'nin etrafının temizlenmesine başlanmıştır. Vali Kırdar şehre gelir gelmez çalışmalara başlamış, şehir turları yaparak bazı tespitlerde bulunmuştur. Hatta Mimar Sinan'ın eserlerini ve Eminönü Meydanı'nın durumunu Prost'la birlikte çıktıkları bir gezide tetkik etmiştir.⁴⁶³ Yeni Vali yol çalışmaları ve şehrin temizlik işlerinin öncelikli olduğunu, imar işlerinin ise ikinci sırada yer aldığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Yapılacak işlerin bir listesini hazırlayan Kırdar, bu listeyi hükümete sunmuştur. Buna göre yapılması planlanan işler; Çırağan Sarayı'ndan istifade edilmesi amacıyla sarayın otele dönüştürülmesi, şehirdeki stadyum eksikliğini gidermek için Dolmabahçe'de

⁴⁵⁸ Henri Prost, *İstanbul*, Arkitekt, Sayı:195-196, 1948, s.84

⁴⁵⁹ Gül, s.126

⁴⁶⁰ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, 16. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.207-208

⁴⁶¹ İpek Yada Akpınar, *İstanbul'u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı, 2000'den Kesitler II: Cumhuriyet'in Mekanları/Zamanları/İnsanları*, ed. Elvan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları ve ODTÜ Yayınevi, 2010, s.107

⁴⁶² *Ulus*, "İstanbul Valisi Değişiyor", 30 Kasım 1938

⁴⁶³ *Cumhuriyet*, "Vali Lütfi Kırdar dün, Müzeler idaresinde imar programını tetkik etti", 4 Ocak 1939

modern bir stat yaptırılması, eğlence yerlerinin Taksim-Harbiye arasında toplanması ve Sultanahmet'e Belediye Sarayı yapılmasıdır.⁴⁶⁴ Yine bu dönemde imar projelerinin finansmanı için Belediyeler Bankasına 5 milyon lira borçlanılmıştır.⁴⁶⁵

1937'de teslim edilen İstanbul'un Avrupa Ciheti Nazım Planı, Eski İstanbul ve Beyoğlu Ciheti olmak üzere iki bölümde ele alınmış ve temel olarak açılması planlanan ulaşım yollarına yoğunlaşmıştır. Prost planında ulaşım, çevre sağlığı ve estetik başlıklarını merkeze alan bir yaklaşım içine girmiştir. Ulaşım sistemi, yeşil alanlar ve diğer serbest sahalar da kentin yapılandırılmasında kullanılacak olan ana araçlardır. Prost, birbirinden kopuk bir şekilde gelişmiş olan kentsel alanları bir çatı altında toplamayı hedeflemiştir.⁴⁶⁶ Otomobillerin kentteki temel ulaşım aracı olacağını öngören Prost, planını otomobiller için tasarlanmış ana yollar üzerinden bölgelere ayırmıştır. Otomobilin geleceğin ulaşım aracı olduğuna inanan Prost, demiryollarına önem vermemektedir. Avrupa ile Asya arasında Boğaz'dan bir köprü ile geçecek bir otoyol yapılmasını önermektedir.⁴⁶⁷ Prost, nazım planında şehrin iş bölgesinin Kapalıçarşı çevresinde, burjuvanın yerleşiminin ise Beyoğlu ve Boğaz'a bakan sırtlarda olmasını tasarlamıştır. Bu iki bölgeyi de iki ana arterle birbirine bağlamayı planlayan Prost, ilk arteri Atatürk Bulvarı ve Atatürk Köprüsü'nden geçirek Taksim, Beyoğlu ve İstanbul kesimini bağlamayı hedeflemiştir. Atatürk Bulvarı'nın ikincil amacı ise, Valens Su Kemerini ortaya çıkarmak ve Marmara sahilinde adalar manzarası olan bir yerleşim bölgesi yaratmaktır. Planlanan ikinci arter ise, Taksim, Galata Köprüsü'nden geçip Kapalıçarşı'yı besleyerek Beyazıt'ta sona erecek olan yoldur.⁴⁶⁸

Prost yaptığı incelemeler sonucunda, Haliç'in sağ sahil kesiminde belirli sayıda yerleşim yeri olmasına karşın çok sayıda yol bulunduğunu tespit etmiş, hazırladığı nazım planda kullanılmayan yolların ortadan kaldırılmasını ve modern altyapıya sahip yeni yollar açılmasını önermiştir. Atıl yolların kapatılması esnasında bu bölgelerde bulunan az sayıdaki evin de istismal edilmesini, böylece açılacak olan sahaların spor ve

⁴⁶⁴ Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk Döneminde İstanbul'un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936-1939)**, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Sayı:48, 2007, s.120-122

⁴⁶⁵ **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1939

⁴⁶⁶ Bilisel, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul'u Modernleştirme Projesi ve Prost Planı**, s.45

⁴⁶⁷ Gül, s.128

⁴⁶⁸ Ayşe Nasır, **Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1991, s.285

gezinti yerleri olarak değerlendirilmesi ve ağaçlandırılmasını planlamıştır. Beyoğlu ve Galata'nın yüksek binalı dar sokaklarının ulaşım ve temizlik açısından sorun yarattığını belirten Prost, kağıt üzerinde Haliç'in sol yakasını Taksim'e kadar yıkıp yeniden planlamanın doğru karar olacağını, ancak uygulamada bunun ancak kademeli olarak hayata geçirebileceğini söylemiştir. Buna göre, öncelikle yeni mahalleler kurarak buralarda inşa edilen kadar binanın eski mahallelerden istimlak edilerek yıkılmalı, bu işlem bittikten sonra eski mahalleler yeni plana göre yeniden inşa edilmelidir.⁴⁶⁹

Atatürk Bulvarı'nın Haliç'in güney kıyılarında Unkapanı'na kadar uzatılması Prost'un trafik ile ilgili planlarının temelini oluşturmaktaydı. Bu bulvar, Tarihi Yarımada'yı Beyoğlu'na Atatürk Köprüsü üzerinden bağlayan ana arter olarak planlanmıştı. Yenikapı'yı Aksaray'a bağlayan 50 metre genişliğindeki yolun ilk kısmının yapımı geç Osmanlı döneminde Auric'in önerisi üzerine planlanmış ve bu plan kısmen de olsa uygulanmıştır. Prost daha önce kırk metre olarak belirlediği azami yol genişliğini arttırarak, Atatürk Bulvarı'nın geriye kalan kısımlarını 50 metre olacak şekilde tasarlamıştır.⁴⁷⁰ İkinci önerilen yol, Boğaza hakim tepeleri bağlamayı ve Taksim-Büyükdere semtlerinin arasındaki trafiği yoğunlaştırmayı hedeflemekteydi. Prost ayrıca Sirkeci-Ayasofya yolunun açılması, Sultanahmet ve vilayet meydanının genişletilmesi, Topkapı Sarayı ve Sarayburnu çevresindeki duvarların yıkılmasını önermiştir.⁴⁷¹ Prost, üniversite yerleşkesinin Beyazıt-Şehzadebaşı arasında konumlanmasını, Atatürk Bulvarı'nın ucunda sadece banliyö olarak kullanılması amacıyla uluslararası yeni bir gar açılmasını, Anadolu'dan gelen hatlar için de Haydarpaşa Garı'nın düzenlenmesini düşünmüştür. Şehrin tarihi dokusunu korumak konusunda kararlı olan Prost, Sarayburnu, Ayasofya, Aya İrini, At Meydanı, Sultanahmet Camii'nin olduğu Tarihi Yarımada'nın arkeolojik park olarak düzenlenmesini önermiştir. Şehrin yeşil alan ihtiyacını karşılamak için de iki adet park planlamıştır. Bu parklardan biri, Eski İstanbul'un surları dışında kalan 1 No'lu park,

⁴⁶⁹ Henri Prost, *İstanbul Nazım Planını İzah Eden Rapor*, İstanbul Belediye Matbaası, 1938, s.8-9

⁴⁷⁰ Gül, s.128

⁴⁷¹ Aron Angel, *Henri Prost ve İstanbul'un İlk Nazım Planı*, Mimarlık, Sayı: 222, 1987, s.36

diğeri ise Gümüşsuyu ile Maçka arasında kalan stadyum, spor kulüpleri, açık hava tiyatrosu ve sergi saraylarını içerecek olan 2 No'lu parktır.⁴⁷²

Bu dönemde Tarihi Yarımada'ya yapılan müdahaleler, daha önceleri yapılan, yangınlarla tahrip olan kısımların imar edilmesi şeklinde değil, eski şehrin bütünü göz önünde bulundurularak hazırlanan bir plan dahilinde ele alınmıştır. Bu plana göre, yeni oluşturulacak arterler üzerinden eski şehre modern şehir efektleri eklenecektir. Bu amaçla Unkapanı Köprüsü ile Yenikapı arasında kalan bölge şerit halinde yıkılarak geniş bir bulvar açılmıştır. Bu bulvarla oluşturulan eksenin kıyısına inşa edilen İstanbul Üniversitesi ve daha sonra inşa edilen Belediye Sarayı binaları, bulvarın yarattığı etkinin modern kamusal işlevlerle pekiştirilmek istenmesi olarak değerlendirilebilir.⁴⁷³

Prost planının ilkelerinden bazıları benimsenip uygulandığından daha sonraki dönemlerde de geçerliliğini sürdürmüştür. Tarihi Yarımada'nın silüetini koruyabilmek için denizden yüksekliği 40 metrenin üzerinde olan bölgelerde en çok 3 katlı bina yapılabileceği yönünde karar çıkarılması, Sultanahmet çevrelerinin arkeolojik alan olarak korunması ve turizm işlevinin geliştirilmesi, Tarihi Yarımada'yı denizle buluşturan Sarayburnu'nun yük taşımacılığından arındırılması, 1 Numaralı Gülhane Parkı oluşturulması, Taksim-Maçka-Dolmabahçe üçgeni içinde kalan alanın 2 Numaralı Park olarak düzenlenmesi, Haliç ile Marmara arasındaki İstanbul kara surlarının 500 metre genişliğinde yeşil bir bantla çevrenmesi bu ilkelerden bazılarıdır.⁴⁷⁴

Prost, Taksim-Maçka-Dolmabahçe arasındaki geniş vadinin şehir parkı olarak düzenlenmesi sırasında, Taksim Gezisi, Belediye Gazinosu, Açık Hava Tiyatrosu, Spor ve Sergi Sarayı ve Dolmabahçe Stadı gibi kamusal işlevler taşıyan binaları, bu bölgedeki yeşil alanın içerisine serpiştirmiştir. Buna bağlı olarak uygulanan ikinci projeyle Taksim'in burada bulunan kışla yıkılarak bir meydan haline getirilmesi ve

⁴⁷² Uluskan, s.123-124

⁴⁷³ Burak Boysan, "Şehircilik ve Planlama", **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.874

⁴⁷⁴ Cengiz Eruzun, "İmar Planları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.163

şehrin burada oluşacak eklem üzerinden bir bulvar yardımıyla Şişli'ye uzatılması amaçlanmıştır.⁴⁷⁵

Prost'un Anadolu yakası hakkındaki tespitlerinde, sahil boyunca ele alınacak üç bölüm olduğu ve bunların, kendi deyimiyle köy hissi veren Üsküdar, şehir ve sayfiye şeklindeki Kadıköy-Moda, topografik elverişsizliği ve bünyesinde bulunan büyük binaların etkisiyle sanayi tesislerinin kurulamadığı Haydarpaşa olduğu belirtilmiştir. Üsküdar'da mevcut yolların korunması, bunlara ek olarak yeni yollar yapılması tasarlanmış, Avrupa yakası planındakinin aksine bu yollar yapılırken istimlakten kaçınılmak için çaba harcandığı belirtilmiştir. Planlar hazırlanırken Karacaahmet mezarlığı ve Musevi mezarlığının zarar görmemesine dikkat edilmesi, Prost'un vurgu yaptığı bir diğer husustur. Ayrıca projeye göre Bağdat Caddesi boyunca sanayi tesisi kurmanın mümkün olmadığı, yeni yapılacak limanın yeri tespit edildikten kurulacak tesislerin de yerlerinin belirleneceği raporda açıklanmıştır.⁴⁷⁶ Bu dönemde yayınlanan bazı köşe yazılarında, imar çalışmalarında İstanbul ve Beyoğlu'nda yoğunlaşmasına karşı tepkiler ortaya konmuş, sahip olduğu tarihi değerler de göz önünde bulundurularak Üsküdar'ın imarına öncelik verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁴⁷⁷

Hazırlanan planlar doğrultusunda, açılacak yeni yolların güzergahında bulunan camilerin, tarihi değeri bulunmaması halinde duvarının yıkılması, aksi bir durumda yolun etrafından geçirilmesi kararı alınmıştır.⁴⁷⁸ Bu hususla ilgili belediye Evkaf idaresine müracaat etmiş, idare de bu amaçla camilerin tespitine başlamıştır.⁴⁷⁹ Kısa bir süre sonra bu amaçla bir heyet kurulmuş ve heyet yol yapımı sırasında yıkılacak tarihi değeri olmayan camilerin tespiti işine başlamıştır.⁴⁸⁰ Ancak Eski Eserleri Koruma Cemiyeti alınan bu kararın karşısında durmuş, tespit edilen camilerin yıkılmasına karşı çıkmıştır.⁴⁸¹ Yine de 1940-1950 yılları arasında Atatürk Bulvarı'nın yapımı sırasında Süleyman Subaşı Camii, Papazoğlu Mescidi, Yahya Güzel Camii, Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi, Firuz Ağa Mescidi, Revani Çelebi Camii ile birlikte bu yol üzerinde

⁴⁷⁵ Boysan, s.874

⁴⁷⁶ Henri Prost, **Anadolu Sahili Nazım Planını İzah Eden Rapor**, İstanbul Belediye Matbaası, 1940, s.3-5

⁴⁷⁷ Örik, s.139-140

⁴⁷⁸ Uluskan, s.48

⁴⁷⁹ **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1937

⁴⁸⁰ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1937

⁴⁸¹ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1937

bulunan çeşmeler ve Payzen Yusuf Paşa Türbesi yıktırılmıştır. Bulvarın yapım ve genişletme çalışmalarının ikinci aşamasında, Bozdoğan Kemerî'nin Aksaray tarafında kalan Ebül Fazl Mahmud Efendi Medresesi ve türbesi, Mimar Ayvaz Camii ve Candarlılar Hamamı, daha aşağıda Baba Hasan Aleml Camii ve İsmail Efendi Camii, Aksaray'da da Pertevniyal Sultan Türbesi yıktırılmıştır.⁴⁸²

1942 yılında Çobançavuş Camii, 1943'te Adilşah Kadın Camii, 1941-42 yıllarında Atatürk Bulvarı çalışmaları sırasında Hoca Teberrük Mescidi ve 1945 sonrası dönemde Kambur Mustafa Paşa Camii yıktırılmıştır.⁴⁸³ Bostan Camii 1937'de yıktırılmış, Kızlar Ağası Abbas Ağa Hamamı için 1923'de yıkım kararı alınmış, Çukurçeşme Hamamı 1925-1936 arasında ortadan kaldırılmış, Kasım Ağa Mescidi de 1940'larda tamamen yıkılmıştır.⁴⁸⁴ Şehrin tarihi çeşmelerinden Kırkçeşme, Atatürk Bulvarı yapılırken yıktırılan eserlerden biridir. Tarihi değeri düşünülerek tamamen ortadan kaldırılmayıp taşları numaralandırılrsa da, taşların dağılıp kaybolmasıyla bu eser de yok olmuştur.⁴⁸⁵

Aynı dönemde Eminönü Meydanı için yapılacak istimlakler de gündeme alınmıştır. Nafia Vekaletinden belediyeye aktarılan 700 bin lirayla bu işe başlanacağı tebliğ edilmiş, Valide hanı ile yanındaki ve karşısındaki birkaç dükkan, Yeni Cami karşısındaki dükkanlar ve Bahçekapı istikametinde Arpacılar Camisine kadar olan önlü ve arkalı dükkanlar istimlak alanına dahil edilmiştir.⁴⁸⁶ Yeni Cami'nin köprüden ve denizden bütün olarak algılanmasını sağlamak için yapılan değişiklikler, Eminönü'nün geleneksel mekanını değiştirmiştir. Köprü parası toplayan bilet kulübeleri kaldırılmış, Mısır Çarşısı'nın Ketenciler Kapısı restore edilmiştir.⁴⁸⁷

1938'de daha detaylı planlar hazırlayabilmesi için sözleşmesi yenilenen Prost, 1940'da Anadolu Yakası, 1941'de Eyüp için imar planları hazırlamış, yine 1941'de

⁴⁸² Semavi Eyice, **Eski İstanbul'dan Notlar**, 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s.14

⁴⁸³ Semavi Eyice, **İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri I**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı:26, 1972, s.129-158

⁴⁸⁴ Semavi Eyice, **İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri II**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 27, 1973, s.133-175

⁴⁸⁵ Eyice, **Eski İstanbul'dan Notlar**, s.157-158

⁴⁸⁶ **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1937, s.2

⁴⁸⁷ Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, s.244

Büyükkada'yı güzelleştirmek için bir projeye imza atmıştır.⁴⁸⁸ Ancak uygulamada bazı belirsizliklerle karşılaşmış ve kentin nüfusunda yaşanan artış, şehrin genişlemesi için yeni alanlara duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bunların yanı sıra yaklaşmakta olan İstanbul'un fethinin 500. yılı, düzenlenecek uluslararası bir sergi ve olimpiyat oyunlarının İstanbul'da yapılması sağlanarak, dünya çapında ses getirecek bir hadise haline getirilmek istenmektedir. Bütün bu unsurların da etkisiyle 1943 yılında 10 yıllık yeni bir imar programı ilan edilmiştir.⁴⁸⁹

Prost, imar planlarının tatbiki için hazırlanacak kanunlar için de tavsiyelerde bulunmuş, ancak oluşturulan komisyonların kanunların yapımı sırasında bu görüşleri dikkate almadığından yakınmıştır. 1940'ların sonunda 2 No.lu Park ve Atatürk Bulvarı hariç planın ana hatlarının hayata geçirilmemiş olması, imar planlarının uygulamasında yaşanan aksaklıkların göstergesidir.⁴⁹⁰ Ayrıca belediyelerin bazı bürokratların imarla ilgili yolsuzluklarına göz yumduğuna, arsa vurguncularının Prost'u manipüle ettiğine dair iddialar ortaya atılmıştır.⁴⁹¹

Kırdar ve Prost döneminde bugün hala İstanbul'un kültürel altyapısı ve kentsel görünümünü oluşturan binalar inşa edilmiştir. Eski anıtlar onarılmış, büyük saray bahçeleri halka açık parklara dönüştürülmüş, kanalizasyon sistemi, ulaşım ağı ve su sistemi ıslah edilmiştir. Ayrıca Levent gibi geniş konut alanlarının oluşmasına ön ayak olunmuştur.⁴⁹² Prost'un faaliyet gösterdiği dönemde, 6000 hektarlık alan için nazım plan, 3000 hektarlık alan için imar planı, 650 hektarlık alan için tafsilat planı hazırlanmıştır. İşe başladığı dönemde küçülen kent sorunlarıyla yüzleşen İstanbul, 15 yıllık Prost dönemi sona ererken, hızla büyüyen kentlerin sorunlarıyla karşı karşıya gelen bir şehir konumundadır.⁴⁹³

⁴⁸⁸ Gül, s.135

⁴⁸⁹ Tekeli, s.146

⁴⁹⁰ Akif Bazoğlu, **İstanbul İmarında Karşılaşılan Güçlükler ve Şikayetler**, Arkitekt, 223-224-225-226, 1950, s.201

⁴⁹¹ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul: Sena Matbaası, 1980, s.427

⁴⁹² Kuban, , **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, s.507 Prost, Mecidiyeköy ve Levent'te gerçekleşecek yapılaşmanın kentin kuzeye doğru büyümesine neden olacağını, bunun da Boğaziçi'nin korunmasını imkansızlaştıracağını belirtmiştir. Bkz. Turgut Cansever, **İstanbul'u Anlamak**, 4. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s.141

⁴⁹³ Boysan, s.874

3.4. Demokrat Parti Döneminde İstanbul'un İmarı

3.4.1. Demokrat Partinin İlk Yıllarında İstanbul

DP kuruluşundan itibaren İstanbul'un ve İstanbul'a yapılacak yatırımların kamuoyu üzerinde oluşturacağı etkinin farkındaydı. Mükerrer Sarol anılarında, 1950 seçimleri öncesi Menderes'e, İstanbul'un Türkiye'nin Batı'ya açılan kapısı olduğunu, bütün önemli kurumların burada toplandığını, bu nedenle de İstanbul'dan mebus seçilerek T.B.M.M.'ye girmesinin gerekliliğinden bahsettiğini aktarmaktadır.⁴⁹⁴ Bunun yanında Adnan Menderes'in zaten İstanbul'a büyük bir hayranlığı olduğu yakınındaki isimler tarafından aktarılmaktadır. Oğlu Aydın Menderes anılarında, babası Adnan Menderes'in İstanbul'a Yahya Kemal'inkine benzer sevgi beslediğinden, İstanbul'u İslam dünyasının merkezi yapmayı amaçladığından bahsetmektedir.⁴⁹⁵

İktidara geldikten sonra DP cephesinden birçok isim, İstanbul'un içinde bulunduğu halin vahametine vurgu yapmışlardır. 1950 seçimlerinde DP'den İstanbul'u mebusu olan Ahmet Hamdi Başar anılarında İstanbul'un o günkü durumuyla ilgili; *"Hükümet merkezi Ankara olduktan sonra, suyu çekilmiş değirmen gibi terk edilmiş, ihmale uğramış, yürekler acısı bir hale gelmiş. Civarında bir takım köyler var, unutulmuş, adeta şark vilayetlerinde bile güç rastlanan iptidailik, bir sefalet içinde, yolsuz, mektepsiz, bakımsız..."* ifadelerini kullanmıştır.⁴⁹⁶

Aynı dönemde Başbakan Yardımcısı olan Samet Ağaoğlu yine ihmal vurgusu yaparak, birçok kurumun gerekli gereksiz Ankara'ya nakledilmesinden şikayet etmekte, zaten 1938 sonrası başlayabilen imar çalışmalarının da savaş nedeniyle yarım kaldığını belirtmektedir. İlaveten Ağaoğlu, belediye ile valiliğin birbirinden ayrılacağı ve İstanbul Belediyesinin yetkilerinin genişletileceğine dair vaatlerde bulunmuştur.⁴⁹⁷

1950 yılı için şehirle ilgili alınan en önemli karar, İstanbul'un baş şehir planlamacısı Henri Prost'un görevden alınmasıdır. Belediye meclisinin 5 Aralık

⁴⁹⁴ Sarol, **Bilinmeyen Menderes Cilt 1**, s.105

⁴⁹⁵ Aydın Menderes ve Taha Akyol, **Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes**, 2. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2011, s.112

⁴⁹⁶ Ahmet Hamdi Başar, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1960, s.52

⁴⁹⁷ **Cumhuriyet**, "Seçimler ve İstanbul'un Vaziyeti", 28 Ağustos 1950

1950’de kurduğu Prost’un planını ve uygulanabilirliğini denetlemekle görevli olan komisyon, imar planının 14 yıl sonrasında hala tamamlanmamış olmasına odaklanan raporuyla, Prost’un sözleşmesinin feshedilmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁹⁸ Prost’un meclis karşısına çıkma talebi kabul edilmiş, gerçekleşen toplantıda bazı meclis üyeleri sundukları raporlarla, bir mütehassıs gibi davranmadığını, İnönü’ye arazi hediye edilmesi yönünde telkinde bulunduğunu, İstanbul’un hak ettiğı gibi bir plan hazırlayamadığını ileri sürmüşlerdir. Bu tartışmalar ışığında belediye meclisi Prost’un sözleşmesini uzatmama kararı almıştır.⁴⁹⁹ Prost’un o dönemki çalışma arkadaşlarından Aron Angel bahsi geçen toplantıda gündeme getirilen konuyla ilgili olarak; o gün meclise sunulan belgenin, 1936’da Prost ilk geldiğinde hazırlanan, Atatürk’ün ikamet ettiğı Dolmabahçe’de bir cumhurbaşkanına uygun kabul ve balo salonları bulunmadığından, Taşlık’ta yeni bir cumhurbaşkanı ikametgahı yapılması yönündeki tavsiyesini içerdiğini belirtmiştir. Aynı proje 1938’de Atatürk’ün ölümüyle İnönü için gündeme gelmiş, ancak bu durum görevden alınması sürecinde aleyhinde kullanılmıştır.⁵⁰⁰

Prost’la ilgili ortaya atılan bir diğeri iddia ise, Lütfi Kırdar’ın etkisinde kaldığı, örneğin; Maçka Parkı yapılırken hedeflenenin, parkın hemen yanında bulunan Vali Kırdar’a ait arsanın değerinin arttırılması olduğudur. Prost’a getirilen eleştirilerden bir diğeri ise, İstanbul’un imarına katkı sağlayacak bir Türk mimar dahi yetiştirmemesidir.⁵⁰¹

Henri Prost’un ayrılmasının ardından Şehir Meclisi İmar Komisyonu’nun önerisi ve Genel Meclisin kabulü ile 1951 yılında, Prost tarafından hazırlanmış olan imar planlarının şehrin yapısal koşulları, ekonomisi ve tarihsel dokusuyla ne ölçüde örtüşüğünün saptanması, bu planların ne kadarının uygulanabilir, ne kadarının uygulanamaz olduğunun tespiti için Revizyon Komisyonu kurulmuştur. Revizyon Komisyonu ilgili kurumların temsilcilerinin oluşturduğu bir yapılanmaydı. Bu komisyonda; İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) adına Kemal Ahmet Aru, İller Bankası

⁴⁹⁸ Gül, s.165

⁴⁹⁹ **Cumhuriyet**, “Prost’un Mukavelesinin Uzatılmaması Kararlaştı”, 27 Aralık 1950

⁵⁰⁰ Burak Boysan, **Aron Angel İle İstanbul, Prost ve Planları Üzerine Söyleşi**, Mimarlık, Sayı:285, 1999, s.38

⁵⁰¹ Gül, s.166

adına Cevat Erbel ve Mithat Yenen, Türk Yüksek Mühendisler Birliği adına Mukbil Gökdoğan, Türk Yüksek Mimarlar Birliği adına Muhittin Güven, Güzel Sanatlar Akademisi adına Mehmet Ali Handan ve Teknik Okul adına Behçet Ünsal yer almış, Bayındırlık Bakanlığı adına kimse gönderilmemiştir.⁵⁰² Ayrıca komisyonda İstanbul Belediyesi Ertuğrul Menteşe ve Faruk Alçer isimli mimarlar tarafından temsil edilirken, Seyfi Arkan da gözlemci olarak görevlendirilmiştir.⁵⁰³ Bu komisyon, İstanbul’u gelişme alanları ve hinterlandı ile birlikte ele alan çalışmalara başlanmasını, 1:5000 ölçekli nazım planlarının tamamlanmasını, 1:2000 ölçekli genel planlara ivedilikle başlanmasını, bu planlar tamamlanıncaya kadar geçecek sürede imar çalışmalarının mevcut planlara göre devam etmesini önermiştir.⁵⁰⁴

1951 yılında Bayındırlık Bakanlığı Amerikalı mimarlık ve mühendislik şirketi Skidmore, Owingg & Merrill uzmanlarına Türkiye’de Yapı, İmar ve Mesken konulu bir rapor hazırlatmıştır. Raporda Başbakanlığa bağlı bir Milli Plan Kurulu ve bu kurula Bölge Planlama Büroları ve Milli Mesken Ofisi kurulması tavsiye edilmektedir. Konut sorununa ilişkin olarak yapılan saptamalarda ise, inşaat sektörünün ekonomik konut talebini karşılayacak şekilde geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.⁵⁰⁵

Revizon Komisyonu tarafından hazırlanan bu raporun Bayındırlık Bakanlığı tarafından onaylanmasının ardından İstanbul Belediye’si Komisyon üyelerinden Kemal Ahmet Aru, Mukbil Gökdoğan, Cevat Erbel ve gruba yeni katılan İTÜ öğretim üyesi Emin Onat’tan oluşan “Müşavirler Heyeti” oluşturmuştur. Belediye İmar Müdürlüğünde planlama çalışmalarını yürütmekle görevlendirilen bu heyetin çalışmaları, 1952-1956 yılları arasının İstanbul imarında Müşavirler Heyeti dönemi olarak adlandırılmasına sebep olmuştur.⁵⁰⁶ Heyet hem şehrin mevcut durumunu gösteren haritaların hazırlanmasıyla, hem de şehrin planlamasıyla ilgili çalışmalara başlamıştır. 1954 yılında çalışmaların gidişatı hakkında fikirlerine danışılmak üzere, II. Dünya Savaşı’nın son

⁵⁰² Hande Suher, “Planlama”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.267

⁵⁰³ Gül, s.169

⁵⁰⁴ Mete Tapan, “İstanbul’un Kentsel Planlamasının Tarihsel Gelişimi ve Planlama Eylemleri”, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.80

⁵⁰⁵ Duranay, Gürsel, Ural, s.82 Benzer dönemde yayınlanan makaleler de İstanbul’un konut sorununa dikkat çekmektedir. Bkz. Gerhard Kessler, **İstanbul’da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı**, Arkitekt, 209-210, 1949, s.131-134

⁵⁰⁶ Tekeli, s.171

yıllarında Greater London Plan'ı hazırlayan ünlü İngiliz şehir plancısı Sir Patrick Abercrombie, İstanbul'a davet edilmiştir. İstanbul'da on gün kalan Abercrombie, vali için bir rapor hazırlamış ve raporunda kentin detaylı analizinin yapılması ve güncel haritaların önemine dikkat çekmiş, Müşavirler Heyetinin çalışmalarını genel olarak başarılı bulduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁷

Heyetin hazırladığı Beyoğlu Ciheti Nazım Planı 1954 yılında onaylanmıştır. Bu planı Prost'un planından ayıran belediye sınırlarının genişletilmiş olmasıdır. Söğütözü, Rumelihisarı, Levent Mahallesi ve Mecidiyeköy de sınırlara dahil edilmiştir. Planda Beyoğlu nüfusunun 347.488 olduğu aktarılmış, 480 hektarlık bir alanın yerleşime açılmasıyla 102.000 kişilik bir nüfusun daha buraya yerleşebileceği göz önünde bulundurularak, hazırlanan bu planın çerçevesinin 486.000 kişiye göre çizildiği belirtilmiştir. 1955 yılında onaylanan İstanbul Ciheti Nazım Planı da Prost planının gözden geçirilmesiyle oluşturulmuş, ancak Florya'nın da eklenmesiyle Prost planına göre sınırları genişletilmiştir. İstanbul Ciheti Nazım Planı, Eyüp, Sarayburnu, Yenikapı, Yeşilköy, Yedikule, Bakırköy, Florya doğrultusunu ve bu doğrultunun kuzeyini kapsayan 7000 hektarlık bir alanı ele alan bir plan olmuştur.⁵⁰⁸

İstanbul'un artan sanayi bölgesi ihtiyacı, Müşavirler Heyetinin "*İstanbul Sanayi Bölge Planı*"nı hazırlamasına neden olmuştur. 31 Mart 1955 tarihinde kabul edilen plan, kent içindeki zararlı sanayi kuruluşlarının yeni alanlara taşınmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Tespit edilen yeni bölgeler, sur dışında Topkapı ve Haznedar, Boğaziçi'nde ise İstinye bölgeleridir. Ayrıca Haydarpaşa ve Salıpazarı limanlarına ek olarak yeni sanayi alanlarına hizmet edecek bir limanın Yedikule'de kurulması ve büyük sanayinin Tuzla-Pendik bölgesinde yer alması önerilmekteydi.⁵⁰⁹

Müşavirler Heyeti, her ne kadar İstanbul Ciheti Nazım Planı için çalışmalara başlamış da olsa, bu çalışmalar bir sonuca bağlanamamıştır. İmar Müdürlüğü kadrosundaki yetersizlikler dolayısıyla Boğaz Köyleri ve Adalar planları özel bürolara ihale edilmiştir. Belediye tarafından çıkarılan 50 milyon liralık tahville finanse edilerek

⁵⁰⁷ Gül, s.170

⁵⁰⁸ Gül Neşe Doğusan, *İstanbul "İmar": 1956-1960*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004, s.68-69

⁵⁰⁹ Tekeli, s.175

Eminönü-Unkapanı yolunun yapımına girilmiştir. Günlük işlerin baskısı altında kalarak ancak anlık ihtiyaçlara cevap verir hale gelen ve müşavirlerinden bir kısmını kaybeden heyet 1956 yılında işlevini yitirmiştir.⁵¹⁰

Heyetin bütün bu çalışmalarına rağmen 1950'lerin ilk yarısında İstanbul'da önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Boğaz'ın üzerinde asma köprü ve bir Fransız firmasının hazırladığı toplu taşıma planı gibi tasarıdan öteye gidemeyen bazı çalışmaları saymazsak, DP döneminin ilk yıllarında İstanbul'da meydana gelen en çarpıcı değişiklik Belediye Sarayı ve Hilton Otel'i'nin inşasıdır.⁵¹¹ 26 Kasım 1950 tarihinde Bakanlar Kurulu, Amerikan Hilton firması tarafından İstanbul'a turistik bir otel yapılması konusunu gündeme taşımış, otelin yapımı için Emekli Sandığı'nın 1951 yılı gelirlerinin kullanılmasına ve otelin işletilmesi için de Hilton ile ortak bir Türk şirketi kurulmasına karar verilmiştir.⁵¹² Otelin 2 No'lu Parkın içinde yapılması ve 278 odalı olması planlanmıştır. Odaların bulunacağı sekiz katın dışında, zeminden itibaren ilk üç kat oturma ve yemek salonları ile idare ve servis kısımlarına ayrılmıştır.⁵¹³

İstanbul'da gerçekleşen bir diğer önemli değişiklik ise 1940'ların sonunda İstanbul Belediyesi ve Emlak Kredi Bankası'nın ortak girişimiyle başlatılan Beşiktaş'ın yukarı kısımlarında inşa edilen Levent Evleri projesidir. 1948 ile 1958 arasında inşa edilen bu konutlar 1347 daireden oluşmaktadır.⁵¹⁴

1955 yılına gelindiğinde, imar yönünden şehirde hala önemli bir gelişmenin gerçekleşmediği gözlemlenmektedir. Ancak diğer taraftan nüfusta hızla artarken şehirdeki motorlu araç sayısı on katına çıkmış, yeni gelen göçmenlerin çektiği komut sıkıntısı gecekondulaşmayı körüklemiştir.⁵¹⁵

⁵¹⁰ Tekeli, s.176

⁵¹¹ Gül, s.171

⁵¹² Ünsal Yavuz, **Demokrat Parti Döneminde İstanbul'a İlişkin İmar Politikaları ve Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü, 2008, s.38

⁵¹³ Sedat Hakkı Eldem ve Skimore, Owings & Merrill, **Turistik Otel**, Arkitekt, 243-244, 1952, s.56-59

⁵¹⁴ Gül, s.172

⁵¹⁵ Gül, s.172

3.4.2. 1956-1960: Yoğunlaşan İmar Çalışmaları

Planlama adı altında kentlerin bazı bölümlerinin tamamen yıkılması, Avrupa kentlerinde sıklıkla görülen bir durumdur. Bu yıkımların özellikle kentlerin eski ve anıtsal özellik taşıyan kısımlarında olması ise, mevcut iktidarların daha öncekilerin izlerini ortadan kaldırma çabası olarak yorumlanmaktadır.⁵¹⁶ Demokrat Parti'nin de iktidar olduktan sonra, Cumhuriyet'in başkenti Ankara'ya karşı Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a yönelmesi tabi karşılanmalıdır. Zaten bu dönemde yapılan icraatları eleştirenler İstanbul'un imar edilmesi fikrine değil, imarın plansızca yapılmasına ve adeta kişisel bir şov haline getirilmesine karşı çıkmaktadırlar.⁵¹⁷

DP iktidarının ilk dönemi, İstanbul'un imarı açısından 1956 Ağustos'una kadar sakin geçmiş, ana arterlerin açılmasından ziyade yan yollar açılmış, Kasımpaşa-Hasköy ve Dolapdere yolu ile Kuruçeşme-Ortaköy yolu düzenlenmiş, meydanlarda çıkıntı yapan binalar yıkılmıştır. Ancak 1956'ya gelindiğinde İstanbul'un imarı, içerde Demokrat Parti'nin, dışarıda ise Türkiye'nin gücünü gösterecek, bunun yanında geçmişle de hesaplaşmaya yarayacak bir politik araç olarak görülmeye başlanmıştır.⁵¹⁸

Celal Bayar'ın aktardığına göre, Tahran gezisi dönüşü araba ile Florya'ya doğru giden Menderes, Aksaray'ın eski yollarında ilerlerken, şu sözlerle başlayacak olan imar faaliyetleri ile ilgili ipucu vermiştir;

*Şu birbirinin sırtına yaslanarak ayakta duran binalara bakınız. İstanbul gibi dünya incisi bir şehir böyle mi olur? Bazı saatlerde trafik bu yollarda adeta kilitleniyor. Güzelim camilerimiz, sanat eserlerimiz, bu kargaşalıkta, hurdaların arasına karışmış bir antika eşya gibi kaybolmuş! Bütün bunları, büyük caddelerin vitrinine çıkarmak, gün ışığına kavuşturmak lazım. Bütün bunlar, elbette bir belediye işi olmaktan çok fazla şeydir. Devletin büyük turizm davasının bir parçasıdır.*⁵¹⁹

⁵¹⁶ Spiro Kostof, **Majesteleri Kazma: Yıkımın Estetiği**, Mimarlık, Sayı:196, 1983, s.3-5

⁵¹⁷ Doğan Kuban, "Menderes ve İstanbul", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s.389-390

⁵¹⁸ Burak Boysan, "Menderes Dönemi Belediyeciliği/İmar Hareketleri: Halkla İlişkiler Stratejisi Olarak İstanbul'un İmarı", **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl**, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, Ankara, 1990, s.235

⁵¹⁹ Bayar, s.158-159

Mükerrem Sarol da, İstanbul gezileri sırasında imar konusunun yavaş yavaş Menderes'in kafasında oluştuğunu ve biçimlendiğini söylemekte, *“Güzel Anadolu’muz bakımsız da İstanbul’u bakımlı görüyorsun? Yazık ki gitgide Acem mülkünü bir taşına kurban eden şairin hayali kayboluyor ve güzel İstanbul bir köy hüviyetine dönüşüyor, şu perişanlığa bak Doktor! Medeni denecek bir çehresi kaldı mı?”* sözlerinin Menderes'in kentin durumundan duyduğu rahatsızlığı ve değişim isteğini ortaya koyduğunu aktarmaktadır.⁵²⁰

Başbakan Menderes 23 Eylül 1956 tarihinde düzenlediği basın toplantısında İstanbul'un imarı ile ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. Menderes açıklamalarına bu çapta bir imar çalışmasının başarılı olabilmesi için, projenin şehir sakinleri tarafından benimsenmesinin şart olduğunu belirterek başlamıştır. Halktan gereken ilgiyi gördüklerini aktaran Menderes, hiç kimsenin gözleri önünde gerçekleşen bu çapta bir çalışmaya kayıtsız kalamayacağını eklemiştir.⁵²¹ Ancak dönemi yakından inceleyen bazı yazarlar, imar çalışmalarının başlamasında halkın isteğinin ya da onayının rolü olmadığını, bütün bu süreç boyunca şehir halkının sadece izleyici rolünde olduğunu aktarmaktadırlar.⁵²²

Aynı toplantıda Menderes, imar çalışmalarının hız kazanmasıyla ilgili soru karşısında, hem hızlanacağını hem de giderek genişleyeceğini açıklamıştır. İstanbul'un imarının, sadece bir şehir meselesi ya da sadece İstanbul'u ilgilendiren bir konu olmadığına, bir memleket meselesi olduğuna vurgu yapılmıştır. İstimlak meselelerinde kanunlara sıkı sıkıya bağlı kalınacağını sözünü veren Başbakan, bu konuyla ilgili vatandaşların endişelenmemelerini salık vermiştir. Bir diğer endişe yaratan husus olan tarihi eserlerin korunmasıyla ilgili olarak verdiği beyanat ise şu şekildedir:

İkinci endişe İstanbul'un tarihi bir şehir olmasından ve hemen her semtinde tarihi eserler bulunmasından doğabilir. Acaba imar faaliyetlerinin sürati ve heyecanı içinde bunlar ihmal ediliyor mu, acaba İstanbul'un karakteristiğini zedeleyecek

⁵²⁰ Sarol, **Bilinmeyen Menderes Cilt 1**, s.274

⁵²¹ **Cumhuriyet**, 24.09.1956

⁵²² Aydın Boysan, “Adnan Menderes Belediyeciliği İmar hareketi Uygulama ve Sonuçları”, **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl**, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, Ankara, 1990, s.225

hareketler yapıyor mu? gibi endişeleri de bertaraf etmek isterim. İstanbul'un bu gibi özelliklerini ve büyük abidelerini, şimdiye kadar harabeler arasına gizlenmiş, gidilemez yerlerdeki kıymetlerini ihya etmek, onları inşa tarihlerindeki kıymet ve heybetlerine ulaştırmak, onları vitrine koyar gibi ortaya çıkarmaktır.

İstanbul'un anayollarının kısa zamanda tamamlanacağını söylerken, güzel ve büyük meydanları olmayan bir şehir olamayacağını ekleyerek, İstanbul'un bütün meydanlarının şanına layık bir hale getirileceği ve etraflarının büyük binalarla çevrileceğini açıklamıştır.⁵²³

Menderes bahsettiği yol yapımı esnasında toplamı 300'ü bulmayan ağacın kesildiğini, bu durumun o yıl içinde muhtelif semtlere dikilecek 100 bin ağaçla telafi edileceğini açıklamıştır. Beyoğlu semti için düşünülen değişiklikler arasında, Beşiktaş meydanının hakiki bir meydan haline getirilerek "Barbaros" ya da "Preveze" adı verilerek abide yerine yeni bir heykel konulması, Taksim'den itibaren Boğaz'a giden sırt yolların ıslah edilmesi, caminin duvarlarının 10 metre geriye alınması suretiyle Şişli Meydanının genişletilmesi sayılmaktadır. Üsküdar-Beykoz yolunun 30 metre genişliğinde inşa edilmesi, İzmit'ten gelen devlet yolunun İçerenköy'de ikiye ayrılarak bir kolunun Kadıköy-Haydarpaşa yönüne, diğer kolun Üsküdar Meydanına yönlendirilmesi, Kadıköy-Moda ile Kadıköy-Bostancı anayolları ve Fenerbahçe-Acıbadem ve Kayışdağı yollarının yapılması da Anadolu yakası ile ilgili planlar olarak aktarılmıştır.⁵²⁴

Menderes'in imar planının temeli, İstanbul'un genelinde geniş bulvarlar açma fikrine dayanmaktaydı. Savaş sonrası hazırlanan birçok imar programı gibi otoyolların merkezde olduğu bu program, hem Tarihi Yarımada içinde hem de dışında ana ticaret merkezlerini birbirine bağlayan ve Marmara kıyıları ile Haliç kıyılarını çevreleyen pek çok ana cadde yapılmasını önermekteydi. Başbakan'ın açıkladığı imar programının temel amaçları; trafik sıkışıklığını azaltmak, mevcut sokak dokusunu yeniden

⁵²³ Cumhuriyet, 24.09.1956

⁵²⁴ Milliyet, 24 Eylül 1956

düzenlemek, büyük camilerin çevresindeki binaları yıkmak, yeni caddeler yapmak ve yabancı ziyaretçiler için İstanbul'un cazibesini arttırmaktı.⁵²⁵

İmar faaliyetlerinin henüz başındayken, daha önce Hannover ve Münih kentlerinin planlarını hazırlamış olan Profesör Hans Högg ile kent planlarının düzenlenmesi için anlaşma yapılmıştır. 1957 yılı Ocak ayı içinde İstanbul'a gelen Högg, kenti genel olarak inceledikten sonra verdiği ilk beyanatta, İstanbul'un toplu hale getirilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir.⁵²⁶ Högg daha sonra hazırladığı "İstanbul" isimli kitapçıkta, şehrin planlamasının, barındırdığı sorunlar ve karmaşıklığı ile nüfusu bir milyonu geçen şehirlerle benzerlik gösterdiğinden bahsetmektedir. Eski İstanbul'un bir yaya şehri olması sebebiyle yol yapımı ve bağlantı sorunlarının zorluğuna dikkat çekmiştir. Göçlerle birlikte nüfustaki hızlı artışın yerleşim problemlerine yol açtığı tespitinde bulunarak, öncelikle altyapı ve ulaşım sorunlarının halledilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.⁵²⁷

Çalışmaların başlamasından sonra yayınlanan bir yazıda, Cemil Topuzlu döneminde beri İstanbul'un bu denli hızlı ve büyük çapta bir yıkım çalışmasıyla karşılaşmadığı aktarılmaktadır. Karaköy sokağının meydan haline getirilmesi ve Karaköy-Bebek sahil yolunun genişletilerek açılmasından memnuniyet verici gelişmeler olarak bahsedilmektedir. Hükümet ve belediyenin koordineli çalışması ve yeni çıkarılan imar ve istimlak yasalarının yıkım faaliyetlerinin hızla ilerlemesindeki etkisi övgüyle anılmıştır. İmar faaliyetleri başlayalı bir ay olmasını karşın yıkım faaliyetleri hızla ilerlemiş, Karaköy meydanında Eski Borsa hanı, Denizcilik Bankası ve Mehmet Ali Paşa hanı yıkılmıştır. Beyazıt Meydanı'nda bulunan simkeşhanenin yıkılması, imar çalışmalarının henüz birinci aydan tarihi eser kaybına neden olmaya başladığının kanıtıdır.⁵²⁸ Prost döneminde imar çalışmalarının başına yabancı birinin getirilmesi sıklıkla eleştirilmiş, bu görevin Türk mimar ve şehir plancılarına verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Hans Högg'ün göreve getirilmesinden sonra da benzer eleştiriler dillendirilmeye başlamıştır. Başlayan imar çalışmalarının İmar Müdürlüğünü hazırlıksız

⁵²⁵ Gül, s.180

⁵²⁶ Tekeli, s.179

⁵²⁷ Duranay, Gürsel, Ural, s.84

⁵²⁸ Zeki Sayar, **İstanbul'un İmarı Münasebetiyle**, Arkitekt, 284, 1956, s.49-50

yakalamış olması, plansız bir şekilde başlayıp devam etmesi ve plancılardan ziyade idareciler tarafından yönetilmesi getirilen eleştirilerden bir diğeridir.⁵²⁹

Menderes'in ilgi odağını yeni yolların yapımı oluşturmaktaydı. Kentin geçirdiği dönüşüm kaçınılmaz olsa da, o dönem için motorlu taşıt sayısının azlığı ve işlerliği olan tramvay ve vapur hatlarının varlığı, bu çapta bir yol yapım çalışmasının gerekliliğini sorgulatmaktaydı. 1950'ler boyunca İstanbul'un yollarının olduğu gibi kalması beklenmese de, yeni yapılan yolların plansızlığı eleştiri oklarını üzerine çekmesine neden olmuştur.⁵³⁰ Bu dönemde açtığı bulvarlar nedeniyle Menderes'e İstanbul'un Baron Haussmann'ı yakıştırması yapılmaktadır. Unkapanı ile Yenikapı arasındaki Atatürk Bulvarı genişletilmiş, Galata Köprüsü'nden Dolmabahçe'ye, Eminönü'nden Unkapanı'na, Karaköy'den Azapkapı'ya, Haliç'teki iki köprü arasında, Beşiktaş'tan Zincirlikuyu'ya, Sirkeci'den Florya'ya büyük bulvarlar açılmıştır. Kentin eski bölümüne otoyol görünümü kazandıran ve Aksaray'ı Topkapı'ya bağlayan Vatan Caddesi ile Millet Caddesi, bu dönemde gerçekleşen plansız faaliyetlerin ve yıkımların adeta birer simgesi haline gelmiştir.⁵³¹

İstanbul-Edirne yolunun Küçükçekmece hizasından Topkapı'ya kadar olan 50 metre genişliğindeki kısmını oluşturan Londra Asfaltı, Menderes'in imar operasyonlarında önemli bir yer tutmaktadır. Eski genişliği 6 metre olan yol, geniş yollarla Yeşilköy Havalimanı ve Florya'ya bağlanmaktaydı.⁵³² Menderes'in 23 Eylül tarihli konuşmasında, Trakya'dan ve bu yolla Avrupa'dan ve ayrıca Yeşilköy hava meydanından şehre gelenlerin, birinci sınıf bir yoldan girmesini sağlamak gerektiğini, ortaçağın geri bir kasabası manzarası veren bir mahalden İstanbul'a girmesini önlemek lazım geldiğini söylemiştir.⁵³³ Londra Asfaltı bu amaç doğrultusunda yapılmış bir yoldur. Millet Caddesi de bu yolun surlar içindeki devamı olup, Topkapı'dan Aksaray'a kadar 50 metre genişliğinde uzanmaktadır. Prost'un hazırladığı planda 1 Numaralı Park'ın bulunacağı yere, Sulukule ile Topkapı arasından surların dışından başlayarak, Fevzipaşa ve Millet caddelerine paralel olarak 60 metre genişliğindeki Vatan Caddesi

⁵²⁹ Zeki Sayar, *İstanbul'un İmarında Şehirci Mimarın Rolü*, Arkitekt, 285, 1956, s.97-98

⁵³⁰ Kuban, "Menderes ve İstanbul", s.390

⁵³¹ Kuban, *İstanbul: Bir Kent Tarihi*, s.513-514

⁵³² Burak Boysan, "Caddeler", *İstanbul Ansiklopedisi*, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010, s.279

⁵³³ *Cumhuriyet*, 24.09.1956

yapılmıştır. Bu yolun Aksaray'ı yapılacak olan 100 bin kişilik stadyuma bağlaması planlanmıştır.⁵³⁴ Högg'ün yaptığı planda öngördüğü yollar Millet ve Vatan Caddelerine tekabül etmekteydi. Planda Vatan Caddesi tekabül eden yolun kuzeybatı yönünde uzaması, bu yol üstünde bir sanayi alanı ve bir kuzeybatı yerleşmesi önerilmekteydi. Böylelikle geçit resmi dışında işe yaramayacağı yönünde eleştirilen Vatan Caddesi'ne işlev kazandırılmaktaydı. Bu bakımdan Högg'ün planlama çalışmaları, Menderes operasyonlarını rasyonalize etme niteliği taşımaktadır.⁵³⁵

Bu iki caddenin açılmasıyla Trakya'dan gelen trafik doğrudan eski kente yönlendirilmekteydi. Bunun sonucu olarak Aksaray-Beyazıt doğrultusunda bazı tarihi anıtların yıkılarak yolun genişletilmesi gerekmiştir. Sirkeci ile Bakırköy arasında yeni bir sahil yolu açılmış, denizin bir bölümü doldurulmuş, eski deniz surlarının bir bölümü yıktırılmıştır.⁵³⁶ Bu dönemde açılan diğer yollar; Aksaray'ı Beyazıt Meydanı'na bağlayan 30 metre genişliğindeki Ordu Caddesi, Divanyolu'nu Sirkeci'ye bağlayan ve genişliği 20 metreye çıkartılan Ankara Caddesi, Edirnekapı'dan, Saraçhanebaşı'ndan geçerek Beyazıt'a bağlanan ve Şehzadebaşı-Beyazıt arası genişletme çalışmaları nedeniyle Direklerarası'nın yıkılmasına neden olan Fevzi Paşa Caddesi, 22 kilometre uzunluğundaki Sirkeci-Florya sahil yoludur. Anadolu yakasında açılan önemli yollar ise; 23,5 kilometre uzunluğunda ve 34 metre genişliğindeki Haydarpaşa-Pendik Devlet Yolu ve bu yola paralel olarak Kurbağalıdere'den Bostancı'ya uzanan Bağdat Caddesi'dir.⁵³⁷

Bu dönemde açılan büyük bulvarların hemen hepsinin Aksaray meydanına çıkıyor olması, meydanın eski formunu koruyabilmesini imkansız hale getirmiştir. Ulaşım düzeninin karayolculara yaptırılması, kentsel koruma kavramının gelişmemiş olması ve tarihi anıt kavramının zayıflığı nedeniyle, Aksaray'ın tarihi dokusu ciddi zararlara uğramıştır. Eski Aksaray'ın karakterini yansıtan Murad Paşa Külliyesi'nin sadece cami ve türbesi, Vatan ve Millet caddelerinin yapım çalışmalarından etkilenmeden kalmıştır. Valide Camisi'nin egemen olduğu kent mekanı ortadan

⁵³⁴ Boysan, "Caddeler", s.280

⁵³⁵ Tekeli, s.181

⁵³⁶ Kuban, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, s.515

⁵³⁷ Tekeli, s.181-190

kalkarken, Aksaray karakolu da düzenlemeler sırasında yıkılmıştır.⁵³⁸ Vatan, Millet ve Ordu caddelerinin yol kotları ve Beyazıt Meydanı'nın yüksekliği göz önünde tutularak Aksaray Meydanı bir metre kadar yükseltilmiştir. 1958 yılı raporlarına göre Aksaray Meydanı'nda bulunan 54 bina istimlak edilirken, mülk sahiplerine altı milyon 272 bin lira para ödenmiştir.⁵³⁹

Benzer şekilde Beyazıt Meydanı da çalışmalardan etkilenen, eski dokusunu kaybeden mekanlardandır. Ordu Caddesi'nin genişletilmesi için Beyazıt Meydanı'nın önünden geçen 9,5 metrelik tramvay yolu 30 metre olacak şekilde planlanınca eski küçük yapıların, Simkeşhane ve Hasan Paşa Hanı'nın korunması imkansız hale gelmiştir. Beyazıt Camii'nin etrafındaki 120 dükkanın tamamen yıkılmasıyla, İstanbul'un günlük folklorunda önemli bir yeri olan Küllük Kahvehanesi ve cami haziresine bitişik küçük çarşı ortadan kalkmıştır.⁵⁴⁰ Beyazıt Meydanı'nda yapılan çalışmalarla ilgili mimar Zeki Sayar, *“Bayezit Meydanı tanzimi, bir başarısızlık numunesidir. Bayezit şehircilik tatbikatı, plan ve projesizliğin, methodsuzluğun, idarecilerin ihtisasa müdahalesinin müşahhas bir timsalidir”* değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁴¹

Plansızlık eleştirileri karşısında 1958 yılında İller Bankası'nca İmar ve Planlama Müdürlüğü kurulmuştur. Büronun müdürlüğüne Cevat Erbil getirilmiş, İtalyan plancı Luigi Piccinato'nun yön verdiği çalışmalarla İstanbul metropoliten alan planı hazırlanmaya başlanmıştır. 1960 askeri darbesi ile imar çalışmaları hızını kaybetmiş olsa da, 1960 sonlarında 1:10.000 ölçekli “Geçit Devri Nazım Planı” tamamlanmıştır. Bu planda 2,5 milyon nüfusun 30 bin hektara yerleştirilmesi öngörülmekte, Beyoğlu ve yarımada'nın daha fazla yoğunlaşmaması amaçlanmaktadır.⁵⁴²

Zaman içinde pek çok yıkım ve istimlak gerçekleşmiş olmasına rağmen, şehrin hala tanzim edilmiş bir görüntüden uzak olması eleştirilen bir diğer noktadır. Ayrıca imar çalışmalarının belediye bütçesinin çok üzerine çıkmış olması ve öncesinde

⁵³⁸ Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, s.230

⁵³⁹ **İstanbul'un Kitabı**, İstanbul: İstanbul Belediyesi, s.27

⁵⁴⁰ Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, s.239

⁵⁴¹ Zeki Sayar, **Bayazıt Meydanından Alacağımız Ders**, Arkitekt, 291, 1958, s.53

⁵⁴² Tapan, s.83

herhangi bir maliyet hesaplamasının yapılmamış olması da tepki çekmektedir. Ancak imar tatbikat planları dahi hazır olmadığından, bu planlar üzerinden hazırlanacak olan maliyet analizinin yapılmış olması, teknik olarak mümkün değildi. Bir diğer dikkat çeken husus da belediyenin sadece yıkım işleriyle uğraşması, fakat yeni bina yapımını göz ardı etmesiydi. Bu konuda plansızlık ve fon eksikliği başlıca nedenler olmakla birlikte, özel sektörün ilgisizliğinin nedeni; dört yıllık imar programına girmeyen bölgelerde sadece muvakkat inşaat yapılabilecek olmasıdır.⁵⁴³

İşlerin plansız yürüdüğüne dair yükselen eleştirilere karşı Prost Planının uygulandığı savunması yapılmaktaydı. Ancak Prost Planı hem bütün şehri kapsamamaktaydı, hem de plan zaten eskimiş ve geçerliliğini yitirmiş durumdaydı. Ayrıca planda Atatürk Bulvarı, Millet Caddesi, Vatan Caddesi ve Marmara Sahil Yolu ince yollar olarak çizilmişti.⁵⁴⁴ İmar çalışmalarının plansızca geniş yollar açma faaliyetine dönüşmesindeki en önemli etkenlerden biri, karayolcu bir ekibin çalışmalarda etkin rol almasıdır. Bu ekibin çalışmaları şehrin tarihi dokusuna zarar vermiş, Simkeşhane'nin tıraşlanması sırasında Bizans anıtları tahrip olmuş, Eminönü-Beyazıt yolu açılırken Rüstempaşa Camii çatlamıştır. Ancak dönemin mimar ve şehir plancılarının da benzer zihniyete sahip olduğu görülmektedir. İmar çalışmalarında görev alan İtalyan mimar Luigi Piccinato, İstanbul'un Roma'nın aksine ahşap yapılara sahip olduğu, bu nedenle oldukça şanslı bir kent olduğunu, kolayca imar edileceğini söylemiştir. İstimlak kanunu da beğendiğini aktaran Piccinato, *“Üç şansınız var: Biri, coğrafi durum, ikincisi mevzuat, üçüncüsü de Adnan Menderes”* demiştir.⁵⁴⁵

Eleştirilerin giderek artması, İstanbul'un imarını muhalefetin de gündemine taşımıştır. İsmet İnönü, 1 Haziran 1958 günü CHP Eminönü ilçe merkezinde yaptığı konuşmasında; şu sözleriyle imar çalışmalarını eleştirmiştir;

Arkadaşlarım, İstanbul'da birkaç gün kaldım. Şikayet ve ızdırap dinlemekten hakikaten boğulur hale geldim. Dinlenen şeyler hakikaten inanılmayacak şeylerdir.

⁵⁴³ Zeki Sayar, *İstanbul'un İmarı Hakkında Düşünceler*, Arkitekt, 286, 1957, s.3-4

⁵⁴⁴ Aydın Boysan, s.228

⁵⁴⁵ Burak Boysan, “Menderes Dönemi Belediyeciliği/İmar Hareketleri: Halkla İlişkiler Stratejisi Olarak İstanbul'un İmarı”, s.236, Luigi Piccinato'nun İstanbul'un İmarı ile ilgili görüşleri için Bkz. Luigi Piccinato, *Büyük İstanbul Nazım Planı Ana Hatları İzah Raporu*, Mimarlık, Sayı: 79, 1970, s.49-54

Buraya gelirken bir köşe gösterdiler. Blok halinde, eski müesseselerin bulunduğu bir köşe... Üç gün mühlet vermişler. Üç gün sonra boşaltılacak ve yıkılacak. Sonra ne olacak? Yarın ne olacak? Bu hal karşısında, bu ızdıraplar önünde vatandaşta huzur kalmaz... İstanbul'da bir caddenin dört metre indirilmesi ile yapılan israfın ızdırabını sade İstanbul çekmiyor, memleketin en uzak köşesindeki mütevazı bir aile de bu ızdırabın zararını çekmektedir. Iızdırap umumidir.⁵⁴⁶

Ahmet Hamdi Tanpınar ise darbe sonrası yayınladığı yazısında, dönemin icraatlarından duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle dile getirmiştir;

Üniversiteye, matbuata, orduya ve Harbiye gençliğine, milli hayatın her sahasında kasteden bu teşebbüs, milletimizin on senedir yaşadığı faciaya kendi elleriyle tuttukları en sarahatli ışıktır. On senelik katil saltanatlarının icraatı, paramızı ve milli hayatımızı temelinden sarsan suiistimaller, Anayasa dışı hareketler, milli serveti milli itibarla beraber yıkan ve bizi milletlerarası camialarda o kadar değişik bir çehre ile tanıtan 6/7 Eylül faciası, bütün o darmadağın, sonuçsuz ve faydasız oy avcısı ve sade israf, sözde kalkınma ve hakikatte içten yıkılma teşebbüsleri, şehirlerimizi ve manzaralarımızı altüst eden mantıksız, bilgisiz, ağaç ve refah düşmanı –kim bilir hangi kompleks!- imar çılgınlıkları bütün vuzuhu ile ancak böyle bir teşebbüs ışığında görülebilirdi.⁵⁴⁷

Menderes'in imar çalışmaları eleştiri aldığı kadar, yaşarken ve ölümünden sonra övgü de toplamıştır. 1958 yılında yayınlanan ve imar çalışmalarını tanıtmayı amaçlayan "İstanbul'un Kitabı" isimli kitap, Menderes'in çalışmalarından şu şekilde bahsetmektedir;

İstanbul şimdi Başvekil Sayın Adnan Menderes'in büyük gayretiyle ikinci defa fethedilmektedir. Fatih, Bizans'a karşı zafer kazanmıştı. Menderes, İstanbul'daki ızdıraba, avareliğe, dağınıklığa ve derbederliğe karşı bir medeniyet zaferi kazanmıştır. Çünkü İstanbul yeni baştan ele alınmış, caddeleriyle, meydanlarıyla, binalarıyla,

⁵⁴⁶ Erer, **On Yılın Mücadelesi**, s.338

⁵⁴⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Mücevvelerin Sırrı: Derlenmiş Yazılar, Anket ve Röportajlar**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.104

*camileri ve tarihi eserleriyle, kültür ve sağlık müesseseleriyle, her cephesiyle yeni baştan tanzim yoluna girmiştir.*⁵⁴⁸

Menderes'in yakın çevresi de İstanbul'un imarı ile ilgili benzer görüşlere sahipti. Bayar şu sözleriyle imar çalışmalarına karşı olan beğenisini ortaya koymuştur;

*1957 yılında istimlakler başladı. İstanbul'un hemen her sokak başına bir şantiye kuruldu. Köhne ve paslı semtler yıkılıyor, yerine büyük caddelerin iki yanında yeni bir İstanbul doğuyordu... İstanbul, Adnan Menderes'in uykusuz geceler pahasına kazandırdığı eserleriyle gözlerimizin önünde. Bugün, onun açtığı meydanlardan, onun genişletip düzenlediği kocaman caddelerden onun kurduğu köprülerden geçen insanlar, minnet duyguları içinde onu rahmetle anıyorlar. Çünkü hizmetler, yapıldıkları zaman anlaşılmaya bile gelen nesillerin vefa ve minnetinde yaşar giderler.*⁵⁴⁹

Samet Ağaoğlu da, "İstanbul Menderes'ten önce de, sonra da, bugün de imar edildi, ediliyor ve edilecek. Ama Adnan Beyin mührünü bu şehirden kazımak belki yüzlerce yıl mümkün olmayacak" diyerek Menderes'in İstanbul için yaptıklarını övmektedir.⁵⁵⁰

Karşıt görüşlü olmasına karşın Şevket Süreyya Aydemir de, şu sözleriyle yapılan çalışmaları takdirle karşıladığını belirtmektedir;

*Bugün de açıkça ifade edilebilir ki, Türkiye'de imar ve şehircilik bahsinde, Menderes'in heyecan ve karar gücünde bir devlet adamını Türkiye, hala beklemektedir... Halbuki bugünkü iktidarın, İstanbul'u ve hemen bütün şehirleri katledercesine çıplaklaştırma, betonlaştırma, Galata'laştırma, gecekondulaştırma yolundaki spekülasyoncu davranışlarını görünce, insanın, bu bakımdan Menderes'in bu çalışmalarındaki hatırasına, içten bir takdirle bağlanmaması mümkün değildir... Bizce Menderes, imar mücadelesinde sokağa açılan ve eserlerini şehre ve toprağa yazan, tek başvekidir.*⁵⁵¹

⁵⁴⁸ İstanbul'un Kitabı, s.5

⁵⁴⁹ Bayar, s.160-162

⁵⁵⁰ Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, s.42

⁵⁵¹ Aydemir, s.531

Menderes 1956 yılında imar çalışmalarını başlatırken görünür bir kalkınma hamlesi yapmayı amaçlamaktaydı. O tarihe kadar Amerikan yardımları ile bütçeden ve Merkez Bankası'ndan alınan paralar, Anadolu'da yol ve fabrika yapımına harcanmış, ancak gözden uzak yerlere yapılan yatırımların halk üstündeki etkisi oldukça zayıf olmuştur. İstanbul'un orada yaşayanlar kadar, ülkenin geri kalanı için de ilgi odağı olması, orada yapılacak bir imar çalışmasının somut bir kalkınma hamlesi olarak görülmesini sağlayacaktı.⁵⁵² İstanbul'un yol ve imar projeleriyle bizzat meşgul olan ve bu işlere geniş vakit ayıran Menderes, DP imarcılığı ve sağladığı görülmemiş kalkınma ile övünürken maddi gelişme hedefine başlı başına bir siyasi değer atfetmektedir. Bu, cumhuriyetçi-modernist söylemi liberal bir rotaya sevk etmeye dönük bir hamle olarak yorumlanmaktadır.⁵⁵³

Menderes İstanbul'un imarını uğraşılan büyük davalar arasına almış, İstanbul gibi bir metropolün devlet tarafından sahihsiz bırakılmaması gerektiğini savunmaktaydı. Belediyenin imkanlarının, İstanbul'u modern bir şehir haline getirmekte yetersiz kalacağı düşünülmekteydi. Bu nedenle Menderes İstanbul'a çok vakit ayırmakta, Park Oteli adeta ikinci bir başkanlık ofisi olarak kullanmaktaydı.⁵⁵⁴ Samet Ağaoğlu, Menderes'in İstanbul'un imarına gösterdiği ilgide sezdiği tuhaflığı, *"İhmal edilmiş, geri bırakılmış, sokakları dar, pis, eğri büğrü, sahilleri çöplük yığınlarıyla kaplı, yangın yerleriyle yamalı, yıkılmış eski İstanbul'un, görünüşü Avrupalı Beyoğlu'ndan intikamını almak ister gibiydi. Bu duygu onu zaman zaman lüzumundan fazla ileri davranışlara sevk etmiş..."* sözleriyle aktarmaktadır.⁵⁵⁵

İmar çalışmalarının tek nedeninin ülke içi genel seçim hesapları olduğu öne sürülen argümanlardan biridir.⁵⁵⁶ 1957 seçimleri öncesi Urfa ya da Sinop'ta yaptığı seçim konuşmalarında Menderes'in İstanbul'un imarını anlatması ve bu propagandaların seçimin kazanılmasında etkili olması bu görüşü desteklemektedir.

⁵⁵² Burak Boysan, "Menderes Dönemi Belediyeciliği/İmar Hareketleri: Halkla İlişkiler Stratejisi Olarak İstanbul'un İmarı", s.237

⁵⁵³ Tanıl Bora, **Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.538

⁵⁵⁴ Sarol, **Bilinmeyen Menderes Cilt 2**, s.244 İstanbul'un imarına gösterdiği bu yoğun ilginin, Menderes'in kaçamakları için uydurulan bir kılıf olduğuna dair dedikodular dillendirilmektedir. Bkz. Piraye Bigat Cerrahoğlu, **Demokrat Parti Masalı**, İstanbul: AD Yayıncılık, 1996, s.87

⁵⁵⁵ Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s.42

⁵⁵⁶ Aydın Boysan, s.225

Ayrıca imar çalışmaları sadece seçim stratejisi olmakla sınırlı kalmamış, hükümetle zıtlaşmak istemeyen basın da büyük desteğiyle bir halkla ilişkiler stratejisine dönüşmüştür.⁵⁵⁷

İmar faaliyetleri ile ilgili bir diğer iddia, gerçekleşen istimlak ve yıkımların 6-7 Eylül olaylarının devamı olduğudur. Şehirde Hristiyan nüfusunun yoğun olduğu bölgelerinin orta yerlerinden yol geçirmek suretiyle, 1950'lerin ikinci yarısında eski İstanbul'un çok uluslu yapısının yok edildiği öne sürülmektedir. İstanbul'daki Rumların sayısının 1955'te 65 bin olmasına karşın, 1965'e gelindiğinde 35 bine düşmüş olması bu duruma kanıt olarak gösterilmektedir. 1965'e gelindiğinde, İstanbul'da tarihi yarımada da yaşayan gayrimüslim sayısının parmakla gösterilecek kadar azaldığı aktarılmaktadır.⁵⁵⁸ Ancak bu dönemde istimlak edilmiş 799 parselin incelendiği bir çalışmada, bir Arnavut, iki Mısırlı, bir yabancı uyruklu Rum dışında kalan maliklerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğunu ortaya çıkmıştır. 799 parselin 35'inin Rum ve Ermeni kökenli maliklere aitken, 764'ünün Müslümanlara ait olması, Menderes yıkımlarının etnik-dini grupları hedef alan bir hareket olmadığını ortaya koymaktadır.⁵⁵⁹

Amacı ne olursa olsun, Menderes'in İstanbul imarı yıkımla özdeşleşmiş, çok sayıda tarihi eserin ortadan kaybolmasına neden olmuştur. Kaybolan bu tarihi eserlerden biri, Millet Caddesi'nin kuzey tarafında Çapa'ya yakın bir yerde bulunan ve Mimar Sinan'ın Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptığı eserlerden olan Kazasker Abdurrahman Camii'dir. Bu eser 1956-1957 istimlakleri sırasında ortadan kaldırılmıştır. Karaköy'de bulunan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ya da kısaca Karaköy Camii yıkılan eserlerden bir diğeridir. İtalyan mimar Raimondo D'aranco tarafından tasarlanan camii, 1957'de hiçbir gerekçe olmaksızın yıktırılmıştır. Hemen önündeki Ziraat Bankası binasının duruyor oluşu, meydan açma çalışması gibi bir bahanenin geçerli olmadığını göstermektedir. Sultan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan adına yaptırılan 1727 tarihli Fatma Sultan Camii, defterdarlık binası yapımı için 1956-57 yılında yıktırılmıştır.

⁵⁵⁷ Burak Boysan, "Menderes Dönemi Belediyeciliği/İmar Hareketleri: Halkla İlişkiler Stratejisi Olarak İstanbul'un İmarı", s.237-240

⁵⁵⁸ Çağlar Keyder, "İki Semtin Hikayesi", **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, (Hazırlayan: Çağlar Keyder), Üçüncü Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s.208

⁵⁵⁹ İpek Akpınar, **Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?**, Arredamento Mimarlık Tasarım Kültürü Dergisi, Sayı: 290, 2015, s.89

Şehzadebaşı-Fatih istikametinde bulunan Mimar Ayas Camii, yanındaki haziresi ve kurucusun mezarı ile Aksaray yönünde bulunan Baba Hasan Alemi Mescidi ve Oruç Gazi Mescidi de bu dönemde yıktırılmıştır. Şehrin batı tarafında, Edirnekapi'dan Topkapı'ya surlara paralel uzanan caddenin Vatan Caddesiyle kesiştiği noktada bulunan Attar Halil Ağa Mescidi ve çeşmesi de imar kurbanı eserler arasındadır. Kabataş iskelesinin karşısında bulunan iki çeşme, Esat Efendi ve Saadettin Efendi çeşmeleri imar çalışmaları sırasında duvar içine gömülerek ortadan kaldırılmıştır. Silahtar Mehmet Ağa çeşmesi ile Süheyl Bey ya da bilinen adıyla Salıpazarı çeşmesi de benzer akıbete uğramıştır.⁵⁶⁰

Kazasker Eb'ul-Fazl Mahmud Efendi Medresesi, Şehzadebaşı'ndan Aksaray'a inen yolda yeni belediye sarayı yapımı kararı alındıktan sonra, inşaat alanında bulunmamasına rağmen 1953-1954 kışında yıktırılmasına başlanmıştır.⁵⁶¹ Galata Azapkapı'da bulunan Saliha Sultan Sıbyan Mektebi bu dönemde kaybolan eserlerin en önemlilerinden biridir. Sultan II. Mustafa'nın zevcesi ve Sultan I. Mahmut'un annesi olan Valide Saliha Sultan tarafından yaptırılan mektep 1957 yılında yıktırılmıştır.⁵⁶² Tophane'de bulunan Nüzhetiye Camii'nin küçük çeşmesi de buradan sökülüp manzumesinden koparılmış halde başka bir yere nakledilmiştir.⁵⁶³

Karanfilli Çavuş sokağının köşesinde bulunan ve Halkalı Suyuna bağlı olduğundan Halkalı Çeşmesi adıyla anılan çeşme, Kemikli Burun sokağı başındaki su terazisi, Tülbentçi Mehmet Efendi Medresesi, Cami ve meşrutası ile haziresi, Kürkcü Pınarı sokağındaki Kürkcü Çeşmesi ve yanında bulunan hazire 1957 yılında yol yapım çalışmalarında yıkılmıştır. Denizabdal Camii, Nuri Dede Camii, Fındıkzade Tekkesi, Hekimbaşı Ömer Efendi Medresesi, Molla Gürani Camii haziresi, Şirmerd Çavuş Camii, Yusuf Paşa çeşmesi gibi eserler de Millet Caddesinin genişletilmesi sırasında yok olmuştur. Aksaray Çeşmesi, Aksaray Karakolu, Horhor Hamamı, Olanlar Tekkesi, Gureba Hüseyin Ağa Camii de denilen Camcılar Camii, haziresinde İstanbul'un ilk

⁵⁶⁰ Eyice, **Eski İstanbul'dan Notlar**, s.116-165

⁵⁶¹ Semavi Eyice, **İstanbul'un Kaybolan Bir Eski Eseri: Kazasker Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 10(14), 1959, s.149-150

⁵⁶² Semavi Eyice, **İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri IV**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı:12, 1981, s.847-849

⁵⁶³ Zeki Sayar, **İmar ve Eski Eserler**, Arkitekt, 287, 1957, s.50

kadısı ve şehir emini Hızır Bey'in gömülü bulunduğu Voynuk Şücaeddin Camii, Laleli Baba mezarı ve çeşmesi, Kemankeş Mustafa Paşa Medresesi ve haziresi, Cezri Kasım Paşa Camii, Yamalı Baba Hamamı da denilen Karabaş Hamamı, otopark yapılmak için doldurulan Kabataş Limanı da bu dönemde yıktırılan eserlerdendir.⁵⁶⁴

Bu dönemde gerçekleşen yıkımların sayısı ile ilgili muhtelif rakamlar mevcuttur. Bazı kaynaklar 7289⁵⁶⁵ ve 7300⁵⁶⁶ gibi rakamlardan bahsederken, Menderes'in Mart 1957'de yaptığı aylık basın toplantısında imar programı başladığından beri toplam 5540 mülkün istimlak edildiğini dile getirdiği aktarılmaktadır.⁵⁶⁷ Belediyenin yayınladığı raporda ise 1950-1957 arası istimlak sayısının 3232 olduğu belirtilmektedir.⁵⁶⁸ Yassıda'da görülen İstimlak Davasında ise Adnan Menderes, istimlak edilen gayrimenkullerin toplamının 8-10 bini bulunduğunu söylemiştir.⁵⁶⁹

3.4.3. İstanbul'un İmarı ve Yassıda: İstimlak Davası

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında, Adnan Menderes başta olmak üzere hükümetten birçok isim çeşitli suçlardan yargılanmıştır. Yassıda'da gerçekleşen duruşmalar, 14 Ekim 1960 günü başlamış, bu süreç 9 ay 27 gün sürmüştür. Anayasa davası, Köpek davası, 6-7 Eylül Olayları davası, Bebek davası, Vinileks davası, İrtikap davası, Barbara davası, Örtülü Ödenek davası, Radyo davası, Topkapı olayları davası, Çanakkale Olayları davası, Demokrat İzmir davası, Ankara-İstanbul Olayları davası, İstimlak Yolsuzluğu davası ve Vatan Cephesi davası gibi çeşitli şekillerde isimlendirilen 19 dava dosyasının on üçünde Adnan Menderes sanık olarak yer almıştır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁴ Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.8-60

⁵⁶⁵ Kuban, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, s.520

⁵⁶⁶ Akpınar, **Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?**, s.88

⁵⁶⁷ Gül, s.186

⁵⁶⁸ **İstanbul'un Kitabı**, s.128

⁵⁶⁹ Emine Gürsoy Naskali (hızl), **Yassıda Zabıtları IX: İstimlak Davası**, 1.Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012, s.17

⁵⁷⁰ Fersoy, s.275-276

Yüksek Adalet Divanı'nın baktığı 19. dava olan İstimlak Yolsuzlukları davası 17 Nisan 1961 tarihinde başlamıştır. Davada Adnan Menderes, Hayrettin Erkmen, Haluk Şaman, Mümtaz Tarhan, Medeni Berk, Emin Kalafat, Ethem Yetkiner, Kemal Hadımlı, Kemal Aygün ve Dilaver Aygün sanık olarak yer almışlardır.⁵⁷¹

Davaya konu olan yolsuzluk suçlamaları dört grupta toplanmıştır. Bunlar:

I - Birinci Grup: İstanbul'da anayasanın ve dolayısıyla ferdin temel haklarını ihlal suretiyle ve ezcümle belediyenin tahammül edemeyeceği vüsatte yapılan istimlaklara ait yolsuzluklar.

II - İkinci Grup: Bu istimlakler dolayısıyla meydana çıkan arsaların bir kısmının İşçi Sigortaları Kurumu'na satın alınması, bu kurumdan avans para temini ve bu konularla ilgili sair hususlardaki yolsuzluklar. Bu grupta aşağıdaki hususlar birlikte mütalaa kılınmıştır.

Eminönü Balıkpazarı ve Balıkpazarı'ndaki arsaların bir kısmının İşçi Sigortaları Kurumu'na satın aldırılması ve bu iş için İstanbul Belediyesi'ne 23.456.256 lira avans verdirilmesi,

Vatan Caddesindeki birinci grup arsaların satın alınması ve bu maksatla İstanbul Belediyesi'ne 23,5 milyon lira avans verilmesi, mahsubu yapılan 15.474.860,69 liradan bakiye avans başka arsaların mübayaası için,

Vatan Caddesindeki ikinci grup arsaların satın alınması için İstanbul Belediyesi'ne 29.809.370 lira avans verdirilmesi ve mahsubu yapılan 19.809.370 liradan bakiye 10 milyon liranın karşılıksız bırakılması ve Umum Müdürü Cemal Kiper'in, avans miktarını, re'sen 10 milyon civarında tutturması

İstanbul'da Tozkoparan, Çatma Mescit, Refik Caddesi, Aşıklar Mezarlığı arsalarının İşçi Sigortaları Kurumu'na aldırılması ve bu münasebetle İstanbul Belediyesi'ne 5 milyondan başlayıp ceste ceste 25.171.000 lira avans verilmesi,

⁵⁷¹ Cumhuriyet, 18 Nisan 1961

İstanbul’da Atatürk Bulvarı üzerinde İşçi Sigortaları Kurumu’na satılan blok apartmanlar ve arsalar işindeki yolsuzluk,

Vişnezade namı ile maruf arsanın satın alınması işindeki yolsuzluk,

III – Üçüncü Grup: Zirai Donatım Kurumuna ait Beşiktaş’daki binaların yıktırılması ve istimlak işi

IV – Dördüncü Grup: Emlak Kredi Bankası tarafından İstanbul’da tesis kılınan Ataköy Sahil Sitesi’ndeki yola alt güzergahı tayin münasebetiyle yapılan yolsuzluk.⁵⁷²

Birinci grup suçlamalar, anayasanın 74. maddesi ve 6830 sayılı kanun hükümlerine aykırı hareket edilmesi, imar ve istimlak işlerinin belediyenin kendi imkanlarıyla yapılmasını yeterli bulmayıp hükümetin müdahil olması, Menderes’in bu işlerle bizzat ilgilenerek “başmimar” ve “İstanbul’un İkinci Fatihi” gibi unvanlar almasını kapsamaktaydı. Menderes bu unvanların resmi olmadığını, mevcudiyetlerinden dahi haberi olmadığını, ne şekilde, kimin tarafından kendisine yakıştırıldığını bilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca önceki dönemlerde İstanbul’un çok ihmal edildiği, bu nedenle de imarın bir hükümet meselesi olarak ele alınması gerektiğini belirtmiş, kendisinin faaliyetleri belediyenin elinden alarak tek başına yürüttüğüne yönelik iddiaların haksız olduğunu dile getirmiştir. Dönemin İç İşleri Müsteşarı Dilaver Argun’un İstanbul’un imarı için görevlendirilmesi de, davada ele alınan hususlardan biri olmuştur. 317 adet gayrimenkulün istimlakinden doğan 15.453.980,87 liralık borcun, mülk sahiplerine ödenmemesi suretiyle, anayasanın 74. maddesi ile 6830 sayılı kanunun ihlal edildiği yönelik iddialar sanıklara sorulduğunda, Menderes 8-10 bin kadar istimlak gerçekleştirdiklerini ve hepsinin kanuna uygun olduğunu, 317 gayrimenkul eğer gözden kaçtıysa bunun hata olduğu ve kasıt aranmaması gerektiğini söyleyerek kendini savunmuştur. İstimlak bedelleri verilemeden yıkılıp yola katılan 75.131.583.50 lira değerindeki 1726 adet gayrimenkulün için, bu mülklerin sahiplerinin kendi rızasıyla bedelsiz verildiği ve bu konuda açılmış dava bulunmadığı yönünde savunma yapılmıştır.⁵⁷³

⁵⁷² Gürsoy Naskali, s.6-7

⁵⁷³ Gürsoy Naskali, s.8-20

Yine 6830 sayılı kanunun 13. maddesine göre noter aracılığıyla yapılan tebligatlardan 15 ve ilanen yapılan tebligatlardan sonra bir aylık kanuni itiraz süresinin mülk sahiplerine tanınmadığı, askeri birlikler ve sivil yıkım ekipleri tarafından mal sahipleri içindeyken dahi yıkım yapıldığı da iddianamede yer almıştır. Sanıklar arasında bulunan, darbe öncesi İstanbul'un son belediye başkanı olan Kemal Aygün, şu sözleriyle iddiaların doğru olabileceğini işaret etmiştir;

*Bu hareketleri baştan sonuna kadar kanunun her kelimesine tıpa tıp uyarak yaptığımız iddiası hareketlerimize uymaz. Biz bir hareketin içine girmiştik ve kendimizi hatalı, yanlış ama çok hizmet ediyor zannediyorduk. Bu hizmetin şevki içerisinde yalnız çabuk bitirelim, daha iyi yapalım, daha iyi yapalım; hareketleri içinde 15 gün bitmeden 10 uncu 8 inci hatta üçüncü gün yıkılmış binalar mevcut olabilir.*⁵⁷⁴

Sanık olarak bulunan dönemin belediye başkanları ve Adnan Menderes'in, herhangi bir istimlak yolsuzluğu ile ilgili malumata sahip olmadıklarını iddia etmeleri üzerine, muhalefet milletvekillerinden Hamdi Öner'in 6/5/1968 tarihli, Fethi Çelikbaş'ın 7/6/1958 tarihli sözlü soru önergeleri, daha sonrasında Nüvit Yetkin ile arkadaşları Atalay Akan, Fethi Çelikbaş, Bülent Ecevit, Nihat Sargınalp, Sabahattin Kadirbeyoğlu ve Asım Eren tarafından, sorumlular hakkında meclis tahkikatı başlatılması için 6/2/1959 tarihli önerge ve 30 milyon liralık suistimal iddiası ile İçişleri Vekili Namık Gedik hakkında meclis tahkikatı açılmasına yönelik 17/2/1960 tarihli önerge kendilerine hatırlatılmıştır. Menderes, meclis gündemine taşınmış olmasına rağmen kendisinin konuya vakıf olmadığını ileri sürmüştür. Hasan Polatkan'ın bir notunda istimlak işlerinin başladığı 1956 ve 1957 yıllarında enflasyonun mevcudiyeti, işlerin yürütülmesi için tesis edilmiş hiçbir fon olmaması, paranın kıymetinin sıfıra düşmesi, yabancıların mal vermemesi, maaş ve primlerin emisyonla ödenmesi ve bütün bu kötü mali duruma rağmen büyük miktarda para gerektiren İstanbul'un imarında ısrar edilmesinin anlamsızlığına vurgu yaptığı sanıklara sorulduğunda, Menderes istimlakin kendisini ödeyen bir iş olduğunu söyleyerek savunma yapmıştır.⁵⁷⁵

⁵⁷⁴ Gürsoy Naskali, s.22-28

⁵⁷⁵ Gürsoy Naskali, s.33-43

İstanbul’da imar işlerinin işleyişiyle ilgili Dilaver Argun, aktardığı şu anekdotla Menderes’in imarı bizzat yürüttüğünü onaylamaktadır;

İstanbul’daki çalışma tarzımız şudur: Her gün vilayette toplanılır, bendeniz, belediyenin mesul müdürleri, bu arada Profesör Högg, dördüncü bölge şefi Fevzi Ataç, Başvekilin gelmesini bekleriz, Başvekile verilecek planlar ve maketler getirilmiştir. Başvekil bizi çağırır, huzuruna gideriz. Planlar ve projeler masaların üzerine serilir. Herkes branşına göre izahat verir, Başvekil bu izahatı kabul eder veya etmez. Veya direktif verir. Bu direktif dahilinde herkes kendi plan ve projesini alır, iş başına giderler.⁵⁷⁶

Mümtaz Tarhan da, kendi belediye başkanlığı sırasında alacaklıların yoğun baskısı altında olduğunu, konuyu Menderes’e açtığında borçluluk dinamizm temin eder, zararı yoktur yanıtını aldığını aktarmıştır. Ayrıca öncelikle paranın temin edilmiş olmasını, alacaklıların paralarını ödeyip, rızaen dahi olsa belediyeyi borçlu tutmadan imar işlerinin yapılmaması gerektiğini belirtmiştir. Şahit olarak dinlenen Belediye Reis Muavini ve eski Belediye Emlak ve İstimlak Müdürü Fahri Paksoy, imar çalışmalarının 1957 yılına kadar normal sayılacak şekilde yürüdüğünü, Adnan Menderes’in bizzat dahil olmasından sonra istimlak için ayrılmış olan 2-3 milyon liralık tutarların bir anda 500 milyon liralara çıktığını, kanuni şekilde ve normal bir tempoda süren istimlak işlerini yeterli görmeyerek verdiği emir ve talimatlarla hızlandığını, bu maksatla kendi adına işleri takip etmesi için Dilaver Argun’u İstanbul’a yolladığını anlatmıştır. Birinci grup suçlamalar için dinlenen tanıkların geri kalanı da benzer anlatımlarda bulunmuşlardır.⁵⁷⁷

İkinci grup suçlamalarda, İşçi Sigortaları Kurumuna İstanbul Belediyesi’ne para aktarılması yoluyla istimlak muameleleri henüz tamamlanmamış mülklerin satın aldırılması ve bu kuruma ait mali imkanların iktidarın keyfi arzularına alet edilmesi bulunmaktaydı. Menderes savunmasında, bu konuyla ilgisi olmadığını, kurumların idare meclislerinin aldıkları kararlar olup sadece kurum menfaati gözetilerek alınan kararlar olduğunu belirtmiştir. Hayrettin Erkmen de Çalışma Vekili olarak İşçi Sigortaları

⁵⁷⁶ Gürsoy Naskali, s.54

⁵⁷⁷ Gürsoy Naskali, s.55-91

Kurumuna arsa satın alınması yönünde herhangi bir baskı yapmadığını, Menderes'in de bu şekilde bir fiilden haberdar olmadığını, sadece arsaların kurumlar tarafından alınmasını arzu ettiğine dair malumatı olduğunu ve kendisinin de aynı kanaatte olduğunu aktarmıştır. İşçi Sigortaları eski Umum Müdürü İlhan Altan, istimlak işleri yüzünden belediyenin para sıkıntısı içinde olduğunu, mali yönden kuvvetli müesseselere, para temini için bu arsalarla satın almalarının empoze edildiği, Hayrettin Erkmen'in Menderes'in bu yöndeki emirlerini kendisine ilettiğini savunmasında anlatmıştır. İşçi Sigortaları Kurumu eski İdare Meclis Reisi ve eski Umum Müdürü Cemal Kiper de benzer şekilde, kuruma ihtiyacı olmadığı halde zorla arsa satın aldırıldığını, işlerine yaramayacağını bilmelerine rağmen mecburen satın alma işlemini gerçekleştirdiklerini aktarmıştır. İşçi Sigortaları Kurumu Yönetim Kurulu üyesi Rahmi Alp, kurumun kanunlara göre gayrimenkul satın almasında herhangi bir engel olmadığını, kendisinin bu konuda baskıya uğramadığını söylemiştir. Pek çok sanık da kurumun satın alma kararının tartışıldığı toplantılara, Hayrettin Erkmen'in bizzat katılarak baskı yaptığını aktarmaktadır.⁵⁷⁸

Sadece Adnan Menderes'in sanık olarak bulunduğu üçüncü grup suçlamanın içeriği, Zirai Denetim Kurumu İstanbul Şubesi Müdürlüğü'nün Beşiktaş Çırağan Caddesi 72-74 numarada bulunan binalarının yıktırılması ve istimlakıdır. Kurumun eski Umum Müdürü Adnan Çiftçi, Başvekil Adnan Menderes'in Beşiktaş'daki kuruma ait sahanın meydan haline getirilmek üzere belediyeye terk edilmesi yönünde emir verdiğini, belediyeden para istemek için yazı yazılmasının da engellendiğini aktarmıştır. Fahrettin Kerim Gökay ise savunmasında, 1956 yılında Adnan Menderes'in imar işlerini kendi üstüne aldığını, dolayısıyla bu yıkımlardan mesul olan kişinin Menderes olduğunu, hatta bahsi geçen binaların yıkılmasından duyduğu üzüntüyü Başvekil'e ilettiğini söylemiştir. Adnan Menderes de bahsi geçen sahada bir meydan düşünüldüğünü, bu amaçla kurallara uygun bir şekilde istimlakın gerçekleşmiş olması gerektiğini, başka bir malumatı olmadığını ve yıkım emrini vermediğini aktarmıştır. Kurumun İdare Meclisi Üyesi Nuri Tunak, karar alınırken şiddetli tartışmaların yaşandığını, bazı üyelerin bu karara karşı çıktığını, ancak hükümetin kararına aykırı hareket etme imkanı bulunmadığından kararı baskı altında kerhen aldıklarını

⁵⁷⁸ Gürsoy Naskali, s.93-148

anlatmıştır. Nedim Ökmen, Menderes tarafından kendisine verilmiş herhangi bir emir olmadığını söyleyerek, istimlak bedelinin istenmesi için gerekli yazıyı imzalamayı reddettiğini kabul etmiş, alacaklı vatandaşlar varken resmi bir kurumun para almasını doğru bulmadığını sözlerine eklemiştir. Tanık Hamit Köseahmetoğlu ise, Nedim Ökmen'in kendisini evine davet ederek, evde misafir olmasa kendisiyle daha ağır bir biçimde konuşacağını, Başvekilin imar konusundaki hassasiyetini ve belediyenin parasızlığını bildikleri halde kendisinden para istediklerini, bu yaptıklarının kendisini Başbakana karşı küçük düşürmek için uğraştan başka bir şey olmayacağını söylediğini aktarmıştır.⁵⁷⁹

Adnan Menderes ve Başbakan Yardımcısı Medeni Berk'in sanık olarak bulunduğu dördüncü grup suçlamalarda, Sirkeci-Florya Devlet yolunun Ataköy Sitesi içinden geçen kısmının, Adnan Menderes'in emri üzerine yaptırıldığı ve 10.000.000 lira masraf yapıldığı, bankaya ait olan arazi için istimlak muamelesinin gerçekleştirilmediği bulunmaktaydı. Bu suçlamalarla ilgili sanıklar dinlendikten ve tanıkların şahitliklerine başvurulduktan sonra, Adnan Menderes ile Dilaver Argun, Mümtaz Tarhan, Kemal Aygün ve Kemal Hadımlı'nın Türk Ceza Kanunun (TCK) 64 ve Emin Kalafat, Medeni Berk, Hayrettin Erkmen, Mümtaz Tarhan ve Haluk Şaman'ın 65. maddeleri delaletiyle aynı kanunun 240 ve 80. maddelerine göre duruşmaları yapılarak cezalandırılmaları için son tahkikatın Yüksek Adalet Divanına açılmasına ve 3 sayılı kanunun 12. maddesi hükmünce sanıkların tutuklu yargılanmasına karar verilmiştir.⁵⁸⁰

Davanın karar gerekçesinde, Başbakan Adnan Menderes ile suç ortakları tarafından, İstanbul'un imarı ve bu konu ile ilgili istimlak işlerinde anayasanın ve istimlak kanunu ile diğer mevzuat ve hükümlerin ihlal edilmesi olaylarından dolayı Yüksek Soruşturma Kurulunca başlatılan tahkikatta sanıkların Yüksek Adalet Divanına sevk edildiği, kararnamede olayın dört grupta incelendiği ve Divan tarafında 2, 3 ve 4 üncü grupta bulunan hadiselerin suç unsuru teşkil etmediği sonucuna varıldığı belirtilmektedir. Başsavcılığın esas hakkındaki mütalaasında, ferdin mülkiyet hakkı anayasanın 74. maddesiyle kesin bir şekilde teminat altına alınmış olup bu maddeyi yürütecek durumda bulunan Başbakan Menderes'in bu hükmü çiğnemek suretiyle

⁵⁷⁹ Gürsoy Naskali, s.171-177

⁵⁸⁰ Gürsoy Naskali, s.180-206

bedelini peşin ödemedi binlerce vatandaşın gayrimenkulünü elinden almak suretiyle TCK'nın 146'ncı maddesini ihlal ettiği ve sanıklar Kemal Hadımlı, Mümtaz Tarhan, Ethem Yetkiner, Kemal Aygün ve Dilaver Argun'un suça iştirak etmeleri sebebiyle, bu altı sanığın ölüm cezasına çarptırılmaları istenmiştir. TCK'nın 209. maddesinde yazılı irtikap suçundan Adnan Menderes, Mümtaz Tarhan, Hayrettin Erkmen ve Emin Kalafat'ın ceza alması istenirken, sanıklardan Medeni Berk'in isnat edilen suçları işlediğine dair delil olmadığından beraatı istenmiştir.⁵⁸¹ 3 Haziran 1961 tarihinde sanıklardan Adnan Menderes, Dilaver Argun ve Kemal Aygün mahkum edilirken, diğer sanıklar Mümtaz Tarhan, Kemal Hadımlı, Ethem Yetkiner, Emin Kalafat, Medeni Berk, Haluk Şaman ve Hayrettin Erkmen'in beraatına karar verilmiştir. Başka bir dava ile ilgisi olmayan Mümtaz Tarhan tahliye edilirken, dava Anayasa İhlal Davası ile birleştirilmiştir.⁵⁸²

İstimlak Yolsuzluğu davası, Demokrat İzmir, Çanakkale Olayları, Topkapı Olayları, Kayseri Olayları, Radyo, Vatan Cephesi, İstanbul-Ankara Olayları davaları ile birlikte ele alınmış ve Adnan Menderes'in Anayasayı ihlal suçundan dolayı ölüm cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir. Davanın diğer iki sanığında Kemal Aygün müebbet hapis cezasına çarptırılırken, Dilaver Argun 5 sene boyunca İstanbul'da Umumi Emniyet nezareti altında bulundurulmasına karar verilmiştir.⁵⁸³

3.4.4. İmarın İktisadi Yönü

Tarihsel olarak imar planlarının ortaya çıkışı, şimdilerde şehir planlaması olarak adlandırdığımız, binaların nereye yerleştirileceğine karar verilmesi faaliyetiyle ilgilenen mimarların eliyle olmuştur. Eski zamanlardan beri, yollar ile su ve kanalizasyon sistemlerinin tedarik edilmesi, şehir planlamasının en önemli unsurlarından olmuşlardır. Şehir planlamasının bir diğer önemli unsuru ise, iktisatçıların tarafından dışsalılık olarak adlandırılan kamu sağlığıdır. Örneğin, binaların birbirine çok yakın konumlandırılması halinde, olası bir yangının hızla yayılma ihtimali yükselmektedir. II. Dünya Savaşını takiben, 1940'ların sonlarına doğru düşmeye başlayan doğum oranında sonrasında artış yaşanmaya başlamış, 1960'ların ortasına

⁵⁸¹ **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, Birinci Basım, İstanbul: Kabcı Yayınevi, 2007, s.874-894

⁵⁸² **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1961

⁵⁸³ **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, s.343-389

kadar süren bu artış konut talebinde artışı da beraberinde getirmiştir. Nüfusta gözlemlenen artış, planlama çalışmalarının hızla gelişmesini sağlamıştır. Ancak planlama çalışmalarının gelişmesi bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Şehir planlaması, uzmanlar tarafından ele alınması gereken bir konu olmasına rağmen, çoğunlukla bu konuda karar merci politikacılar olmaktadır.⁵⁸⁴

Bazı akademisyenler, arazi kullanımı gibi konuların piyasada kararlaştırılmasının daha etkin bir yol olacağını ileri sürmektedir. Bu sav karşısında refah iktisadının cevabı, piyasanın sıklıkla aksaklık yaşadığı, bu nedenle devlet müdahalesinin en doğru yol olduğudur. Neo-klasik iktisadın varsayımına göre tam rekabetçi bir piyasada, piyasa dengesinde arz ve talep eşit olacak ve kaynaklar optimal bir şekilde dağılacaktır. Fakat gerçekte piyasanın tam rekabetçi olması çok nadir görülen bir durumdur. Rekabetçi denge sağlanamadığından kaynakların dağılımı da optimal olamayacaktır. Refah iktisadının kurucusu sayılan Pigou, bu durumu piyasa başarısızlığı olarak değerlendirmekte, devlet müdahalesinin haklı çıkarmak için bu argümanı kullanmaktadır. Refah iktisadına göre imar planlarının görevi, piyasa tarafından arzı karşılanmayan emtianın sağlanmasıdır.⁵⁸⁵

Ancak Coase yaklaşımı, devlet müdahalesinin yaratacağı maliyetin yüksek olduğu durumlarda, kaynakların dağıtımını piyasaya bırakmanın daha iyi olacağını savunmaktadır. Şehir bölgelerinde müdahaleciliğin öne çıkmasının nedeni, uygulamaların sadece konunun öznesi olan grubu değil, dışsallıklar yoluyla daha çok insanı etkilemesidir. Böyle durumlarda dışsallıkları azaltma görevi genellikle devlete düşmektedir.⁵⁸⁶ Dışsallık olarak tanımlanan çevre kirliliğinin ele alınışı farklılık gösterebilmektedir. Optimize olmuş bir topluluk, fabrikaların yarattığı kirliliği, istihdam ve vergi olanakları karşılığında tolere edebilmektedir. Böyle bir topluluğun, karşılıklı dışsallıkların olduğu bir durumda, firma ile Coaseci bir pazarlık yapma ihtimali yüksektir. Böyle bir durum 1980'li yıllarda, Brezilya'nın Sao Paulo şehrinin yoğun bir şekilde sanayileşmiş bölgesi olan Cubatao'da gözlemlenmiştir. Yerel halk ile endüstri

⁵⁸⁴ Alan W. Evans, **Economics and Land Use Planning**, Blackwell Publishing, 2004, s.1-9

⁵⁸⁵ Edwin Buitelaar, **The Cost of Land Use Decisions**, Blackwell Publishing, 2007, s.3-4 Refah iktisadı ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz. Arthur Cecil Pigou, **The Economics of Welfare**, Macmillan, 1920

⁵⁸⁶ Evans, s.11-16

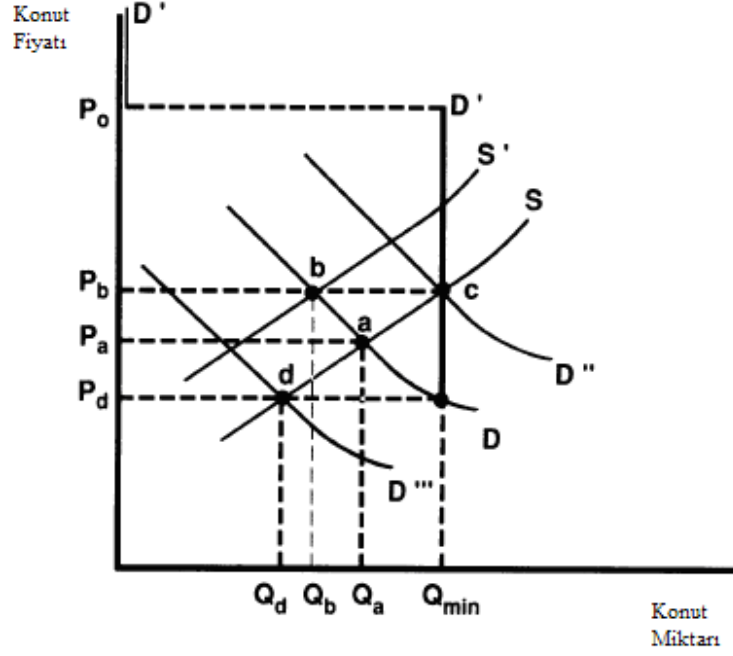
arasında yapılan anlaşma kapsamında, kirlilikten en çok etkilenen bölge sakinlerine endüstri sahasına uzak ve düşük maliyetli konut sahibi olma imkanı sağlanmıştır.⁵⁸⁷

İmar planları, pek çok amaca hizmet edebilme özelliği taşımaktadır. Örneğin, konut artışının hangi alanlarda olacağının tespit ve kontrol edilmesi, sağlanacak kamu hizmetlerinin maliyetini düşürmeye yardımcı olabilmektedir. Bina türlerine dair düzenlemelerin oluşturulması, emlak vergisinde yaşanacak kayıpların önüne geçmede yardımcı olabilmektedir. Ayrıca arazi kullanımı, muhit kalitesinin artırılması, meydanların açılması gibi kamu yararı gözetilen faaliyetleri sağlamada, vergi ve direkt devlet yatırımdan daha etkili bir yoldur.⁵⁸⁸

Belediyelerin imar düzenlemeleri, yerel yönetimlerin emlak piyasalarını etkilemedeki en önemli araçtır. İmar, tüketiciler ve firmaları etkileyen negatif dışsallıkları, imar uygulamalarının yarattığı maliyetin altına indirebildiği ölçüde, refah artırıcı özelliğe sahiptir. Dışsallıkların olmadığı varsayımı altında imar, arz ya da talep eğrilerini veya her ikisini kaydırmak suretiyle emlak fiyatlarına etki edebilmektedir.

⁵⁸⁷ Sheoli Pargal and David Wheeler, **Informal Regulation of Industrial Pollution in Developing Countries: Evidence from Indonesia**, Journal of Political Economy, 104(6), 1996, pp.1314-1316

⁵⁸⁸ Paul Cheshire and Stephen Sheppard, **The welfare economics of land use planning**, Journal of Urban Economics, Vol:52, 2002, p.243

Grafik 1. Konut Arz ve Talebi

İmarın arz yönlü etkilerine örnek olarak bazı yazarlar, küçük parseller halinde yapılan imarın, konut yapımının marjinal maliyetini yükselttiğini ve bunun da arz eğrisini S' düzeyine kaydıracağını ileri sürmektedirler. Tüketicilerin hareketsiz olduğu ve imar uygulamalarının tüketimi Q_{min} gibi optimal konut miktarının üzerine çıkardığı varsayımı altında, imarın yarattığı kısıtlamalar talep eğrisini sağa doğru kaydırarak, D' düzeyine getirdiğinde denge c noktasında oluşacaktır. D' talep eğrisi, P_0 ile P_d fiyat aralığında tam inelastiktir. P_0 fiyat düzeyinin üzerinde bir fiyattan tüketiciler konut talebinde bulunamamaktadır. P_d fiyat düzeyinin altına düşüldüğünde ise, minimum tüketim bileşimi karşılanamaz ve D' talep eğrisi orijinal talep eğrisi olan D ile kesişir. Bu durumda fiyatlar esas denge noktası olan a noktasındaki düzeyin üstüne çıkmaktadır. Böylesi bir durumda halihazırda ev sahibi olanlar, evlerindeki değer yükselişinin farkına

vararak kazanç sağlamış olacaklardır.⁵⁸⁹ İmar planlarıyla konut arzı kontrol altına alındığında, alınmadığı duruma göre konut arzının fiyat esnekliği düşük olacaktır. Konut fiyatlarındaki artış, firmaları karlı bir alan olarak gördükleri inşaat işine yönlendirecek, fakat konut arzı kontrol altında tutulduğundan firmalar bu fiyat artışına reaksiyon veremeyeceklerdir. Böylelikle fiyatlar artarken arzda kayda değer miktarda artış gerçekleşmemesi, yani arzdaki artışın fiyatlardaki artışı dizginleyecek ölçüde olmaması sonucunda, fiyatlar daha serbest bir konut piyasasına göre yüksek kalmaya devam edecektir.⁵⁹⁰

İmar uygulamaları, eski ve yeni konutların fiyatlarında ve kira bedellerinde artışa yol açabilmektedir. Hükümet yetkililerinin özellikle fiyatları düşürecek önlemler almadığı durumda, imar uygulamaları konut maliyetlerini ve dolayısıyla konut fiyatlarını arttırmaktadır.⁵⁹¹ Amerika'nın imar kanunu olmayan tek şehri Houston'da, imar uygulamalarının hayata geçirilmesinin oylandığı bir referandum gerçekleşmiş ve sonuç olarak hayır oyları önde çıkmıştır. Bu sonucun çıkmasında en önemli etken, şehrin fakir bölgelerinde oturanların, imar faaliyetlerinin konut fiyatlarında artış yaratacağını ve mağdur olacaklarını düşünerek imara karşı çıkmalarıdır.⁵⁹²

İstanbul'da 1956 yılında başlayan yoğun imar faaliyetleri, benzer bir etki yaratmış ve ilk andan itibaren özellikle konut kiralarda artış gözlemlenmiştir. 1957 yılında çıkan bir habere göre, imar çalışmaları arsa ve bina fiyatları ile kira bedellerinde ciddi artışlara neden olmuştur. 150-200 lira kira istenen mesken ve işyerlerinin altı ay içinde bu bedelleri 200-400 lira aralığına yükselttiği, bazı semtlerde kiralarn 1500 liraya kadar çıkabildiği aktarılmıştır.⁵⁹³ Aynı yıl çıkan bir başka haberde ise, ev sahiplerinin kiralari durmadan arttırdığı belirtilerek, İstanbul Kiracılar Cemiyeti Başkanı Münir Hüsrev Gerede'nin hükümetin dikkatini bu konu üzerine çekebilmek için bir muhtıra hazırladıkları yönündeki açıklamalarına yer verilmiştir.⁵⁹⁴ 4 Şubat 1959 tarihli

⁵⁸⁹ J. Michael Pogodzinski and Tim R. Sass, **The Economic Theory of Zoning: A Critical Review**, Land Economics, Vol. 66, No. 3, 1990, pp. 295-298

⁵⁹⁰ Evans, pp. 148

⁵⁹¹ Edward L. Glaeser and Joseph Gyourko, **The Impact of Building Restrictions on Housing Affordability**, Economic Policy Review, 9(2), 2003, pp.21-35

⁵⁹² Evans, p.53

⁵⁹³ **Akşam**, "Apartman ve han sahipleri yüksek kira talep ediyor", 22 Mart 1957

⁵⁹⁴ **Akşam**, "Ev sahipleri kiralari durmadan arttırıyor", 3 Ağustos 1957

bir haber, ev kiralarının şehirdeki istimlakler ve artan nüfusun etkisiyle sürekli yükseldiğini, özellikle yeni yapılan evler için fahiş fiyatlar istendiği aktarılmaktadır. Ancak bazı ev sahiplerinin eski binalar için de yeni inşa edilenler kadar değer biçtiğini ve piyasada aylık kirası 2000 liraya kadar olan konutlar olduğu bilgisi verilmiştir.⁵⁹⁵

İstanbul'un imarı, özellikle muhalif kesimlerce eleştirilere uğramış bir konudur. Aydın Yalçın, ilk olarak 19 Temmuz 1957 tarihinde Dünya Gazetesinde yayınlanan, "İmar Faaliyeti ve İktisatçı" başlıklı yazısında, sürdürülen imar faaliyetlerini iktisadi yönden ele almıştır. Yalçın'ın bu yazıda imar faaliyetlerine ekonomi perspektifinden getirdiği eleştiriler şu şekildedir:

Bir kere imar, Türkiye'de kaynakların en kıt olduğu, enflasyonun şiddetini en çok hissettirdiği bir devrede başladığı için, iktisadi bakımdan yanlış bir adım olmuştur. İmar hareketi aslında hem iç hem de dış kaynaklar üzerinde munzam olarak geniş talep yaratan, buna mukabil, güzellik, bedii hisler, trafik kolaylığı vs. gibi iktisadi bakımdan müsmir olmayan bazı karşılık elde edilmesine imkan vermektedir. Enflasyon devrinde girilecek harcamaların, bilhassa dar ve kıt olan eşya ve hizmet istihsaline tavassut edecek sahalarda yapılması icap eder.

Mesela bugün piyasada darlığı çekilen, bazı yatırım malları, hatta istihlak malları istihsaline yarayacak sanayi ve ziraat şubelerine yatırım yapılması çok isabetli olurdu. İmar işleri için kullanılan kum, çakıl, iş gücü, çimento, kablo, boru, demir, makine ve petrol, ekonominin bugün şiddetle ihtiyaç duyduğu iş sahalarında çok daha yüksek verim ve hasıla getirebilecek kaynaklardır. Bu kaynakların ithalatı arttıracak, malzeme fiyatlarını ve ücretleri yükseltecek, fakat mukabilinde hiçbir mal istihsaline arzına müncer olmayacak bir sahada kullanılması, iktisatta kaynakların rasyonel tevzii ve kullanılışı prensibine aykırıdır. İsabetsiz, israfli ve irrasyonel bir tercihi ifade etmektedir.

İşte bu sebeple bir çok memleketler, imar ve inşaat gibi, verim ve hasılatı çok düşük olan faaliyetlere ancak deflasyon zamanlarında müracaat etmişlerdir. Deflasyon devreleri gibi, malzeme fiyatları, umumi fiyat seviyesinde düşme, ücretlerin alçalışı,

⁵⁹⁵ **Milliyet**, "Ev kiralari devamlı olarak yükseliyor", 4 Şubat 1959

işsizlik, bir çok rakip iş sahalarında kar seviyesinin düşmesi gibi farklı şartların hüküm sürdüğü devrelerde imar işleri iktisadi bakımdan verimli, isabetli ve rasyonel olmaktadır. Lord Keynes'in 1930 yıllarındaki deflasyon ve işsizlik devrelerinde, <<Londra'nın doğusunu yıkalım, yeniden yapalım!>> sözü meşhur olmuş ve o devre için çok isabetli bir iktisadi düstur telakki edilmiştir.

Fakat farklı şartlar içinde bulunan harp ve harp sonu İngiltere'si için, Keynes'in çok farklı tavsiyelerde bulunduğu malumdur. İşte bu yüzden İngilizler, endüstri tesisleri ve mahalleleri kurabilmek için, yıllarca Londra'nın harp içinde harap olan yıkıntı mahallelerine el bile sürmemişlerdir.

İktisadi istikrar ve gelişme hedefleri bakımından bugünkü imar faaliyetleri kadar zararlı bir adım tasavvur edilemez. Hükümet, bu işte de zamansız, hesapsız, plansız hareketin tipik bir misalini vermiştir.⁵⁹⁶

Yazıda da değinildiği gibi imar faaliyetlerine enflasyonist bir ortamda girişilmesi, pek çok kez eleştirilmiştir. Bu dönemde başlayan yoğun imar çalışmaları, kamu harcamalarında artışa neden olmuştur. Kamu harcama kalemleri olan, kamu yatırımları, mali yardım ve kapital transferleri, transfer ödemeleri, devlet stoklarındaki değişimler, cari harcamalar, ücret ve maaşlardaki artışın fiyat istikrarını negatif yönde etkilediği bilinmektedir.⁵⁹⁷

Tablo 22

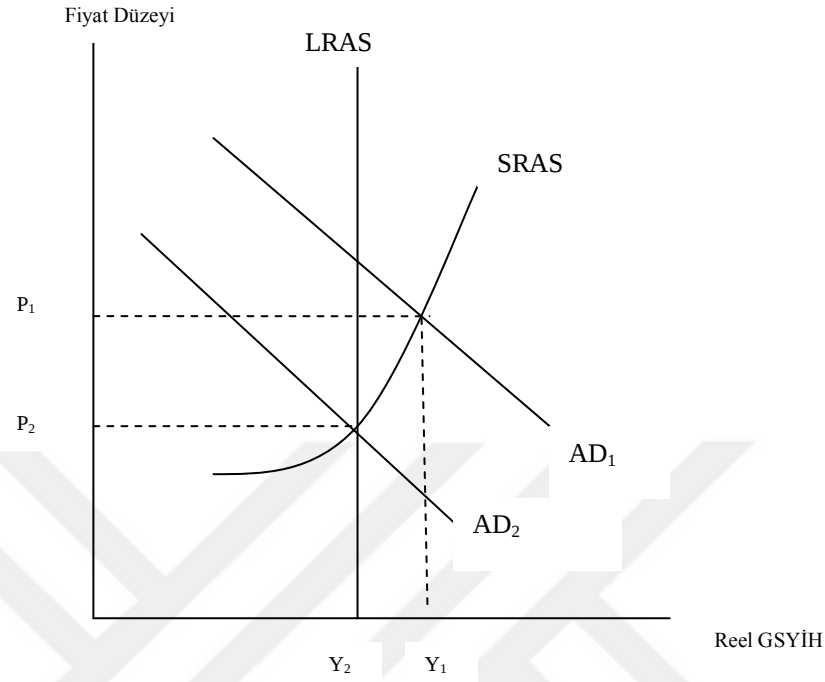
DP Döneminde İstanbul'da Enflasyon

Yıl	Yıllık Enflasyon Oranı (%)
1950	-4,7
1951	-1,8
1952	6,0
1953	3,4
1954	9,5
1955	8,7
1956	14,3
1957	12,0
1958	12,4
1959	26,4
1960	5,6

Kaynak: Pamuk, s.22

⁵⁹⁶ Aydın Yalçın, **İmar Faaliyeti ve İktisatçı**, Arkitekt, 287, 1957, s.86

⁵⁹⁷ Vural Savaş, **Politik İktisat**, 5. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2005, s.56

Grafik 2. Kamu Harcamalarının Daraltıcı Etkisi

Kaynak: Eğilmez ve Kumcu, s351

Bahsedildiği gibi bir enflasyonist ortamda yapılması gereken, toplam kamu net harcamalarının düşürülmesidir. Ekonomide enflasyon olduğu durumda, uzun dönem toplam arz eğrisi olan LRAS, toplam talep eğrisi AD_1 'nin kısa dönem arz eğrisi SRAS ile kesiştiği noktanın gerisindedir ve bu durumda kamu harcamalarının kısılması toplam talep eğrisini sola kaydırmaktadır. AD_2 talep eğrisi, LRAS ve SRAS eğrilerini aynı noktada keserek yeni denge oluşturacak ve fiyatlardaki düşüş enflasyonist baskıyı azaltacaktır.⁵⁹⁸

Ancak İstanbul'un imarı uygulanması gereken politikanın tersi nitelikte olup, kamu harcamalarında artışa neden olmuştur. Belediyenin 1953 yılında yayınladığı bir raporda, 1950-1953 yılları arasında inşaat ve restorasyon işleri için belediyenin harcadığı miktarın 14 milyon olduğu bilgisi verilmiştir. Aynı faaliyetler için 1923-1938

⁵⁹⁸ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**, 7. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s.351

döneminde harcanan para 84 bin lira, 1938-1949 döneminde ise 12 milyon liradır. Özel il idare bütçesi ile yapılan yol inşaat ve tamirat giderlerinin 1950-1953 arası toplamı 12.053.689 liradır. Belediyenin Fen, İmar ve Kamulaştırma bütçesi 1949 yılında 7.832.974 lira, 1953 yılında ise 15.475.937 liradır.⁵⁹⁹ 1958 yılında yayınlanan rapor ise, 1950-1957 yılları arasında İstanbul Belediyesi'nin yol yapımı için 86.597.787 lira harcadığını ve 1950 öncesi 26 yılda harcanan paranın 4,5 katı olduğunu belirtmektedir. Aynı raporda 1950-1957 arasında istimlakler için harcanan paranın 335.464.245 lira olduğu ve bu miktarın DP iktidarı öncesi 27 yılda harcanan paranın 13 katı olduğu aktarılmaktadır. Aynı dönemde şehrin yollarının genişletilmesi ve onarımı için harcanan para ise 204.764.321 liradır.⁶⁰⁰ Kamu harcamalarının kısılması bir yana, hükümet elinde olan ve yeni temin edilen kaynakları İstanbul'un imarına aktarmıştır. 1956 ile 1960 yılları arasında şehrin imarı için yaklaşık 536 milyon Türk lirası harcadığı söylenmektedir. Türk lirasının değerinin %325 oranında düşmesine neden olan 1958 devalüasyonuna kadar hızla devam eden imar çalışmaları, bu tarihten sonra hız kaybetmiş, 1959 yılında şehir imarına ayrılan para 1957 yılında ayrılan bütçenin ancak %29 kadar olabilmıştır.⁶⁰¹

3.5. İstanbul'un İmarı ve Basına Yansımaları

23 Eylül 1956'da Menderes basın toplantısında imar çalışmalarının başlayacağını söyledikten hemen sonra basında başlayan imar çalışmalarıyla ilgili haberler çıkmaya başlamıştır. Toplantının iki gün sonrasında Aksaray garajının etrafındaki ufak binaların kaldırıldığı ve Eyüp Camii civarının açılmaya başladığını ileten haber çıkmıştır. Eminönü-Unkapanı yolunun istimlakı için belediyeye 2 milyon lira borç verilmiş, Balıkpazarı-Unkapanı yolu üzerindeki 70 dükkanın tahliyesi için tebligat gönderilmiştir. Burada yıkılacak toplam dükkan sayısının 300 olduğu söylenmektedir. Köprübaşındaki eski Denizbank binasının da yıkımının hızlandırılacağı aktarılmaktadır.⁶⁰² 30 metre genişliğinde olacak olan Balıkpazarı-Unkapanı yolu

⁵⁹⁹ 1950-1953 İl ve Şehir Hizmetlerinden İstanbul İmarı, İstanbul: Halk Basımevi, 1954, s.1-14

⁶⁰⁰ İstanbul'un Kitabı, s.28-131

⁶⁰¹ İpek Şen and Şebnem Şoher, "Becoming A Permanent Construction Site: İstanbul After 1923", Eike-Christian Heine (Ed.), **Under Construction: Building The Material and The Imagined World**, Berlin: Lit Verlag, 2015, s.88-90

⁶⁰² **Cumhuriyet**, "Balıkpazarında 70 dükkanın yıkılmasına derhal başlanıyor", 26 Eylül 1956

çalışmaları dahilinde, Galata'daki Mehmed Ali Paşa hanının yıkılması için hazırlıklara başlanmıştır. Binanın bulunduğu yerin kısmen yola gideceği, kalan kısmında ise büyük bir han inşa ettirileceği söylenmektedir. Ayrıca Harbiye-Şişli yolunu daraltan 8 binanın istimlak işlemleri de başlamıştır.⁶⁰³

Refik Halid Karay'ın 24 Eylül 1956 tarihinde Yeni İstanbul gazetesinde yayınlanan “*Tamamlanan Fetih*” isimli köşe yazısında, İstanbul'un imarı şu sözlerle övülmüştür;

*İstanbul'un imarı işi, ümit ve hayal ettiklerimizden de üstün bir veçhe aldı; öyle genişledi, hızlandı, dört tarafı sardı ki Nedim ağzile: “Görececek ruh-i Skender hele Sa'dabadı/ Oldı parmak ısırup himmetinin hayranı” gibi Divan edebiyatından beyitler okuyacağımız geliyor. Bizler bu olanlardan ve hele olacıklardan daha azına çoktan razı idik, bir Karaköy Meydanı'nın ferahlatılmasından bile sevinecek, methiyeler yazacaktık. Şimdi hangi birini, yukarılı aşağılı Boğaziçi yollarını mı, Salıpazarı ve Haydarpaşa limanlarını mı, Londra Asfaltını mı, kıyı boyu Florya kornişini mi, hangisini öveceğimizi bilemiyoruz. Adeta bir gül isterken, bir gülistan elde etmiş gibi olduk, şımdardık. Ömrü vefa edip de bugünü gördüğüne memnunluk duymayacak bir eski İstanbullu, hatta bir vatandaş, belki de hiçbir insan tasavvur edilemez. Asıl mühim nokta şudur: Bu çalışmalar sadece bir şehrin mamurlaşmasından ibaret kalmıyor. Zaptedilişi tarihe yeni bir başlangıç olan İstanbul'u bakımsız bırakmak tarihe karşı bir suçtu, fatihlerin ahfadını küçük düşürüyor, o halde kalması izzetinefsimizi incitiyordu. Şimdi bunları gidermek, medeni vazifemizi yapmak, ulu şehre koltuklarımız kabara kabara bakmak yolundayız. Bir fethi tamamlayacağız.*⁶⁰⁴

Peyami Safa, Menderes'in açıklamalarının hemen ertesinde kaleme aldığı bir yazıdaki görüşleri şu şekildedir;

İstanbul'u mevcut şart ve imkanlar içinde imar etmek başka, medeni bir şehir seviyesine ulaştırmak başka bir davadır. Motorlu vasıtaların tıkanmasını önleyecek tedbirler almak birinci kategoriye girer. Beyoğlu, Sirkeci, Divanyolu, Şehzadebaşı caddelerinin bir tarafındaki bütün binaları yıkıp yaya kaldırımlarını ve nakil

⁶⁰³ **Cumhuriyet**, “Harbiye-Şişli yolundaki sekiz binanın istimlak işine başlandı”, 27 Eylül 1956

⁶⁰⁴ Refik Halid Karay, **Hep İstanbul: Memleket Yazıları-1**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s.495

vasıtalarının yollarını genişletmek ikinci kategoriye girer. Birincisi mümkündür, ikincisi hayal. Sayın Menderes hayal peşinde değildir. Bugünün şart ve imkanlarına göre en mükemmel imar programını gazetecilere izah etti. Kalkınma ve imar mevzuunda, Başvekilin her türlü itiraz ve tenkitlere rağmen, hedefe ne enerjik bir ısrarla gittiğini hatırlayanlar için, bu programın en kısa bir zamanda gerçekleşeceğini ve İstanbul'un uzun yıllardan beri gördüğü bir rüyanın hakikat haline geleceğini şüphe ile karşılamak imkanı yoktur. İstanbul halkı, şimdiden, büyük bir ümidin verdiği ferahlık, sevinç ve şükran hisleri içindedir. İstanbul ne kadar imar edilse medeni bir şehir seviyesine ulaşamaz. Bu arzu ve özleyiş istikametinde, Prost planından beri kapıldığımız hayaller bize çok pahalıya mal olmuştur. Başvekilin gerçekçi görüşü bu ütopyadan uzaktır... Artık, bu zavallı ortaçağ şehri için yapılacak şey, suyunu, havagazını, elektriğini, gıda maddelerini temin etmekten, limanlarını ve meydanlarını biraz daha ıslah etmekten ve trafiği kolaylaştırmaktan başka ve fazla değildir. Eğer şehircilik mütehasısları, İstanbul'un yanı başında yeni ve modern bir küçük şehir inşasına müsait büyük bir saha bulabilirlerse, 1936'daki hayalim ümit haline gelebilir. Yoksa yeni imar hareketleri karşısında, harap evinin damını aktaran emekli ihtiyar gibi << Buna da şükür >> deyip oturacağız.⁶⁰⁵

Refi Cevad Ulunay'ın görüşleri ise şu şekildedir;

Önüne çıkan hiçbir manii dinlemeyerek muayyen ve sabit bir fikirle yürüyen, ilerleyen imar hamlesi hakkında Başvekil pazar günü bir basın toplantısı yaptı. Bu toplantıda verilen izahattan anlıyoruz ki İstanbul, artık kendine layık olan şekle kavuşacaktır. Bu muazzam iş, Belediyenin ufacık köşesini işgal eden İmar Müdüriyetinin bugün çatlak bir duvarı yıkarak, yarım yapılacak bir binanın hizaya gelmesini hatırlatarak kırtasiyeciliğin frenlerine takılmış mahdut sahalardaki faaliyeti ile yapılamazdı. Bu bir devlet ve devletin icraatına ait bir işti. Hükümet bunu anlamış, faaliyete öyle başlamış ve öyle devam etmek lüzumunu takdir eylemiştir. Bu hamle neticesinde pek kısa bir zaman sonra İstanbul hakikaten değişecektir. Bu değişiklik, yalnız bu şehir halkının değil, bütün memleketin zevkle, şevkle beklediği bir gündür.

⁶⁰⁵ Peyami Safa, "Bu zavallı ortaçağ şehri", **Milliyet**, 25 Eylül 1956

*Çünkü İstanbul, Türkiye Cumhuriyetinin bir pırlantasıdır. O pırlantayı etrafını saran, şaşaasını kaybettiren tufeyli çirkinliklerden kurtarmak zamanı çoktan gelmişti.*⁶⁰⁶

Sabri Esat Siyavuşgil Başbakanın açıklamaları üzerine kaleme aldığı köşe yazısında, imar hareketine desteğini şu sözleriyle ortaya koymuştur;

*İstanbul geçen Pazar, üçüncü defa fethedildi. 29 Mayıs 1453, 6 Ekim 1922 tarihlerinin yanı sıra İstanbullular ve bütün Türkiye, 22 Eylül 1956 gününü, bundan sonra daima şükran ve minnetle anacaklardır. Çünkü bu tarih, yurdumuzun göz bebeği ve dünyanın cennet köşesi İstanbul'un bir ortaçağ kasabası olmaktan kurtularak, tarihine ve güzelliğine layık bir ümrana kavuşacağını Başvekilimizin müjdelediği gündür. Bu toplantı, yalnız bundan da ibaret kalmamıştır. Hepimizin gönlüne huzur ve ümit veren yepyeni bir çığır da açmıştır. Bu çığır sadece taşın toprağın imarı değil, münevver olsun, halktan olsun, bütün İstanbul ahalisinin bu planlı ve programlı imar hamlesi karşısında bir tek adam gibi sevinç duyması, hükümetin etrafında yekpare bir milli birlik kurmasıdır.*⁶⁰⁷

Tahsin Öztin de benzer şekilde şu sözleriyle imar hareketine desteğini ortaya koymuştur;

Şu anda İstanbul'u resmen değil fakat bu şehirde ben iş yapacağım zihniyetiyle devralan Adnan Menderes, kolları sıvayıp İstanbul'a yeni baştan çeki düzen vermeye çalışıyor. İyi tarafı da şu: Kulaklarına pamuk tıkayıp işe koyuldu. Kötü laf neşriyatını duymuyor. Ağaç kesilir mi? Tarihi esere kazma vurulur mu? Güzelim cami de gitti. Şehrin selameti, yarının emniyeti için her şey yapılır. Kenarlarına doğru hızla yayılan bir şehre yapılacak başka ameliyat yoktur. Eğer bugün adam sende denilirse yarın şehrin ana ve merkez caddelerindeki tıkanmaları dünyanın bütün şehircilik mütehassısları bir araya gelse halledemez. İstanbul'da yapılan hayırlı işe dil değil, el uzatalım. Yaya kaldırımlarında birbirimizi çiğnediğimiz, yollarında kilometrelerce kuyruk yaptığımız bu şehirde, devrilen bir ağaçla yıkılan bir binanın, tarihi zannedilen bir mezbelenin

⁶⁰⁶ Refi Cevad Ulunay, "İstanbul'un İmarı", **Milliyet**, 25 Eylül 1956

⁶⁰⁷ Sabri Esat Siyavuşgil, "Başvekil'in Toplantısı", **Yeni Sabah**, 25 Eylül 1956

*lafını etmek boşboğazlıktan başka bir şey değildir. İstanbul'a giren kazma, yıkmak için değil yapmak için çalışıyor.*⁶⁰⁸

Şevket Rado yakın zaman önce açıklanan imar faaliyetleriyle ilgili memnuniyetini kaleme aldığı yazısında şu şekilde ifade etmiştir:

*İstanbul'da bizzat Hükümet Başkanının çok yakın alakası ile girişilen imar hareketleri tatbik edildikleri itibariyle ayrı ayrı ehemmiyet taşımaktadır. Bunlardan bir kısmı trafiği kolaylaştırmak, hakikaten tıkanmak üzere olan gidiş gelişleri açmak gayesini taşıyor, bir kısmının da İstanbul'un güzelliğiyle yakın bağı vardır. Boğaz sahillerinden açılacak yollarla Sirkeci-Florya sahil yolu muhakkak ki İstanbul'u güzel gösterecek, daha doğrusu İstanbul'un güzelliklerini bu yollardan takip etmek mümkün olacaktır. Yine imar hareketleri arasında biri var ki esasen güzel ve eşsiz olan bir abidemizi bütün ihtişamıyla gözlerimizin önüne sermeye yarayacaktır. Süleymaniye Caminin etrafının açılması teşebbüsünden bahsetmek istiyorum. Süleymaniye muhakkak ki yalnız İstanbul'daki değil, memleketimizdeki abidelerin en harikulade olanlarından biridir. Fakat asırlar boyunca etrafını saran çer çöp binalar onun güzelliğini gözlerimizden saklamaktadır. Hele tam yanında yapılan ve Haliç'ten bakıldığı zaman İstanbul'un o güzel silüetini, Süleymaniye'yi kapayarak, berbat eden Nebatat Enstitüsü binası mutlaka ortadan kaldırılmalıdır.*⁶⁰⁹

Ahmet Emin Yalman köşe yazısında, başlayan imar hareketlerinin amaçlarını şu şekilde özetlemiştir:

İstanbul'da çok esaslı bir imar hareketi başlamıştır. Başvekil Adnan Menderes bunu kendine dert etmiş, tatbikatıyla bizzat uğraşmaya girişmiştir. Koca şehir geniş bir inşaat yeri manzarası almıştır. Gayeler nelerdir? İstanbul'u tam manasıyla modern bir büyük şehir haline koymak, mezbele halinden kurtarmak, eşsiz tabii güzelliklerini ortaya çıkarmak, bunlara zevkin, sanatın, ümranın nimetlerini katmak, nakliye damarlarını genişletmek, nabzının atışını hızlandırmak, her biriminin her gün yollarda kaybettiğimiz kıymetli zamanları bize ve memlekete kazandırmak, güzel İstanbul'un

⁶⁰⁸ Tahsin Öztin, "İstanbul' Giren Kazma...", **Hürriyet**, 25 Eylül 1956

⁶⁰⁹ Şevket Rado, "Bütün güzelliğiyle Süleymaniye", **Akşam**, 26 Eylül 1956

*temizlik ve sağlık seviyesini yükseltmek, göz alışkanlığı ile bizim tabii görmeye alıştığımız türlü türlü gerilikleri çirkinlikleri gidermek....*⁶¹⁰

Galata Köprüsü'nün Karaköy kısmı ile Denizcilik Bankası binası hizasına kadar olan rıhtıma vapur yanaştırılmaması, bu sahadaki parmaklıklı duvarların yıktırılması, rıhtım iskelesi ile Harem-Salacak iskelesi kaldırılarak Rıhtım caddesinin bu şekilde genişletilmesine karar verilmiştir. İstimlak ve yıkım işleri de Tophane Sanat okulunun bulunduğu Tophane Kışlasının önünde bulunan sütunların kaldırılması ve Kabataş'a kadar olan sahil boyundaki binaların yıkılmasıyla devam etmektedir. Topkapı-Londra asfaltının şehre gireceğı yerde, surda geniş bir giriş açılmış ve surun etrafı tanzim edilmiştir. Burada bulunan Sulukule sakinleri de yerlerinden ayrılmaya başlamışlardır.⁶¹¹

Peyami Safa, imar işlerinin tek elden yürütölmesini dair memnuniyetini şu sözlerle dile getirmiştir:

*Fatih devri müstesna, İstanbul İstanbul olalı, meydanlarının yollarının içinden, bu kadar yıkıcı ve yapıcı bir enerji kasırgasının estiğine şahit olmuş mudur? Tek adamın iradesinden doğan bu silip süpürücü hamle, kanuni yetkileri olmayan yüz belediye reisinin ve bin, on bin belediye memurunun topyekun kuvvetlerini aşıyor. Bir tek Başvekil, makamının bütün otoritesini harekete getirerek Evkafı, Devlet Karayollarını, askeri kuvvetleri, belediyeyi seferber etmiş, İstanbul'un imarı hedefine doğru belediyeyi süratle sürükleyip götürmektedir. Böyle bir enerji şahlanması olmasaydı, birkaç ayda bitecek işlerin çeyrek asırda tamamlanmasına imkan yoktu. Menderes'in dostları ve düşmanları, bu gerçeğin üzerinde ittifak etmiş olsalar gerek.*⁶¹²

Sabri Esat Siyavuşgil ise imar işlerinin hızla ilerlemesinden duyduğu memnuniyeti şu şekilde dile getirmiştir:

Şehrin sokaklarında esen imar fırtınası, İstanbullulara iki şey daha öğretti. Vaktiyle senelere sığdırılamayan işleri aylara, hatta haftalara indirmek mümkünmüş, bir

⁶¹⁰ Ahmet Emin Yalman, "Yeni Bir İstanbul", **Vatan**, 27 Eylül 1956

⁶¹¹ **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1956

⁶¹² Peyami Safa, "İmar ve Temeddin", **Milliyet**, 28 Eylül 1956

türlü hepsi bir araya getirilemeyen gayretlere hemen saf bağlatmak kabilmiş. İstanbullular, yıllardan beri, süratli tempo ve tertipli çalışmanın bizlere asla müyesser olamayacağına dair, misallerden edinilmiş, taş katılığında bir kanaat beslemekteydiler. Elalemin en çok 10 günde yaptığı bir sokağın bizde en az bir yıl sürüncemede kalması, altı ayda kurup içine girdiği binanın bizde en az iki senede çatısının kapanması günlük vukuattandı. Devletin eline aldığı imar hamlesi, yıllardan beri kene gibi her işimize yapışıp bizi yerimizde saydıran bu ağırkanlılık ile tertipsizliğin devasız bir illet olmadığını ispat etmiş bulunuyor. Bir sabah uyanınca, daha dün şehrin bir ufkunu tıkayan koskoca bir surun yerle bir olup 30 metre genişliğinde bir caddeye yol verdiğini görüyoruz. Vapurla karşıya geçtiğimiz bir günün akşamında sapasağlam bıraktığımız bir dizi baraka ile bir sıra parmaklığın kayıplara karıştığına şahit oluyoruz. Beri tarafta ise, daha bir hafta evvel yıkıntıların kapladığı genişlik, bir meydan düzlüğüyle ayaklarımızın altına seriliyor.⁶¹³

Adnan Menderes, Vali ve Belediye Başkanı Fahreddin Kerim Gökay ile Belediye imar ve istimlak müdürlerini de yanına alarak Topkapı'dan Boğaziçi'ne kadar olan sahayı teftiş etmiştir. Galata yolcu salonundaki küçük bina ile Harbiye'de yeni inşaatın önünü kapatan küçük binalar yıktırılmıştır. Vali Gökay, evleri istimlak edilen vatandaşlar için Hürriyeti Ebediye tepesindeki göçmen evlerinin tahsisini Adnan Menderes'ten rica etmiş, Başbakan da bu ricayı kabul ederek gerekli emirleri vermiştir. Domuz sokağı ile Karaköy Palas arasındaki bloğun yıkım kararı alındıktan sonra, bu adada bulunan 35 dükkan sahibi ortak bir dilekçeyle İstanbul Ticaret Odasına başvuruda bulunmuş, Galata'da yıkılan Mehmed Ali Paşa hanının yerine yapılacak handa kendilerine dükkan verilmesini, han inşaatı bitene kadar şimdiki dükkanlarının yıkılmamasını istemişlerdir.⁶¹⁴ Aynı gün Şahap Balcıoğlu imzasıyla çıkan bir yazıda ise, tamamlanan ve yapılmakta olan yollarla ilgili bilgi verilirken, yakın bir gelecekte İstanbul'un alacağı görünüm övgüyle anlatılmaktadır.⁶¹⁵ İstanbul'un imarı için

⁶¹³ Sabri Esat Siyavuşgil, "Uyanan İstanbul!", **Yeni Sabah**, 29 Eylül 1956

⁶¹⁴ **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1956

⁶¹⁵ Şahap Balcıoğlu, "İstanbul cihetinin yakın bir gelecekteki inanılmaz manzarası", **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1956

kullanılmak üzere, Hazineye ait 10 bin parça arsa ile 500'e yakın binanın satılmasına, Maliye Bakanlığınca karar verilmiş ve Defterdarlığa gerekli talimatlar verilmiştir.⁶¹⁶

Namık Zeki Aral, Menderes'in İstanbul'un imarıyla ilgili izahatları üzerine yazdığı yazısında, iktidarlarının ilk altı yılında diğer illerin imarıyla uğraştıklarını, böylelikle ilk önce İstanbul'dan işe başlasalardı gelebilecek "Yine mi İstanbul" tarzı eleştirilerden kaçındıklarını belirten Menderes'i tenkit etmekte, İstanbul'un imarının bilinçli bir şekilde ertelenmesinin yanlış olduğunu söylemektedir. İstanbul gibi büyük bir şehrin ihtiyaçlarını gelebilecek eleştirilerin şekillendirmesinin yanlışlığına vurgu yaparken, şehrin kalkınması için gerekli hamlelerin çok daha önce başlaması gerektiğini söylemiştir. Bu altı yıllık süreçte belediye kaynakları yeterli olsa, şehrin kendi imkanlarıyla bu faaliyetlere girişebileceğine vurgu yapılan yazıda, başlayacak olan çalışmalar için gerekli finansmanın temini sorununa dikkat çekilmiştir.⁶¹⁷

Nihat Erim köşe yazısında, devam eden imar çalışmalarıyla ilgili fikirlerini şu sözlerle ortaya koymuştur:

*Girişilen imar hareketini, iktidar partisinin önümüzdeki umumi seçimlere hazırlığı olarak şüphe ile mütalaa edenler bulunabilir. Biz bunda hiçbir aykırılık görmüyoruz. Siyasi partiler, onlara dayanan hükümetler, tabiidir ki, halkın gönlünü kazanmaya çalışırlar. Devleti, vatandaş çokluğunun gönül hoşluğuna dayanarak idare etmek kaidedir. İktidar partisi bu istikamette altı yıldır büyük kalkınma teşebbüsleri içindedir. Bu sebepten günlük yaşayışında vatandaş kısıntılara ve sıkıntılara uğruyor. İktidar bunları geçiştirmeye gayret ediyor. Gözü hedefte, umumi seçimlere fabrikalar, barajlar, santraller, yollar, limanlar çoğunca tamamlanmış olarak varmak istiyor. Şimdi büyük şehirlerin imarı işinin ve gecekondu davasının ele alınması da aynı hedefe çevrilmiş bir gidişin devamıdır.*⁶¹⁸

Kabataş vapur iskelesi karşısındaki setlerin Dolmabahçe'ye kadar yıktırılması suretiyle yolun genişletilmesi kararlaştırılarak faaliyete geçilmiştir. Ortaköy caddesinin de Lido'ya kadar genişletilmesine başlanacağı aktarılmaktadır. Şahap Balcıoğlu "Nefes

⁶¹⁶ **Milliyet**, "Hazineye ait arsa ve binalar satılıyor", 29 Eylül 1956

⁶¹⁷ Namık Zeki Aral, "İstanbul'un imarı", **Ulus**, 29 Eylül 1956

⁶¹⁸ Nihat Erim, "Gecekondu ve ötesi", **Yeni Sabah**, 30 Eylül 1956

Alan İstanbul” başlıklı yazı dizisine, “Beyoğlu ciheti ne şekil alacak?” yazısıyla devam etmiştir.⁶¹⁹ Bu yazı dizisinin Anadolu yakasını ele alan üçüncü yazısında, bu yakadaki en önemli meselelerin Ankara’yla olan kara bağlantısı ve Rumeli yakasına bir köprüyle birleştirilmesi olduğu iletilmektedir. Boğaz Köprüsü adı verilen bu ikinci mesele ile ilgili henüz somut adımlar atılmadığı, Ankara yolunun şehrin içine kadar girerek Kadıköy istikametinde yapılmaya devam ettiği aktarılmaktadır. Ayrıca yazıda belediyenin imar işleriyle ilgili yaptığı harcamanın şimdiden 200 milyon lirayı bulduğu söylenmektedir. Vatandaşlardan istimlak bedeli olarak cüzi bir miktar para ödendiği yönünde gelen şikayetlere de yer verilmiştir.⁶²⁰

İmar Müşaviri Cevat Erbel kendisiyle yapılan mülakatta, imar planlarının nasıl hazırlandığını anlatmış, İstanbul gibi büyük şehirler için planların tamamlanmasını beklemenin zaman kaybı olduğunu, bir yandan faaliyetlere başlamanın zaruri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Prost’un planlarının İstanbul’un belli bölgeleri için hazırlandığını, kendi planlarının tüm bölgeleri kapsayacak şekilde olduğunu söylemiştir.⁶²¹ Eski Şehremini Cemil Topuzlu gazeteye verdiği mülakatta, tarihi eserlerin etrafındaki köhne binalardan kendisinin de rahatsız olduğunu, bu yönüyle yapılan yıkım çalışmalarını desteklediğini söylemiş, kendi çıkardığı istimlak yasasındaki bir maddeye atıfta bulunarak, belediyenin istimlak ettiği yerin 25 metre gerisinde bulunan emlak ve arsaları da aynı fiyattan istimlak etme hakkı olduğunu ve bundan faydalanılması gerektiğini belirtmiştir.⁶²²

Peyami Safa bir başka yazısında, şu sözleriyle imar hareketine getirilen eleştirilere cevap vermiştir:

İstanbul’un imarı hazırlıklarının tarihini bilmeyenler, Adnan Menderes’in ani bir kararıyla, plansız ve programsız, binlerce kazmanın harekete geldiğini sanmışlar. Başvekilin fevri mizacı hakkındaki dedikodular, bu imar kıyametinde büyük ve canlı misal bulmuştur... İstanbul’un imarı ani bir karar mahsulü değildir. Prof. Fahrettin Kerim Gökay’ın birkaç yıldan beri, Başvekil ve yabancı şehircilik mütehasssılarıyla

⁶¹⁹ Cumhuriyet, 30 Eylül 1956

⁶²⁰ Cumhuriyet, “Anadolu yakasında imar hareketleri”, 1 Ekim 1956

⁶²¹ Akşam, “İstanbul’daki muazzam imar hareketi”, 1 Ekim 1956

⁶²² Cumhuriyet, “Cemil Topuzlu ne diyor?”, 2 Ekim 1956

*da istişareden sonra, Belediye Reisliği deneme ve incelemelerinden doğan bir planın mahsulüdür.*⁶²³

Balıkpazarı-Unkapanı yolu yapımına başlanmış, askeri birlikler aracılığıyla başlayan yıkımlar kapsamında ilk etapta 70 bina yıkılacağı, yapılacak caddenin 47 metre genişliğinde olacağı söylenmiştir. Karaköy meydanının açılması işleri son hızla devam ederken, Demirbank binasının yıkımı da tamamlanmıştır. 8 Ekim tarihinde yeni istimlak kanununun yürürlüğe gireceği de aktarılan haberler arasındadır.⁶²⁴ Haseki’de Muradpaşa camiine kadar olan dar sokak ve mahallelerdeki binaların yıkılmasına başlanmış, Aksaray’daki Laleli camiine kadar olan binaların istimlak edileceği ve istimlak çalışmalarının, Tophane çeşmesi etrafı, Tophane Sanat Okulu önü, Nusretiye Camii önü, Fındıklı’daki binalar, Kabataş seddi, Pangaltı’da börekçi ile yanındaki binalar, Balıkpazarı, Yenicami önü, Taksim-Harbiye arası, Ortaköy caddesi, Topkapı yolu ve Aksaray’da devam edeceği duyurulmuştur. Yürürlüğe girecek olan 6783 sayılı imar kanunuyla, kanuni hükümlere aykırı olduğu belirlenen ruhsatlı ya da ruhsatsız tüm yapıların yıkılabileceği, beş yıllık imar programına alınmayan bölgelerde muvakkat inşaata müsaade edileceği, kaçak yapılaşmaya izin verilmeyeceği ve imar planında meydan, yol, park, yeşil saha, otopark gibi umumi hizmete ayrılmış yerlerde bulunan hazineye ait arazilerin belediyeye terk edileceği söylenmektedir.⁶²⁵

Nihad Sami Banarlı, şu sözleriyle imar için her türlü fedakarlığın yapılması gerektiğini belirtmiştir:

İstanbul, beldeler tarihinde nadir görülür, enerjik bir hamle ile açılıp ferahlamaktadır. Bu güzel planın, son hamlesine kadar, tatbikini ve muvaffakiyetini istemek, ayrıca güzel bir temennidir. Bu arada ve bu hedef için Laleli caddesindeki “Beyazıt Hamamı”nın bile feda edilmesi muhtemeldir. Vaktiyle halk için kurulan bu eseri, yine halk için feda etmek, gönül burkan bir hadise olsa dahi, mümkün görülebilir. İstanbul’un güzelliği ve onun aziz halkının göz ve trafik ferahlığı uğruna, başka çare kalmazsa, böyle bir eser de feda edilebilir. Aynı fedakarlığı açılan yollara ve sahil caddelerine arsalarını, binalarını, yalılarını vereceklerin de şu hakikati düşünerek

⁶²³ Peyami Safa, “Bu imar ani bir karar mahsulü değildir”, **Milliyet**, 2 Ekim 1956

⁶²⁴ **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1956

⁶²⁵ **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1956

*memnuniyetle yapacakları tabiidir: İstanbul, o aziz şehirdir ki onu elde etmek için vaktiyle on binlerce Türk askeri, hatta içinde yaşayamayacakları ve milli abidelerle süslenmiş, medeni güzelliğini göremeyecekleri bir İstanbul için seve seve can vermişlerdir. Bugün devletin ödeme taahhüdüyle bir adalet prensibine bağlanmış, birkaç arsanın ve birkaç binanın birkaç vatandaşın tasarrufundan uzaklaşarak bütün millete mal edilmesi için fertlerin yapacakları fedakarlık, bu söylediğim fedakarlık yanında adı bile anılamayacak kadar hiçten bir feragattir, ki böyle bir saadet uğruna yerlerini ve hatıralarını sevgiyle feda etmeyecek bir vatandaş tasavvurunu, gönüller, hatta düşünmek bile arzulamaz.*⁶²⁶

Hasan Ali Yücel köşe yazısında, nefessizlikten bunalan İstanbul'un, geniş caddelere, açık meydanlara ihtiyacı olduğunu, tarihi eserlerin etrafını çeviren çirkin yapılardan kurtulmak gerektiğini belirterek, *"İyi bir niyetle onarım başına geçen sayın Başbakana elden gelen yardımları yapmalıyız"* sözleriyle imar faaliyetlerini desteklemektedir.⁶²⁷

Belediye Meclisinde Haliç'in sanayi bölgesi olmaktan kurtarılması mevzu ele alınmıştır. İmar encümeninin Defterdar ile Unkapanı arasında kalan sahili ikinci derece sanayi için ayırmayı planladığı, burada bulunan az zararlı sanayi kuruluşlarının kendi yerlerinde kalacağı, ancak yeni tesisler kurulmayacağı bildirilmiştir.⁶²⁸ Beyazıt meydanının alacağı yeni halle birlikte trafiği tıkayacağı öngörülen Beyazıt Hamamının yıkılmasına karar verilmiştir.⁶²⁹ Bayındırlık Bakanı Muammer Çavuşoğlu'nun istifa etmesi ve yerine Ethem Menderes'in geçmesinin, imar çalışmalarıyla ilgili olduğu söylentilerinin çıkmasına neden olmuştur.⁶³⁰ Aynı gün Belediye Meclisinde yapılan toplantıda, Adalar'ın imarının bazı kişilerin çıkarı doğrultusunda hazırlandığı iddiası ortaya atılmıştır.⁶³¹

Nihad Sami Banarlı köşe yazısında, imar faaliyetlerinin halk arasında abartılı rivayetlerle kulaktan kulağa aktarılmasını şu şekilde örneklendirmiştir:

⁶²⁶ Nihad Sami Banarlı, "Açılan İstanbul", **Hürriyet**, 6 Ekim 1956

⁶²⁷ Hasan Ali Yücel, "Güzel İstanbul'da", **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1956

⁶²⁸ **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1956

⁶²⁹ **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1956

⁶³⁰ **Cumhuriyet**, "Bayındırlık Bakanı Çavuşoğlu istifa etti", 13 Ekim 1956

⁶³¹ **Cumhuriyet**, "Belediye Meclisinde ortaya atılan iddia", 13 Ekim 1956

İstanbul yollarının, İstanbul meydanlarının ve tarihi İstanbul abidelerinin, cami, medrese, türbe çevrelerinin, geniş ve enerjik bir hamle ile açılması, ferahlaması vak'aları da İstanbul halkı arasında adeta yeni bir imar destanı yaratmaktadır. Ağzdan ağıza türlü söylentiler halinde dolaşan şu şöyle olacakmış, bu böyle oluyormuş ve bütün bu olanlardan ecdad ruhları bile memnunmuş tarzında yarı gerçek, yarı iman ve temenni ifade eden bu duyular ve düşüncelerde milli ve maşeri ruhun heyecanları vardır. Bu destani rivayetleri çok defa dolmuşlarda, otobüslerde konuşanların izhar ettikleri heyecanlar halinde öğrenirim. İmar destanının en beğendiğim ilk rivayeti şudur: Başvekil Adnan Menderes, Süleymaniye Camiini tasavvur edilemeyecek kadar çirkin, adeta caniyane bir duvar gibi kapatan meşhur Botanik Enstitüsü binası için; Bu binaya ilk kazmayı ben vuracağım... demiş.⁶³²

11,700 metre uzunluğunda ve 15 istasyon olacak metronun, Mecidiyeköy-Yenikapı arasında yapılacağı ve dört sene içinde tamamlanacağı söylenmektedir.⁶³³ Ethem Menderes başkanlığında İstanbul'un imarıyla ilgili yapılan toplantıda, Balıkpazarı-Unkapanı yolu, Eyüp'te yapılacak yeni yol, inşa edilecek Emniyet Sarayı ve Belediye Sarayının tamamlanması mevzuları ele alınmıştır.⁶³⁴

Hükümetin İstanbul'un imar ve istimlak işlerinde kullanılmak üzere ikinci bir elli milyon liralık yardımda bulunacağı haberleştirilmiştir.⁶³⁵ Sirkeci-Florya sahil yolunun inşaatının başlayacağı, yolun Sirkeci'den Bakırköy'e kadar olan kısmını Karayolları, Baruthane kısmını Emlak Bankası ve Baruthane-Florya arasını da belediyenin yapacağı, yolun genişliğinin 30 metre olacağı açıklanmıştır.⁶³⁶ Daha önce yıkılacağı söylenen Karaköy'deki Demir Han ve Mehmed Ali Paşa Hanının yıkımı tamamlanmış, Evkaf İdaresi tarafından bu alanda büyük bir han inşa etmeye hazırlandığı haberi ise şehircilikle ilgili kesimlerin tepkisini çekmiştir. Cemil Topuzlu böyle bir binanın, şehrin manzarasını bozacağını söyleyerek, imar planını tenkit etmiştir. Aynı gün çıkan başka bir haberde, belediyeye tahsis edilen 50 milyon liralık

⁶³² Nihad Sami Banarlı, "Bir İmar Destanı", **Hürriyet**, 13 Ekim 1956

⁶³³ **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1956

⁶³⁴ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1956

⁶³⁵ **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1956

⁶³⁶ **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1956

ödeneğin, 25 milyon lirasının imar, 25 milyon lirasının da istimlak için kullanılacağı bilgisi verilmiştir.⁶³⁷

Zincirlikuyu-Yıldız yolunun şehre bağlanması için Yıldız-Beşiktaş arasında geniş bir yol açılması kararlaştırılmış ve faaliyete geçilmiştir. Bahsi geçen güzergahta Cihannüma mahallesinde, Gazirefik ve Abbasağa sokaklarında bulunan 34 mülkün istimlak çalışmalarına hız verilmiştir.⁶³⁸ Emin Ali Çavlı, imar çalışmaları sırasında tarihi eserlerin korunması mevzusuna dikkat çeken köşe yazısında, Beyazıt Hamamı hakkında çıkan değersiz bir yapı olduğu yönündeki haberlerin yanlış olduğunu, korunması gereken tarihi bir eser olduğu belirterek yıkılmasına karşı çıkmıştır.⁶³⁹ Cemal Refik ise tersi bir görüş ortaya koymuş, ve şu sözleriyle yıkımı desteklemiştir :

*Bu taş kümbedi hamam eskisine, İstanbul'da ilk Türk hamamı ve Patrona Halil'in tellaklık ettiği hamam namlarıyla tarihi kıymetler izafe ederek dokunulmaz bir eser halinde muhafazaya kalkışmakla, imar edilmekte, güzelleşmekte olan İstanbul'un mutena bir semtinin çirkin kalmasına sebebiyet verilecekti. Simkeşhane hanının kesilmesi faaliyeti arasında bu hamam harabesi de kaldırılırsa üniversite binasının etrafı açılacak, caddenin manzarası büsbütün güzelleşecek.*⁶⁴⁰

Harbiye'de börekçi fırınının bulunduğu adanın yıkımının tamamlanmak üzere olduğu, Haseki Tevekkül hamamının karşısındaki binaların istimlakine başlandığı, Kadıköy-Acıbadem yolunun tamirine başlandığı iletilmektedir.⁶⁴¹ İstanbul'a gelen Başbakan Menderes, uçaktan iner inmez yanına Vali Gökay'ı alarak imar alanlarını teftişe çıkmış, başarı ile devam eden çalışmalardan dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁶⁴² İstanbul'un önemli iki meydanı olan Eminönü ve Beyazıt meydanlarının en kısa yoldan birleştirilmesi için plan hazırlanmıştır. Bu plana göre yol Eminönü'nde

⁶³⁷ **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1956

⁶³⁸ **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1956

⁶³⁹ Emin Ali Çavlı, "Bir taş yığını", **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1956

⁶⁴⁰ Cemal Refik, "İmar faaliyeti devam ederken", **Akşam**, 6 Ekim 1956

⁶⁴¹ **Akşam**, "İstanbul'un imar ve iktisat işleri", 9 Ekim 1956

⁶⁴² **Akşam**, "Başvekil imar faaliyetinden memnun", 14 Ekim 1956

Mısırçarşısı'nın yanındaki Tahmis sokağından başlayarak Fincancılar caddesi, İsmetiye caddesi, Fuatpaşa caddesi ve Bakırcılar caddesini takiben Beyazıt'a ulaşmaktadır.⁶⁴³

Aksaray'daki Muratpaşa Camisi avlusunun duvarı geriye çekilerek burada bulunan mezarlar başka yere nakledilmiştir. Taşkasap'a doğru istimlak edilen binaların yıkımına da devam edilmiştir.⁶⁴⁴ Belediyenin emlak satışından elde edeceği 400 milyon lirayı imar işleri için kullanmasına karar verilmiştir. Satışların aksamaması ve mümkün olduğunca fazla gelir sağlanması için satışların toptan değil parça parça yapılacağı söylenmiştir. Ayrıca kış aylarının gelişiyle birlikte imar çalışmalarının sadece havanın müsait olduğu günlerde gerçekleşeceği, bu nedenle geçici olarak işe alınan 1000 kadar işçinin işten çıkarıldığı aktarılmıştır.⁶⁴⁵

Burhan Felek İstanbul'un imarına ilişkin köşe yazısında, DP'nin iktidar oluşuyla birlikte Prost'un kovulmasını eleştirmiş, büyük şehirlerin imarının ancak hükümet eliyle olabileceğini, bu nedenle Başbakanın imarı ele almasından ve gerçekleştirilen faaliyetlerde Prost'un planını takip etmelerinden övgüyle bahsetmiştir. Ayrıca istimlak edilecek ev ve dükkan sahiplerinin mağdur edilmemesi hususuna dikkat edilmesini yetkililerden rica etmiştir.⁶⁴⁶

Kuruçeşme'de yol genişletme çalışmaları kapsamında bazı binalar istimlak edilmiş, 285 bin yüz liralık istimlak bedelleri için gerekli işlemler tamamlanmıştır.⁶⁴⁷ İstanbul Belediyesi İmar ve Fen İşleri teşkilatı, imar işlerinin daha hızlı ve verimli hale gelmesi için mühendis ve mimar kadrolarını genişleteceğini açıklamıştır. Bir sonraki sene için 2 milyon lira olacak bütçe ile 21 olan mühendis sayısının 66'ya yükseltileceği, bu mühendislerin nahiyeelerde kurulacak imar ve fen teşkilatlarının başına geçirilecekleri söylenmiştir.⁶⁴⁸ Beşiktaş'ta Barbaros meydanının genişletilmesi çalışmalarına devam

⁶⁴³ **Akşam**, "Eminönü, Beyazıt ile en kısa yoldan birleştirilecek", 1 Kasım 1956

⁶⁴⁴ **Akşam**, "Şehirde imar hamlesi", 13 Kasım 1956

⁶⁴⁵ **Hürriyet**, "İmar işleri için dört yüz milyon lira harcanacak", 19 Kasım 1956

⁶⁴⁶ Burhan Felek, "İstanbul İstimlakları", **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1956

⁶⁴⁷ **Akşam**, "Kuruçeşme açılıyor", 22 Kasım 1956

⁶⁴⁸ **Hürriyet**, "İmar işlerinin ıslahı için yeni kararlar alındı", 22 Kasım 1956

edilmiş, bu amaçla Beşiktaş Hamamı civarında 1 milyon 300 bin liralık istimlak yapılacağı bildirilmiştir.⁶⁴⁹

Vala Nurettin, İstanbul'da istimlak çalışmaları kapsamında yıkılan pek çok dükkanın sahiplerine yeterli miktarda ödeme yapılmadığına dikkat çekerken, bu vatandaşlara yeni yapılacak hanlarda yer tahsis edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca yıkılan dükkanların sahiplerinden daha çok orada çalışan işçilerin mağdur olduğunu belirtmiş, istimlak edilen dükkanlar yüzünden işsiz kalan bu vatandaşlara kolaylıklar sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁶⁵⁰

Vilayette ilgililer ve banka temsilcileri ile toplantı yapan Başvekil Adnan Menderes, bu toplantıda Balıkpazarı-Unkapanı bölgesinde istimlakler tamamlandıktan sonra yapılacak binalar konusunu görüşmüştür. Bu bölgede istimlakler tamamlandıktan sonra, bu yerlerin kısım kısım bankalara satılacağı, bankaların da buralarda plan gereğince yeni ve modern binalar inşa edeceği açıklanmıştır.⁶⁵¹

Beyoğlu Şehir Galerisinde, İstanbul'un son yıllardaki imar çalışmalarıyla değişen çehresini yansıtan, "Değişen ve Güzelleşen İstanbul" isimli fotoğraf sergisi açılmıştır.⁶⁵² Aksaray, Topkapı ve Şişli Hürriyet Abidesi arasında imar planına göre yola katılacak olan 19 binanın istimlak edilmesi kararlaştırılmış, istimlak bedelleri 670,905 lira olarak belirlenmiştir.⁶⁵³ Yüksek Mimar Vasfi Egelî'nin başında olduğu bir imar bürosu kurulmuş, büronun Eyüp'ün imarı, buradaki eski eserleri korunması ve restorasyonu ile ilgileneceği bildirilmiştir.⁶⁵⁴ Galata'da Gümrük Hanının yıkımı sırasında binanın caddeye doğru yıkılması ve trafiğin üç saatliğine kapanması, belediyenin yıkımların gece yapılması yönünde karar vermesine neden olmuştur.⁶⁵⁵

Refi Cevad Ulunay, yazısında imarla ilgili beğendiği yönleri sıralarken, rahatsız olduğu bir noktaya da şu sözlerle dikkat çekmek istemiştir:

⁶⁴⁹ **Akşam**, "Şehirde imar faaliyetleri hızla devam ediyor", 24 Kasım 1956

⁶⁵⁰ **Cumhuriyet**, "İmar Faaliyeti İlerlerken", 27 Kasım 1956

⁶⁵¹ **Hürriyet**, "İmar hareketine bazı bankalar da iştirak ediyor", 27 Kasım 1956

⁶⁵² **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1956

⁶⁵³ **Akşam**, "İmar dolayısıyla yapılacak istimlakler", 3 Aralık 1956

⁶⁵⁴ **Akşam**, "Vakıflar İmar Bürosu Eyüp'te faaliyete geçti", 13 Aralık 1956

⁶⁵⁵ **Akşam**, "Yıkma işleri gece yapılacak", 13 Aralık 1956

*İstanbul'un imarına tarihin kaydetmediği bir himmetle devam ediliyor. Koca şehir, asırlardan beri göğsünün üstüne yığılan ağırlıklardan kurtulduğu için rahat nefes almaya başladı. Güzellikler yavaş yavaş ortaya çıkıyor. Karaköy, Tophane meydan haline geldi. Birinci Mahmud'un muhteşem Tophane çeşmesi, lülelerinden, eskiden olduğu gibi elem gözyaşları değil, sevinç gözyaşları akıtıyor. Uzun yıllar ihmalin, teseyyübün, kadirbilmezliğin tahrip ettiği güzelliğinin nihayet kıymetinin anlaşılmış olması karşısında bir ibadet abidesi olarak yükselen Nusretiye Camii bir dür-rü-şehvar gibi parlıyor... Fakat mevki itibariyle İstanbul tarafının hüviyetini, şahsiyetini remzeden Yenicamiin yanına yapışmış bir kene var... Mimarisine bütün dünyayı hayran eden, hatta Avrupa'dan, Amerika'dan, Türk mimarlığının harikasını görmek üzere gelenleri saatlerce, günlerce hayran bırakan Yenicami kemerinin yanı başında bir kunduracı dükkanı vardır. Kim bilir hangi menfaatperestin rızasını tahsil etmek suretiyle oraya yapışan bu leke hakkında neler yazdım... Ey, imarın efsunkar eli! Buraya ne vakit uzanacak, Yenicamii bu keneden ne zaman kurtaracaksın?*⁶⁵⁶

Sabri Esat Siyavuşgil, şu sözleriyle imar hareketlerinin yapım kısmına eleştiri getirmiştir:

*Birçok şeyleri pek yarım yamalak becerdiğimiz gibi, kaldırım yapmanın da hala ustası olamadık gitti. Yeni genişleyen caddelere bakıyorum. Bir sürü amele, güya toprak tesviyesi, kum döşüyor ve parke taşları diziyor. Yapıp bitirdikleri kısmı görüyorum, rezalet! Yolun sathı, gayet muntazam, balıksırtı biçiminde olacağına, inişli yokuşlu... İmar, İstanbul'a her gün nasip olan nimetlerden değildir, bilirsiniz. Hazır ele böyle bir fırsat geçmişken, yıkmakta gösterdiğimiz becerikliliği biraz da yapmakta gösterelim, beyler!*⁶⁵⁷

Belediye artan imar faaliyetleri için gelir sağlamak adına, düşük olduğu belirtilen inşaat ruhsat harcı ve imar durumu için alınan resimlerin arttırılmasını önermiştir. Bu harç ve resimlerden yıllık 50-60 bin lira gelir sağladığı belirtilen belediyenin, zamlardan sonra ruhsat harcından yıllık 2 milyon lira ve imar durumundan

⁶⁵⁶ Refi Cevad Ulunay, "Pırlantadaki Leke", **Milliyet**, 14 Aralık 1956

⁶⁵⁷ Sabri Esat Siyavuşgil, "Kaldırım döşemek sanatı!", **Yeni Sabah**, 15 Aralık 1956

yıllık 250 bin lira gelir sağlaması beklenmektedir.⁶⁵⁸ Yapılmış olan istimlakler karşılığında, mülk sahiplerine 40 milyon lira ödendiği, yapılmakta olan ve yapılacak istimlakler için de 60 milyon lira ödeneceği aktarılmıştır. Yıkıtılan binalar sayesinde, Beyazıt Camii'nin üç tarafının temizlendiği, Beyazıt Hamamı ile ilgili kararın da yakında alınacağı bildirilmektedir. Osmanbey'de yıkıtılacak olan Nargileciyan apartmanının istimlakinde sorun yaşandığı, belediye tarafından tespit edilen istimlak bedelinin mülk sahibi tarafından beğenilmediği söylenmektedir.⁶⁵⁹

Sabri Esat Siyavuşgil, bir başka köşe yazısında şu sözleriyle imar hareketlerini övmektedir:

*Bugüne kadar ne halk, ne de belediye olarak, biz İstanbullulara bir türlü nasip olmayan topyekun bir görüşle ele alınmış bir imar hamlesi içindeyiz. İstanbul haritasını önünüze serin ve parmağınızı rastgele bir noktaya basın, orada bütün şehir ve civarıyla irtibat halinde, bir genişliğin, bir rahatlığın, bir ferahlığın ve bir güzelliğin belirdiğini görürsünüz. İstanbul bugün baştanbaşa, arı kovanı gibi işleyen bir imar şantiyesi olmuştur. Daha molozları yeni kaldırılmaya başlanan her harabeden yarın hangi nimetlerin fişkiracağı bugünden bellidir. Bu muazzam şehri bir dolaşın, imar hamlesinin ihtişamı karşısında hürmetle eğilmek zorunda kalırsınız. Bu duyguda, artık muvafık, muhalif, hatta yerli, yabancı tefriki yoktur. Her İstanbullu, her Türk, her insan, aynı hayranlıkla gözünü ortaçağ manzarası yakında değişecek olan bu şehre dikmiş, yarının ışıkları İstanbul'unun bu yıkıntılar içinden doğmasını bekliyor. Bu koca şehri dört köşesinden kavrayan imar görüşündeki kudretle her yerde birden boy atan iradenin sarsılmaz kuvveti karşısında, artık şüphe ve tereddüde mahal kalmamıştır. Bugüne kadar vatan sathını kaplayan yaratıcı hamle, şimdi şehirleri istila etmekte, çünkü şekilsiz duvar yığınlarında aydınlık, güzel ve biçimli mamureler fişkirmektedir.*⁶⁶⁰

Daha önce şehrin imar planlarını hazırlayan ünlü şehircilik mütehassısı Prost, Vali ve Belediye Reisinin davetlisi olarak İstanbul'a çağırılmıştır. Prost'un 15-20 gün kadar şehirde kalacağı ve imar faaliyetleri ile ilgili fikirlerinin alınacağı söylenmektedir. Ayrıca Alman mimar Högg ile devamlı olarak çalışmak için anlaşma sağlandığı ve

⁶⁵⁸ **Hürriyet**, "Belediye yeni gelir kaynakları arıyor", 20 Aralık 1956

⁶⁵⁹ **Cumhuriyet**, "100 milyon liralık istimlak yapılacak", 21 Aralık 1956

⁶⁶⁰ Sabri Esat Siyavuşgil, "İstanbul'un İmarı", **Yeni Sabah**, 27 Aralık 1956

kendisinin aylık 3000 lira ücret alacağı bildirilmiştir.⁶⁶¹ İstanbul Eminönü Tüccarları Çarşı Kurma Kooperatif şirketi bir basın toplantısı düzenleyerek, şehrin gıda ihtiyacını karşılamak, bankalarla ticari faaliyette bulunmak, istihdam sağlamak gibi önemli hizmetlerde bulunduklarını belirtmiş, bu yüzden dükkanları istimlak kapsamında yıkılacaksa, öncelikle geçici de olsa ticarete devam edebilecekleri bir yerin inşa edilmesini talep etmişlerdir.⁶⁶²

1957 yılında da imar ve istimlak işlerine aynı hızla devam edileceğini aktaran habere göre, Yeniçeri caddesinde yola çıkıntı veren Atikali Camii duvarı geri alınmış, Vilayetin önündeki viraj da Vilayet duvarlarının kesilmesi ile ortadan kaldırılmıştır.⁶⁶³ Nusretiye Camii önündeki çeşmenin başka yere taşınmasına itiraz edenlere Şevket Rado, şu sözlerle seslenmiştir:

*“Halbuki bütün mesele eski eserleri, eğer hakikaten kıymetleri varsa, muhafaza etmektir. Eğer İstanbul’un bugünkü hayatı bazı eserlerin yerleri değiştirmeyi icap ettiriyorsa bundan o eski esere ne zarar gelebilir? Yapılan tecrübeler fena netice vermemiştir. Çarşıkapı’daki türbe, yolu genişletebilmek için pekala kenara alınmıştır. Üsküdar’da Valide Camii önündeki çeşme çökmüş bir haldeyken meydan seviyesine yükseltilmiştir. Tophane’deki Nusretiye Camiinin o güzel çeşmesini de yol üstünde bırakmaktansa yeni açılan güzel bir meydana koymakta ne mahzur vardır.”*⁶⁶⁴

Sabri Esat Siyavuşgil, şu sözleriyle önceki hükümetin imara yaklaşımını eleştirmiştir:

Prost’un en büyük talihsizliği, İstanbul’dan alakasını esirgemekle adeta iftihar eden bir hükümet karşısında, ancak gayretli bir Valinin gölgesine sığınmak olmuştur... Bugün buldozerle bir duvarla girilip öbür duvarından çıkılan devlet binalarının en külüstürü, o zamanlar geçit vermeyen bir Hayber Kalesi gibi imarın önünü kesiyordu. Bir askeri fırını biçip geçmek, bir Tekel binasını ortadan kaldırmak, vakıflara ait bir hanı veya hamamı silip süpürmek şöyle dursun, bir tütün deposunun bahçesinden üç

⁶⁶¹ **Hürriyet**, “Şehircilik mütehassısı davet edildi”, 29 Aralık 1956

⁶⁶² **Cumhuriyet**, “İşyerleri istimlak edilen tacirler korku içinde”, 30 Aralık 1956

⁶⁶³ **Akşam**, “İmar işleri”, 3 Ocak 1957

⁶⁶⁴ Şevket Rado, “Yeni meydanlarımızı eski eserlerle süsleyebiliriz”, **Akşam**, 4 Ocak 1957

*metreciği yola almağa kalkışmak dahi cüretlerin en saygısız, günahların en büyüğü idi... Sanki belediye İstanbul'u güzelleştirmeye memur, fakat hükümet imarı kösteklemekle vazifeli idi. En masum talepler dahi, hükümetin bürokrasi çarkına bir takılmaya görsün, Ankara'dan gelecek evet cevabı, değil bir tek Prost'un beş on Prost'un ömrünü eskitebilirdi.*⁶⁶⁵

Refik Halit Karay, 10 Ocak 1957 tarihinde “*Lafü Güzaf*” başlığıyla Yeni İstanbul gazetesinde yayınlanan yazısında, imar hareketlerini gelen eleştirilere karşı şu sözlerle savunmuştur:

Efendim, diye başlayıp şöyle devam edenler çoktu, bir oradan bir buradan yıkıp duruyorlar, kimseden fikir sordukları yok... Göz karalamacasına bir takım emirler veriliyor, hemen kazmalar harekete geçiyor; ortada ne plan var, ne proje! Bakalım milletlerarası şöhrette bir şehir mimarı gelse de yapılanlara baksa ne buyuracak? Hepsi de hesapsız derse şapa oturacağız. Evet, böyle söylüyorlardı; ne yalan söyleyeyim? Bizi de şüpheye düşürüyorlar, imar hareketinden duyduğumuz zevke soğuk su katarak neşemizi kaçırıyorlardı. Hani, pek de haksız görünmüyorlardı. Artık bu endişeden kurtuldu. Zira dünyanın hem mamurluk, hem tabii güzellik bakımından sayılı şehirlerinden biri olan Buenos Aires'in ünlü mimarı Sinyör Piecinato beyanatiyle hepimizi tatmin ve teskin etti; yapılan işleri gayet yerinde ve lüzumlu gördüğünü söyledi, bunları övdü; ferahladık.

*Biliriz, doğuştan huysuz bedbin yahut da kıskanç olan bir adam mimarın beyanatına da kulp takar, mesela, “Menfaati var da onun için böyle söylüyor” der veya onun kıymetini düşürme yolları arar, Buenos Aires'i de bir şeye benzetemedi bile der. İşte her muazzam iş gibi İstanbul'un imarı da bu lafı güzaf mırıltıları ortasında tahakkuk edecektir. Biz mırıltılardan ziyade alkış tutan tarihin sesine kulak vermeliyiz.*⁶⁶⁶

Beşiktaş-Yıldız yolundaki 270 mülkün istimlak işlemlerinin tamamlandığı ve yıkım faaliyetlerine başlandığı, Levent'ten Beşiktaş'daki, Barbaros Meydanına inecek olan yolun inşasına başlandığı ve iki ay içerisinde tamamlanacağı bildirilmiştir. Kabataş

⁶⁶⁵ Sabri Esat Siyavuşgil, “Prost'un Talihsizliği”, **Yeni Sabah**, 8 Ocak 1957

⁶⁶⁶ Karay, s.503

İskelesi ile Dolmabahçe Camii arasında bulunan inhisar depolarından kalan kısımların yıkımına devam edilmiş, Tophane'deki Nusretiye Camiinin ihyası faaliyetleri sürdürülmüştür.⁶⁶⁷

1956 yazında İstanbul'a gelerek tetkiklerde bulunan Profesör Högg, fikirlerinin uygulanmasını denetlemek için şehre gelmiştir. Högg, "İstanbul'un yepyeni, modern muazzam bir şehir haline gelmek üzere bulunduğu" yönünde açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁶⁸ Gelir gelmez işe koyulan Högg, Belediye Başkan Yardımcısı Sedad Erkoğlu ve İmar Müdür ile birlikte Boğaziçi yollarında ve Karaköy meydanında tetkiklerde bulunarak, kısa zamanda bitirilen işlerin takdire şayan olduğunu belirtmiştir. Nuruosmaniye Camii ile Çemberlitaş Camii arasında kalan sahanın tamamen istimlak edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁶⁹ Belediyeye imar işlerinde kullanmak üzere 1 milyon 700 bin liralık ek ödenek tahsis edilmiş, Högg tetkiklerine Sirkeci, Yenikapı, Yedikule sahilleri ve Eyüp'te devam etmiş, yeni imar kanunu yürürlüğe girmiştir.⁶⁷⁰

Hamdi Varoğlu köşe yazısında, İstanbul'da bugüne kadar kontrolsüzce inşa edilen binaların ve daracık açılan yolların imar çalışmalarını kaçınılmaz hale getirdiğini söyleyerek, imar faaliyetlerini şu sözlerle övmüştür;

*Şimdi İstanbul'da, parlak bir istikbalin mavi ufuklarına bakan geniş, havadar bir pencere açılmış gibi oldu. Şehir, yer yer bu açılan pencerenin içeriye kucak kucak döktüğü aydınlıkla doluyor. Dev adımlarla yürüyen imar faaliyetlerinin bir habis ur koparırcasına ortadan kaldırdığı her tufeyli taş yığınının öte tarafında, öyle unutulmuş kalmış güzel şeyler görüyoruz ki, gözlerimiz parlıyor, ciğerlerimize taze hava doluyor. Geniş, uzun, rahat ve temiz caddelerle, modern, süslü, güzel binalarla, müstakbel İstanbul'u, şöhretli dünya başkentleri arasında layık olduğu yeri almış göreceğimiz günler belki pek yakın.*⁶⁷¹

Sirkeci'de araba vapuru iskelesinden başlayarak, demiryolu tesislerinin arasından geçip Gülhane parkını Atatürk heykelinin arkasından kat ederek sahile ulaşan,

⁶⁶⁷ **Cumhuriyet**, "İmar çalışmaları süratle geliyor", 13 Ocak 1957

⁶⁶⁸ **Cumhuriyet**, "Şehircilik mütehassısı mimar Högg dün geldi", 15 Ocak 1957

⁶⁶⁹ **Cumhuriyet**, "Yeni İstimlakler yapılıyor", 16 Ocak 1957

⁶⁷⁰ **Cumhuriyet**, "Belediye imara yeniden 1,700,000 lira ayırdı", 17 Ocak 1957

⁶⁷¹ Hamdi Varoğlu, "Müstakbel İstanbul", **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1957

sahili takip ederek surların dışında Ahırkapı'ya ulaşan, sadece iki semtte sahilten ayrılarak Florya'ya varacak olan, Sirkeci-Florya yolunun yapımını birden fazla noktada başlanmıştır. Başbakan Adnan Menderes, imar işlerinin biran önce tamamlanması için direktifler verirken, Salıpazarı Limanı'nda tetkiklerde bulunmuş, Sirkeci-Florya yolu güzergahında bulunan Yedikule surlarında da restorasyon çalışmalarının başlamasını emretmiştir.⁶⁷² İstanbul Kalkınma Derneği Başkanı Ahmet Hamdi Başar, düzenlediği basın toplantısında İstanbul'un imarına ilişkin görüşlerini aktarmış, bu mevzunun devlet tarafından ele alınmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Yıkım işlerinin ilk etapta sadece gerekli olduğunda tatbik edilmesi gerektiğini belirtmiş, imar planının hazırlanması için Başbakanlığa bağlı bir komisyon kurulması, metro inşaatına başlanmaması, imar işleri için Kalkınma Bankası kurulması ve inşaatları özel sektör eliyle yapılması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.⁶⁷³ Kapalıçarşı'ya giden Okçular caddesinden itibaren binaların yıkımına başlanmış, Çarşıkapı'ya giden Tramvay caddesi üzerindeki binalarda oturanlara da tebligatlar yapılmaya başlanmıştır.⁶⁷⁴ Adnan Menderes, Profesör Högg ve diğer uzmanlarla birlikte Eyüp'te yaptığı gözlemler sonucunda, Haliç'te yapılacak olan üçüncü köprünün yeri değiştirilmiş ve Ayvansaray ile Halıcıoğlu arasına yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁷⁵

Balıkpazarı'nda 458 dükkanın istimlak muamelelerinin tamamlandığı, dükkanları istimlak edilen vatandaşların yerleştirilmesi için, Unkapanı civarında 800 dükkan inşa edileceği bildirilmiştir.⁶⁷⁶ İstimlak çalışmaları nedeniyle yıkılacak yerlere, Fındıklı'da bulunan Atatürk Kız Lisesi ile Güzel Sanatlar Akademisinin de eklendiği ileri sürülmüştür.⁶⁷⁷ Gazetenin manşetinde kendisine yer bulan ve İstanbul'un imarına 1 milyar lira harcanacağını iddia eden habere göre, Anadolu yakasının imarı kapsamında, Osmanağa Camii'nden Altıyol'a kadar sağ taraftaki bütün dükkanların istimlak edileceği, Altıyol'dan Fenerbahçe'ye kadar olan yolun 30 metre genişletileceği, Üsküdar'da Küçük hamamın karşısındaki balıkçılar ve sebzeciler çarşısının istimlak

⁶⁷² **Cumhuriyet**, "Florya-Sirkeci sahil yolu", 25 Ocak 1957

⁶⁷³ **Milliyet**, "Kalkınma Derneği şehrin imarı hakkında görüşünü açıkladı", 26 Ocak 1957

⁶⁷⁴ **Ulus**, 28 Ocak 1957

⁶⁷⁵ **Cumhuriyet**, "Üçüncü köprünün yeri değiştirildi, köprü, Ayvansaray ile Halıcıoğlu arasına kurulacak", 29 Ocak 1957

⁶⁷⁶ **Cumhuriyet**, "Unkapanında 800 dükkan inşa edilecek", 3 Şubat 1957

⁶⁷⁷ **Ulus**, "G. Sanatlar Akademisi Atatürk Kız Lisesi Yıkılacak", 6 Şubat 1957

edileceği, Şemsipaşa Parkının arkasına yeni bir çarşı kurulacağı aktarılmıştır.⁶⁷⁸ 6 Şubat 1957 tarihinde TBMM’de, Trabzon milletvekili Emrullah Nutku’nun İstanbul ve Ankara’nın imarı ile ilgili Başbakana yönelttiği soru önergesi, Başbakanın oturumda bulunmaması nedeniyle cevapsız kalmıştır.⁶⁷⁹

Adnan Menderes 7 Şubat 1957 tarihinde verdiği basın toplantısında İstanbul’un imarı ile ilgili geniş bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamada şu bilgileri kamuoyu ile paylaşmıştır:

İstanbul’daki imar ve ihya faaliyetleri hakkındaki suale cevap olarak arz edeyim ki, bu faaliyetler, elbette muayyen bir plan ve program göre cereyan etmektedir. İstanbul gibi değil yalnız memleketin, fakat aynı zamanda dünyanın münevver nazarları altında bulunan bir şehirde keyfemayeşa bir takım tatbikat yapılabileceğini caiz addetmek asla mümkün değildir.

Yapılan imar hareketlerinin bir tek adımı dahi plansız olarak atılmakta değildir. Ancak bu faaliyetin geniş bir hacim ve yekun arz etmesi, böyle yanlış bir kanaat tevliğ etmiş olabilir ve bazılarına Ya Allah diye işe girildiği kanaatini uyandırabilir. Tekrar ediyorum; Yapılacak olan işler, etraflı şekilde düşünülmüş, hesaplanmış ve önceden kararlaştırılmıştır. Ancak bu sene neler yapılacağını tam olarak ifade etmek müşküldür. Mesela bu seneki istimlaklerin yekunu 50 milyon mu, 300 milyon mu, yoksa 20 milyonu mu bulacağını söylemeğe imkan yoktur...

1940 senesinde İstanbul’da istimlak bedeli olarak 211 bin lira, 1941’de 553 bin lira, 1942’de 367 bin lira, 1943’te 1 milyon 150 bin lira, 1944’te 1 milyon 208 bin lira, 1945’te 520 bin lira, 1946’da 1 milyon 44 bin lira, 1947’de 985 bin lira, 1948’de 896 lira, 1949’da 1 milyon 250 bin lira, 1950’de 700 bin lira, 1951’de 983 bin lira, 1952’de 2 milyon 350 bin lira, 1953’te 5 milyon 412 bin lira, 1954’te 2 milyon 902 bin lira, 1955’de 9 milyon 473 bin lira ödenmiştir. 1956 senesinin yalnız beş ayında istimlak

⁶⁷⁸ **Akşam**, “İstanbul’un imarına 1 milyar lira harcanacak”, 6 Şubat 1957

⁶⁷⁹ **Cumhuriyet**, “Dün Mecliste 5 sözlü soru da cevaplandırılmadı”, 7 Şubat 1957

*bedeli olarak ödenen miktar 91 milyon 500 bini bulmuştur. Bu da İstanbul'un imarı mevzuunun hangi ölçüde ele alındığını gösterir.*⁶⁸⁰

Hemen ertesinde bu açıklamalara muhalefetten cevap gelmiştir. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, hükümet tarafından önceki dönemde CHP tarafından yaptırılan imar faaliyetlerinin hiçe sayıldığını belirterek, şu sözlerle eleştirilerini dile getirmiştir:

*O zaman mütehassıslara yol verildi ve bir keşmekeş devri başladı. Bu devrede yapılan inşaatın şimdi yıkılması keşmekeşin en güzel delilidir. Birkaç ay evvel başlayan imar hamlesi, elbette çok takdire şayandır. Ne yazık ki bu kıymetli hamle plansız, programsız oldu. Her gün değişen kararlar bunun delilidir. Ancak bir iki misal verelim: Tekel Genel Müdürlüğü binasının evvela önü yıkıldı, tavan kısmı ve cephesi ihale edildi. Tam bu esnada verilen yeni bir kararla, bütün binanın yıkılması muvafık görüldü, hele bir sene evvel aynı bina için büyük masraflar edilerek yapılan iç tadil ve tezyine giden para, plansızlık yüzünden edilen füzuli zararların ufak bir kısmıdır.*⁶⁸¹

Ahmet Emin Yalman, şu sözleriyle imar hareketlerinin iyi yönlerine vurgu yapmıştır:

*İstanbul'un imarı meselesini ele alalım: Demagojiye çok uyar bir mevzu... Hükümete zorluk göstermek için siyasi partilerin ve gazetelerin bunu parmaklarına dolamaları işden bile değildi. Bunun sırası mı? Bu sıkıntı zamanında ev, dükkan yıkılır mı? Yeni israf kapıları açılır mı? Bunun planı nerede? Programı nerede? diye ne diller dökülmezdi. Başvekil zahmetten çekinmedi gazetecilerle beraber defalarla imar sahalarında dolaştı. Yerli ve ecnebi mütehassısların sözlerini kendilerine dinletti. Netice olarak basın mensupları şu kanaate vardılar ki İstanbul'da yapılan iş, dünyanın bu eşsiz yerlerini Türklük hesabına yeniden fethetmektir. İstanbul'un sahibi olmaya medeni alemin gözünde hak kazanmaktır. İşin başında keyfi hareketler olmuş, vatandaş sıkıntı çekmiştir. Fakat sıkıntıların sebepleri ortadan kalkmış, bu kadar muazzam bir hareket için çaresiz olan asgari dereceye indirilmiştir.*⁶⁸²

⁶⁸⁰ **Cumhuriyet**, "Başbakan dün bir basın toplantısı yaptı", 8 Şubat 1957

⁶⁸¹ **Cumhuriyet**, "Başbakanın demeci için muhalefetin fikri", 10 Şubat 1957

⁶⁸² Ahmet Emin Yalman, "Daha Berrak Bir Hava", **Vatan**, 13 Şubat 1957

İmar faaliyetleri nedeniyle bazı Tekel binaları yıktırılmıştır. Bu durum karşısında Tekel İdaresinin bina ihtiyacını karşılamak ve bazı tesisleri tek çatı altında toplamak amacıyla Haydarpaşa'daki Selimiye Kışlasının Tekele tahsis edilmesi Başvekaletçe uygun görülmüştür. Askeri birliklerin ihtiyacını karşılamak için başka bir yerde daha modern binaların yapılacağı bilgisi verilmiştir.⁶⁸³

Bütçe müzakereleri ve sonrasında mecliste yaşanan tartışmalarda muhalefet, buğdayın ithal edildiği, en lüzumlu maddelerin dahi temininde sıkıntı yaşandığı bir ortamda imar çalışmalarının yersiz olduğunu söylemiştir. Menderes cevaben, tek bir vatandaşın dahi imar hareketleri yüzünden sıkıntı yaşamadığını ileri sürmüştür. Başbakan imara harcanan paraların nereden temin edildiğine dair soruyu, “*O bir keramettir, o bir füsundur, o bir Kristof Kolomb'un yumurtasıdır*” şeklinde yanıtlamıştır.⁶⁸⁴

Sabri Esat Siyavuşgil yazısında, şu sözleriyle imar hareketlerini eleştiren muhalefete yüklenmiştir:

*Aradan aylar geçti, İstanbul'un yarınki muhteşem çehresi görülmemiş bir süratle belirmeğe başladı. Bu sefer de Mecliste şu çapta itirazlar yükseliyor: İstanbul'un imarına yıkmakla başlanamaz. Hani bunun iç ve dış finansmanı? Hani plan? Nerde döviz? Bu kadar sıkıntı içinde çırpınıp dururken, imarın sırası mı? Hani planın şurasına burasına ilişmeler, harcanan paranın nereden tedarik edildiğini öğrendikten sonra böyle şey olmaz deseler, amenna, kabul, ama imara yıkmakla başlanamaz yahut şimdi bunun sırası mı kabilinden vecizelere doğrusu pek akıl erdiremiyorum. İmara yıkmakla başlanamaz demek, İstanbul'u İstanbul dışında imar edin demeğe gelir. Asırların ihmali yüzünden bir köstebek yuvasına dönmüş olan bu şehri yıkmadan bir şeye benzetmenin imkanı var mıdır? İstanbul'un imar sırası çoktan geldi beyler. Ne olur siz de biraz insafa gelseniz de, şevke gelen şu İstanbul halkının sevincini görmemezlikten gelip sıcak aşa soğuk su katmasanız.*⁶⁸⁵

⁶⁸³ **Hürriyet**, “Tarihi Selimiye kışlası Tekele tahsis ediliyor”, 14 Şubat 1957

⁶⁸⁴ **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1957

⁶⁸⁵ Sabri Esat Siyavuşgil, “İmara söz yok!”, **Yeni Sabah**, 28 Şubat 1957

Baruthane sitesinin planlarını yapan İtalyan mimar Piccinato şehre gelmiştir. Planların tamamlandığını ve ayrıntılar üzerinde çalıştıklarını söyleyen Piccinato, dokuz mahalleyi bağlayan ana yolların tamamlandığını belirtmiştir. Ayrıca mesken darlığı ile ilgili de konuşan Piccinato, İstanbul'un nüfusu artmamak şartıyla 150 bin konuta ihtiyacı olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁶ Sirkeci-Florya yolunun yapım çalışmaları kapsamında, Cankurtaran semtinde istimlak çalışmalarına başlanmış, 9 arsa, 10 kayıkthane, 31 ahşap ev, 1 fabrika ve 1 imalathane istimlak edilmiştir.⁶⁸⁷

Sıddık Sami Onar imar işlerinde hukukun önemine değindiği köşe yazısında, şu sözlerle imar konusundaki fikirlerini aktarmaktadır:

*İstanbul halkı ve bütün İstanbul'da yaşayanlar senelerce, hatta asırlarca adeta bir tantale işkencesi içinde yaşatılmış, onun sanat kıymetini ve güzelliklerini tatmaktan mahrum kalmışlardır. Bu büyük ve tarihi şehrin en güzel köşelerini, denizlere, abidelere açılan muhteşem pencerelerini senelerce insafsızca kapatmış olan çirkin ve yersiz depoların, ancak çok iptidai memleketlere yakışacak üstü oda altı dükkandan mürekkep küçük ve iptidai ticaretgahların, Süleymaniye, Şehzade, Sultanahmet, Fatih, Yenicaşı, Sokullu, Rüstempaşa camileri, medreseler, çeşmeler, sebiller ve emsali gibi dünya mimarisinde eşi bulunmayan sanat şaheserlerini mütereddi mütevellilerin ve cahil spekülasyoncuların marifetiyle birer ur gibi örten çirkin binaların ortadan kalkması ile meydana çıkan ihtişamlı manzarayı gördükçe büyük bir rahatlık ve ferahlık duymamak kabil mi? Öyle zannediyorum ki Türk medeniyetinin değerli bir müzesi ve vesikası, tabiatın mucizesi ve nihayet tarihimizin bir abidesi olan bu şehrin imarına taraftar olmayacak bir Türk ve imar hareketlerini aksatacak hiçbir menfaat ve sebep yoktur”.*⁶⁸⁸

Rebi Barkın köşe yazısında, şehirlerin imar ve güzelleşmesinin cazip şeyler olduğunu, ancak yapılmakta olan çalışmaların plansız olduğunu, dolayısıyla maliyetinin belli olmadığını, finans kaynağının ise tamamen meçhul olduğunu ileri sürmektedir. Hazine ve belediye arsalarının satılması, istimlak edilen yerlerin imar nedeniyle değerleri arttıktan sonra tekrar satılması gibi yollarla bu finansmanın sağlanmaya

⁶⁸⁶ **Akşam**, “1 İtalyan mimarına göre: İstanbul'da 150 bin eve ihtiyaç var”, 5 Mart 1957

⁶⁸⁷ **Akşam**, “Cankurtaran semtinde istimlaklara başlandı”, 6 Mart 1957

⁶⁸⁸ Sıddık Sami Onar, “Şehir ve imar işlerinde hukukun rolü”, **Cumhuriyet**, 8 Mart 1957

çalışıldığını, ancak bu kadar mülkün aynı anda piyasaya sürülmesinin fiyatları düşürebileceğinden bahsetmiştir.⁶⁸⁹

Edirnekapı'dan Beyazıt'a kadar ana caddenin genişletilmesi işine yakında başlanacağı, bu maksatla Vezneciler'den Saraçhanebaşı'na kadar olan kısımda yolun her iki tarafında istimlakler yapılarak hazırlıklara başlanmıştır. Kadıköy'de ise Çukurbostan-Dereyolu civarında istimlakler tamamlanmış, yıkım işlerinde ilerleme kaydetmiştir.⁶⁹⁰ İmar çalışmaları kapsamında Taksim, Beyazıt, Sultanahmet ve Tophane gibi meydanlara Türk büyüklerinin heykellerinin dikileceği, imar planının şehrin her semtinden denizin görülebileceği şekilde ayarlanacağı ve Profesör Högg'e yardım etmeleri için dört yabancı uzmanın İstanbul'a getirileceği bildirilmiştir.⁶⁹¹ Balıkpazarı'nda işyerleri istimlak edilen tüccarlara, işlerinin aksamaması için Atatürk Bulvarı'nda bulunan bloklar geçici olarak tahsis edilmiştir.⁶⁹²

Meclisin 1 Nisan 1957 tarihli oturumunda, Emrullah Nutku daha önce de Başbakana imarla ilgili yönelttiği soruları yinelemiş, imar konusunda hükümetin programı olup olmadığı, imarın sonbahara rastlamasının program gereği olup olmadığı, istimlak bedellerinin hangi kaynaktan karşılandığı, zarara uğrayan vatandaşların kayıpları ile ilgili işlem yapılıp yapılmayacağı, orduya ait araçların imar işlerinde kullanılıp kullanılmadığı sorularını yöneltmiştir. Başbakan adına soruyu cevaplayan Devlet Bakanı Cemal Bengü, imar hareketleri ile ilgili Başbakanın pek çok kez izahatta bulunduğunu, kendisinin vereceği malumatın da bu izahatı teyitten ibaret olacağını söylemiştir. Devlet Bakanı ayrıca, programsız tek adım dahi atmadıklarını, istimlak bedellerinin şehrin kendi bütçesinden karşılandığını, imar çalışmalarından hiçbir vatandaşın zarar görmediğini belirtmiş, Menderes'in daha önceki konuşmasında kullandığı "Kristof Kolomb'un yumurtası" sözünün, dağınık olan kuvvetlerin bir araya getirilerek hedefe sevk edilmesi manasına geldiğini söylemiştir.⁶⁹³

⁶⁸⁹ Rebi Barkın, "İmar-Yıkım hareketleri ve sosyal zorluklar", *Ulus*, 9 Mart 1957

⁶⁹⁰ *Akşam*, "Edirnekapı-Beyazıt caddesi genişletilecek", 17 Mart 1957

⁶⁹¹ *Akşam*, "İmar işleri", 19 Mart 1957

⁶⁹² *Akşam*, "Blok apartmanlar", 26 Mart 1957

⁶⁹³ *Cumhuriyet*, "İmar mevzuu Mecliste gürültülere yol açtı", 2 Nisan 1957

İmar planına göre İstanbul'un üç bölgeye ayrılacağı ve bunların; tarihi İstanbul, eğlence ve ticaret bölgesi ile şehir dışı olacağı söylenmiştir. Şehir dışının da kendi içinde, sanayi, turistik ve iskan yerleri gibi çeşitli bölgelere ayrılacağı aktarılmaktadır. Tarihi İstanbul, Eminönü, Sultanahmet, Sarayburnu, Beyazıt, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Çarşıkapı, Laleli, Fatih, Edirnekapı, Eyüp gibi Bizans ve Osmanlı eserlerinin bulunduğu semtlerden oluşacak, ticaret ve eğlence bölgesinin Beyoğlu, şehir dışındaki turistik bölgelerin ise Florya ve Boğaziçi'nin bazı kesimleri olacaktır.⁶⁹⁴

Ankara caddesinin Sirkeci'ye doğru yol 30 metre olacak şekilde genişletilmesi için yapılan çalışmalarda, Divan Otel'i'nin karşısında bulunan ve inşaatı kısa zaman önce tamamlanmış olan modern iş hanının cephesinde 2 metrelik kısmın yıktırılacağı ve İstiklal caddesinin 30 metre genişliğe ulaştırılması için çalışmalarda bulunulduğu aktarılmıştır.⁶⁹⁵ Fatih semtinde devam etmekte olan imar çalışmaları kapsamında, küçük bir alanda kurulmuş olan Saraçhane Parkı'nın Aksaray Valide Camii'ne kadar genişletilmesine, Saraçhanebaşı'nda Bozdoğan Kemerli ile Fatih Kaymakamlığı arasındaki adaya Emniyet Sarayı yapılmasına, Edirnekapı'da büyük bir meydan yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁹⁶ Eminönü-Unkapanı yolunda istimlak edilen binaların yıkımı ağır ilerlediğinden Başbakanlık, Bayındırlık Bakanlığına ait olan ve Anadolu illerinde bulunan buldozerlerin İstanbul'a sevk edilmesini emretmiştir.⁶⁹⁷

Bir yıl içinde İstanbul'da 1679 binanın yıkıldığını aktaran habere göre, ilk kazma Karaköy'de bir kunduracı mağazasına vurulmuştur. Yapılan yıkımlarda bazı günlerde 500 ton moloz çıktığı ve gün içinde yıkımları seyreden insan sayısının da 50 binden az olmadığı ileri sürülmektedir.⁶⁹⁸ Tophane-Dolmabahçe yolunun genişletilmesi çalışmaları kapsamında, Nusretiye Camii, Molla Çelebi Camii, Dolmabahçe Camii ve Salıpazarı Rıhtımı dışında kalan tüm binaların yıkılacaktır. Ders dönemi sonunda Tophane Sanat Enstitüsü'nün de yıkılmasıyla Tophane şehrin en büyük meydanlarında birine sahip olacaktır.⁶⁹⁹ Profesör Högg şehrin imarı ile ilgili yaptığı açıklamalarda,

⁶⁹⁴ **Akşam**, "İmar planına göre İstanbul üç bölgeye ayrılacak", 3 Nisan 1957

⁶⁹⁵ **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1957

⁶⁹⁶ **Akşam**, "Fatih'te Yapılacak Emniyet Sarayı", 7 Nisan 1957

⁶⁹⁷ **Cumhuriyet**, "Eminönü-Unkapanı yolu", 9 Nisan 1957

⁶⁹⁸ **Akşam**, "İstanbul'da 1 yıl içinde tam 1679 bina yıkılmış", 12 Nisan 1957

⁶⁹⁹ **Akşam**, "Tophane-Dolmabahçe yolu deniz bulvarı olacak", 13 Nisan 1957

İstanbul'un kültür, ticaret, turizm ve liman şehri olabileceğini, ağır sanayinin İstanbul'da olmaması gerektiğini, ancak küçük ve orta ölçekli sanayinin kurulabileceğini vurgulamıştır. İstanbul'un silüetinin korunması hususuna dikkat edilmesi ve abidelerin etrafındaki binaların temizlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. İstanbul'un iki yakasını birbirine bağlayacak olan köprünün Ortaköy ile Beylerbeyi arasında yapılması gerektiğini söylemiştir.⁷⁰⁰

Beyazıt Meydanı'nda askeri tıbbiye okulunun karşısındaki adanın yıkılmasına karar verilmiştir. Yeni üniversite binası ile eski üniversite kapısı arasında büyük bir park yapılacaktır. Süleymaniye'nin etrafının düzenlenmesine başlanmış, bu kapsamda Biyoloji Enstitüsü ve diğer binaların yıkımına karar verilmiştir. Gülhane Parkı Cankurtaran tren istasyonuna kadar uzatılacak, Topkapı Sarayı parkın içinde kalacaktır.⁷⁰¹ Tophane-Boğaz yolunun Ortaköy ile Bebek arasındaki kısmında 159 binanın istimlak işlemleri tamamlanmıştır. Boğaziçi ve Marmara sahillerinde bulunan sahil gazinolarının yıkımına karar verilmiştir. Emniyet Sarayı yapılarına kadar Vilayet binasının emniyete tahsis edilmesi nedeniyle, Vilayet İstanbul Erkek Lisesi'nin binasına taşınacaktır.⁷⁰² İmar çalışmalarını incelemesi için davet edilen Henri Prost gazetelere, *"Tetkiklerimi henüz tamamlamadım. Gördüklerime nazaran, yapılmakta olan işler süratli ve yerindedir. Gittiğimden beri İstanbul'da trafik sirkülasyonu artmış bulunduğundan, eski planların olduğu gibi mi, yoksa değiştirilmek suretiyle mi tatbik edilmesi gerekeceğini henüz kestiremedim"* şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁷⁰³

Müşerref Hekimoğlu köşe yazısında, şu sözleriyle mülkleri istimlak edilenlerin sorunlarına vurgu yapmıştır:

Şehircilik mütehassısı Prost imar hareketlerini incelemek üzere birkaç günden beri şehrimizde bulunuyor. Beş yıldır İstanbul'a gelmeyen Prost, uzun zamandır rafta kalmış projelerinin nihayet tatbik edildiğini görmekten çok memnun. İstimlak ve yıkım işinde ilgililerin daha da ileri gittiğini söylüyor. Yapılan şeylerin hepsini çok yerinde buluyor. Yapılanları isabetli bulmak için şehircilik mütehassısı olmaya da, uzun yıllar

⁷⁰⁰ **Milliyet**, "Högg, İstanbul'un alacağı şekli anlattı", 13 Nisan 1957

⁷⁰¹ **Akşam**, "Şehir imar planı 3 ayda son şeklini alacak", 17 Nisan 1957

⁷⁰² **Akşam**, 18 Nisan 1957

⁷⁰³ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1957

*bu şehrin dertlerini etüd etmeye de lüzum yok zaten. İstanbul'u hiç tanımayan bir yabancı bile aynı şeyleri söylüyor. Başka bir deyişle İstanbul'un imarıyla ilgili istimlak ve yıkım işlerini uzman olsun olmasın, herkes bütün kalbi ve kafasıyla destekliyor. Ama bu destekleyiş hiçbir zaman, kafamızı kurcalayan meseleleri ortadan kaldırmıyor. Aksine yerli, yabancı herkes aynı meseleleri düşünüyor. Şehri ilk defa dolaşan bir turist, <Bu haliyle çok iyi, eski halini beğenmezdim herhalde> diyor, sonra da şunları ilave ediyor; <Peki bu yıkılan evlerin, dükkanların sahipleri nerede şimdi, yeni yapılan mahalleleri de görmek isterdim> Bu mahalleleri şimdilik gösteremiyoruz. Hatta planlarını bile. Evleri istimlak edilip de açıkta kalanları kara kara düşündüren bu işte. Nerede barınacaklarını, nerede iş tutacaklarını bilemiyorlar.*⁷⁰⁴

Sıddık Sami Onar bir diğer yazısında, şu sözlerle imar çalışmalarında kanunlara uymanın önemine vurgu yapmıştır:

*İstanbul bugün mühim ve zaruri bir ameliyat geçirmektedir. Fakat bunun nekahet ve tedavi devri hazırlıkları yapılmazsa hastalık eskisinden daha şiddetli bir şekilde nüksedebilir. İlk tedbir şehir ve imar planlarının hukuki mahiyet ve icaplarına uygun bir şekilde ortaya konmasıdır. Aksi takdirde bugün büyük güçlükler ve fedakarlıklarla açılan sahalardan, çünkü meydanlar ve yeşil sahalardan gibi, emrivakiler ve suiistimallerle, spekülasyonlara vasıta olacağından şüphe edilmemelidir.*⁷⁰⁵

Balıkpazarı ile Unkapanı arasındaki yol çalışmalarında görev alan askeri birliklerin buradaki binaların sağlamlığı nedeniyle dozerle yıkmanın güçlüklerinden yakındığı, yıkım işlerinin hızlanması için büyük binaları patlayıcı madde kullanarak yıkmak için müracaatta bulunduğu aktarılmıştır.⁷⁰⁶

Henri Prost imarla ilgili Başbakan'a verdiği raporda, Boğaz'a köprü yerine, Cebelibitirik'a yapılacak tünelin bir benzerinin yapılmasını önermiştir.⁷⁰⁷ Dükkanları istimlak edilen esnafın zor durumda olduğunu, durumu olanların yeni bir dükkan bulabildiğini, birçok esnafın işsiz kaldığını, bu durumun kentin ekonomisini de

⁷⁰⁴ Müşerref Hekimoğlu, "Prost'un sözleri", **Yeni Sabah**, 20 Nisan 1957

⁷⁰⁵ Sıddık Sami Onar, "Şehir ve imar planlarının içtimai, hukuki ehemmiyeti ve mahiyeti", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1957

⁷⁰⁶ **Hürriyet**, "İstanbul'un imar işi günün icaplarına göre ayarlanıyor", 24 Nisan 1957

⁷⁰⁷ **Akşam**, "Boğaziçi'ne köprü yerine çelik tünel yapılması teklif edildi", 8 Mayıs 1957

etkilediğini aktaran bir haber gazetelerde yer almıştır. Tahsis edilen temeli atılmış 800 dükkan ve Atatürk Bulvarındaki tamamlanmamış iki bloğun ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğu, Esnaf Dernekleri yoluyla tekrardan Başvekile müracaat edileceği bildirilmiştir.⁷⁰⁸ İmar çalışmalarına yardımcı olması için davet edilen Alman Profesör Dietrich Kerr, İstanbul'a gelerek imar komisyonu ile birlikte toplantıya katılmıştır.⁷⁰⁹

Hüseyin Cahit Yalçın köşesinde imar çalışmalarını eleştiren bir yazı yayınlamış, imar çalışmaları her ne kadar olumlu olsa da, bu çalışmaların siyasi propaganda amacıyla kullanılmaya başlandığını ve bunun yanlış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yabancı uzmanlarla çalışılmasını tenkit etmiş, Prost'un yeniden ülkeye gelişini eleştirmiştir. İşlerin plansız ve programsız şekilde yürütüldüğüne vurgu yapılırken, hükümetin yapılacağını söylediği projelerin ve vaat edilen tamamlanma sürelerinin gerçeği yansıtmadığı söylenmiştir.⁷¹⁰

Belediyenin yıkım işlerini hızla halletmeye çalıştığı, ancak çapa, kürek gibi en basit malzemelerin dahi teminin de zorluklar yaşanmasından dolayı işlerin yavaş ilerlediği söylenmektedir. Bu nedenle şimdiye kadar yıkılmış olması gereken birçok yapının yarısı yıkılmış bir halde kaldığı aktarılmıştır. Bu sorunların giderilmesi için yetkililer Daimi Encümen ile temasa geçeceklerdir.⁷¹¹

Bir vatandaş ilgililere başvurarak, Boğaz'a üç ayaklı asma köprü projesini iletmiştir. Projeye göre köprünün Anadolu yakası ayağının Üsküdar'da olacağı, Kızkulesi'nde iki kola ayrılacak olan köprünün bir ucunun Sarayburnu, diğer ucunun Tophane'de olacağı bildirilirken, İmar Komisyonunun ilerleyen günlerde projeyi inceleyeceği aktarılmıştır.⁷¹² CHP Kars Milletvekili Mehmet Hazer, Ankara ve İstanbul radyolarında DP Milletvekili Mümtaz Faik Fenik'in imar çalışmalarını öven konuşmalarının Anayasaya aykırı olduğunu iddia etmiş, bu mevzuu mecliste tartışmalara yol açmıştır.⁷¹³

⁷⁰⁸ **Akşam**, "Dükkanı istimlak edilen esnaf", 9 Mayıs 1957

⁷⁰⁹ **Milliyet**, "Şehrin imar planları dünkü toplantıda tetkik edildi", 9 Mayıs 1957

⁷¹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, "İmar hareketleri", **Ulus**, 17 Mayıs 1957

⁷¹¹ **Hürriyet**, "Malzemesizlik yüzünden istimlak işleri gecikiyor", 21 Mayıs 1957

⁷¹² **Akşam**, "Boğaz'a üç ayaklı köprü teklif edildi", 24 Mayıs 1957

⁷¹³ **Milliyet**, "İmar konuşmaları meclise aksetti", 28 Mayıs 1957

Saraçhanebaşı'ndaki binaların yıkımına başlanmış olup, buradaki yıkım işleri bitince Saraçhane ile Şehzadebaşı arasına geçilecektir. Bu bölgede, Şehzadebaşı Camiinin dış duvarı beş metre geriye alınacak, yolu tıkayan ağaçlar kesilecek, yolun her iki yanındaki sinema ve dükkanlar yıkılacak, Vezneciler ile Saraçhanebaşı arasında 40 metre genişliğinde bir bulvar açılacaktır. Beyazıt meydanının ise yeni istimlaklerle genişletilmesine ve ortadaki havuzun kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷¹⁴ Unkapanı'nın istimlakı ile ilgili olarak, Buzhane binasının yıkımının askeri makamlara devredildiği, dinamitle yapılacak yıkım işleminin 15 günlük program içinde gerçekleşeceği söylenmiştir.⁷¹⁵

Girişilen büyük imar işleri, teknik eleman ve mimar ihtiyacında artışa neden olmuştur. Yapılan hesaplamalar sonucu ülkede bulunması gereken mimar sayısı 4800 olarak hesaplanmıştır. Ancak ülkedeki mevcut mimar sayısının 881 olduğu aktarılmıştır. Amerika'da 5 bin kişiye 1 mimar düşerken, Türkiye'de ise 27 bin kişiye 1 mimar düştüğü bilgisi paylaşılmıştır.⁷¹⁶

Bağdat caddesinin denize kadar olan kısmı istimlak edilerek burada turistik bir site yapılacaktır. Kalamış ve Moda'da da istimlaklere başlanacak, Kalamış'ta 37, Moda'da 31 büyük bina içeren siteler inşa edilecektir.⁷¹⁷ Yenikapı-Mecidiyeköy metrosu için projeler Bayındırlık Bakanlığına iletilmiş, Fransa ve Orta Avrupa'daki metroların incelenmesi için bir heyet oluşturulmuştur. Metro inşaatına kasım ayında başlanacağı ve 1960 yılında tamamlanacağı söylenmektedir.⁷¹⁸ İmar faaliyetleri dolayısıyla yıkılan binaların hatları tahrip etmesi yüzünden telefon arızalarında artış olduğu bildirilmiştir.⁷¹⁹ Büyükşehirler başta olmak üzere tüm ülkede süren imar çalışmalarının planlı olarak devam etmesi için, imar işlerinden sorumlu Devlet Bakanlığı kurulacağı, aynı zamanda Başbakan Yardımcısı olacak olan bu pozisyona Lütfi Kırdar'ın getirileceği öne sürülmüştür.⁷²⁰

⁷¹⁴ **Akşam**, "Beyazıt meydanındaki havuz kaldırılacak", 31 Mayıs 1957

⁷¹⁵ **Akşam**, "Buzhane binası 15 gün içinde yıkılabilecek", 4 Haziran 1957

⁷¹⁶ **Hürriyet**, "İmar faaliyetine mukabil mimar sayısı son derece az", 4 Haziran 1957

⁷¹⁷ **Akşam**, "Kalamış ve Moda'da istimlake başlanıyor", 5 Haziran 1957

⁷¹⁸ **Akşam**, "Mecidiyeköy-Yenikapı metrosunun inşaatına kasımda başlanıyor", 9 Haziran 1957

⁷¹⁹ **Akşam**, "İstimlak telefon arızalarını arttırdı", 14 Haziran 1957

⁷²⁰ **Akşam**, "İmar işiyle görevli bir bakanlık kuruluyor", 17 Haziran 1957

Üsküdar Çarşı Esnafını Kalkındırma ve Yardımlaşma Cemiyeti, istimlak nedeniyle esnafın mağdur olduğunu, dükkanı yıkılan esnafların yerleştirildiği barakaların yerinin piyasadan uzak olduğunu, yeni yapılacak istimlakler sonrasında bazı esnafların açıkta kalacağını ileri sürmüştür.⁷²¹ Vali Gökay, Temmuz ayı başında Avrupa tatiline çıkmış, istifa haberlerini yalanlamıştır.⁷²² Vali vekili olarak göreve başlayan Kemal Hadımlı, imar faaliyetlerinin önceliği olacağını açıklamıştır.⁷²³ Şehrin imar ve istimlak işlerinin finansmanı için 300 milyon lira sermayeli bir banka kurulmasına, sermayenin 200 milyonunun belediye, 100 milyonunun ise diğer bankalar tarafından tedarik edilmesine karar verilmiştir.⁷²⁴ İstanbul'da istimlak edilen bina sayısının 13461'e yükseldiği, 1958 yılına kadar 15.000 binanın daha yıkılacağı, istimlak için ödenen paranın 750 milyon lirayı bulduğu aktarılmaktadır.⁷²⁵ Vali vekili Kemal Hadımlı'nın imar işleriyle uğraşmaması, bu işleri İç İşleri Müsteşarı Dilaver Argun'un yürütmesi yönünde karar alınmıştır.⁷²⁶

Ahmet Emin Yalman köşe yazısında, şu sözlerle imar hareketinin eksiklikleri karşısında basının sessiz kalışını eleştirmiştir:

İstanbul'un imarı gayesiyle aylardır radikal bir hareket devam ediyor. Blok halinde binalar yıkılıyor, geniş caddeler açılıyor, türlü türlü projelerin uğruna yüzlerce milyon para akıyor. Böyle bir faaliyetin, İstanbul gibi mesken bakımından darda ve sıkıntıda olan ve nüfusu süratle artan büyük bir şehirde türlü türlü ıstıraplar ve elemeler yarattığı aşıkardır. Teşebbüsün faydalarına karşılık, elbette türlü türlü ve çok esaslı mahzurları da vardır. Buna rağmen, İstanbul gazeteleri sözbirliği etmiş gibi imar teşebbüsünü desteklemiş, uzun vadeli faydalarını göz önünde tutmuş, mahzurları ve şikayetleri ileri sürmemiş ve imar hareketinin mesuliyetine ve şerefine ortak olmak istemiştir. İmarla alakalı nice meselelerde birden fazla içtihadı yer vardır. Fakat gazeteler, ihtisas adamlarının muayyen bir takım prensiplerin çerçevesinde kaldıklarını

⁷²¹ Akşam, "Üsküdar esnafı istimlakten şikayetçi", 21 Haziran 1957

⁷²² Akşam, "Gökay cuma namazı kılamadan yola çıktı", 6 Temmuz 1957

⁷²³ Akşam, "Hadımlı imar faaliyeti baş vazifem olacaktır dedi", 13 Temmuz 1957

⁷²⁴ Akşam, "İmar ve istimlak işleri için 300 milyon sermayeli bir banka kuruluyor" 16 Temmuz 1957

⁷²⁵ Akşam, "İstanbul'da bugüne kadar 13461 bina istimlak edildi", 18 Temmuz 1957

⁷²⁶ Akşam, "İmar işleri ile Dilaver Argun meşgul olacak", 18 Temmuz 1957

*ve en iyi hal çaresini bulduklarını farz ederek, münakaşa kapıları açmaktan da geri durmuşlardır.*⁷²⁷

Sultanahmet bölgesinde 150 binanın yıkılacağı, bu binalar arasında Ticaret Okulu binası, Hürriyet Partisi il merkezi binası ve Sultanahmet Ceza ve Tevkif evinin de bulunduğu bildirilmiştir.⁷²⁸ Başbakan Menderes, İç İşleri Müsteşarı Dilaver Argun, Belediye Başkan Yardımcısı Sedat Erkoğlu ve İstimlak Müdürü Fahri Paksoy ile yaptığı toplantıda, bina ve dükkanları istimlak edilen vatandaşların yüzde 50'sinin paralarını alamaması gündeme taşınmış, Menderes'in paraların derhal ödenmesi için emir verdiği aktarılmıştır.⁷²⁹

Urfa Milletvekili Feridun Ergin 28 Temmuz 1957 tarihli konuşmasında, şu sözlerle imar hareketini eleştirmiştir:

*İmar hareketi denen şey sadece yeni yollar yapmaktan ibaret kaldı. Halbuki geniş cadde medeniyetin şartı değildir. Venedik sokakları çok dardır. Otomobiller şehrin dışında dururlar. Eğer Venedik Belediye Reisi böyle bir imar hareketine girseydi, Venedik dünyanın en modern bir şehri olur muydu? İktidarın vazifesi caddeleri genişletmek değildir. Bizdeki imar hasta bir insanın yüzüne makyaj yapılması gibidir. Bütün bunların kerameti de T.C. Emekli Sandığının üzerindedir. Memurlardan kesilen emeklilik aidatları bu işe yatırılıyor. Memlekette ilaç, yedek parça, lastik malzeme yok, bunları bir tarafa bırakıp da sadece imar, tabiidir ki hiç de doğru bir hareket değildir. Şapkanın içinden çıkan mendille sihirbazlık etmek gibi davranmak iktisat ilmine sığmaz.*⁷³⁰

Refi Cevad Ulunay köşe yazısında, şu sözlerle imarın devam ettirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır:

İstanbul'da imar faaliyetinin durdurulacağı hakkında çıkan rivayetler beni müteessir etti. Kendi kendime: Nasıl olur? dedim, bu kadar güzel başlanmış bir iş yarı yolda bırakılır mı? Şeklini değiştiren rivayetin mahiyeti anlaşıldı. Şimdiye kadar

⁷²⁷ Ahmet Emin Yalman, "İstanbul'un Öz Benliği", **Vatan**, 20 Temmuz 1957

⁷²⁸ **Akşam**, "Sultanahmet'te 150 bina yıkılacak", 21 Temmuz 1957

⁷²⁹ **Akşam**, "İstimlak bedelleri derhal ödenecek", 23 Temmuz 1957

⁷³⁰ **Akşam**, "F. Ergin << bizde imar hasta insana makyaj gibidir >> dedi", 29 Temmuz 1957

*istimlak edilip yıktırılan binaların molozları kaldırılıp imar planının birinci kısmına ait projelerin tatbik edilmesine geçilmesi için yalnız istimlake ufak bir ara verilecek... İmara değil. İmar yine dev adımlar ile ilerleyecek. İmarın durdurulması demek harap bir evin penceresini tamir edip üst tarafın bırakılması demektir. Bir evi böyle tamir etmek, eskisinden beter hale getirmektir. Çünkü görenlere ancak güzellikle çirkinliği mukayese imkanı verir.*⁷³¹

Urfa Milletvekili Feridun Ergin'in memurlardan kesilen emeklilik aidatlarının imar için kullandığına dair iddiasına Emekli Sandığı Umum Müdürü yanıt vermiştir. Emekli sandığı tarafından bir kısım arsa ve gayrimenkullerin satın alındığını, bunların imar faaliyetleri başladıktan sonra olan kısmının 45,5 milyon lira olup, Sandığın sahip olduğu toplam gayrimenkul değerinin 110 milyon lira olduğunu aktarmıştır. Sandık kanunlara uygun olarak toplam değerinin %40'ına kadar gayrimenkule sahip olabileceğini ve bahsedilen miktarın sadece Sandık mevcudunun %10'una denk geldiğini söyleyen Umum Müdürü Nuri Kınık ortada kanunsuz bir durum olmadığını belirtmiştir.⁷³²

Çarşıkapı'da CHP İl Başkanı Şemsettin Günaltay'a ait hanın istimlakı dolayısıyla, istimlak bedeli olan bir milyon iki yüz bin liranın en kısa sürede ödenmesi için Başbakan Menderes emir vermiştir.⁷³³ CHP'nin Kayseri İl Kongresinde konuşma yapan Genel Sekreter Kasım Gülek, Başbakanın İstanbul'un imarı ile bizzat ilgilenmesinin doğru olmadığını, bu işi Vali ve Belediye Reisine bırakarak kendisinin işinin başına dönmesi gerektiğini söylemiştir.⁷³⁴ 9 Ağustos 1957 tarihli bir haberde, 1 Mart tarihinden itibaren istimlak bedeli olarak mülk sahiplerine 26 milyon lira ödendiği, son iki gün içinde yapılan ödemenin ise 2.516.847 lira olduğu aktarılmıştır.⁷³⁵ Tarihi yerlerin onarımı için 1923-1949 döneminde 8 milyon 700 bin lira harcanırken, son yedi yılda bu rakamın 33,5 milyon lira olduğu bildirilmiştir.⁷³⁶

⁷³¹ Refi Cevad Ulunay, "İmar ve eski binalar", **Milliyet**, 31 Temmuz 1957

⁷³² **Milliyet**, "Emekli Sandığı Umum Müdürünün açıklaması", 2 Ağustos 1957

⁷³³ **Akşam**, "Günaltay'ın hanı istimlak ediliyor", 4 Ağustos 1957

⁷³⁴ **Akşam**, "Gülek, Başbakanın imar işi ile meşgul olmamasını istedi", 4 Ağustos 1957

⁷³⁵ **Akşam**, "4 ayda 26 milyon lira istimlak bedeli ödendi", 9 Ağustos 1957

⁷³⁶ **Akşam**, "Tarihi yerlerin onarımı için 7 yılda 33 milyon lira sarf edildi", 22 Ağustos 1957

Üsküdar semtinin imarı kapsamında, Üsküdar-Ahmediye-Kızıltoprak arasında 350 binanın istimlak edileceği söylenmiştir.⁷³⁷ İstimlak işlerinde yapılan ve milyonları bulan bir yolsuzluk hadisesi ortaya çıkarılmıştır. İçlerinde Şehir Meclisi ve takdiri kıymet komisyonu üyelerinin bulunduğu bir heyet hakkında ayrıntılı tahkikat başlatıldığı aktarılmıştır. Yolsuzluğun Fatih semtinde ve özellikle Vatan Caddesi için yapılan istimlakler sırasında yapılmıştır. Savcılığa başvuran bir vatandaş, Şehir Meclisinde bir üye ve takdiri kıymet komisyonundan bir mühendisin, 50 bin lira değerindeki evi için 90 bin lira değer belirlediklerini, kendisinden de 35 bin liralık rüşvet aldıklarını anlatmıştır. Başbakan, olaya ismi karışan kişilerin sert bir biçimde cezalandırılmasını emretmiştir.⁷³⁸ Bu olayın patlak vermesi üzerine aralarında İstimlak Takdiri Komisyonu Reisinin de bulunduğu beş kişi tutuklanmıştır. Sanıkların mülklere gerçek değerinin altında kıymet biçtiği, mülk sahiplerinden rüşvet aldıktan sonra istimlak bedelini gerçek değerine çıkardıkları aktarılmaktadır. Ayrıca sanıklardan birinin banka hesaplarında 1 milyon lirasının bulunduğu belirtilmiştir.⁷³⁹ İlerleyen günlerde emniyete gelen ihbarlarla yolsuzluk tahkikatı gittikçe derinleşmiş, diğer komisyon üyeleri de incelemeye alınmıştır.⁷⁴⁰ Vali ve Belediye Başkanı Vekili açıklama yaparak, yapılan istimlak yolsuzluğunda sanıkların elde ettiği haksız kazancın 226 bin lira olduğunu açıklamıştır.⁷⁴¹ Tahkikat sonunda beş sanıktan üçüne 18 suç isnat edilmiş ve her suç için üçer yıl hapis cezası istenmiştir.⁷⁴² İstimlak yolsuzluğu davasına başlanmış, 9 kişinin 19 gayri menkulden 162 bin lira haksız kazanç elde ettiği iddia edilmiştir.⁷⁴³

Refi Cevad Ulunay imarla ilgili bir diğer köşe yazısında, şu sözlerle imar çalışmalarının aksamadan devam etmesi gerektiğini savunmaktadır:

İstanbul'un imar faaliyetine ben imar inkılabı diyorum. Yerine daha iyisini ikame etmek şartıyla önünde ne mani varsa yıkıp deviren hareketlere başka ne denilebilir ki... İmar faaliyetiyle İstanbul açıldı, ferahladı, nefes aldı. İstanbul'u beş

⁷³⁷ Akşam, "Üsküdar'da yeniden 350 binanın istimlak için hazırlıklar bitti", 2 Eylül 1957

⁷³⁸ Akşam, "İstimlaklerde yolsuzluk", 3 Eylül 1957

⁷³⁹ Akşam, "5 sanık dün tevkif edildi", 4 Eylül 1957

⁷⁴⁰ Akşam, "İstimlak yolsuzluğu tahkikatı gizleniyor", 6 Eylül 1957

⁷⁴¹ Akşam, "Vali Vekili yolsuzluk 226 bin liradır dedi", 10 Eylül 1957

⁷⁴² Akşam, "İstimlak yolsuzluğu tahkikatı sona erdi", 17 Eylül 1957

⁷⁴³ Akşam, "9 istimlak vurguncusu adliyede", 29 Eylül 1957

*seneden daha az bir müddette büsbütün değişmiş bir halde göreceğiz. Fakat bazı başlanmış imar hareketleri var ki dev adımlarını yavaşlatıyor, hatta birdenbire de duruyor. Bunun sebebini anlayamıyorum. Genişletilecek yer o kadar mı kalacak? Yoksa imar devinin ayağına çelme mi takıyorlar? Yahut ortadan murdarlığı kaldırmak üzere vurulacak darbenin daha kuvvetli olması için geri geri mi çekiliyor?*⁷⁴⁴

Üsküdar-Beykoz arasında açılacak olan 30 metre genişliğindeki yol için, Paşalimanı caddesinde bulunan sanayi tesislerinin kaldırılacağı ve deniz tarafının genişletileceği söylenmiştir.⁷⁴⁵ Belediye meclisi toplantısında bir üyenin istimlak işlerinde kullanılmak üzere 10 milyon liralık ek ödenek istemesi tartışmalara yol açmış, bir başka üye, 10 milyon liranın gülünç olduğunu, vatandaş karşısında küçük düşüldüğünü, birçok vatandaşın istimlak bedellerinin geciktirildiğini belirtmiştir.⁷⁴⁶ Vali bu tartışmalar üzerine, istimlak bedellerinin geciktirilmeden ödeneceği, ödemeler sırasında intizam ve sıraya riayet edilmesi gerektiği yönünde açıklamada bulunmuştur.⁷⁴⁷ Beş ay önce evleri istimlak edildiği halde paralarını alamayan beş mülk sahibi, noter aracılığıyla belediyeye protesto çekmişlerdir. Yedi günlük sürenin sonunda belediyeden cevap alamadıkları halde belediyenin mallarına haciz koydurtma yoluna gidecekleri aktarılmıştır.⁷⁴⁸

1957 yılı içinde 5489 gayrimenkulün belediye tarafından istimlak edildiği, 236 milyon lira istimlak bedeli ödendiği, yol inşaatı için ise 205 milyon lira harcandığı aktarılmıştır.⁷⁴⁹ Belediye bütçesinin belirlenmesi için birimler ihtiyaçları doğrultusunda para talebinde bulunmuşlar ve belediye için gereken paranın 500 milyon lira olduğu ortaya çıkmıştır. Bu paranın 200 milyonu istimlak, 100 milyonu ise imar işleri için istenmektedir.⁷⁵⁰ Dilaver Argun’a verilmiş olan imarla ilgili yetkiler yeni vali Mümtaz Tarhan’a devredilmiş, bu yıl yapılan 3312 istimlake ek olarak 3167 gayrimenkulün

⁷⁴⁴ Refi Cevad Ulunay, “Eksik kalan tasavvur”, **Milliyet**, 16 Eylül 1957

⁷⁴⁵ **Akşam**, “Üsküdar-Beykoz yolu için Paşalimanı caddesindeki sanayi yerleri kaldırılacak”, 31 Ekim 1957

⁷⁴⁶ **Akşam**, “Belediye meclisinde dün veresiye istimlak yapılması tenkid edildi”, 9 Kasım 1957

⁷⁴⁷ **Akşam**, “İstimlak bedelleri geciktirilmeden ilgililere ödenecek”, 10 Kasım 1957

⁷⁴⁸ **Akşam**, “İstimlak paralarını alamayanlar belediyeye protesto gönderdi”, 29 Kasım 1957

⁷⁴⁹ **Milliyet**, “İstimlak için bir yılda 253 lira sarf edildi”, 2 Aralık 1957

⁷⁵⁰ **Akşam**, “Belediye gelirleri bu yıl bütçeyi karşılamıyor”, 3 Aralık 1957

istimlak edileceği bildirilmiştir.⁷⁵¹ Vali Tarhan, 10 bin liraya kadar olan borçların ödenmesi için gerekli paranın temin edildiğini, artık alacaklıların önünü kesmeyeceğini, 10 bin liradan fazla olan borçlar içinse başka bir yol düşüneceklerini açıklamıştır.⁷⁵² İki gün sonra çıkan haberde ise, istimlak bedeli olarak 4,5 milyon liranın dağıtıldığı aktarılmıştır.⁷⁵³ Belediye, 10 bin liraya kadar olan borçların ödenmesini tamamladıktan sonra daha büyük meblağların ödenmesine geçmiştir. Haziran başına kadar işlemleri tamamlanmış olan ve bina bedelleri 10 bin liradan fazla olan istimlakler için 18 vatandaşa 446 bin 881 lira, belediye hizmeti gören müteahhitlere ise 3 milyon 843 bin 33 lira ödenmiştir. Ancak istimlak bedellerinin ödenmesi için bulunan paranın bitmek üzere olduğu, Vali Tarhan'ın Ankara'da para temin etmeye çalıştığı bildirilmektedir.⁷⁵⁴ Vali Tarhan'ın arayışları olumlu sonuç vermiş ve İstanbul'a istimlak bedellerinin ödenmesinde kullanılmak üzere temin edilmiş 10 milyon lirayla dönmüştür. Paranın kaynağı olarak da, İETT, Sular İdaresi, Belediye Temizlik İşleri ve şehrin temizliği için ayrılan paraları ve Bakanlıktan alınan bir miktar parayı göstermiştir.⁷⁵⁵ İstimlakten doğan alacakları 100 bin liradan fazla olan mülk sahiplerine ilk etapta 50 bin lira verileceği, kalan borçların ileri bir tarihte ödeneceği söylenmiştir.⁷⁵⁶ Bazı vatandaşlar gazetelere ulaşarak, değil 50 bin 5 bin liralık borçların dahi ödenmediğini iletmışlerdir. Yetkililer ise bu konuyla ilgili Belediyenin Neşriyat Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamalar dışında herhangi bir yorum ya da açıklamada bulunmanın genelgeyle yasaklandığını, bu nedenle resmi açıklamayla yetinilmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁷⁵⁷ Vali Tarhan ise birkaç gün sonra gazetecilerle yaptığı mülakatta, bir buçuk ayda 45 milyon liralık istimlak borcunu ödediklerini söylemiştir.⁷⁵⁸

⁷⁵¹ **Akşam**, “İmar salahiyyetleri Vali Tarhan’a verildi”, 4 Aralık 1957

⁷⁵² **Akşam**, “İstimlak alacaklıları artık valinin önünü kesmiyor”, 8 Aralık 1957

⁷⁵³ **Akşam**, “Belediye istimlak borçlarını ödüyor”, 10 Aralık 1957

⁷⁵⁴ **Akşam**, “Belediyede istimlak borcuna para kalmadı”, 12 Aralık 1957

⁷⁵⁵ **Akşam**, “İstimlakzedeler için 10 milyon lira daha geldi”, 16 Aralık 1957

⁷⁵⁶ **Akşam**, “İstimlak borçları taksite bağlandı”, 3 Ocak 1958

⁷⁵⁷ **Cumhuriyet**, “İstimlak bedellerini alamayan vatandaşlar”, 4 Ocak 1958

⁷⁵⁸ **Cumhuriyet**, “Vali, 1,5 ayda 45 milyonluk istimlak bedeli ödendiğini söylüyor”, 12 Ocak 1958

Beşiktaş'ta oturan bir vatandaş, istimlak muameleleri Ekim ayında tamamlanmış olmasına rağmen hala parasını alamadığını belirterek, ortada bir yolsuzluk olduğu iddiasıyla savcılığa başvurmuştur.⁷⁵⁹

Refik Halid Karay, 14 Şubat 1958'de Yeni İstanbul gazetesinde yayınlanan köşe yazısında, bir Ankara gezisi dönüşü hislerini şu şekilde kaleme almıştır:

*Dönüşte ilk defadır ki, o milyarlar pahasına ne fedakarlıklarla kurulmuş, yoktan var edilmiş Ankara'ya içimde bir kıskançlık duymadım; zira kendi haline bırakılmış, leyleğin attığı yavru mesabesinde kalmış bir İstanbul'a doğru gitmiyordum. Nihayet karşıma imar hareketinin en muazzamına sahne olan bir şehir çıkacaktı.*⁷⁶⁰

Cihangir'de 12,5 metrelik izne uymayıp 15,5 metreye çıkan bir inşaat Belediye Meclisi toplantısında gündeme getirilmiş, bir meclis üyesi “*Bırakılsa Cihangir'de Eyfel Kulesi meydana gelecek*” sözleriyle eleştirisini dile getirmiştir.⁷⁶¹ Yeniden şehirde kapsamlı istimlak çalışmalarına başlanacağı ve sıranın Büyük Ada'da olduğu, bazı binaların yıkılması suretiyle Ada'nın yollarının genişletileceği haberleştirilmiştir.⁷⁶² Çıkan bir habere göre, istimlak kararı kesinleşmiş bazı iş yeri sahipleri, belediyenin yıkım işi için açtığı ihaleye katılarak işi almakta, 15 günlük ilan süresi ve 15 günlük müracaat süresince başvuruda bulunmayarak dükkanlarında bir ay boyunca faaliyete devam etmektedirler. Bir ay sonunda tekrar ihaleye girerek döngüyü tekrar başlatan iş yeri sahipleri, sadece depozito ücreti yatırarak dükkanlarını yıkımdan kurtarıp açık tutmanın yolunu bulmuşlardır.⁷⁶³

Mecliste, İstanbul'a yapılacak finansal yardımın görüşüldüğü ve şehrin imarı için 20 milyon lira ödenek ayrılmasının kabul edildiği oturumda Başbakan Menderes, şu açıklamaları yapmıştır:

İstanbul'un imarı, kendi kendini ödeyen bir harekettir. İstanbul yaşayan bir şehirdir. Bu itibarla imarın temposunu geniş tutmak gerekir. Bir bölgecilik zihniyeti ile

⁷⁵⁹ **Akşam**, “Ekimden beri istimlak parasını alamıyor”, 11 Şubat 1958

⁷⁶⁰ **Karay**, s519

⁷⁶¹ **Akşam**, “Belediye Meclisi inşaat yolsuzluğunu tenkit etti”, 15 Şubat 1958

⁷⁶² **Akşam**, “İstimlak sırası Büyük Ada'ya geldi”, 22 Şubat 1958

⁷⁶³ **Cumhuriyet**, “İstimlak edilen iş yerlerinin yıktırılmaması için bulunan usul”, 22 Şubat 1958

hareket etmenin, mevzuumuzda tehlikeli olacağı kanaatindeyim. İstanbul'un imarı envestismanların en velududur, en verimlisidir. Eğer İstanbul'da on Hilton olsaydı gelecek döviz çok daha artardı. Biz yatırımları bütün vatan sathında yaptıktan sonra İstanbul'a geldik. İstanbul'un imarı tek başına bir imar hareketi değildir. Bu büyük hareketin bir tarafıdır. Bu hareket bütün vatan sathına yayılmıştır. Bu düşünce iledir ki, İmar Bakanlığını kurduk.

Aynı oturumda meclis doğu illeri için 180 milyon lira talep eden önergeyi reddetmiştir.⁷⁶⁴

İmar planlarının çok sık değişikliğe uğradığı yönündeki eleştiriye, Vali Mümtaz Tarhan, “İmar planı gökten inmiş ayet değildir” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁶⁵ Belediye 150 milyon lirayı bulan istimlak borçlarını ve yeni yapılacak istimlaklerin bedellerini karşılayabilmek için sahip olduğu gayrimenkulleri satmaya karar vermiştir. İlk olarak Vatan Caddesinde bulunan 900 metrekaarelik arsanın açık arttırma ile satılacağı bildirilmiştir.⁷⁶⁶

İstanbul Belediye Meclisi olağanüstü toplanarak, Başbakan Adnan Menderes’e İstanbul şehri fahri Belediye Başkanı unvanının verilmesini kararlaştırmıştır. Beratin teslimi için yapılan merasimde Vali Tarhan’ın yaptığı konuşma şu şekildedir:

*Türk tarihinin ender yetiştirdiği simalardan biri olduğuna dünyayı inandıran sayın Başvekilim ve İstanbul'un kıymetli Belediye reisi, bu şehrin müstesna yarınını görenler sizin adınızı harimi vicdanlarına silinmemek üzere hak ettiler ve size hep beraber ebediyen minnettar kalacağız.*⁷⁶⁷

Aynı konuşmada Tarhan, şu sözleriyle Menderes’e olan minnetini kelimelere dökmüştür:

Seslenişimize ses veren, bir Mesih gibi, bir Hızır gibi imdadımıza koşan biri çıktı. Başvekilimizi bu samimi ve lüzumlu hamlede öncü olarak görmek bize sonsuz bir

⁷⁶⁴ **Cumhuriyet**, “İstanbul’a yardım işi Mecliste görüşüldü”, 27 Şubat 1958

⁷⁶⁵ **Akşam**, “İmar planı gökten inmiş ayet değildir”, 1 Mart 1958

⁷⁶⁶ **Akşam**, “Belediye 150 milyonluk gayrimenkulünü satıyor”, 4 Mart 1958

⁷⁶⁷ **Cumhuriyet**, “Başbakan Menderes’e dün fahri Belediye Reisliği payesi verildi”, 21 Mart 1958

*cesaret ve yerinde bir gurur vermektedir. Hiçbir fani hizmetin potasında bu kadar engin bir heyecanla kaynamamıştır*⁷⁶⁸

Başvekil Menderes, aynı merasimde yaptığı konuşmada, şunları söylemiştir:

*İstanbul'un imarı hamlesinde bir muvaffakiyet sebep ve unsuruna da işaret etmek isterim. Muhterem İstanbul matbuatı, girişilmiş olan cesurane hamle ve hareketlerin taraftarı olmuştur. Bu müstesna şehrin imarını doğru, iyi ve güzel göstermek suretiyle bütün memlekette bu harekete karşı müsbet ve lehte cereyanların kuvvetlenmesine hizmet etmiştir. Hislerinize tercüman olarak, sizler namına ve aynı zamanda naçiz şahsım adına, İstanbul imarını destekleyen muhterem matbuatımıza da şükranlarımı ifade etmek isterim. İstanbul'da başlayan büyük imar ve kalkınma hamlesi hiç şüphe yok ki memleketimizin tarihinde çok mühim bir vakıa olarak yer alacak, tesiri bütün vatana şamil olacak, ayrıca memleketi bir baştan öbür başa kavrayacak olan yeni ve geniş bir imar hareketinin başlangıcını teşkil edecektir.*⁷⁶⁹

Ortaköy ile Beylerbeyi arasında yapılması kararlaştırılan asma köprüünün çalışmalarına devam edildiği, köprüünün ayaklarının bulunacağı Ortaköy ve Beylerbeyi'nde sondaj çalışmaları yapıldığı, köprüünün inşaatına geçildiğinde buralarda istimlakler olacağı aktarılmıştır.⁷⁷⁰ Vali Tarhan yapılmakta olan çalışmalar ile ilgili malumat verdiği mülakatta, Kemeraltı ve Domuz sokağının yıkılmaya başladığını, Haseki'yi Cerrahpaşa'ya bağlayacak yolun yakında açılacağını, Eminönü-Unkapanı arasındaki hal binası da dahil bütün binaların yıkılacağını ve halin Zeytinburnu'na taşınma ihtimali olduğunu, Taksim'den Unkapanı'na iki yol ineceğini ve bu yolların yapımı için Denizcilik Bankasının tersanesinin yıkılacağını söylemiştir.⁷⁷¹

Bağdat'ın imarına yaptığı katkılarla tanınan Hollandalı şehircilik uzmanı Daniel Habreken, İstanbul'a gelerek incelemelerde bulunmuştur. Habreken şehirle ilgili, Haliç'in temizlenip oval şekle sokulmasını ve etrafının 55 metre genişliğinde bir bulvarla çevrilmesini, fabrikaların şehir dışına taşınmasını, Eyüp-Unkapanı arasında

⁷⁶⁸ **Milliyet**, "Belediye Meclisindeki Merasim", 21 Mart 1958

⁷⁶⁹ **Milliyet**, "İstanbul'un imarı bir başlangıçtır", 21 Mart 1958

⁷⁷⁰ **Akşam**, "Asma köprü inşaatı için yeni istimlak yapılacak", 29 Mart 1958

⁷⁷¹ **Cumhuriyet**, "Hal binası ve tersane istimlak ediliyor", 2 Nisan 1958

yapılacak bulvarın kenarına 50 metre arayla blok apartmanların inşa edilmesini, Unkapanı-Galata köprüsü arasında bir rıhtım yapılmasını önermiştir.⁷⁷²

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, imar çalışmaları hakkında konuşmuş ve şu sözlerle eleştirilerini dile getirmiştir:

*İstanbul'un imarını canı gönülden arzu ederiz. Tabii güzelliği ve tarihi güzelliği kendisinde mezcetmiş olan İstanbul, güzelleşmeye ve imara layıktır. Ama bunları yaparken ona üstün bir hususiyet veren kıymetleri yok etmemek icap eder... İstimlak para verilerek yapılır. Şimdi yapılan istimlak bedelleri peşin verilmeden vatandaşların evlerinin yıkılmasıdır. 1956 yılında yıkılıp ilama bağlanmış borçlar hala mevcuttur. İstimlak faaliyetlerinin sosyal bir cephesi daha var. Bütün bu faaliyetler vatandaşın refahı için yapılır. İş yeri yıkılan vatandaş geçimini acaba nereden sağlayacak? Evi yıkılan vatandaş nerede oturacaktır? Bunlar kalkınma değil, gösteriştir.*⁷⁷³

Beyazıt-Çarşıkapı arasında 49, Tophane-Fındıklı arasında 18 ve Kılıç Ali Paşa Hamamı etrafında 19 binanın işlemleri tamamlanmıştır. Hacıosman bayırı ile Tarabya yolunun birleştiği yere yeni bir meydan açılacaktır.⁷⁷⁴ Eminönü-Unkapanı yolunun 46 metreye çıkarılacağı, bu nedenle de çoğu sahilde bulunan 506 binanın yıktırılacağı iletilmiştir.⁷⁷⁵

Refik Halid Karay, 28 Nisan 1958 tarihinde Yeni İstanbul gazetesinde yer alan köşe yazısında, şu sözlerle yeni yapılan yolları övmektedir:

Yeni açılan veya genişletilen büyük yollar arasında hele bir tanesi var ki, şehrimizin güzelliği bakımından en fevkaladesi oldu. Beşiktaş'tan yukarıya, Zincirlikuyu'ya giden şahane bulvar. Çıkış esnasında insan şayet arabada ise manzaraya arkasını çevirmiş olmasından üzüntü duyuyor; inişte de bu manzarayı çarçabuk kaybetmesine kızıyor. Manzara kelimesi kafi mi? O bir tatlı rüya, bir peri masalı

⁷⁷² **Milliyet**, "Hollandalı bir mimar Haliç imar edilmeli dedi", 7 Nisan 1958

⁷⁷³ **Cumhuriyet**, "K. Gülek İstanbul'un imarından bahsetti", 14 Nisan 1958

⁷⁷⁴ **Akşam**, "Hacıosman bayırı ile Tarabya yolunun birleştiği yerde yeni bir meydan açılıyor", 19 Nisan 1958

⁷⁷⁵ **Akşam**, "Eminönü'nde 506 bina yıktırılıyor", 26 Nisan 1958

*sahnesi, Harikalar Diyarında Alice hikayesinden bir sihirbazlık, anlatılamaz bir şey, - Sarayburnu, Kızkulesi, Çamlıca, Adalar ve limanı ile- İstanbul'un misilsiz denizini önünüze seren tılsımlı bir tablo, eşine gerçekten dünyada rastlanılması imkansız bir tabiat ihtişamıdır. Şüphesiz ki, bu yeni yol, yolların şahıdır. Şimdiye kadar gördüğüm bütün dünya yollarının –filmlerdeki ve seyahat kitaplarındakiler de dahil- en cazibelisidir. Fakat o yolun güzelliği haricinde trafiği kolaylaştırması itibariyle de ehemmiyeti büyüktür.*⁷⁷⁶

CHP'nin, plansız ve programsız bir şekilde yürütüldüğünü iddia ettiği imar programıyla ilgili semt semt belge topladıkları ve bu belgeleri bir dosya halinde açıklayacakları bildirilmiştir.⁷⁷⁷ Biri Galata'da, diğeri Şehzadebaşı'nda istimlak edilmiş iki binanın yıkılması sırasında binaların çökmesi sonucu 8 kişi yaralanmıştır.⁷⁷⁸ Beyazıt-Edirnekapı yolu 8 milyon 162 bin 260 liraya ihale edilmiştir. Yolun Saraçhane'ye kadar olan kısmının bu yıl tamamlanacağı, yer altı ve üstü geçitler için tetkike başlandığı duyurulmuştur.⁷⁷⁹ Tophane-Karaköy arasındaki istimlak sahasında bulunan Hristos Rum Kilisesinin yıktırılması, Patrikhane ile ilgililer arasında ihtilafa neden olmuştur. Patrikhane kilisenin tarihi değeri olduğunu ve yıktırılmaması gerektiğini savunmaktadır.⁷⁸⁰

Vali Mümtaz Tarhan, 6 ay 24 günlük görev süresinin ardından istifa etmiştir. İstifanın nedeni olarak Tarhan'ın bazı icraatlarından hükümetin duyduğu rahatsızlık gösterilmiştir.⁷⁸¹ Genişletilen Karaköy Meydanının yeni açılan Kemeraltı caddesiyle Tophane Meydanına bağlanacağı, Tophane'den Taksime 50 metre genişliğinde bir yol yapımına başlanacağı, bunun için Tophane'den itibaren Defterdar yokuşunda 40 binanın istimlak edileceği aktarılmıştır.⁷⁸² Belediye Encümeni tarafında 6 milyon 667 bin liraya ihale edilen Topkapı-Yedikule yolunun 30 metre genişliğinde olacağı bildirilmiştir.⁷⁸³ Zeynep Kamil Hastanesi etrafında 84, Tünelin Karaköy kapısı karşısında 11, Başvekil

⁷⁷⁶ Karay, s535

⁷⁷⁷ Milliyet, "CHP istimlakle ilgili vesika topluyor", 30 Nisan 1958

⁷⁷⁸ Akşam, "İstimlak Kurbanları", 2 Mayıs 1958

⁷⁷⁹ Milliyet, "Beyazıt'tan Saraçhane'ye yer altından gidilecek", 9 Mayıs 1958

⁷⁸⁰ Milliyet, "Hristos Kilisesinin Yıktırılması İşi İhtilafa Yol Açtı", 10 Mayıs 1958

⁷⁸¹ Cumhuriyet, "İstanbul Valisi dün akşam istifa etti", 16 Mayıs 1958

⁷⁸² Akşam, "Taksim-Tophane caddesi için 40 bina yıktırılacak", 22 Mayıs 1958

⁷⁸³ Akşam, "Topkapı-Yedikule yolu 30m. genişliğinde asfalt olacak", 23 Mayıs 1958

caddesini Kocamustafapaşa'ya bağlayacak olan Altımermer caddesinde 53, Vezneciler Kuyucu Murad Paşa Camii karşısında 16 parça gayrimenkulün istimlakine karar verilmiştir.⁷⁸⁴

Mümtaz Tarhan'ın yerine vekaleten atanan Ethem Yetkiner, imar çalışmalarının hızla devam edeceğini, Karaköy'de Ziraat Bankası binasının bulunduğu bloğun yıkılacağını açıklamıştır.⁷⁸⁵

Peyami Safa, *“Sahası gittikçe genişleyen istimlakın müspet ve menfi neticelerine ait tahminler yıkılan binaların altında kalıyormuş gibi, müphemiyetin tozuna dumanına bürünüyor; yarının güzel İstanbul hayallerine endişeler karışıyor ve enkaz arasından gelen boğuk ve belirsiz bir takım sesler kulağımızı dolduruyor”* sözleriyle imar hareketlerine olan güvenini kaybettiğini anlatmış ve yazısının devamında mülkleri istimlak edilen kişilerin sürekli kendisinden yardım istediğini aktarmıştır.⁷⁸⁶

Edirnekapı'da Mihrimah Camii etrafındaki gayrimenkullerden 69'unun, Şehzadebaşı'ndaki Ferah Sinemasından Şehzadebaşı Camii'ne kadar olan binaların, Karaköy'de Gümrük Sokağı ile Necatibey Caddesi arasında kalan 10 gayrimenkulün istimlak edileceği açıklanmıştır.⁷⁸⁷ İstimlak için İller Bankasından sağlanacak olan 150 milyon liralık ek ödenek, Şehir Meclisinde kabul edilmiştir.⁷⁸⁸ İstanbul'a gelen Pittsburg Belediye Başkanı D.L. Lawrence, şehirdeki gezileri esnasında imar çalışmalarıyla yakından alakadar olmuş, bilhassa camilerin meydana çıkarılmasına temas ederek, bu gibi hamlelerin turizm talebini arttıracaklarını söylemiştir.⁷⁸⁹

İstimlak yolsuzluğu ile suçlanan Fatih 1 No'lu İstimlak Takdir Komisyonu üyeleri Kudret Şen, Mahmut Yener ve Ali Kemal Şahin 8 yıl 16 ay hapis cezasına çarptırılmışlardır.⁷⁹⁰ Columbia Üniversitesi Mimarlık Bölümü Dekanı Leopold Arnaud, İstanbul'da kurulacak asma köprü yerine tünel, teleferik yerine ise metro yapılmasını

⁷⁸⁴ **Cumhuriyet**, “Şehirde 164 bina daha istimlak ediliyor”, 27 Mayıs 1958

⁷⁸⁵ **Milliyet**, “Yetkiner, İstanbul'u temiz tutmak ilk vazifemdir dedi”, 1 Haziran 1958

⁷⁸⁶ Peyami Safa, “Başvekilimiz ve ayakkabıcılarımız”, **Milliyet**, 5 Haziran 1958

⁷⁸⁷ **Milliyet**, “79 bina daha yıktırılıyor”, 8 Haziran 1958

⁷⁸⁸ **Cumhuriyet**, “İstimlak için yeni tahsisat”, 14 Haziran 1958

⁷⁸⁹ **Milliyet**, “Pittsburg Belediye Reisi imar sahasını gezdi”, 23 Haziran 1958

⁷⁹⁰ **Akşam**, “İlk istimlak yolsuzluğunun sanıkları mahkum oldular”, 26 Haziran 1958

tavsiye etmiştir. Profesör Arnaud, metro ve Boğaz'ın altından geçecek tünelin, İstanbul'un trafik sorununa çözüm olacağını söylemiştir.⁷⁹¹ İstimlak işlerinin yoğunluğu nedeniyle, Belediye İmar ve Fen İşleri Müdürlüklerinde memurların yıllık izinleri dondurulmuş, izinler istimlak işlerinin hafifleyeceği kış aylarına ertelenmiştir.⁷⁹² Edirnekapi'dan Silivrikapi'ya kadar uzanan yolun genişletilmesi çalışmaları dahilinde, yol güzergahında bulunan Edirnekapi, Bayrampaşa, Topkapı, Merkezefendi, Kozlu ve Silivrikapi mezarlıklarının yolun içinde kalan kısımlarının taşıtılmasına karar verilmiştir.⁷⁹³ Çarşıkapı'daki bir evin istimlak bedelini yükseltmek için 4 bin lira rüşvet alırken yakalanan Fatih İstimlak Takdir Komisyonu üyesi Hulki Birgen 10 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷⁹⁴ Belediyenin istimlak borcunun 120 milyon liraya yaklaştığı ve parasını alamayan bazı vatandaşların Sayıştay'a başvurarak Belediyenin hesaplarının incelenmesini talep edecekleri bildirilmiştir.⁷⁹⁵ Karaköy ile Azapkapı'yı birbirine bağlayacak 30 metrelik yol için yeniden 140 binanın istimlak edilmesine karar verilmiştir.⁷⁹⁶ Üsküdar-Beykoz yolunun yapımı için ilk etapta Üsküdar-Çengelköy arasında 62 gayrimenkulün istimlak edileceği aktarılmaktadır.⁷⁹⁷ İstanbul Milletvekillerine imar bölgelerini gezdiren Belediye Başkanı Kemal Aygün, Florya sahil yolu için Sirkeci'deki antrepoların ve PTT tesislerinin yıktırılacağı bilgisini vermiştir.⁷⁹⁸

Azapkapı-Karaköy yolu için yapılan bina yıkımları sırasında gerçekleşen bir kazada iki subay hayatını kaybetmiştir.⁷⁹⁹ Bağdat caddesinin genişliğini 30 metreye çıkaracak olan istimlak çalışmaları, Belediye tarafından 9 milyon liraya ihale edilmiştir.⁸⁰⁰ Yeni açılan Beşiktaş-Yıldız yolu Belediye Meclisi İmar Encümeni

⁷⁹¹ **Milliyet**, "Bir Amerikalı Prof. Metro ve Tünel Tavsiye Ediyor", 27 Haziran 1958

⁷⁹² **Akşam**, "Belediye İmar ve Fen İşlerinde İzinler Kalktı", 3 Temmuz 1958

⁷⁹³ **Cumhuriyet**, "Nakli istenen mezarlar", 8 Temmuz 1958

⁷⁹⁴ **Akşam**, "İstimlak sanığı H.Birgen 10 yıla mahkum oldu", 10 Temmuz 1958

⁷⁹⁵ **Cumhuriyet**, "Belediyenin 120 milyon lira istimlak borcu var", 23 Temmuz 1958

⁷⁹⁶ **Akşam**, "30 m.lik Karaköy-Azapkapı yolu için 140 bina yıkılacak", 25 Temmuz 1958

⁷⁹⁷ **Cumhuriyet**, "Boğazda istimlak faaliyeti", 7 Ağustos 1958

⁷⁹⁸ **Akşam**, "Florya sahil yolu için Sirkeci antrepoları yıkılıyor", 20 Ağustos 1958

⁷⁹⁹ **Akşam**, "İstimlak Şehitleri Bugün Defnedilecek", 3 Eylül 1958

⁸⁰⁰ **Akşam**, "Bağdat caddesi inşaatı 9 milyon liraya ihale edildi", 6 Eylül 1958

tarafından beğenilmemiş, bunun üzerine Sinan Paşa Camiinin arkasında geniş çapta istimlak gerektiren yeni bir plan hazırlanmıştır.⁸⁰¹

Peyami Safa bir köşe yazısında, şu sözlerle sıkıntılarını dile getirmiştir:

*İmarın İstanbul'a kazandırdığı güzellikleri görmemek için ya kör olmak lazım; yahut da gördüğünü inkar edecek kadar partizan, menfî, bedniyet, kötümser ve daha bilmem ne karnakası... Her kazmanın yıktığı çirkinin arkasından, neşterle açılan bir hasta karnın içinden bağırsakların pırtlaması gibi, daha çirkin bir manzara fırlıyor. Onu da yıksanız çirkinliklerin sonu gelmeyeceği muhakkak. Adeta İstanbul'un güzellikleriyle çirkinlikleri arasında sessiz, fakat her göze görünen bir harb açmıştır.*⁸⁰²

Yüz milyonları bulan istimlak borcunu ödeyemeyen Belediye, istimlak işlerinde tasarrufa gitme kararı almıştır. Bu amaçla Kemeraltı caddesinin planı değiştirilmiş, Kemeraltı caddesinin Necatibey caddesindeki binaların istimlak suretiyle değil, Beyoğlu tarafına doğru açılarak genişletilmesine karar verilmiştir.⁸⁰³ Belediye çıkardığı 75 milyon liralık tahville istimlak borçlarının ödenmesine karar vermiş, Belediye Başkanı Kemal Aygün Ankara'ya giderek tahviller için alıcı bulmuştur.⁸⁰⁴ Bir süre önce Yeniköy'deki evi istimlak edilen bir vatandaş, yapılan yolları çok beğendiğini, bu nedenle de istimlak bedelinden feragat ederek parayı belediyeye bıraktığını açıklamıştır.⁸⁰⁵ İstimlak mağdurları, Kağıthane sırtlarında kurulan ve 200'e yakın çadırdan oluşan mahallede ikamet etmektedirler. Burada yaşayan vatandaşlar ciddi sorunlar yaşamakta, içme suyunu 3 kilometre uzaktan getirmek zorunda kalmaktadırlar.⁸⁰⁶ Belediye bütçesinin 50 milyonu devlet yardımı olmak üzere 490 milyona yaklaştığı söylenmiştir. Çıkarılan 75 milyon liralık tahvilin 5 milyonluk kısmının satılabildiği, istimlak bedellerinin ödenmesinde nakitle birlikte tahvilde verileceği açıklanmıştır.⁸⁰⁷ İstimlak borçlarından yüz bin liraya kadar olanların %65 nakit, %35 tahvil ve yüz bin liranın üzerindeki borçların %35 nakit, %65 tahvil şeklinde

⁸⁰¹ Akşam, "İmar Encümeni Beşiktaş-Yıldız Yolunu Beğenmedi", 2 Ekim 1958

⁸⁰² Peyami Safa, "Güzel-çirkin savaşı", **Milliyet**, 5 Ekim 1958

⁸⁰³ Akşam, "Belediye istimlak işinde tasarrufa riayet edecek", 6 Ekim 1958

⁸⁰⁴ Akşam, "Belediye 75 milyon liralık tahvillerine müşteri buldu", 1 Kasım 1958

⁸⁰⁵ Akşam, "Yolu beğenince istimlak parasını belediyeye bıraktı", 18 Kasım 1958

⁸⁰⁶ **Cumhuriyet**, "İstimlak yüzünden çadırdaki yaşayanlar", 4 Aralık 1958

⁸⁰⁷ **Cumhuriyet**, "İstimlak borçlarının tediyesi", 10 Aralık 1958

ödendiği açıklanmıştır. Ancak borçlara mukabil olarak verilen bu tahvillerin bankalar tarafından kabul edilmemesi vatandaşları mağdur etmektedir.⁸⁰⁸ Çıkarılan tahvillerin de etkisiyle istimlak borcu 112 milyon liraya inmiş, bundan sonra yapılacak istimlakler için yeterli ödenek olmadan işlemlere başlanmaması prensip olarak kabul edilmiştir.⁸⁰⁹

Bütçe Komisyonu toplantısında söz alan CHP Milletvekili Atıf Topaloğlu, İstanbul'un imarı için harcanan emeklere saygı duyduklarını, ancak istimlak bedellerinin ödenmemesi ve yapılan yolların bozulup tekrardan yapılıyor olmasının, plansızlık intibası oluşturduğunu söylemiştir.⁸¹⁰ Bir ay içinde tahviller de kullanılarak 42 milyon liralık borç kapatılmış, böylelikle Belediyenin istimlak borcu 95 milyon liraya inmiştir.⁸¹¹ İstanbul Ayakkabıcı Esnafı Derneği yıllık kongresinde, 2134 işyerinin istimlak sahası içinde olduğu, bu dükkanların çoğunun yıkıldığı, geri kalanların da yıktırılmayı beklediği aktarılmıştır.⁸¹²

Belediye Başkanı Kemal Aygün, Belediye Meclisinde yaptığı konuşmada,

Gerektiği şekilde yapılmayan işlerdeki en büyük mesuliyet payının bize ait olduğunu bir an için unutmadan çalışacağız. 1958 bütçemiz 592 milyon 600 bin liraydı. 1959 bütçemiz ise 490 milyon liradır. Bu ek ödeneklerle arttırılabilir. Buna rağmen Belediye hizmet ve vatandaş ihtiyaçlarını layıkıyla karşılayabilecek paraya sahip olmadığımızı itiraf ederim. Gerekirse borç alacağız, arsa satacağız, fakat ifaya mecbur olduğumuz işleri yapmaya çalışacağız. İstimlak olmadan, imar düşünülemez. 1949'da istimlak için 1 milyon lira ayrılmıştı. 1958'de ise 113 milyon lira harcandı. Bugün şehirde imar mevzuunda büyük işler yapılmıştır. Meydana çıkarılan eserlerden her biri, eskiden bir muvaffakiyet meselesi olarak ileri sürülebilecek eserlerdir. 1958 yılında 782.188 metrekare beton asfalt yol yapılmıştır. 461 bin metrekarelik yol da yapılmaktadır, demiş ve 89 milyon liralık istimlak borcunun Mart ayı içinde ödeneceğini açıklamıştır.⁸¹³

⁸⁰⁸ **Cumhuriyet**, "İstimlakle alakalı şikayetler", 12 Aralık 1958

⁸⁰⁹ **Akşam**, "Yeteri kadar para olmadan yeni istimlak yapılmayacak", 23 Aralık 1958

⁸¹⁰ **Milliyet**, "İstimlak işleri tenkit edildi", 18 Ocak 1959

⁸¹¹ **Akşam**, "Belediyenin istimlak borçları 95 milyon lira", 23 Ocak 1959

⁸¹² **Milliyet**, "2134 ayakkabı işyeri istimlak sahasına dahil", 27 Ocak 1959

⁸¹³ **Milliyet**, "İstimlak Borcu Mart Ayında Ödenecek", 3 Şubat 1959

İmar ve İskan Bakanlığının bütçesi görüşülürken, milletvekilleri istimlak faaliyetlerini eleştirmişlerdir. CHP Adana Milletvekili Ahmet Karamüftüoğlu, imar işlerinin siyasete alet edilmemesini istemiştir. Ayrıca İstanbul'un imarı için harcanan para ve kaynağı yine gündeme getirilmiştir.⁸¹⁴ CHP Meclis Grubu, istimlak yolsuzlukları hakkında Meclis soruşturması başlatılması için önerge vermiştir. Nüvit Yetkin, Atalay Akan, Fethi Çelikbaş, Bülent Ecevit, Sabahattin Kadirbeyoğlu, Asım Eren ve Nihat Sargınalp'in imzaları bulunan önergede, İstanbul'daki istimlak işleri sırasında kanunların ihlal edildiği, istimlak edilen gayrimenkullerin bedellerinin ödenmediği, bazı mülk sahiplerine bedelinin altında para verildiği ya da para yerine tahvil almaya zorlandıkları, bazı binaların usulsüz bir şekilde yıkıldığı ve yıkımlarda ordu mensuplarının kullanılmasının ülkenin güvenliğini zedelediği iddia edilmiştir.⁸¹⁵ Meclis oturumunda CHP Maraş Milletvekili Emin Soysal, İmar Bakanına Atatürk Bulvarının kaç defa sökülüp yeniden yapıldığını sorusunu yöneltmiş, askeri araçların ve ordu personelinin müteahhitlerin emrine verildiğini söyleyerek, *Bu hangi kanuna istinaden yapılmıştır? Suçluların tecziyesi gerekmektedir*" demiştir.⁸¹⁶

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Profesörü Ragıp Sarıca, *"Anayasamıza göre değer pahası peşin ödenmeden hiçbir kimsenin malı istimlak edilemez"* demiş ve bunun dışında yapılan hareketlerin anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁷

Belediyenin satışa çıkardığı beş arsaya, istimlak paralarını alamayan vatandaşlar tarafından haciz koydurulmuştur. Haciz işlemi uygulanan bu arsaların değerinin 5-6 milyon lira olduğu söylenmektedir. Son zamanlarda birçok alacaklının belediyenin gayrimenkul satışlarının takip edip bunlar üzerinden haciz işlemi başlattığı, belediyenin ise arsa satışlarını durdurarak karşılık verdiği aktarılmıştır.⁸¹⁸ Belediyenin kalan istimlak borcunun 78 milyon lira olduğu, bazı alacaklıların Belediye arsalarına haciz koydurarak paralarını almaya çalıştıkları aktarılmaktadır. Eminönü'ndeki bir arsaya üç, bir değer arsaya ise iki kişinin haciz koydurduğu, yine Fatih'deki bir arsaya

⁸¹⁴ **Milliyet**, "Encümeninde istimlak işleri tenkit edildi", 5 Şubat 1959

⁸¹⁵ **Milliyet**, "CHP istimlak mevzuunda meclis tahkikatı istiyor", 7 Şubat 1959

⁸¹⁶ **Milliyet**, "Meclis fırtınalı bir gün geçirdi", 14 Şubat 1959

⁸¹⁷ **Milliyet**, "Sarica, Değeri Peşin Ödenmeden İstimlak Yapılamaz Diyor", 3 Mart 1959

⁸¹⁸ **Cumhuriyet**, "İstimlak alacaklıları Belediye arsalarına haciz koydurdular", 7 Mart 1959

da haciz konduğu, ancak Belediye arsaları satmadığı için alacaklıların paralarını alamadığı belirtilmiştir. Belediyenin Merkez Bankasında bulunan parasına da haciz konulmuş fakat yapılan itiraz sonucunda haciz kararı kaldırılmıştır. Borçların bir an önce ödenmesi için hükümetten gelecek 50 milyon liralık yardımın beklendiği, ayrıca satılamayan 50 milyon liralık tahvilin satışından gelecek paranın da kullanılacağı belirtilmiştir.⁸¹⁹

İstanbul Belediyesi, 17 Mart tarihinden itibaren üç gün içinde, seksen alacaklıya yarısı peşin yarısı tahvil olmak üzere 3 milyon 240 bin lira ödemiştir.⁸²⁰ Belediye bir hafta içinde 90 kişiye 10 milyon liralık borç ödedikten sonra para temin edemediği için ödemeleri durdurmuştur. Belediyenin yeni gelir kaynakları aradığı, bu doğrultuda bar, otel, pavyon, içkili ve içkisiz eğlence yerleri ve plaj tarifelerindeki belediyeye ayrılan kısmın arttırılacağı söylenmiştir.⁸²¹ Belediyenin arsa satışlarını durdurmasının ardından, alacaklılar belediyeye ait olan Aksaray'daki 60 dükkanı tespit etmiş ve bu dükkanların kiralarının haciz edilmesi için harekete geçmişlerdir.⁸²² İstanbul'un istimlak borçlarının İçişleri Bakanlığı tarafından tahvilsiz olarak ödeneceği iddia edilmiştir.⁸²³ Ancak bu haberlerin asılsız olduğu, borçların nakit ve tahvil yoluyla ödenmeye devam edeceği iletilmiştir.⁸²⁴

Akdeniz ve Karadeniz Caddelerini birleştirmek üzere yol güzergahında bulunan Malta çarşısında 70 dükkan istimlak edilecek, Karadeniz Caddesi Cıbalı ve Haliç'e kadar uzanacaktır.⁸²⁵ Belediye Başkanı Kemal Aygün, imar faaliyetleri ile ilgili açıklamalarda bulunmuş, Tophane meydanının tanzim ve imarının ön plana alındığı, Karabaş Camiinin yanındaki bazı binaların yıktırıldığını söylemiştir. Azapkapı-Taksim yolunun inşaatına başlanacağını, Beyazıt meydanının son halini alacağını, Bağdat

⁸¹⁹ **Milliyet**, "Belediye istimlak borcu için 50 milyon lira yardım bekliyor", 8 Mart 1959

⁸²⁰ **Cumhuriyet**, "Belediye istimlak borçlarını ödüyor", 20 Mart 1959

⁸²¹ **Cumhuriyet**, "İstimlak borçlarının tediyesi durduruldu", 24 Mart 1959

⁸²² **Cumhuriyet**, "İstimlak alacaklıları Belediyenin kiralarna haciz koydurtacaklar", 26 Mart 1959

⁸²³ **Akşam**, "İstimlak borcu hükümetçe tahvilsiz olarak ödenecek", 2 Nisan 1959

⁸²⁴ **Milliyet**, "İstimlak borçları yine tahvil ile ödenecek", 3 Nisan 1959

⁸²⁵ **Cumhuriyet**, "Bayramdan sonra istimlak faaliyeti yeniden başlıyor", 9 Nisan 1959

Caddesinin imarına başlanacağını, Karaköy köprüsünün yanına yeni bir köprü yapılacağını aktarmıştır.⁸²⁶

Belediyenin yaptığı imar hareketlerinin bazılarında milyonlarca liralık yolsuzluk olduğuna dair yapılan ihbar neticesinde soruşturma açılmıştır. Açılan yollarda çıkan hafriyatın toprak olmasına rağmen, metreküp fiyatı daha fazla olan kaya olarak gösterildiği, yine benzer şekilde kazılarda çıkarılan toprakların cinsi olduğundan farklı gösterilerek yüksek fiyatlandırıldığı, bazı caddelerde lağım kanalları için yapılan kazılarda tahta dayanaklar kullanılmadığı halde bunlar kullanılmış gibi gösterilerek paralarının tahsil edildiği, üzerinde çalışılmayan bazı yollarda kanalizasyon kazıları yapılmış gibi zabıt tutularak yüz binlerce liralık fazladan kazanç elde edildiği, fazladan kazanç elde etmek adına kazılacak yerlerin irtifasının olduğundan yüksek gösterildiği gibi iddialarda bulunulmuştur.⁸²⁷

Şehre davet edilen kanalizasyon uzmanı Alman Profesör Care ve iki yardımcısıyla mukavele imzalanması kararlaştırılmıştır. Şehrin kanalizasyon şebekesinin planının hazırlanacağı ve bu proje için Belediye bütçesinden 300 bin lira ayrıldığı bildirilmiştir.⁸²⁸ Belediyenin istimlak borçlarının ödemesine başlayamadığı, başlayabilmek için hükümet yardımını beklediği aktarılmaktadır. Borçların tamamının kapatılması ve yeni yapılacak istimlaklere kaynak olması için hükümetten 200 milyon liralık kredi talep edilmesi ve bu kredi için faiz alınmaması fikri ilgililerce ortaya atılmıştır.⁸²⁹ Belediyenin mevcut borcunun 200 milyon lirayı geçtiği, borcun daha fazla artmaması için masrafları kısma yoluna gidildiği, ancak birinci derecedeki beledi hizmetler ve onarımlar için harcama yapılacağı aktarılmıştır. Hükümet yardımı olmaksızın istimlaklerin devam etmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir.⁸³⁰ Taksim-Azapkapı yolunun güzergahı İmar Bakanı Medeni Berk'in katıldığı toplantıda tespit edilmiştir. Yol Taksim'de Tarlabası caddesinin yanından başlayacak, Refik

⁸²⁶ **Milliyet**, "Aygün İstanbul'un imar işlerini izah etti", 21 Nisan 1959

⁸²⁷ **Milliyet**, "İstimlakle ilgili milyonluk suiistimal ihbarı yapıldı", 24 Nisan 1959

⁸²⁸ **Milliyet**, "Kanalizasyon mütehassısı ile mukavele yapılacak", 6 Mayıs 1959

⁸²⁹ **Milliyet**, "Belediye Hükümetten 200 Milyon İsteyecek", 15 Mayıs 1959

⁸³⁰ **Cumhuriyet**, "İstimlak faaliyeti durduruldu", 19 Mayıs 1959

Saydam caddesinin altından Şişhane'ye uzatılacaktır. Genişliği 27 metre olacak yolun, uzunluğu yaklaşık 2 kilometre olacak ve yapımı için 250 civarı bina yıktırılacaktır.⁸³¹

İstimlak borçları için hükümet tarafından İstanbul Belediyesine 150 milyon lira verileceği, bu yolla Belediye bütçesindeki açığın kapatılacağı aktarılmıştır.⁸³² Belediye Başkanı Kemal Aygün, istimlak bedellerinin ödenmesine yakında başlayacaklarını söyleyip, *“15 milyon lira kredi bulduk. Dış kredi tekliflerinden bir kısmını İstanbul'a kanallandırmaya çalışıyoruz. İstimlak hamlesine cesaretle başlamış bulunan Hükümet Reisimiz her müşkülümüzde kuvvet olarak yanımızda durmaktadır. İmar için yatırılan para turistik yatırımdır”* demiştir.⁸³³

Mecliste CHP'li vekillerin katılmadığı oturumda, imar kanununa bir madde eklenmesi hakkındaki tasarı bazı DP'li vekiller tarafından eleştiriye uğramıştır. Eklenmek istenen maddeye göre, genişletilecek ve yeni yapılacak yol, meydan, park, otopark gibi umumi hizmetlere ayrılan yerlerin çevresindeki arsaların, imar parsellerine kadar olan kısımlarının istimlak ve tasarrufunda belediyelere hak tanınmaktadır. Tasarıya karşı çıkan DP'li vekiller, bu tasarının anayasaya aykırı olduğu, özel mülkiyeti ortadan kaldırdığını ve bütün yetkiyi belediyelere vermenin vatandaş açısından tehlikeli olacağını söylemişlerdir. Tasarıyı savunanlar ise, imar faaliyetlerinin hızlanması için böyle bir yetkinin verilmesi gerektiğini, ayrıca istimlak edilen yerlerin bedellerinin ödeneceğini savunmuşlardır.⁸³⁴

Bir girişimci Boğaz'a asma köprü projesine alternatif olarak, Beylerbeyi-Beşiktaş arasında su altı tüneli projesi geliştirmiştir. Proje sahibi, asma köprü 800 milyona mal olacakken tünel için 150 milyonun yeterli olacağını ve iki yılda tamamlanabileceğini söylemiştir.⁸³⁵ İstimlak borçlarının ödenmesinde nakit miktarı üçte iki oranında arttırılmış, tahvil oranı ise üçte bir azaltılmıştır. Son olarak 63 alacaklıya yapılan 3 milyon liralık ödemenin 1 milyonluk kısmı tahvil ile yapılmıştır.⁸³⁶

⁸³¹ **Milliyet**, “Taksim-Azapkapı yolu güzergahı tespit edildi”, 26 Mayıs 1959

⁸³² **Akşam**, 5 Haziran 1959

⁸³³ **Milliyet**, “Aygün Belediye İşleri Hakkında İzahat Verdi”, 9 Haziran 1959

⁸³⁴ **Milliyet**, “Belediyelerin istimlak yetkisi genişletildi”, 11 Haziran 1959

⁸³⁵ **Cumhuriyet**, “Beşiktaş-Beylerbeyi arasında su altı tüneli”, 16 Haziran 1959

⁸³⁶ **Cumhuriyet**, “İstimlak borçları”, 17 Haziran 1959

Bağdat Caddesinin genişletilmesi çalışmaları kapsamında tamamen veya kısmen istimlak edilecek gayrimenkul sayısının 244 olduğu, Kızıltoprak ile Tan sokağı arasındaki köşkların büyük kısmının ön bahçelerinin yola dahil edileceği iletilmiştir.⁸³⁷

CHP İl İdare Kurulu üyesi Oğuz Oran düzenlediği basın toplantısında, şu açıklamalarda bulunmuştur:

*İstanbul Belediyesinde kanunlara aykırı bazı faaliyetlerle istimlaklerde vaki bazı hususi muamelelerden umumi efkârı haberdar etmek istiyoruz. Bu teşebbüsümüz, aynı zamanda, bu işlerden habersiz olduklarına inanmak istediğimiz, iktidar ileri gelenlerini de ikaz mahiyetinde olacaktır. İstanbul Belediyesi bize göre, iflasın eşiğindedir. Mütahassıslara göre ise iflasın girdabına çoktan düşmüştür. İstanbul Belediyesinin hakiki geliri 168.750.000 liradır. Maaş, ücret ve yevmiye olarak ödenen miktar 101.195.000 lirayı bulmaktadır. Ayrıca Belediye 74.513.472 lira borç ödeme taahhüdü altındadır. Bu şartlar altında, Belediye bütçesinin yılın ilk gününde 7 milyon civarında bir açığı görülmektedir.*⁸³⁸

Belediye Başkanı Aygün, hakkında çıkan istifa haberlerini yalanlamış, belediyenin iflası iddiaları ile ilgili şu şekilde bir açıklama yapmıştır:

*Büyük bir imar hareketi içinde bulunuyoruz. Para bulunur. Makine bulunur. Fakat zaman israfı asla telafî edilemez. Bu yüzden durmadan çalışıyoruz. Para durumumuzu söyleyeyim. Belediyenin hakiki varidatı 130 milyon liradır. Hükümetin yardımı da 50 milyon olduğuna göre Belediyenin kati geliri 180 milyon lira civarında demektir. Yalnız bu para ile Belediyenin neler yapabileceğini herkes takdir eder. Mübrem ihtiyaçlar bile karşılanmaz. Bütçemizi ise 550 milyon lira ile bağladık. Hamleli bir çalışma için imkan aramak zorundayız. Arsa satacağız. Mesela Tophane’de 1,5 milyon liraya aldığımız bir arsaya 14 milyon lira verdiler. Marmara sahil yolundaki arsalar vasatı bir hesaplara 127 milyon lira tutmaktadır. Arsalardan birçoğu imar durumları kati olarak tespit edilmediği için satılmamaktadır.*⁸³⁹

⁸³⁷ **Milliyet**, “Bağdat Caddesinde 234 Arsa İstimlak Edilecek”, 25 Haziran 1959

⁸³⁸ **Cumhuriyet**, “CHP, İstanbul Belediyesini itham ediyor” 7 Temmuz 1959

⁸³⁹ **Milliyet**, “Aygün istifa etmeyi düşünmüyorum dedi”, 18 Temmuz 1959

İstimlak borçlarına karşılık verilen tahvillerin, halkın ilgisini çekebilmek adına devlet tahvilleri gibi kuponlu ve faizli hale getirilmesine karar verilmiştir.⁸⁴⁰ Belediye istimlak bedelini ödeyemediği için 536 bin 677 lira tutarında üç arsası icra yoluyla satışa çıkarılmıştır. Arsalardan biri Fatih Sinanağa mahallesinde, ikisi de Fatih Denizaptal mahallesindedir.⁸⁴¹ Rum Kilisesi Vakfı, İstiklal Caddesinde bulunan gayrimenkullerinin istimlakine izin vermediğinden, Taksim Meydanının Harbiye yönünde genişletilmesine karar verilmiştir.⁸⁴² İç İşleri Bakanlığı tarafından İstanbul'daki istimlak borçlarının tasfiye şeklini belirlemek ve gerekli ödeneği temin etmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun hazineden alınacak ödenek için de bir kanun tasarısı hazırlayacaktır.⁸⁴³

Belediye Başkanı Kemal Aygün, istimlak borcunun 81 milyon lira olduğunu, ellerindeki arsaların değerinin ise 1 milyar liraya yaklaştığını, arsa satışı gerçekleştikçe borçların ödeneceğini söylemiştir. Aygün istimlakle ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmuştur:

*Mal emniyetinin yokluğu tabirini biraz zalimane buluyorum. Bir yerin istimlaki için büroların planları yapması, Belediye Meclisince bu planın tasdik edilmesi, İmar Vekaletini bu tasdiki tasdik etmesi şarttır. Bunlar yapılmadıkça verilecek istimlak kararları tasdik edilmez. Bu itibarla her istimlak, kanuni şartlar ve vecibeler yerine getirildikten sonra yapılır. Bedeline gelince, fiilhakika istimlak bedeli verilmeden kimsenin mülkünün alınamayacağı, kanunun icabıdır. Ancak imar hareketini bütün vicdanıyla tasdik ve ona yardıma karar vermiş olan vatandaş, Tapu dairesinde, parasını bilahare almak üzere binasının yıkılmasına imza ile müsaade ettikten sonra ona el koymak gene kanuna riyaset etmek demektir.*⁸⁴⁴

1960 yılı yaklaşırken, belediye bütçesinin 600 milyon lirayı aşacağı ve büyük bir kısmının imara ayrılacağı söylenmiştir.⁸⁴⁵ 1960 yılında Sirkeci'de 10 han,

⁸⁴⁰ **Milliyet**, “Belediye tahvilleri de faizli tahvil olacak”, 2 Ağustos 1959

⁸⁴¹ **Milliyet**, “Belediyenin üç arsası haczedildi”, 8 Ağustos 1959

⁸⁴² **Cumhuriyet**, “Taksim meydanının alacağı yeni şekil”, 29 Ağustos 1959

⁸⁴³ **Milliyet**, “İstanbul'daki istimlak borçları için bir komisyon kuruldu”, 4 Ekim 1959

⁸⁴⁴ **Milliyet**, “Belediye borcunu arsa satarak ödeyecek”, 11 Kasım 1959

⁸⁴⁵ **Akşam**, “Belediye bütçesi 600 milyon lirayı aşacak”, 5 Aralık 1959

Davutpaşa’da 200 bina ve Şehzadebaşı’nda 55 binanın yıktırılacağı duyurulmuştur.⁸⁴⁶ Bütçe müzakereleri sırasında muhalefet milletvekilleri, Başbakan’ın meclis müzakerelerine katılmamasını, vaktinin büyük bir kısmını İstanbul’a ayırmasını ve Park Otel’de tutulan katı eleştirmişlerdir. Bütçe Komisyonu mazbata muharriri Behzat Bilgin, Başvekilin sağlığını kaybetme pahasına çalıştığını belirterek, *Hiçbir Başvekil günde 14-15 saat çalışmaz. Bizim Başvekilimiz istirahatını, yemeğini feda ederek çalışıyor. İstanbul imar bakımından bütün memleketin alakadar olduğu bir mevzudur. Bu kadar mühim bir meseleyle Başvekil meşgul olacaktır. Başvekil her an vazife başındadır*” sözleriyle Menderes’i savunmuştur.⁸⁴⁷ 1960 yılında ilk olarak girişilecek olan Taksim-Azapkapı yolunun 50 metre genişliğinde olacağı ve bu yol için 125 milyon lira harcanacağı aktarılmıştır.⁸⁴⁸ Bir istimlak alacaklısı, Belediyenin Hürriyeti Ebediye ve Kazlıçeşme enkaz depolarındaki 131 bin ve 60 bin liralık mallarına haciz koydurtmuştur.⁸⁴⁹

İstanbul Belediyesi ile Amerikan Ordu Donatım Teşkilatı (Tuslog) arasında karşılıklı yardımlaşma hususunda bir anlaşmaya varılmıştır. Karşılıklı anlaşmaya göre, Belediye mülkiyeti kendisine ait olmak üzere Tuslog teşkilatına Yeşilköy ve Nişantaşı’nda arsa ve bina verecektir. Buna karşılık imar ve fen işlerinde kullanılacak makineler alınacaktır. Belediyeye 7,5 milyon lira değerinde, 4 buldozer, 3 greyder, 15 damperli kamyon, 1 asfalt makinesi, 1 taş kesme makinesi ve 2 demir tekerlekli silindir verilecektir. Diğer yandan Belediye kendi bünyesinde Karayolları teşkilatına benzer imar ve fen işlerini koordine edecek bir büro kuracaktır.⁸⁵⁰ Belediye borçlarını ödeyebilmek için İtalya’dan 100 bin dolarlık kredi almıştır.⁸⁵¹ Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağlayacak olan İstanbul Boğazı Asma Köprüsü, maket üzerinden tanıtılmış, dört yıl içinde tamamlanacağı söylenen köprünün, orta açıklığının 942 metre, iki kenar açıklığının 280’er metre, yüksekliğinin 55 metre ve uzunluğunun 1358 metre olacağı söylenmiştir. Avrupa kıtasının en büyük köprüsü olacağı söylenen çelik asma köprünün 442 milyon 340 bin liraya mal olacağı söylenmiştir. Tamamlandıktan sonra üstünden

⁸⁴⁶ **Akşam**, “1960 yılı istimlak programı belli oldu”, 11 Aralık 1959

⁸⁴⁷ **Milliyet**, “Encümeninde Başvekilin çalışma şekli görüşüldü”, 23 Aralık 1959

⁸⁴⁸ **Akşam**, “Taksim-Azapkapı yolu belli oldu”, 25 Aralık 1959

⁸⁴⁹ **Milliyet**, “Bir istimlak alacaklısı Belediyeye haciz koydu”, 27 Aralık 1959

⁸⁵⁰ **Cumhuriyet**, “Belediye imar ve fen işleri bürosu kuruyor”, 10 Ocak 1960

⁸⁵¹ **Akşam**, “Belediye borcunu ödemek için borç para arıyor”, 26 Ocak 1960

geçecek olan motorlu taşıtlardan alınacak ücretle, 15-20 yıl içinde masrafını amorti edeceği aktarılmıştır.⁸⁵²

Bütçe Komisyonu toplantısında, imar faaliyetlerinde kullanılmak üzere İstanbul Belediyesine yeniden 50 milyon liralık hazine yardımı yapılması, CHP’li vekillerin itirazlarına rağmen kabul edilmiştir. CHP Maraş Milletvekili Emin Soysal, *“Şarkta köylü giyecek ayakkabı bulamazken İstanbul’un imarı için 50 milyon yardım yapılması doğru değildir”* sözleriyle kararı eleştirmiştir.⁸⁵³ Şehir Meclisinde bir üyenin, *“Şehirdeki imar hareketini sahibi Başvekildir. Kendisine altın bir mala verilmesini teklif ediyorum”* sözleri üzerine bu teklif umumi heyet tarafından kabul edilmiş, Başbakan Adnan Menderes’e altın bir mala verilmesine karar verilmiştir.⁸⁵⁴ İstanbul’un imarı için yapılacak 50 milyon liralık yardımın Meclisteki görüşmeleri sırasında tartışmalar yaşanmıştır. CHP Ankara Vekili İsmail İnan, imarın plan dahilinde değil keyfi bir biçimde ilerlediğini, gecekondularda yaşayan milyonlarca insan varken tek bir kişiyi zevki için bu kadar masraf yapılmasının doğru olmadığını söylemiştir.⁸⁵⁵

Belediyenin istimlak borçlarını ödemeye başladığı, 50 bin liraya kadar alacağı olan 1400 kişiye öncelik verileceği ve günde 80 kişinin parasının ödeneceği belirtilmiştir. Bu borçların ödenmesi tamamlandıktan sonra ise alacağı 50 bin liradan fazla olan 400 kişinin paralarının ödenmesine başlanacaktır.⁸⁵⁶ Alacağı 50 bin liraya kadar olanlara paraları nakit olarak ödenmeye başlanmış, iki gün içerisinde 5 milyon liralık borç ödenmiştir.⁸⁵⁷ CHP’li Esat Mahmut Karakurt, Hamdi Öner ve Rıza Tekeli tarafından hazırlanan önergeyle, İstanbul’daki imar hareketleri sırasında üç yüksek mühendis tarafından 30 milyon liralık yolsuzluk yapıldığı iddiaları hakkında Meclis soruşturması başlatılması isteneceği bildirilmektedir.⁸⁵⁸

⁸⁵² **Cumhuriyet**, “Boğaziçi asma köprüsü dün ihaleye çıkarıldı”, 26 Ocak 1960

⁸⁵³ **Milliyet**, “İmar için İstanbul’a 50 milyon lira veriliyor”, 30 Ocak 1960

⁸⁵⁴ **Milliyet**, “Şehir Meclisi, Başvekile altın mala hediye ediyor”, 2 Şubat 1960

⁸⁵⁵ **Milliyet**, “İstimlak işi Mecliste gürültülere yol açtı”, 4 Şubat 1960

⁸⁵⁶ **Milliyet**, “Belediye günde 80 kişiye borç ödeyecek”, 5 Şubat 1960

⁸⁵⁷ **Milliyet**, “İki gün içinde 5 milyon lira istimlak borcu ödendi”, 6 Şubat 1960

⁸⁵⁸ **Milliyet**, “CHP yeni bir Meclis tahkikatı isteyecek”, 12 Şubat 1960

1959 yılı Mart ayı başından yıl sonuna kadar 352'si arsa olmak üzere 602 gayrimenkulün istimlak edildiği, 209'u Anadolu yakasında olan bu 602 gayrimenkulün istimlak bedelinin 21 milyon 430 bin 288 lira olduğu bildirilmiştir.⁸⁵⁹

24 Şubat 1960 tarihli Meclis oturumunda, CHP'li vekillerin Başbakanın Meclis oturumlarına katılmaması ve sürekli İstanbul'da olmasını eleştirmesi, tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu eleştirileri getirenlerden biri olan CHP'li Selim Soley, DP'li vekiller tarafından darp edilmiştir. Başbakan adına kürsüye gelen Devlet Bakanı İzzet Akçal, Bakanların Başbakanın sorumluluklarına ortak olduğunu belirtmiş ve Başbakanın meclis ve komisyon çalışmalarını adım adım takip ettiğinin söylemiştir. Başbakanın sürekli İstanbul'da olmasıyla ilgili yapılan eleştirilere, İstanbul'un artık Ankara'nın bir mahallesi olduğunu, 40 dakikada gidilip dönülebildiğini söyleyerek, *"Başbakanı İstanbul'un imarından mı ayırmak istiyorsunuz. İstanbul'un imarı bir belediye reisinin, bir imar vekilinin işi olmaktan çıkmış, bir hükümet işi olmuştur"* sözleriyle Menderes'i müdafaa etmiştir.⁸⁶⁰

Vatan, Millet Caddeleriyle Eminönü-Unkapanı yolu yapımı sırasında yolsuzluk yapıldığına dair iddialar hükümet tarafından ele alınmış, incelemelerde bulunması için mülkiye müfettişlerinden oluşan bir heyet yollanmıştır.⁸⁶¹ Beyazıt-Eminönü yolu için istimlak edilecek binalarda 1045 işyeri bulunduğu, yapılacak yolun uzunluğunun 850 metre olacağı aktarılmıştır.⁸⁶²

Başbakan Menderes, Galata'da Hırdavatçılar Çarşısının açılışında yaptığı konuşmada, şu sözlerle halka seslenmiştir:

İstanbul'un imarı sırasında zaruri olarak birçok gayrimenkul yıktırıldı. Ancak imarın tahakkukunu bir memleket hizmeti, bir vatan borcu olarak yüklendiğimiz zaman, vatandaşı ev, iş yeri değiştirerek tedirgin etmenin endişesini hissetmemiş olmamıza ihtimal verilemez. Ancak vatandaşı rahatsız etmemek, huzursuz kılmamak, sıkıntı vermemek, bir külfet yüklememek için azami gayret sarf edilmiştir. Geniş ölçüde bir

⁸⁵⁹ **Milliyet**, "9 ayda 602 gayrimenkul istimlak edildi", 18 Şubat 1960

⁸⁶⁰ **Cumhuriyet**, "Başbakana karşı tenkitler dün Mecliste hadise çıkardı", 25 Şubat 1960

⁸⁶¹ **Akşam**, "Yollardaki yolsuzluk ihbarı tahkik ediliyor", 1 Mart 1960

⁸⁶² **Milliyet**, "Beyazıt-Eminönü yolu için 1045 işyeri yıktırılacak", 7 Mart 1960

*imar yapıldı. Bu hareketin vü'sati karşısında bazı vatandaşların evini, iş yerini değiştirmesi ve bazı vatandaşların istimlak bedelini geç almış olması külfeti, içtinabı gayri kabil zaruret olarak karşımıza çıktı. Bu derece büyük ve geniş çapta bir imar hareketi sırasında, bu mukadder olurdu. Ancak bütün sıkıntılara rağmen İstanbullular imar hareketini candan benimsemişlerdir. İşte bunun içindir ki, sıkıntılar karşısında şikayetsiz kaldılar, memnuniyet gösterdiler, hatta imarı emel edindiler. Hepsine şükranlarımı arz ederim.*⁸⁶³

Belediye Meclisinin gerçekleşecek olağanüstü toplantısında, istimlak sonucu evsiz kalan vatandaşlara arsa dağıtımı ve Rami'de inşa edilen 180 evin tahsisi hususunun görüşüleceği aktarılmıştır.⁸⁶⁴ Belediye hükümetten aldığı ödeneği tükettiği için istimlak borçlarının ödenmesi tamamen durmuştur. Belediyenin halen 100 milyon liralık istimlak borcu olduğu, bunun yanı sıra müteahhitlere de 40 milyon lira borcu bulunduğu bildirilmiş, belediyenin acil ödenek isteğiyle hükümete başvurduğu eklenmiştir.⁸⁶⁵

Nezihe Araz askeri darbe sonrası kaleme aldığı yazısında, şu sözlerle bir yandan imar hareketlerinin programsızlığını, diğer taraftan da yarıda kalmasını eleştirmiştir:

*Yollar yapılıyordu, meydanlar açılıyordu, tarihi abidelerin birçokları onarılıyordu. Büyük bir imar hareketine girişilmişti. Ama bu büyük hareket programsız ve sistemsizdi. Yapılan yollar bozuluyor, meydanlar şekil değiştiriyor, tarihi abideler bir taraftan onarılırken, bir taraftan en değerlileri, en güzelleri, en eskileri bir emirle yıkılıveriyordu. Bütün bunlar nizamsız ve programsız bir imar hareketinin en açık ifadeleriydi. İşlerin bu hale gelmesine sebep bilgisizlik miydi, şahsi kaprisler miydi, menfaat ve tamah zümrelerinin ortalığı ifsat etmesi miydi, hepsi birden mi rol oynadı anlaşılacak... Fakat sakatlıkları, hataları ne olursa olsun ortada görülebilen bir imar hareketi vardı.*⁸⁶⁶

⁸⁶³ **Milliyet**, "Başvekil, hırdavatçı çarşısını dün açtı", 18 Mart 1960

⁸⁶⁴ **Akşam**, "Evi istimlak edilenlere ev veya arsa dağıtılıyor", 9 Nisan 1960

⁸⁶⁵ **Akşam**, "Belediye 100 milyon liralık istimlak borcunu ödeyemiyor". 22 Nisan 1960

⁸⁶⁶ Nezihe Araz, "Unutulan Manevi İmar", **Yeni Sabah**, 10 Haziran 1960

Reşat Ekrem Koçu, “*Bilgisiz, Zevksiz ve Mesuliyetsiz İmarın Eseri*” üst başlığıyla kaleme aldığı yazı dizisinde, imar faaliyetlerini ağır bir şekilde eleştirmiştir. İlk olarak kaleme aldığı yazıda Koçu, şu sözlerle imar faaliyetlerinin siyasi propaganda aracı haline getirilmesini eleştirmiştir:

İstanbul bir buçuk asırdan beri bakımsızdı fakat her sokağında her adımımızla bizimdi. Bir gün Adnan Menderes Bey Türk İstanbul’un imarını bizzat eline aldı. Bilhassa 1950’de iktidara geldikten sonra her vesile ile pek çok konuşmuş olan bu zatın bütün nutuklarında, beyanlarında, tebliğlerinde Türkiye Tarihi ile İslam-Türk bediiyatına vukufunu gösteren en küçük bir emareye rastlanmadığı halde bilakis bütün icraatında ihtisasa ve bilgiye kulaklarını tıkamış olduğu cihanın malumudur. İstanbul’un imarı denilen büyük iş tarih karşısında mesuliyet duygusu olmayan bu zatın elinde iktidarının propaganda kozu olarak kullanıldı, ve işe pek tabiidir ki en kolay tarafından, yapıya yıkmayı tercih ederek, meydan, yol açma, yol genişletme ile başlandı. Büyük şehrin her adım başında bağrında taşıdığı büyüklü küçükklü eserler üzerinde en iptidai fikre sahip olmadığı, kulakları irşada tıkalı, gözleri de nahvetin gaflet bağı ile bağlı olduğu için garp medeniyetinin çölleri ümrana kavuşturmak gayesiyle icat ettiği en kudretli makineleri İstanbul’umuzu, Türk İstanbul’umuzu yıkmak için kullandı.⁸⁶⁷

Yazı dizisinin ikinci kısmında Koçu, şu sözlerle imar faaliyetleri yüzünden ortadan kalkan tarihi eserlere vurgu yapmıştır:

Yanılmıyorsam zannederim, Adnan Bey, hiç sıkılmadan İstanbul’un zenginler beldesi olduğunu, yakın istikbalde orta tabaka halkın bu beldeden çekilip gideceğini söylemişti. İstanbul o beyefendilerle yaranının ve çanak yalayıcıları ile uşaklarının oturacağı yerd, yerleri bizim kalbimizde olan ecdad yadigarlarının artık lüzumu yoktu... İstanbul’un tarihi simasını yok etmek için evvela bulvarlar açıldı. Merkezden biri Topkapısına, öbürü Edirnekapısına doğru iki müthiş pala darbesi indirildi, bunlara çaprazlama bir yarık daha açıldı; adlarını öğrenmek istemediğim canavarlar. Bir yürüyüş de Eminönü’nden, Balıkpazarı’ndan Unkapanı’na doğru yaptı. Bir darbe de Eminönü’nden Beyazıt’a doğru hazırlanıyordu. Allah’a hamdederiz bu günü gördük.

⁸⁶⁷ Reşad Ekrem Koçu, “Tarih ve sanat cahili olan Menderes imarı propaganda mevzuu yaptı”, **Yeni Sabah**, 11 Haziran 1960

*İstanbul üstündeki kabustan sıyrıldı; yaralı ve perişan. Menderes'in açtığı bulvarların kıymeti yakın istikbal için dahi şüphelidir. 50-60 sene sonra kara nakil vasıtaları acaba ne olacak? Halbuki o bulvarlar uğruna nelerimizi feda etti. Bir kaçını hatırlatmak bile iç sızlatıyor: Aksaray'da on birinci asır yapısı, Türk mimarisinin şaheserlerinden, Murad Paşa'nın koca çifte hamamı, Fındıklı'da Mimar Sinan yapısı koca Müftü Hamamı, Beşiktaş'da Mimar Sinan yapısı koca Barbaros Hayreddin Paşa Hamamı, Dolmabahçe'de camiin karşısında bir sanat bediası olan Mehmet Efendi sebili, Unkapanı civarında Vaynuk Şüca Mescidi, Türk yapı sanatının övüneceği eser değildi, fakat avlusunda İstanbul'un ilk kadısı, Belediye Reisi ve Nasreddin Hoca'nın torunu Hızır Bey yatıyordu. Aksaray'da Pertevniyal Sultan Türbesi, Osmanlı saltanatının son devrinin en güzel eserlerindendi, aynı kadının hayır eseri karşısındaki cami ile bir bütün teşkil ediyordu*⁸⁶⁸

Darbe sonrası İstanbul Belediye Başkanı olan Kurmay Albay Şefik Erensü, yaptığı radyo konuşmasında belediyenin borcunun 484,5 milyon lira olduğunu açıklamış ve şu sözlerle belediyenin mevcut durumu hakkında bilgi vermiştir:

Her kuruşun hesabını sizlere vereceğiz. Hizmetimiz sırasında lüksten, israftan kaçındıktan başka her kuruşu sarf ederken ince ince hesaplayacağız. 28 Mayıs sabahı Belediyeye geldiğim zaman başlamak için bir imza bekleyen milyonluk projeler ve bunların yanında alacağını isteyen koridorlar dolusu alacaklı vardı. Kağıt üzerinde 560 milyonluk bütçe denk görünüyordu. Fakat Devlet Bütçesinden yapılacak yardım dahil Belediyenin hakiki geliri ancak 266 milyon lira idi. 50 milyon getireceği iddia edilen arsa satışı gelirinin ise ancak 20 milyon lira kadar olacağı muhakkaktı. Buna göre Belediye gelirleri en iyimser bir hesapla 300 milyonu ancak bulabilirdi. Geriye kalan paranın ise istikrazla kapatılacağı bütçeye kaydedilmişti. Belediyenin 1 Haziran günkü borcu 484,5 milyon lira idi. Bunun 281,5 milyon lirasının bu yıl ödenmesi gerekiyordu. Makul ölçülerle bu durumda hangi banka Belediyeye borç verirdi. Verse bile ileride bu borçların faizi ve taksiti nasıl ödenecekti. Bu bakımdan giderde tasarruf, geliri makul şekilde arttırma çareleri ve alacaklılara paralarını ödemek için tedbir aramaya başladık. 560 milyonluk bütçesi olan Belediyenin 26 Mayıs günkü kasa mevcudunun ise sadece

⁸⁶⁸ Reşad Ekrem Koçu, "Bizim İstanbul'umuz ile onların istediği İstanbul arasında uçurumlar vardı", **Yeni Sabah**, 12 Haziran 1960

74.443 lira 64 kuruş olduğu görölüyordu. Tasarrufa azami riayet için istimlakler durdurulmuştur. Heybeliada rıhtım inşaatı, Bayrampaşa stadı etrafındaki park yerinin tanzimi, Metro hanın yanındaki bloğun yıktırılması ve Beyazıt-Eminönü arasındaki yol için istimlakten vazgeçilmiştir. Bu bize 24 milyon liralık bir tasarruf imkanını vermiştir. Taksim-Azapkapı yolunun Azapkapı ile Hamalbaşı arasındaki kısmında bulunan binaların istimlakinden, Saraçhane-Unkapanı, Azapkapı-Karaköy, Harbiye-Şişli yolları inşaatından, Kabataş rıhtımı inşaatından ve yeni Karaköy köprüsü sondaj işlerinden vazgeçilmiştir. Bu ise 53 milyon liralık bir tasarrufu mümkün kılmıştır⁸⁶⁹

⁸⁶⁹ **Milliyet**, “İstimlak Durduruldu”, 15 Haziran 1960

SONUÇ

İstanbul binlerce yıllık geçmişinde, her daim hükümdarların fethetmek, imzasını atmak istediği bir şehir olmuştur. Şehrin imarı da, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yöneticilerin şehre imza atmak için başvurdukları yollardan biri olmuştur. Adnan Menderes, İstanbul'un yüzyıllar içinde geçirdiği dönüşümde pay sahibi olan figürler arasında en çok eleştirilen ve üzerine tartışılanlarından biri olmuştur. Menderes, imar çalışmalarına başladığı tarihten günümüze kadar, imar faaliyetlerini siyasi propaganda aracı haline getirme, şehrin tarihi dokusunu yok etme, imar hareketine tamamen plansız ve programsız girişme gibi pek çok eleştirinin hedefi olmuştur.

DP'nin iktidara geldiği yıl olan 1950'de, İstanbul geride kalan iki dünya savaşının izlerini taşıyan, DP'lilerin sıklıkla dile getirdiği gibi, Ankara'nın başkent oluşuyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında ihmal edilmiş, ilgiye muhtaç bir haldeydi. Menderes ve hükümeti, biraz bu işin acilen ele alınması gereken bir mevzu olduğunun farkında olarak, biraz da elde edilebilecek başka faydaları gözeterek, İstanbul'un imarına çok önem vermiştir.

Menderes dönemi imarının karakteristiğini oluşturan geniş bulvarlar, Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gündemde olan bir mevzudur. 1956'da imar çalışmalarına başlandığında Prost'un çalışmaları tetkik edilerek, bu planlar üzerinden imara devam edilmesine karar verilmiştir. Atatürk Bulvarı, geniş bulvarlar açma fikrinin Menderes öncesine dayandığının somut bir kanıtıdır. Çoğunlukla Menderes döneminde gerçekleşen imar faaliyetlerinin İstanbul'un kültürel ve mimari dokusunu zedelediği dile getirilse de, Henri Prost tarafından hazırlanan imar planlarının hayata geçirilmesi sırasında da pek çok tarihi eser ortadan kalkmış, bazı tarihi mahalleler açılan bulvar için feda edilmiştir.

Ancak önceki dönemlerde de benzer çalışmalar yapılmış olması, bu dönemde girişilen imar hareketini aklamamaktadır. Sıklıkla eleştirildiği gibi imar, plansız ve programsız ilerlemiş, öncelik her zaman yıkıma verilmiş, hatta yabancı mütehassıslar

hazırladıkları planlarla gerçekleşen yıkımları bir mantık çerçevesine oturtmaya çalışmışlardır.

Menderes dönemi imarı, özellikle anıtların çevresini açmayı, şehrin güzelliklerini ön plana çıkarmayı hedeflediğini sıkça dile getirmiştir. Bu özelliği ile dönemin önde gelen birçok yazar ve gazetecisinin desteğini toplamıştır. Muhafızlar arasında bile bu girişimlere alkış tutanlar olmuş, İstanbul halkı da anıtların etraflarındaki metruk yapılardan temizlenmesine geniş çaplı destek vermiştir.

İmarın plansız ilerlediğinin bir göstergesi, önceliğin yıkıma verilmesi ve dört yıllık süre içinde sayısız yıkım yapılırken, inşa edilen bina sayısının oldukça sınırlı olmasıdır. Yıkımların bu denli fazla oluşu bazı aksaklıkları da beraberinde getirmiştir. Kanunlara göre peşin ödenmesi gereken istimlak bedelleri, istimlak edilen mülklerin sayısı arttıkça ödenememeye başlamış, aylarca paralarını alamayan vatandaşlar mağdur olmuştur. Belediye önünde uzun kuyruklar oluşturan, her fırsatta Belediye Başkanlarının önünü kesen vatandaşlar sonunda çareyi haciz yoluna gitmekte bulmuş, belediyenin birçok mülküne el konmuştur.

Adnan Menderes, İstanbul'un imarını kişisel bir mesele haline getirmiş, zamanının büyük bir bölümünü İstanbul'da imar alanlarını gezerek geçirmiştir. Bu tavrı özellikle muhalefetin tepkisini çekmiş, mecliste tartışmalara yol açmıştır. Ellerinden geleni yapıp kendisini “*Şehrin Fatih*” ve hatta “*Mesih*” ilan etmelerine rağmen belediye başkanlarından memnun olmayıp sık sık değişikliğe gitmesi, sadece imar işleriyle meşgul olması için İç İşleri Bakanlığından bir müsteşarı görevlendirip İstanbul'a yollaması, kendisine çok yakın bir isim olan Ethem Menderes'i Bayındırlık Bakanı yapması, Adnan Menderes'in İstanbul'un imarını verdiği önemin somut kanıtlarıdır.

Bazı kesimler Menderes'in bu ilgisini, buradan sağlamayı umduğu politik faydaya bağlamaktadır. Bakıldığında imar faaliyetlerinin başladığı 1956 yılı itibarıyla genel seçimlerin yaklaşıyor olması bu iddiaları desteklemektedir. 1957 seçimleri öncesi yurdun farklı bölgelerinde düzenlediği mitinglerde Menderes, İstanbul'da başardıklarını geniş halk kitlelerine aktarmış, İstanbul'un imarının ülkenin kalkınmasında büyük bir rolü olduğunun altını çizmiştir. Sonuç olarak insanları bu argümanın doğruluğuna ikna

eden Menderes, 1957 seçimlerinden de daha öncekiler kadar görkemli olmasa da zaferle ayrılmıştır.

İstimlakler ilk başladığı andan itibaren bu durumdan en çok kaygı duyan kesim, dükkanları yıkılacak olan esnaflar olmuştur. Defalarca Belediye Başkanı ve Başvekile ulaşan esnaflar, yıkım öncesi kendilerine yeni yerler tahsis edilmesi yönünde talepte bulunmuşlardır. Her ne kadar yeni işyerleri inşa edilmesi için söz alsalar da, yerlerinden edilen esnafın ne kadarının yeni dükkanlarına geçebildiği, yanlarında çalıştırdıkları elemanların akıbeti, bu durumun yarattığı işsizlik ve kentin ticaret hayatına etkisi meçhuldür.

İmar uygulamalarının yarattığı kısıtlamaların konut arzında artışa engel olduğu bilinmektedir. İstanbul'un imarında, özel sektörün konut yapımı konusunda pasif kaldığı söylenmektedir. Bu durumun nedeni imar kanunun yarattığı kısıtlamadır. Kanuna göre, imar planı olmayan bölgeler için sadece muvakkat bina inşasına izin verilmekteydi. Belediye on yılın sonunda bu binaları yıkma hakkına sahipti. Kanunla getirilen bu kısıtlama özel sektörün konut piyasasına uzak kalmasına neden olmuştur.

İstanbul, imarın başladığı dönemde, artan nüfusunda etkisiyle mesken sıkıntısı çekmekteydi. Yapılan istimlaklerle birlikte konut sayısının azalması, mevcut ve yeni yapılan binaların değerini arttırmıştır. Bu durumun gözle görülür örneği, kiralarda yaşanan büyük ve sürekli artışlardır. Konut darlığını fırsat bilen ev sahiplerinin kiralarda artışa gitmesi, kiracıları fahiş fiyatlara ev tutmak zorunda bırakmıştır.

Bu çalışmada Demokrat Parti döneminde gerçekleşen İstanbul imar hareketinin, yukarıda da değinildiği gibi pek çok yönden şehri etkilediği ortaya konmuştur. Çıkarılan sonuçlar özetlenecek olursa:

- Dört sene süren imar faaliyetleri boyunca harcanan büyük miktardaki para, halihazırda yüksek olan enflasyonu bulunduğu seviyede tutan etmenlerden biri olmuştur. Kamu harcamalarının artmasına neden olan İstanbul'un imarı, ekonomiye makro düzeyde de etki yapmıştır.

- İmar hareketleri, gerek şehre giren para miktarındaki artış, gerekse yıkılan çok sayıda işyerinin yaratmış olabileceği mal darlığı nedeniyle kentin enflasyon rakamlarında gözlemlenen artışın da sebepleri arasındadır.
- Binlerce işyeri ve dükkanın yıkımı sonrasında, konuyla ilgili net veriler olmasa da, işsizlik oranında artışa yol açtığı tahmin edilebilmektedir.
- İşin sadece yıkım kısmıyla ilgilenildiği için zaten var olan İstanbul'un konut sıkıntısı daha da büyümüş, bunun bir sonucu olarak konut fiyatlarında ve kiralarda ciddi artışlar gözlemlenmiştir.
- Çok sayıda vatandaş istimlak bedeli ödenmeden evlerinden çıkarıldığı için imar hareketlerinin gecekondulaşmanın hızlanmasında rol oynadığı söylenebilir.
- Çalışmada DP dönemi imar çalışmalarına açıklama getirmeye çalışan yaklaşımlar ele alınmıştır. İmarın gayrimüslimlere yönelik bir hareket olduğu savı, sonrasında yapılan çalışmalarla çürütülmüştür. İmarın seçimler için propaganda malzemesi olduğu ve halkla ilişkiler stratejisi olduğu görüşleri haksız olmasa da tek başına imar faaliyetlerinin nedenini açıklamada yetersizdir.
- İmar çalışmaları sırasında onlarca cami, türbe, çeşme gibi tarihi eser ortadan kaybolmuş, şehrin tarihi dokusuna ciddi bir hasar verilmiştir.

İstanbul'un imarı, şehrin dar yollarını ortadan kaldırıp yerlerine geniş bulvarlar açarak kenti modern bir görünüme kavuşturmayı amaçlamış, bunu gerçekleştirirken şehrin sosyal ve iktisadi, demografik ve kültürel yapısını değiştirmiştir. Sadece dört yıl sürmesine karşın dönemin imar faaliyetlerinin izleri on yıllarca yıl sonrasında bile silinmemiştir.

EKLER

EK 1: Adnan Menderes bir konut projesiyle ilgili yetkililerden izahat alıyor

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.3

EK 2: Adnan Menderes imar sahasını teftiş ediyor

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.3

EK 3 Londra Asfaltı ve Devlet Yolu

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.13

EK 4: Millet Caddesi'nin başlangıç noktasında yapım çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.17

EK 5: Başvekil Adnan Menderes bir yol şantiyesinde

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.19

EK 6: Vatan Caddesi yapım çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.23

EK 7: Aksaray Meydanında yapım çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.27

EK 8: Ordu Caddesinde yapım çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.33

EK 9: Beyazıt Meydanında, Ordu Caddesinin başladığı noktada alışmalar

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.34

EK 10: Beyazıt Meydanında yapım çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.37

EK 11: Ordu Caddesinin Beyazıt Meydanına açılan kısmı

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.38

EK 12: Edirnekapı-Beyazıt yolu

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.52

EK 13: Eminönü-Unkapanı yolu için yapılan çalışmalar

Kaynakça: İstanbul'un Kitabı, s.60

EK 14: Adnan Menderes Eyüp'ün imar planını incelerken

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.62

EK 15: Adnan Menderes yaptırılacak iş hanının planlarını incelerken

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.66

EK 16: Sirkeci-Florya sahil yolu yapım çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.71

EK 17: Adnan Menderes Salıpazarı liman tesislerindeki çalışmaları incelerken

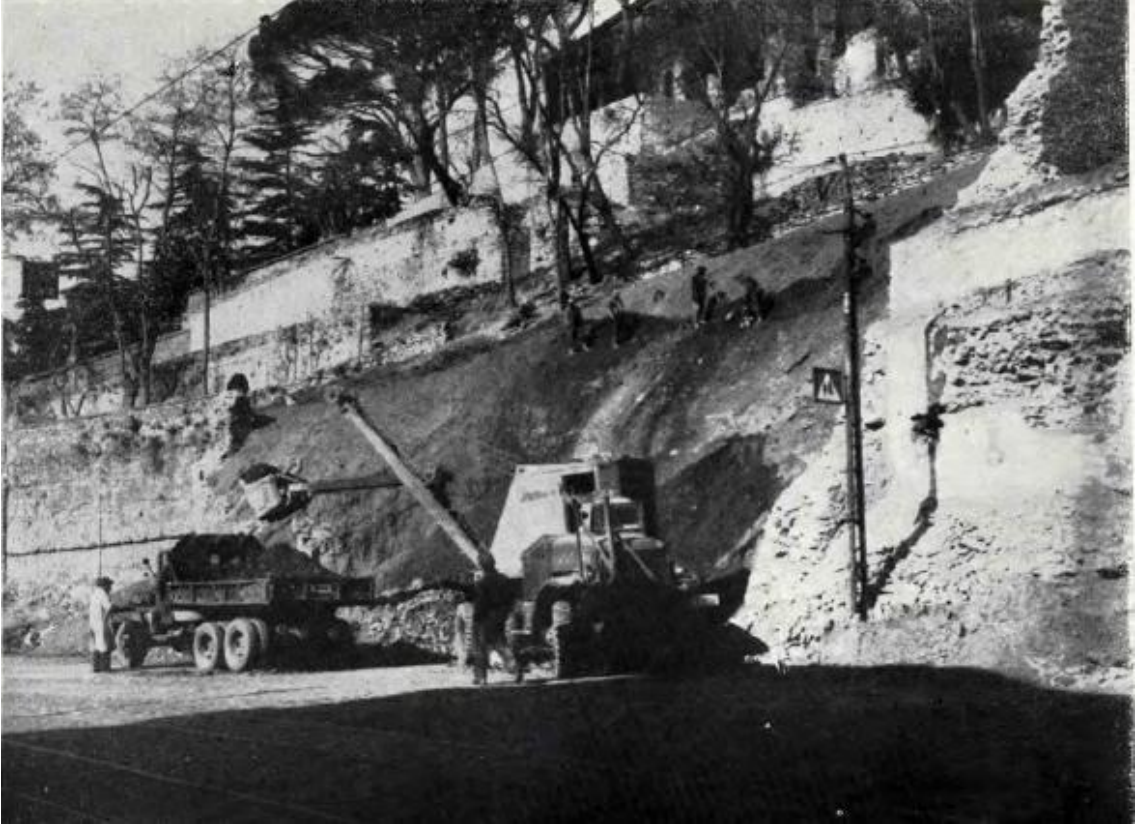
Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.93

EK 18: Kabataş İskelesi civarında yıkım çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.96

EK 19: Ortaköy'de Boğaz sahil yolu yapım çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.102

EK 20: Boğaz sahil yolu kapsamında Tarabya’da denizi doldurma çalışmaları

Kaynak: İstanbul’un Kitabı, s.105

EK 21: Pendik-Haydarpaşa yolu yapım çalışmaları

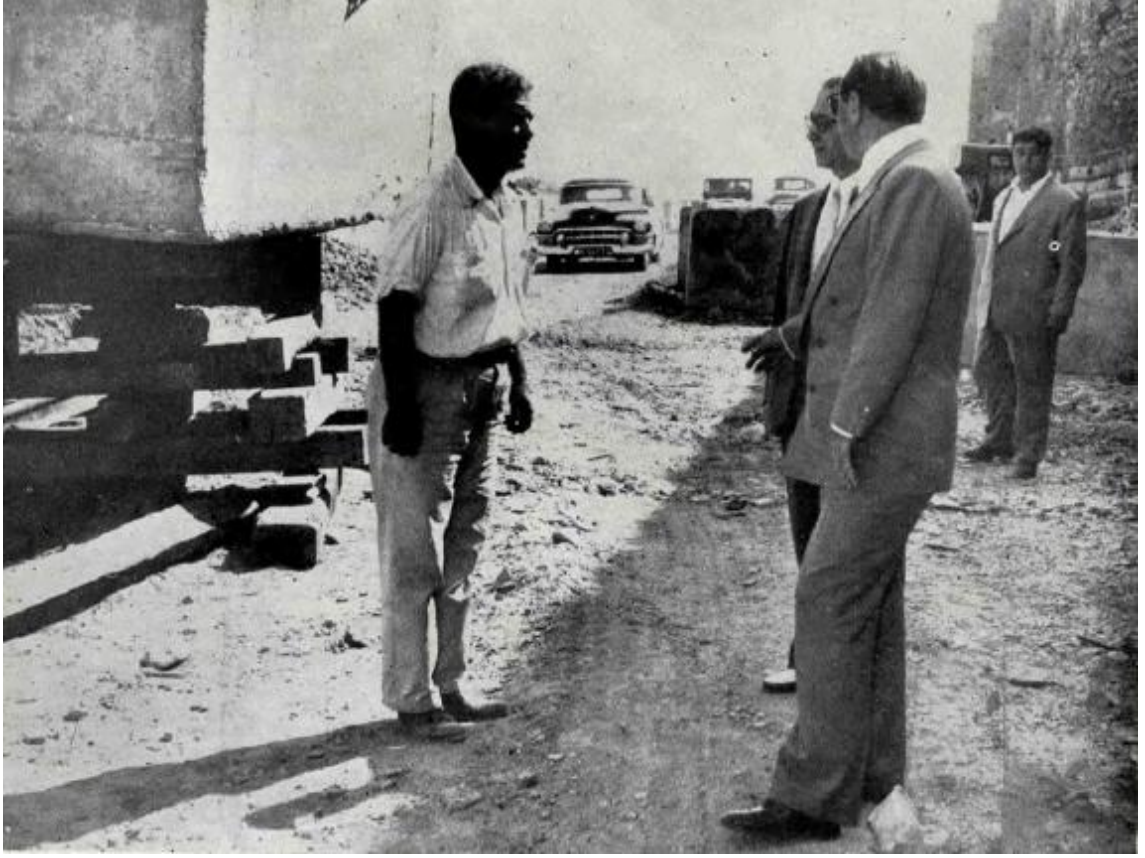
Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.118

EK 22: Balıkpazarı'nda istimlak edilen binaların yıkım çalışmaları

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.127

EK 23: Adnan Menderes yol yapımı ile ilgili izahat alırken

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.131

EK 24: Fahrettin Kerim Gökay ve mesai arkadaşları imar ile ilgili mütchassıslardan malumat alırken

Kaynak: İstanbul'un Kitabı, s.139

EK 25: Yıkılacak binalar ile ilgili gazete haberi

Kaynak: Akşam Gazetesi, 25 Ekim 1956

EK 26: Eski gümrük binasının yıkımına ilişkin gazete haberi

Kaynak: Akşam Gazetesi, 27 Ekim 1956

EK 27: Yeniköy yolu yapım çalışmaları ilgili gazete haberi

Kaynak: Akşam Gazetesi, 2 Ocak 1957

EK 28: Eminönü meydanının genişleyeceğine ilişkin gazete haberi

Kaynak: Akşam Gazetesi, 13 Mart 1957

EK 29: Eminönü’nde yıkımları izleyen vatandaşlara dair gazete haberi

Kaynak: Akşam Gazetesi, 15 Mart 1957

EK 30: Tophane Meydanında yıkılacak binalara ilişkin gazete haberi

Kaynak: Akşam Gazetesi, 28 Mart 1957

EK 31: Dinamitle yıkılacak binalara dair gazete haberi

Kaynak: Akşam Gazetesi, 1 Haziran 1957

EK 32: Aksaray-Beyazıt yolu yapım çalışmalarıyla ilgili gazete haberi

Kaynak: Akşam Gazetesi, 27 Temmuz 1957

Kaynakça

Kitaplar

- 1950-1953 İl ve Şehir Hizmetlerinden İstanbul İmarı, İstanbul: Halk Basımevi, 1954
- Ağaoğlu, Samet, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul: Baha Matbaası, 1967
- Ağaoğlu, Samet, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul: Baha Matbaası, 1972
- Ahmad, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006
- Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 1. Basım, İstanbul: Hil, 1994
- Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976
- Akın, Nur, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, 3. Basım, İstanbul: Literatür Yayınları, 2011
- Aktar, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001
- And, Metin, **16. Yüzyılda İstanbul: Kent – Saray – Günlük Yaşam**, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015
- Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul: Sena Matbaası, 1980
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969
- Baban, Cihad, **Politika Galerisi Büstler ve Portreler**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970
- Başar, Ahmet Hamdi, **Yaşadığımız Devrin İçyüzü**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1960
- Başgil, Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2008
- Bayar, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, İsmet Bozdağ (drl.), İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986
- Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 18. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012

- Berman, Marshall, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, 16. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013
- Bigat Cerrahoğlu, Piraye, **Demokrat Parti Masalı**, İstanbul: AD Yayıncılık, 1996
- Birand, Mehmet Ali, Can Dünder ve Bülent Çaplı, **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, İstanbul: Doğan Kitap, 2011
- Bora, Tanıl, **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2011
- Braudel, Fernand, **Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, 2004
- Buitelaar, Edwin, **The Cost of Land Use Decisions**, Blackwell Publishing, 2007
- Cansever, Turgut, **İstanbul’u Anlamak**, 4. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015
- Cem, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 23. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014
- Cezar, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, 1986
- Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994
- Çelik, Zeynep, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015
- De Amicis, Edmondo, **İstanbul**, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013
- Deleon, Jak, **Anıtsal İstanbul**, Altıncı Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004
- Demirel, Tanel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011
- Demokrat Parti Programı**, Ankara: 1946
- Duverger, Maurice, **Siyasal Partiler**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970
- Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**, 7. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004
- Ekinci, Necdet, **Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997

- Emrence, Cem, “Dünya Krizi ve Türkiye’de Toplumsal Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:7 Liberalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005
- Erer, Tekin, **On Yıllık Mücadelesi**, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası, 1963
- Erer, Tekin, **Türkiye’de Parti Kavgaları**, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası, 1963
- Ergut, Elvan Altan, İpek Yada Akpınar ve Zafer Akay, “Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Mimarlık”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt VIII, İstanbul: Kültür A.Ş., 2015,
- Erim, Nihat, **Günlükler (1925-1979) I. Cilt**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005
- Eroğul, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 6.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013
- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2014
- Evans, Alan W., **Economics and Land Use Planning**, Blackwell Publishing, 2004
- Eyice, Semavi, **Eski İstanbul’dan Notlar**, 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2009
- Fersoy, Orhan Cemal, **Bir Devre Adını Veren Başbakan: Adnan Menderes**, İstanbul: Hun Yayınları, 1978
- Fontmagne, Durand de, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977
- Giddens, Anthony, **Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş**, 4. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012
- Goloğlu, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013
- Gottdiener, Mark & Ray Hutchison, **The New Urban Sociology**, Fourth Edition, Westview Press, 2011
- Gül, Murat, **Modern İstanbul’un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, 1. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013
- Gürsoy Naskali, Emine (hızl), **Yassıada Zabitleri IX: İstimlak Davası**, 1.Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012
- Güven, Dilek, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005

- Hanioğlu, M. Şükrü, **A Brief History of the Late Ottoman Empire**, Princeton University Press, 2008
- Harvey, David, **Social Justice and the City**, The University of Georgia Press, 2009
- Hür, Ayşe, **Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi I: İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938 – 1960)**, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2015
- Işın, Ekrem, **İstanbul'da Gündelik Hayat**, 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014
- İstanbul'un Kitabı**, İstanbul: İstanbul Belediyesi, 1959
- İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 1: Nüfus ve Demografi (1927-1990)**, Cilt: 1, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998
- İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 4: Kültür ve Spor (1930-1995)**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998
- İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 10: Ulaştırma (1933-1996)**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998
- İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 13: Sanayi (1932-1982)**, Cilt: 1, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998
- İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 15: Tarım (1928-1996)**, Cilt: 1, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998
- İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 16: Tarım (1929-1996)**, Cilt: 2, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998
- İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri 17: Eğitim: İlk-Orta-Lise (1928-1996)**, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998
- Kabacalı, Alpay, **Geçmişten Günümüze İstanbul**, İstanbul: Creative Yayıncılık, 2003
- Kaçmazoğlu, H. Bayram, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012
- Karaömerlioğlu, Asım, **Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006
- Karay, Refik Halid **Hep İstanbul: Memleket Yazıları-1**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014
- Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013
- Karpat, Kemal, **Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi**, 4. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013
- Kazgan, Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 5. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013

- Kazgan, Haydar, **Galata Bankerleri 1. Cilt**, 2. Baskı, Ankara: Orion Yayınevi, 2005
- Kemal, Yahya, **Aziz İstanbul**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 10. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000
- Keyder, Çağlar, İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980, Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye** içinde (61-117), 6.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013
- Keyder, Çağlar, Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 6.Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013
- Keyder, Çağlar, “İki Sektörün Hikayesi”, **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, (Hazırlayan: Çağlar Keyder), Üçüncü Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2009
- Keyder, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011
- Kıray, Mübeccel “Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, **Kentleşme Yazıları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1998
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt 1: İkinci Parti**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt 2: İktidar ve Demokratlar**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012
- Koçak, Cemil, Siyasal Tarih, **Türkiye Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995
- Kongar, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, 38. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006
- Koraltan, Refik, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013
- Koraltürk, Murat, **Şirket-i Hayriye 1851-1945**, İstanbul: İDO, 2007
- Kos, Karoly, **İstanbul: Şehir Tarihi ve Mimarisi**, Birinci Baskı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995
- Krueger, Anne O., **Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey**, NBER, 1974
- Kuban, Doğan, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, İkinci Baskı, İstanbul: Yem Yayın, 2010

- Kuban, Doğan, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010
- Lefebvre, Henri, **Kentsel Devrim**, 4. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015
- Lewis, Bernard, **The Emergence of Modern Turkey**, London: Oxford University Press, 1968
- Lewis, Geoffrey L, **Modern Turkey**, New York: Praeger Publishers, 1974
- Mantran, Robert, **İstanbul Tarihi**, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015
- Margulies, Ronnie & Ergin Yıldızoğlu, Tarımsal Değişim: 1923-1970, Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye** içinde (61-117), 6. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2013
- McNeill, William, **Dünya Tarihi**, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2001
- Menderes, Aydın ve Taha Akyol, **Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes**, 2. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2011
- Mumford, Lewis, **Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007
- Neumann, Christoph, Political and Diplomatic Developments, **The Cambridge History of Turkey Volume 3: The Later Ottoman Empire 1603-1839**, (Ed.) Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006
- Oktar, Tiğince, **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı**, 1. Basım, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998
- Omay, Turgut, **Türkiye’de 14 Mayıs 1950 Seçimleri: Beyaz İhtilal**, Gerçek Yayınevi, 1950
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 35. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012
- Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011
- Örik, Nahid Sırrı, **İstanbul Yazıları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011
- Öymen, Altan, **Değişim Yılları**, İstanbul: Doğan Kitap, 2004
- Özcan, Feridun Cemil, “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, Mete Kaan Kaynar (Haz.), **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015
- Özuyar, Ali, **Devlet-i Aliyye’de Sinema**, 1. Baskı, Ankara: De Ki Basım Yayın Limited Şirketi, 2007

- Pamuk, Orhan, **İstanbul Hatıralar ve Şehir**, 11. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013
- Pamuk, Şevket, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012
- Pamuk, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015
- Parasız, İlker, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003
- Pigou, Arthur Cecil, **The Economics of Welfare**, Macmillan, 1920
- Prost, Henri, **Anadolu Sahili Nazım Planını İzah Eden Rapor**, İstanbul Belediye Matbaası, 1940
- Prost, Henri, **İstanbul Nazım Planını İzah Eden Rapor**, İstanbul Belediye Matbaası, 1938
- Quataert, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004
- Quataert, Donald, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", Halil İnalcık ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2**, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006
- Quataert, Donald, **Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution**, Cambridge University Press, 1993
- Refik, Ahmet **On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı**, Devlet Basımevi, 1935
- Robinson, Richard D., **The First Turkish Republic**, Cambridge: Harvard University Press, 1963
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e**, 26. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2013
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 23. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2013
- Sarıbay, Ali Yaşar, "The Democratic Party", Metin Heper & Jacob Landau (Ed.), **Political Parties and Democracy in Turkey**, London: I.B. Tauris & Co Ltd, 1991
- Sarol, Mükerrerem, **Bilinmeyen Menderes 1. Cilt**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014
- Sarol, Mükerrerem, **Bilinmeyen Menderes 2. Cilt**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014
- Savaş, Vural, **Politik İktisat**, 5. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2005

- Sertel, Sabiha, **Roman Gibi**, 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1987
- Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, 2. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977
- Shaw, Stanford J. & Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey Volume II: Reform, Revolution and Republic, The Rise of the Modern Turkey 1808-1975**, Cambridge University Press, 2002
- Sunata, İ. Hakkı, **İstanbul'da İşgal Yılları**, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009
- Şen, İpek and Şebnem Şoher, "Becoming A Permanent Construction Site: İstanbul After 1923", Eike-Christian Heine (Ed.), **Under Construction: Building The Material and The Imagined World**, Berlin: Lit Verlag, 2015
- Şenyapılı, Önder, **Ne Demek İstanbul; Bebek, Niye Bebek!?**, 2. Baskı, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, 2003
- Tabakoğlu, Ahmet, **İstanbul'un İçtimai ve İktisadi Tarihi**, Yayınlanmamış Ders Notları
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, 34. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Mücevherlerin Sırrı: Derlenmiş Yazılar, Anket ve Röportajlar**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001
- Tapan, Mete, "İstanbul'un Kentsel Planlamasının Tarihsel Gelişimi ve Planlama Eylemleri", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, Tarih Vakfı Yayınları, 1998
- Tekeli, İlhan, **İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü**, Birinci Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si Cilt 1**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013
- Temel, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998
- Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994
- Timur, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991
- Toker, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990
- Toker, Metin, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990
- Toker, Metin, **DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991
- Toker, Metin, **Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992

- Tokgöz, Erdiñç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1999
- Topuzlu, Cemil, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982
- Tuna, Korkut, "İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü", **Şehir ve Kültür: İstanbul**, Ahmet Emre Bilgili (Ed.), İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988
- Tuncer, Erol, **1946 Seçimleri**, Ankara: TESAV Yayınları, 2008
- Tuncer, Erol, **1950 Seçimleri**, Ankara: TESAV Yayınları, 2010
- Tuncer, Erol, **1957 Seçimleri**, Ankara: TESAV Yayınları, 2012
- Tunçay, Mete, **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1981
- Turgut, Serdar, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara: Adalet Matbaacılık, 1991
- Tümertekin, Erol, **İstanbul İnsan ve Mekan**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997
- Türkoğlu, Pakize, **Tonguç ve Enstitüleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997
- Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008
- Us, Asım, **Hatıra Notları**, 1. Baskı, İstanbul: Kitabevi, 2012
- Ünsal, Behçet, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, 1969
- Weinberg, Gerhard, **A World At Arms: A Global History of World War II**, Cambridge University Press, 1994
- Yada Akpınar, İpek, "İstanbul'u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı", **2000'den Kesitler II: Cumhuriyet'in Mekanları/Zamanları/İnsanları**, ed. Elvan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları ve ODTÜ Yayınevi, 2010
- Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt 2**, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1997
- Yenal, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010

- Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Cilt:1 Bizans'tan Tanzimat'a**, 1. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1974
- Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Cilt 3: I. Dünya Savaşından 1971'e**, 1. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1976
- Yerasimos, Stefanos, **İstanbul 1914-1923**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996
- Yeşil, Ahmet, **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, 2.Baskı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001
- Yetkin, Çetin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Ankara: Kilit Yayınları, 2011
- Yücel, M. Serhan, **Demokrat Parti**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2001
- Yüksek Adalet Divanı Kararları**, Birinci Basım, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007
- Zürcher, Erik Jan, **Turkey: A Modern History**, 3rd. Edition, New York: I.B. Tauris, 2004

Makaleler

- Akpınar, İpek, **Menderes İmar Hareketleri Türkleştirme Politikalarının Bir Parçası mıydı?**, Arredamento Mimarlık Tasarım Kültürü Dergisi, Sayı: 290, 2015
- Akşin, Sina, **Demokrat Parti'nin Kurulması**, Tarih ve Toplum, Cilt. IX, Sayı:53, 1988
- Aktan, Reşat, **Mechanization of Agriculture in Turkey**, Land Economics, Vol:33, No: 4, 1957
- Aldıkaçtı, Orhan, **27 Ekim 1957 Milletvekilleri Seçimi**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt. 24, Sayı:1-4, 1959
- Angel, Aron, **Henri Prost ve İstanbul'un İlk Nazım Planı**, Mimarlık, Sayı: 222, 1987
- Arif, Burhan, **İstanbul'un Planı**, Mimar, Sayı:29, 1933
- Barkan, Ömer Lütfi, **Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri**, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt VI, Sayı:1-2, 1946
- Bazoğlu, Akif, **İstanbul İmarında Karşılaşılan Güçlükler ve Şikayetler**, Arkitekt, 223-224-225-226, 1950
- Bilsel, Cana, **Ideology and Urbanism During The Early Republican Period: Two Master Plans for İzmir and Scenarios of Modernization**, METU JFA, volume:16, issue:1-2, 1996

- Bilsel, Cana, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul'u Modernleştirme Projesi ve Prost Planı**, Betonart, Sayı:29, 2011
- Bilsel, Cana, **Les Transformations d'Istanbul: Henri Prost's Planning of İstanbul**, İTÜ Journal of Faculty of Architecture, No:8, 2011
- Bilsel, Cana, **Shaping a Modern City out of an Ancient Capital: Henri Prost's Plan for the Historical Peninsula of İstanbul**, IPHS 2004-Barcelona, 2004
- Boysan, Aydın, "Adnan Menderes Belediyeciliği İmar hareketi Uygulama ve Sonuçları", **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl**, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, Ankara, 1990
- Boysan, Burak, **Aron Angel İle İstanbul, Prost ve Planları Üzerine Söyleşi**, Mimarlık, Sayı:285, 1999
- Boysan, Burak, "Menderes Dönemi Belediyeciliği/İmar Hareketleri: Halkla İlişkiler Stratejisi Olarak İstanbul'un İmarı", **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl**, Uluslararası Sempozyum, Bildiri ve Tartışmalar, Ankara, 1990
- Bulut, Sedef, **Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu**, Gazi Akademik Bakış, Cilt 2, Sayı:4, 2009
- Childe, V. Gordon, **The Urban Revolution**, The Town Planning Review, Vol: 21, No:1, 1950
- Cheshire, Paul and Stephen Sheppard, **The welfare economics of land use planning**, Journal of Urban Economics, Vol:52, 2002
- Coşar, Nevin **Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:60, Sayı:1, 2005
- Coşar, Nevin ve Birsan Örs, **Türkiye'de İktisat Politikalarında İstikrarsızlığa Neden Olan Siyasal Etmenler**, Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi, Sayı:9, 1996
- Çakmak, Cem, **1950'li Seçimler ve Demokrat Parti**, Tarih ve Toplum, Cilt: IX, Sayı:53, 1988
- Çakmak, Diren, **Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)**, Gazi Akademik Bakış, Cilt 2, Sayı:3, 2008
- Demirel, Ahmet, **50. Yıldönümünde 1950 Seçimleri**, Tarih ve Toplum, Sayı: 197, 2000
- Demirel, Şemsa, **Le Corbusier İle Mülakat**, Arkitekt, Sayı: 11-12, 1949
- Duranay, Niyazi, Ersen Gürsel, Somer Ural, **Cumhuriyet'ten Bu Yana İstanbul Planlaması**, Mimarlık, Sayı:105, 1972

- Eldem, Sedad Hakkı ve Skimore, Owings & Merrill, **Turistik Otel**, Arkitekt, 243-244, 1952
- Erhan, Çağrı, **Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:51, Sayı:1, 1996
- Eyice, Semavi, **İstanbul'un Kaybolan Bir Eski Eseri: Kazasker Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 10(14), 1959
- Eyice, Semavi, **İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri I**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı:26, 1972
- Eyice, Semavi, **İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri II**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 27, 1973
- Eyice, Semavi, **İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri IV**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı:12, 1981
- Glaeser, Edward L. and Joseph Gyourko, **The Impact of Building Restrictions on Housing Affordability**, Economic Policy Review, 9(2), 2003
- Gül, Mehmet Murat & Richard Lamb, **Urban Planning in Istanbul in the Early Republican Period**, Architectural Theory Review, Vol.9, No.1, 2009
- Gürün, Dikmen, **1950'ler ve Tiyatro Sanatının Yönelimleri**, Tiyatro Araştırmaları Dergisi, Cilt:28, Sayı:2, 2009
- Hirt, Sonia, **Home, Sweet Home: American Residential Zoning in Comparative Perspective**, Journal of Planning Education and Research, Vol. 33(3), 2013
- İstanbul Şehir Planı**, Arkitekt, Sayı:50, 1935
- Kara, Nihal, **Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri**, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Ankara, 1984-1985
- Kessler, Gerhard, **İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı**, Arkitekt, 209-210, 1949
- Keyder, Çağlar ve Şevket Pamuk, **1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler**, Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Ankara, 1984-1985
- Koçak, Cemil, "İrkçılık-Turancılık Davasının Siyasi Rövanşı: Öner-Yücel Davası", **Doğumunun 100. Yılında Hasan Ali Yücel Sempozyumu**, İzmir: DEÜ, 1998
- Koraltürk, Murat, **Mütareke Sonrası Dönemde Nüfusun Azalması ve Kent Ekonomisine Yansımaları: Cumhuriyetin İlk Yıllarında İstanbul**, Toplumsal Tarih, Sayı: 59, Kasım 1998

- Kostof, Spiro, **Majesteleri Kazma: Yıkımın Estetiği**, Mimarlık, Sayı:196, 1983
- Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler**, AÜ SBF Dergisi Cilt: 33 Sayı:1, 1978
- Murat, Sedat, **Doğum Yerlerine Göre İstanbul Nüfusu ve İç Göçler**, Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2008
- Oktar, Suat ve Arzu Varlı, **Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası**, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: XXVIII, Sayı:I, 2010
- Oran, Baskın, **Türkiye’nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)**, AÜ SBF Dergisi Cilt:25 Sayı:1, 1971
- Özkurt, Kerem, **Transition to Multi-Party Regime in Turkey: An Attempt at Re-Periodization**, Journal of Historical Studies, Sayı:5, 2007
- Pamuk, Şevket, **Political Economy of Industrialization in Turkey**, MERIP Reports, No: 93, 1981
- Pargal, Sheoli and David Wheeler, **Informal Regulation of Industrial Pollution in Developing Countries: Evidence from Indonesia**, Journal of Political Economy, 104(6), 1996
- Piccinato, Luigi, **Büyük İstanbul Nazım Planı Ana Hatları İzah Raporu**, Mimarlık, Sayı: 79, 1970
- Ploger, John, **Foucault’s Dispositif and the City**, Planning Theory, Vol:7(1), 2008
- Pogodzinski, J. Michael and Tim R. Sass, **The Economic Theory of Zoning: A Critical Review**, Land Economics, Vol. 66, No. 3, 1990
- Prost, Henri, **İstanbul**, Arkitekt, Sayı:195-196, 1948
- Rosenthal, Steven, **Foreigners and Municipal Reform in İstanbul: 1855-1865**, International Journal of Middle East Studies, Vol:11, No:2, 1980
- Sayar, Zeki, **Bayazıt Meydanından Alacağımız Ders**, Arkitekt, 291, 1958
- Sayar, Zeki, **İmar ve Eski Eserler**, Arkitekt, 287, 1957
- Sayar, Zeki, **İstanbul’un İmarı Hakkında Düşünceler**, Arkitekt, 286, 1957
- Sayar, Zeki, **İstanbul’un İmarı Münasebetiyle**, Arkitekt, 284, 1956
- Sayar, Zeki, **İstanbul’un İmarında Şehirci Mimarın Rolü**, Arkitekt, 285, 1956
- Simpson, Dwight J., **Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey**, Middle East Journal, Vol:19, No:2, 1965

- Singer, Morris, **The Economic Performance of Turkish Republic**, Middle Eastern Studies, Vol. 20, No. 4, 1984
- Sunar, Lütfi, **Weber'in Tarihsel Şehir Sosyolojisi: Modern Toplumun Temeli Olarak Şehir**, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 22. Sayı, 2011
- Toprak, Zafer, **Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu**, Toplumsal Tarih, Sayı:121, Ocak 2004
- Türk, Hikmet Sami, **Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt.26, sayı:3-4, 1969
- Uluskan, Seda Bayındır, **Atatürk Döneminde İstanbul'un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936-1939)**, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Sayı:48, 2007
- Wagner, Martin, **İstanbul Havalisinin Planı**, Arkitekt, Sayı:10-11, 1936
- Wagner, Martin, **İstanbul'un Seyrisefer Meselesi**, Arkitekt, Sayı:9, 1936
- Whitnall, Gordon, **History of Zoning**, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 155, Part 2: Zoning in the United States, 1931
- Yalçın, Aydın, **İmar Faaliyeti ve İktisatçı**, Arkitekt, 287, 1957
- Yılmaz, Hakan, **Democratization from Above in Response to the International Context: Turkey 1945-1950**, New Perspectives on Turkey, Sayı: 17, 1997
- Yılmaz, Şiir, **1923'ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tasfiyesine**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XXII, Sayı:213, 1999

Gazeteler

- Akşam**, "İstanbul'daki muazzam imar hareketi", 1 Ekim 1956
- "İstanbul'un imar ve iktisat işleri", 9 Ekim 1956
- "Başvekil imar faaliyetinden memnun", 14 Ekim 1956
- "Eminönü, Beyazıt ile en kısa yoldan birleştirilecek", 1 Kasım 1956
- "Şehirde imar hamlesi", 13 Kasım 1956
- "Kuruçeşme açılıyor", 22 Kasım 1956
- "Şehirde imar faaliyetleri hızla devam ediyor", 24 Kasım 1956
- "İmar dolayısıyla yapılacak istimlakler", 3 Aralık 1956

“Vakıflar İmar Bürosu Eyüp’te faaliyete geçti”, 13 Aralık 1956

“Yıkma işleri gece yapılacak”, 13 Aralık 1956

“İmar işleri”, 3 Ocak 1957

“Tophane-Karaköy yolu genişliyor”, 17 Ocak 1957

“İstanbul’un imarına 1 milyar lira harcanacak”, 6 Şubat 1957

“1 İtalyan mimarına göre: İstanbul’da 150 bin eve ihtiyaç var”, 5 Mart 1957

“Cankurtaran semtinde istimlaklere başlandı”, 6 Mart 1957

“Edirnekapı-Beyazıt caddesi genişletilecek”, 17 Mart 1957

“İmar işleri”, 19 Mart 1957

“Apartman ve han sahipleri yüksek kira talep ediyor”, 22 Mart 1957

“Blok apartmanlar”, 26 Mart 1957

“İmar planına göre İstanbul üç bölgeye ayrılacak”, 3 Nisan 1957

“Fatih’te Yapılacak Emniyet Sarayı”, 7 Nisan 1957

“İstanbul’da 1 yıl içinde tam 1679 bina yıkılmış”, 12 Nisan 1957

“Tophane-Dolmabahçe yolu deniz bulvarı olacak”, 13 Nisan 1957

“Şehir imar planı 3 ayda son şeklini alacak”, 17 Nisan 1957

18 Nisan 1957

“Boğaziçine köprü yerine çelik tünel yapılması teklif edildi”, 8 Mayıs 1957

“Dükkanı istimlak edilen esnaf”, 9 Mayıs 1957

“Boğaz’a üç ayaklı köprü teklif edildi”, 24 Mayıs 1957

“Beyazıt meydanındaki havuz kaldırılacak”, 31 Mayıs 1957

“Buzhane binası 15 gün içinde yıkılabilecek”, 4 Haziran 1957

“Kalamış ve Moda’da istimlake başlanıyor”, 5 Haziran 1957

“Mecidiyeköy-Yenikapı metrosunun inşaatına kasımda başlanıyor”, 9 Haziran 1957

“İstimlak telefon arızalarını arttırdı”, 14 Haziran 1957

“İmar işiyle görevli bir bakanlık kuruluyor”, 17 Haziran 1957

“Üsküdar esnafı istimlakten şikayetçi”, 21 Haziran 1957

“Gökay cuma namazı kılamadan yola çıktı”, 6 Temmuz 1957

“Hadımlı imar faaliyeti baş vazifem olacaktır dedi”, 13 Temmuz 1957

“İmar ve istimlak işleri için 300 milyon sermayeli bir banka kuruluyor” 16 Temmuz 1957

“İstanbul’da bugüne kadar 13461 bina istimlak edildi”, 18 Temmuz 1957

“İmar işleri ile Dilaver Argun meşgul olacak”, 18 Temmuz 1957

“Sultanahmet’te 150 bina yıkılacak”, 21 Temmuz 1957

“İstimlak bedelleri derhal ödenecek”, 23 Temmuz 1957

“F. Ergin << bizde imar hasta insana makyaj gibidir >> dedi”, 29 Temmuz 1957

“Ev sahipleri kiralari durmadan arttırıyor”, 3 Ağustos 1957

“Günaltay’ın hanı istimlak ediliyor”, 4 Ağustos 1957

“Gülek, Başbakanın imar işi ile meşgul olmamasını istedi”, 4 Ağustos 1957

“4 ayda 26 milyon lira istimlak bedeli ödendi”, 9 Ağustos 1957

“Tarihi yerlerin onarımı için 7 yılda 33 milyon lira sarf edildi”, 22 Ağustos 1957

“Üsküdar’da yeniden 350 binanın istimlak için hazırlıklar bitti”, 2 Eylül 1957

“İstimlaklerde yolsuzluk”, 3 Eylül 1957

“5 sanık dün tevkif edildi”, 4 Eylül 1957

“İstimlak yolsuzluğu tahkikatı gizleniyor”, 6 Eylül 1957

“Vali Vekili yolsuzluk 226 bin liradır dedi”, 10 Eylül 1957

“İstimlak yolsuzluğu tahkikatı sona erdi”, 17 Eylül 1957

“9 istimlak vurguncusu adliyede”, 29 Eylül 1957

“Üsküdar-Beykoz yolu için Paşalimanı caddesindeki sanayi yerleri kaldırılacak”, 31 Ekim 1957

“Belediye meclisinde dün veresiye istimlak yapılması tenkid edildi”, 9 Kasım 1957

“İstimlak bedelleri geciktirilmeden ilgililere ödenecek”, 10 Kasım 1957

“İstimlak paralarını alamayanlar belediyeye protesto gönderdi”, 29 Kasım 1957

“Belediye gelirleri bu yıl bütçeyi karşılamıyor”, 3 Aralık 1957

“İmar yetkileri Vali Tarhan’a verildi”, 4 Aralık 1957

“İstimlak alacaklıları artık valinin önünü kesmiyor”, 8 Aralık 1957

“Belediye istimlak borçlarını ödüyor”, 10 Aralık 1957

“Belediyede istimlak borcuna para kalmadı”, 12 Aralık 1957

“İstimlakzedeler için 10 milyon lira daha geldi”, 16 Aralık 1957

“İstimlak borçları taksite bağlandı”, 3 Ocak 1958

“Ekimden beri istimlak parasını alamıyor”, 11 Şubat 1958

“Belediye Meclisi inşaat yolsuzluğunu tenkit etti”, 15 Şubat 1958

“İstimlak sırası Büyük Ada’ya geldi”, 22 Şubat 1958

“İmar planı gökten inmiş ayet değildir”, 1 Mart 1958

“Belediye 150 milyonluk gayrimenkulünü satıyor”, 4 Mart 1958

“Asma köprü inşaatı için yeni istimlak yapılacak”, 29 Mart 1958

“Hacıosman bayırı ile Tarabya yolunun birleştiği yerde yeni bir meydan açılıyor”, 19 Nisan 1958

“Eminönü’nde 506 bina yıktırılıyor”, 26 Nisan 1958

“İstimlak Kurbanları”, 2 Mayıs 1958

“Taksim-Tophane caddesi için 40 bina yıktırılacak”, 22 Mayıs 1958

“Topkapı-Yedikule yolu 30m. genişliğinde asfalt olacak”, 23 Mayıs 1958

“İlk istimlak yolsuzluğunun sanıkları mahkum oldular”, 26 Haziran 1958

“Belediye İmar ve Fen İşlerinde İzinler Kalktı”, 3 Temmuz 1958

“İstimlak sanığı H.Birgen 10 yıla mahkum oldu”, 10 Temmuz 1958

“30 m.lik Karaköy-Azapkapı yolu için 140 bina yıkılacak”, 25 Temmuz 1958

“Florya sahil yolu için Sirkeci antrepoları yıkılıyor”, 20 Ağustos 1958

“İstimlak Şehitleri Bugün Defnedilecek”, 3 Eylül 1958

“Bağdat caddesi inşaatı 9 milyon liraya ihale edildi”, 6 Eylül 1958

“İmar Encümeni Beşiktaş-Yıldız Yolunu Beğenmedi”, 2 Ekim 1958

“Belediye istimlak işinde tasarrufa riayet edecek”, 6 Ekim 1958

“Belediye 75 milyon liralık tahvillerine müşteri buldu”, 1 Kasım 1958

“Yolu beğenince istimlak parasını belediyeye bıraktı”, 18 Kasım 1958

“Yeteri kadar para olmadan yeni istimlak yapılmayacak”, 23 Aralık 1958

“Belediyenin istimlak borçları 95 milyon lira”, 23 Ocak 1959

“İstimlak borcu hükümetçe tahvilsiz olarak ödenecek”, 2 Nisan 1959

“5 Haziran 1959”

“Belediye bütçesi 600 milyon lirayı aşacak”, 5 Aralık 1959

“1960 yılı istimlak programı belli oldu”, 11 Aralık 1959

“Taksim-Azapkapı yolu belli oldu”, 25 Aralık 1959

“Yollardaki yolsuzluk ihbarı tahkik ediliyor”, 1 Mart 1960

“Evi istimlak edilenlere ev veya arsa dağıtılıyor”, 9 Nisan 1960

“Belediye 100 milyon liralık istimlak borcunu ödeyemiyor”. 22 Nisan 1960

Cumhuriyet, “17 Ekim 1937”

“22 Ekim 1937”

“25 Ekim 1937”

“2 Kasım 1937”

“Vali Lütfi Kırdar dün, Müzeler idaresinde imar programını tetkik etti”, 4 Ocak 1939

“26 Şubat 1939”

“8 Ocak 1946”

“22 Temmuz 1946”

“23 Temmuz 1946”

“Seçim Kanununu Tetkikine Başlandı”, 10 Ocak 1950

“Yeni Seçim Kanununda Değişiklikler Yapıldı”, 11 Ocak 1950

“Mecliste Dün Seçim Tasarısı Görüşüldü”, 8 Şubat 1950

“Meclis Yeni Seçim Kanununu Kabul Etti”, 17 Şubat 1950

“2 Mart 1950”

“23 Mayıs 1950”

“Seçimler ve İstanbul’un Vaziyeti”, 28 Ağustos 1950

“Prost’un Mukavelesinin Uzatılmaması Kararlaştı”, 27 Aralık 1950

“24 Eylül 1956”

“Balıkpazarında 70 dükkanın yıkılmasına derhal başlanıyor”, 26 Eylül 1956

“Harbiye-Şişli yolundaki sekiz binanın istimlak işine başlandı”, 27 Eylül 1956

“28 Eylül 1956”

“29 Eylül 1956”

“30 Eylül 1956”

“Anadolu yakasında imar hareketleri”, 1 Ekim 1956

“Cemil Topuzlu ne diyor?”, 2 Ekim 1956

“3 Ekim 1956”

“4 Ekim 1956”

“11 Ekim 1956”

“12 Ekim 1956”

“Bayındırlık Bakanı Çavuşoğlu istifa etti”, 13 Ekim 1956

“Belediye Meclisinde ortaya atılan iddia”, 13 Ekim 1956

“14 Ekim 1956”

“18 Ekim 1956”

“21 Ekim 1956”

“28 Ekim 1956”

“31 Ekim 1956”

“4 Kasım 1956”

“İmar Faaliyeti İlerlerken”, 27 Kasım 1956

“2 Aralık 1956”

“100 milyon liralık istimlak yapılacak”, 21 Aralık 1956

“İşyerleri istimlak edilen tacirler korku içinde”, 30 Aralık 1956

“İmar çalışmaları süratle geliyor”, 13 Ocak 1957

“Şehircilik mütehasısı mimar Högg dün geldi”, 15 Ocak 1957

“Yeni İstimlakler yapılıyor”, 16 Ocak 1957

“Belediye imara yeniden 1,700,000 lira ayırdı”, 17 Ocak 1957

“Florya-Sirkeci sahil yolu”, 25 Ocak 1957

“Üçüncü köprünün yeri değiştirildi, köprü, Ayvansaray ile Halıcıoğlu arasına kurulacak”, 29 Ocak 1957

“Unkapanında 800 dükkan inşa edilecek”, 3 Şubat 1957

“Dün Mecliste 5 sözlü soru da cevaplandırılmadı”, 7 Şubat 1957

“Başbakan dün bir basın toplantısı yaptı”, 8 Şubat 1957

“Başbakanın demeci için muhalefetin fikri”, 10 Şubat 1957

“27 Şubat 1957”

“İmar mevzuu Mecliste gürültülere yol açtı”, 2 Nisan 1957

“6 Nisan 1957”

“Eminönü-Unkapanı yolu”, 9 Nisan 1957

“19 Nisan 1957”

“İstimlak bedellerini alamayan vatandaşlar”, 4 Ocak 1958

“Vali, 1,5 ayda 45 milyonluk istimlak bedeli ödendiğini söylüyor”, 12 Ocak 1958

“İstimlak edilen iş yerlerinin yıktırılmaması için bulunan usul”, 22 Şubat 1958

“İstanbul’a yardım işi Mecliste görüşüldü”, 27 Şubat 1958

“Başbakan Menderes’e dün fahri Belediye Reisliği payesi verildi”, 21 Mart 1958

“Hal binası ve tersane istimlak ediliyor”, 2 Nisan 1958

“K. Gülek İstanbul’un imarından bahsetti”, 14 Nisan 1958

“İstanbul Valisi dün akşam istifa etti”, 16 Mayıs 1958

“Şehirde 164 bina daha istimlak ediliyor”, 27 Mayıs 1958

“İstimlak için yeni tahsisat”, 14 Haziran 1958

“Nakli istenen mezarlar”, 8 Temmuz 1958

“Belediyenin 120 milyon lira istimlak borcu var”, 23 Temmuz 1958

“Boğazda istimlak faaliyeti”, 7 Ağustos 1958

“İstimlak yüzünden çadırda yaşayanlar”, 4 Aralık 1958

“İstimlak borçlarının tediyesi”, 10 Aralık 1958

“İstimlakle alakalı şikayetler”, 12 Aralık 1958

“İstimlak alacaklıları Belediye arsalarına haciz koydurdular”, 7 Mart 1959

“Belediye istimlak borçlarını ödüyor”, 20 Mart 1959

“İstimlak borçlarının tediyesi durduruldu”, 24 Mart 1959

“İstimlak alacaklıları Belediyenin kiralarna haciz koydurtacaklar”, 26 Mart 1959

“Bayramdan sonra istimlak faaliyeti yeniden başlıyor”, 9 Nisan 1959

“İstimlak faaliyeti durduruldu”, 19 Mayıs 1959

“Beşiktaş-Beylerbeyi arasında su altı tüneli”, 16 Haziran 1959

“İstimlak borçları”, 17 Haziran 1959

“CHP, İstanbul Belediyesini itham ediyor”7 Temmuz 1959

“Taksim meydanının alacağı yeni şekil”, 29 Ağustos 1959

“Belediye imar ve fen işleri bürosu kuruyor”, 10 Ocak 1960

“Boğaziçi asma köprüsü dün ihaleye çıkarıldı”, 26 Ocak 1960

“Başbakana karşı tenkitler dün Mecliste hadise çıkardı”, 25 Şubat 1960

“18 Nisan 1961”

“4 Haziran 1961”

Halkçı,

“24 Eylül 1954”

“18 Kasım 1954”

“24 Kasım 1954”

“2 Aralık 1954”

“8 Nisan 1955”

Hürriyet, “İmar işleri için dört yüz milyon lira harcanacak”, 19 Kasım 1956

“İmar işlerinin ıslahı için yeni kararlar alındı”, 22 Kasım 1956

“İmar hareketine bazı bankalar da iştirak ediyor”, 27 Kasım 1956

“Belediye yeni gelir kaynakları arıyor”, 20 Aralık 1956

“Şehircilik mütehassısı davet edildi”, 29 Aralık 1956

“Tarihi Selimiye kışlası Tekele tahsis ediliyor”, 14 Şubat 1957

“İstanbul’un imar işi günün icaplarına göre ayarlanıyor”, 24 Nisan 1957

“Malzemesizlik yüzünden istimlak işleri gecikiyor”, 21 Mayıs 1957

“İmar faaliyetine mukabil mimar sayısı son derece az”, 4 Haziran 1957

Milliyet, “24 Eylül 1956”

“Hazineye ait arsa ve binalar satılıyor”, 29 Eylül 1956

“Kalkınma Derneği şehrin imarı hakkında görüşünü açıkladı”, 26 Ocak 1957

“Högg, İstanbul’un alacağı şekli anlattı”, 13 Nisan 1957

“Şehrin imar planları dünkü toplantıda tetkik edildi”, 9 Mayıs 1957

“İmar konuşmaları meclise aksetti”, 28 Mayıs 1957

“Emekli Sandığı Umum Müdürünün açıklaması”, 2 Ağustos 1957

“İstimlak için bir yılda 253 lira sarf edildi”, 2 Aralık 1957

“Belediye Meclisindeki Merasim”, 21 Mart 1958

“İstanbul’un imarı bir başlangıçtır”, 21 Mart 1958

“Hollandalı bir mimar Haliç imar edilmeli dedi”, 7 Nisan 1958

“CHP istimlakle ilgili vesika topluyor”, 30 Nisan 1958

“Beyazıt’tan Saraçhane’ye yer altından gidilecek”, 9 Mayıs 1958

“Hristos Kilisesinin Yıkıtılması İşİ İhtilafa Yol Açtı”, 10 Mayıs 1958

“Yetkiner, İstanbul’u temiz tutmak ilk vazifemdir dedi”, 1 Haziran 1958

“79 bina daha yıktırılıyor”, 8 Haziran 1958

“Pittsburg Belediye Reisi imar sahasını gezdi”, 23 Haziran 1958

“İstimlak işleri tenkit edildi”, 18 Ocak 1959

“İstimlak Borcu Mart Ayında Ödenecek”, 3 Şubat 1959

“Ev kiralari devamlı olarak yükseliyor”, 4 Şubat 1959

“Encümente istimlak işleri tenkit edildi”, 5 Şubat 1959

“CHP istimlak mevzuunda meclis tahkikatı istiyor”, 7 Şubat 1959

“Meclis fırtınalı bir gün geçirdi”, 14 Şubat 1959

“Sarica, Değeri Peşin Ödenmeden İstimlak Yapılamaz Diyor”, 3 Mart 1959

“Belediye istimlak borcu için 50 milyon lira yardım bekliyor”, 8 Mart 1959

“İstimlak borçları yine tahvil ile ödenecek”, 3 Nisan 1959

“Aygün İstanbul’un imar işlerini izah etti”, 21 Nisan 1959

“İstimlakle ilgili milyonluk suiistimal ihbarı yapıldı”, 24 Nisan 1959

“Kanalizasyon mütchassısı ile mukavele yapılacak”, 6 Mayıs 1959
“Belediye Hükümetten 200 Milyon İsteyecek”, 15 Mayıs 1959
“Taksim-Azapkapı yolu güzergahı tespit edildi”, 26 Mayıs 1959
“Aygün Belediye İşleri Hakkında İzahat Verdi”, 9 Haziran 1959
“Belediyelerin istimlak yetkisi genişletildi”, 11 Haziran 1959
“Bağdat Caddesinde 234 Arsa İstimlak Edilecek”, 25 Haziran 1959
“Aygün istifa etmeyi düşünmüyorum dedi”, 18 Temmuz 1959
“Belediyenin üç arsası haczedildi”, 8 Ağustos 1959
“İstanbul’daki istimlak borçları için bir komisyon kuruldu”, 4 Ekim 1959
“Belediye borcunu arsa satarak ödeyecek”, 11 Kasım 1959
“Encümende Başvekilin çalışma şekli görüşüldü”, 23 Aralık 1959
“Bir istimlak alacaklısı Belediyeye haciz koydu”, 27 Aralık 1959
“Şehir Meclisi, Başvekile altın mala hediye ediyor”, 2 Şubat 1960
“İstimlak işi Mecliste gürültülere yol açtı”, 4 Şubat 1960
“Belediye günde 80 kişiye borç ödeyecek”, 5 Şubat 1960
“İki gün içinde 5 milyon lira istimlak borcu ödendi”, 6 Şubat 1960
“CHP yeni bir Meclis tahkikatı isteyecek”, 12 Şubat 1960
“Beyazı-Eminönü yolu için 1045 işyeri yıktırılacak”, 7 Mart 1960
“Başvekil, hırdavatçı çarşısını dün açtı”, 18 Mart 1960
“İstimlak Durduruldu”, 15 Haziran 1960

Ulus, “İstanbul Valisi Değişiyor”, 30 Kasım 1938

“22 Temmuz 1946”

“23 Temmuz 1946”

“28 Ocak 1957”

“G. Sanatlar Akademisi Atatürk Kız Lisesi Yıkılacak”, 6 Şubat 1957

“3 Temmuz 1957”

“11 Eylül 1957”

“19 Nisan 1960”

Yeni Ulus, “3 Mayıs 1954”

“4 Mayıs 1954”

Ahmet Emin Yalman, “Yeni Bir İstanbul”, **Vatan**, 27 Eylül 1956

“Daha Berrak Bir Hava”, **Vatan**, 13 Şubat 1957

“İstanbul’un Öz Benliği”, **Vatan**, 20 Temmuz 1957

Burhan Felek, “İstanbul İstimlakleri”, **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1956

Cemal Refik, “İmar faaliyeti devam ederken”, **Akşam**, 6 Ekim 1956

Emin Ali Çavlı, “Bir taş yığını”, **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1956

Falih Rıfkı Atay, Yeni Parti Kuruldu, **Ulus**, (8 Ocak 1946)

Hamdi Varoğlu, “Müstakbel İstanbul”, **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1957

Hasan Ali Yücel, “Güzel İstanbul’da”, **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1956

Hüseyin Cahit Yalçın, “İmar hareketleri”, **Ulus**, 17 Mayıs 1957

İlber Ortaylı, “1946 Demokrasisi”, **Milliyet**, (16 Mayıs 1983)

Müşerref Hekimoğlu, “Prost’un sözleri”, **Yeni Sabah**, 20 Nisan 1957

Nadir Nadi, “Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı”, **Cumhuriyet**, (13 Ocak 1946)

Namık Zeki Aral, “İstanbul’un imarı”, **Ulus**, 29 Eylül 1956

Necmettin Sadak, “Demokrat Partiye Hoş geldin Deriz”, **Akşam**, (9 Ocak 1946)

Nezihe Araz, “Unutulan Manevi İmar”, **Yeni Sabah**, 10 Haziran 1960

Nihat Erim, “Demokrasi Gaye midir Vasıta Mıdır?”, **Ulus**, (30 Mayıs 1946)

“Gecekondu ve ötesi”, **Yeni Sabah**, 30 Eylül 1956

Nihad Sami Banarlı, “Açılan İstanbul”, **Hürriyet**, 6 Ekim 1956

- “Bir İmar Destanı”, **Hürriyet**, 13 Ekim 1956
- Peyami Safa, “Bu zavallı ortaçağ şehri”, **Milliyet**, 25 Eylül 1956
- “İmar ve Temeddin”, **Milliyet**, 28 Eylül 1956
- “Bu imar ani bir karar mahsulü değildir”, **Milliyet**, 2 Ekim 1956
- “Başvekilimiz ve ayakkabıcılarımız”, **Milliyet**, 5 Haziran 1958
- “Güzel-çirkin savaşı”, **Milliyet**, 5 Ekim 1958
- Rebi Barkın, “İmar-Yıkım hareketleri ve sosyal zorluklar”, **Ulus**, 9 Mart 1957
- Refi Cevad Ulunay, “İstanbul’un İmarı”, **Milliyet**, 25 Eylül 1956
- “Pırlantadaki Leke”, **Milliyet**, 14 Aralık 1956
- “İmar ve eski binalar”, **Milliyet**, 31 Temmuz 1957
- “Eksik kalan tasavvur”, **Milliyet**, 16 Eylül 1957
- Reşad Ekrem Koçu, “Tarih ve sanat cahili olan Menderes imarı propaganda mevzuu yaptı”, **Yeni Sabah**, 11 Haziran 1960
- “Bizim İstanbul’umuz ile onların istediği İstanbul arasında uçurumlar vardı”, **Yeni Sabah**, 12 Haziran 1960
- Sabri Esat Siyavuşgil, “Başvekil’in Toplantısı”, **Yeni Sabah**, 25 Eylül 1956
- “Uyanan İstanbul!”, **Yeni Sabah**, 29 Eylül 1956
- “Kaldırım döşemek sanatı!”, **Yeni Sabah**, 15 Aralık 1956
- “İstanbul’un İmarı”, **Yeni Sabah**, 27 Aralık 1956
- “Prost’un Talihsizliği”, **Yeni Sabah**, 8 Ocak 1957
- “İmara söz yok!”, **Yeni Sabah**, 28 Şubat 1957
- Sıddık Sami Onar, “Şehir ve imar işlerinde hukukun rolü”, **Cumhuriyet**, 8 Mart 1957
- “Şehir ve imar planlarının içtimai, hukuki ehemmiyeti ve mahiyeti”, **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1957
- Şahap Balcıoğlu, “İstanbul cihetinin yakın bir gelecekteki inanılmaz manzarası”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1956
- Şevket Rado, “Bütün güzelliğiyle Süleymaniye”, **Akşam**, 26 Eylül 1956

“Yeni meydanlarımızı eski eserlerle süsleyebiliriz”, **Akşam**, 4 Ocak 1957

Tahsin Öztin, “İstanbul’ Giren Kazma...”, **Hürriyet**, 25 Eylül 1956

Tezler

Akpınar, İpek, **The Rebuilding of İstanbul After the Plan of Henri Prost, 1937-1960: from Secularisation to Turkish Modernisation**, Phd Thesis, Bartlett School of Graduate Studies Department of Architecture University of London, 2003

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1992

Aldemir, Fadime, **1950 Seçimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001

Doğusan, Gül Neşe, **İstanbul “İmar”ı: 1956-1960**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004

Nasır, Ayşe, **Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1991

Şeyhoğlu, Turaç, **Türkiye’de 1944-1960 Dönemi Özel Sektör Bankacılığı: Akbank Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009

Yavuz, Ünsal, **Demokrat Parti Döneminde İstanbul’a İlişkin İmar Politikaları ve Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü, 2008

Resmî Yayınlar

Aynı Tarihi, Sayı:138, Mayıs 1945

Resmî Gazete, Sayı: 10491, 28.5.1960

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VII, Cilt: 20, 1.11.1945

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem IX, Cilt: 1, 29.5.1950

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt:1, 30.6.1954

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt:1, 14.6.1954

T.B.B.M. Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt:1, 5.6.1954

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre X, Cilt: 12, 27.6.1956

T.B.B.M. Zabıt Ceridesi, Devre. XI, Cilt.13, 18.4.1960

Ansiklopedi Maddeleri

“Banliyö Trenleri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

“İslahat-ı Turuk Komisyonu”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

“İstanbul”, **Yurt Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982-1983

“Müzeler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

“Sanayi” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

“Ticaret” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

Akad, M. Tanju, “Kırım Savaşında İstanbul”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

Akad, Mehmet Tanju, “Tarım”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

Akbulut, M. Rıfat, “Helmut von Moltke”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

Akbulut, M. Rıfat, “Henri Prost”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

And, Metin, “Şehir Tiyatroları”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

Boysan, Burak, “Caddeler”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010

Boysan, Burak, “Şehircilik ve Planlama”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010

Dikmen, Aylin, “Turizm”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994

- Ekinci, Oktay, “Gecekondulaşma”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010
- Eruzun, Cengiz, “İmar Planları”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Gerçek, Haluk, “Ulaşım”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010
- Işın, Ekrem, “Osmanlı İstanbul’u”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010
- Kuban, Doğan, “Menderes ve İstanbul”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Küçükerman, Önder, “Sanayi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010
- Onur, Senih, “Vapurlar”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010
- Özbay, Ferhunde, “Nüfus 1950’den Günümüze”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Özsayiner, Zübeyde Cihan, “Müzeler”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010
- Pekak, Sacit, “Bizans İstanbul’u”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010
- Scognamillo, Giovanni, “Sinemalar”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010
- Sakaoğlu, Necdet, “II. Abdülhamit”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Sakaoğlu, Necdet, “Eğitim: Cumhuriyet Dönemi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- Sakaoğlu, Necdet, “Tanzimat’ın İlanı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Suher, Hande, “Planlama”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Şengör, Celal, ve Necdet Özgül, “İklim ve Jeoloji”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010

- Toprak, Zafer, “Altıncı Daire-i Belediye”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Toprak, Zafer, “Birinci Dünya Savaşında İstanbul” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Toprak, Zafer, “Meşrutiyet’te Seçimler ve Seçim Mevzuatı”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985
- Toprak, Zafer, “Mütareke Döneminde İstanbul”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Toprak, Zafer, “Nüfus”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994
- Türkay, Orçun, “Henri Prost”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Baskı, İstanbul: NTV Yayınları, 2010
- Yayla, Yıldızhan, “Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet Kavramı”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985